

TÜRKİYE BAROLAR BİRLİĞİ DERGİSİ

UNION OF TURKISH BAR ASSOCIATIONS REVIEW

TÜRKİYE BAROLAR BİRLİĞİ DERGİSİ

UNION OF
TURKISH BAR ASSOCIATIONS
REVIEW

ISSN: 1304-2408

HAKEMLİ BİR DERGİDİR

1988 yılından bu yana yayımlanan Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2002 yılından itibaren “Hakemli Dergi” olarak yayımlanmakta olup 2010 yılından bu yana da TUBİTAK-ULAKBİM Hukuk Veri Tabanında dizinlenmektedir.

TÜRKİYE BAROLAR BİRLİĞİ DERGİSİ

UNION OF TURKISH BAR ASSOCIATIONS REVIEW

© Türkiye Barolar Birliği
© Union of Turkish Bar Associations

Sahibi / Owner

Av. R. Erinc Sağkan
Türkiye Barolar Birliği Başkanı

Genel Yayın Yönetmeni / Managing Director

Av. Melih Yardımcı, TBB Yönetim Kurulu Üyesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Av. Melih Yardımcı
TBB Yönetim Kurulu Üyesi

Av. Doç. Dr. Ali Ersoy Kontacı
Editör

Av. Dr. Zeynep Bahadır Dalkıran
Özel Hukuk Alan Editörü

Av. Doç. Dr. D. Çiğdem Sever
Kamu Hukuku Alan Editörü

Yayın ve Grafik İşleri / Publication Affairs

Abdussamet Tekin
Türkiye Barolar Birliği Yayın İşleri Sorumlusu

Danışma Kurulu / Board of Advisors*

Prof. Dr. Ahmet Kılıçoğlu
Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Ayşe Nuhoğlu
Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Dilşad Keskin
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Durmuş Tezcan
İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Ezgi Aygün Eşitli
Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Korkut Kanadoğlu
İstanbul Gedik Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Muhammet Özekes
Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Olgun Değirmenci
TOBB ETÜ Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Sibel Özel
Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Sultan Üzeltürk
İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi

* (İsme göre alfabetik sıralanmıştır)

Türkiye Barolar Birliği Dergisi hakemli bir dergidir. /
Türkiye Barolar Birliği Dergisi (Union of Turkish Bar
Associations Review) is a refereed review.

Türkiye Barolar Birliği Dergisi'nin yayın dili Türkçedir.

İki ayda bir (Ocak, Mart, Mayıs, Temmuz, Eylül, Kasım
aylarında) yayımlanır. / Issued bimonthly (January,
March, May, July, September, November).

Dergide yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler
yalnızca yazarlarına aittir. / Articles published in these
series express solely the views of the authors.

Dergide yayımlanan yazılar, kaynak gösterilmeden
başka bir yerde yayımlanamaz. / Articles published in
these series can not be republished without citation.

**Türkiye Barolar Birliği Dergisi TÜBİTAK - TR DİZİN
Hukuk Veri Tabanında dizinlenmektedir. / Türkiye
Barolar Birliği Dergisi (Union of Turkish Bar
Associations Review) is being permanently indexed
in TÜBİTAK - ULAKBİM law database.**

İletişim Adresi / Communication Address

Türkiye Barolar Birliği Başkanlığı
Yayın İşleri Müdürlüğü
Oğuzlar Mah. Av. Özdemir Özok Sokak No: 8
06520 Balgat - ANKARA
Tel: (0312) 292 59 00 (pbx) Faks: (0312) 286 55 65
web: www.barobirlik.org.tr
e-posta: yayin@barobirlik.org.tr

Abonelik / Subscription

Yıllık abone bedeli: 300 TL.

Sayfa Tasarımı ve Ofset Hazırlık /

Page Design and Offset Preparation
Türkiye Barolar Birliği Yayın İşleri

Basım Yeri / Printed by

Göktaş Ofset Yayıncılık
Matbaacılık Tic. Ltd. Şti
Zübeyde Hanım Mah. İstanbul Cad.
Sedef Sk. No : 1
İskitler / Altındağ – Ankara
Matbaa Sertifika No : 47538

Basım Tarihi / Printing Date : 15. 11. 2025

TÜRKİYE BAROLAR BİRLİĞİ DERGİSİ YAYIN POLİTİKASI, YAYIN KURALLARI ve ETİK İLKELERİ

Dergi'nin yayın politikası ve etik ilkeleri, Dergi'ye yazı gönderen yazar tarafından kabul edilmiş sayılır.

Yayın, imla ve yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeyen, Türkçenin doğru kullanılmadığı yazı, hakemlere dahi gönderilmeden diğer kriterleri taşısa da Dergi Yayın Kurulu tarafından reddedilebilecektir.

Bu nedenle her bölümdeki ilke ve kurallar yazar tarafından titizlikle kontrol edilerek uygun olmayanlar düzeltilmeli, eksiklikler giderilmelidir.

Yayın Politikası

1. 1988 yılından bu yana yayınlanan Türkiye Barolar Birliği Dergisi (Dergi), 2002 yılından itibaren "hakemli dergi" olarak yayınlanmakta olup 2010 yılından bu yana da TÜBİTAK-ULAKBİM TR Dizin Hukuk Veri Tabanında dizinlenmektedir.

Dergi iki ayda bir yayınlanmakta olup yazı dili Türkçedir.

2. Dergi "hakemli" olarak TR Dizin'de taranan "hakemli bir dergi" olduğu için Dergi'ye gönderilen tüm yazıların hakemlere gönderilmesi gerekli ve zorunludur. Yazarın talebine bağlı olarak yazının hakemlere gönderilmeden yayınlanması mümkün olmayıp yazar tarafından böyle bir istekte bulunulmamalıdır.

Yazı hakemlere gönderildikten sonra hakemlerin önerisi/onayı ve editörün takdiriyle, istisnai olarak, bazı yazıların hakemsiz olarak Dergi'de yayınlanmasına karar verilebilir.

3. İlk maddedeki kural "çeviriler" için de geçerli olup çeviri olarak gönderilen yazıların makalede aranan tüm koşulları taşıması gereklidir.
4. Yazar tarafından Dergi'de yayınlanma istemiyle aynı anda sadece bir yazı gönderilebilir. Anılan yazı yayımlandıktan/değerlendirme süreci tamamlandıktan sonra ikinci yazı gönderilmelidir.
5. Yazının Dergi Yayın Politikası, Etik İlkeleri ve Yayın Kuralları'na uygun olması halinde, hakem raporlarından sonra netlik kazanmak üzere Dergi'nin hangi sayısının yayın listesine alındığı, Editör tarafından yazara bildirilir.

Dergi'ye gönderilen yazıların yoğunluğu nedeniyle gelen yazıların sıraya konulması hususu ve TR Dizin 2020 yılı zorunlu kriterleri arasında yer alan "**Dergi her bir sayısında yer alacak makale sayılarının orantılı olmasına dikkat edilmeli, sayı/cilt arasındaki makale sayısı dengeli olmalıdır**" kuralı yazar tarafından dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda Editör tarafından yazının Dergi'nin hangi sayısının yayın listesine alındığı yazara bildirildiğinde, bu bildirim yazar tarafından kabul edilmiş olur (Örneğin: Şubat/2021 itibarıyla Dergi'ye bir yazı gönderildiğinde, yazının kabul edildiği ve hakem raporlarından sonra netlik kazanmak üzere Dergi'nin Kasım- Aralık/2021 sayısının yayın listesine alındığı yazara bildirildiğinde, yazar bunu kabul etmiş olur ve daha sonra herhangi bir itiraz/yazının daha önceki bir sayıya alınmasını isteme gibi bir hakkı söz konusu olmaz).

Editörün bildiriminde belirtilen tarih ve sayı yazar tarafından kabul edilmediği takdirde, yazar makalesini çekmek hakkına sahip olup bu durumu derhal bildirmelidir.

6. Ön düzeltme; yazının Dergi Yayın Politikası, Etik İlkeleri ve Yayın Kuralları'na uygun bir şekilde düzeltilmesini, "makalenin gönderim tarihi"; yazının Dergi Yayın Politikası, Etik İlkeleri ve Yayın Kuralları'na uygun bir şekilde gönderildiği tarihi, "makalenin kabul tarihi"; yazının hakem değerlendirme sürecinin tamamlanıp onaylandığı tarihi ifade eder.

7. Her yazı, yazara bildirilen sayının yayınlanacağı tarihe yetiyecek şekilde, -yazıların hakemlere gönderilmesi, hakemlerce onaylanması, gerekirse düzeltmelerin yapılması, tasarıma gönderilmesi, son kontrolden sonra web sitesine eklenmesi, ODİS'e ve matbaaya gönderilmesi süreçleri göz önünde bulundurularak- en az iki hakeme gönderilir.
İki hakemden biri olumsuz kanaat belirttiği takdirde yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya Editör tarafından takdir hakkı kullanılır.
8. Yazı, "kör hakemlik" sistemi uyarınca, yazarın ad ve soyadı yazı metninden çıkarılarak hakemlere gönderilir. Yazara da yazının hangi hakemlere gönderildiği konusunda bilgi verilmaz.
9. Hakem/hakemler tarafından yazının yayınlanması uygun bulunmadığı takdirde bu durum yazara bildirilir. Ret raporlarının yazara gönderilmesi zorunluluğu yoktur. Yazının yayınlanamayacağına ilişkin bildirim, yazının yayın listesinde bulunduğu sayının süreci tamamlandıktan sonra ilgili sayının yayınlanmasıyla eş zamanlı olarak yapılır.
10. Hakem rapor/raporları düzeltme içeriyorsa; rapor, hakem/hakemlerin adı belirtilmeksizin yazara gönderilir. Yazının düzeltilmiş hali hakeme gönderildikten sonra hakem tarafından ikinci bir düzeltme istenebilir. İkinci düzeltmeden sonra yazının hakem tarafından onaylanması halinde yazardan üçüncü bir düzeltme istenmez ve yazı reddedilir/reddedilmiş sayılır.
Hakemler tarafından onaylanan/düzeltilme istenip rapora uygun olarak düzeltildikten sonra onaylanan yazı, alındığı sayının yayın listesine ilişkin süreç tamamlandıktan sonra Dergi'nin ilgili sayısında yayınlanır.
Hakem rapor/raporlarında düzeltme istenmiş ancak raporda belirtilen hususlar yazar tarafından süresinde yerine getirilmemişse, bir defaya özgü olmak üzere yazı, alındığı yayın listesinden sonra gelen sayının yayın listesine aktarılır.
11. Yazı yukarıda 4. maddede belirtildiği şekilde yayın listesine alınmış ancak hakem raporları -çok istisnai de olsa- süresinde sunulmamışsa, yazı, alındığı yayın listesinden sonra gelen sayının yayın listesine aktarılır ve bu sayıda anılan yazıya ilişkin sürecin tamamlanması sağlanır.
12. Dergi'ye gönderilecek yazının; özgün, başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olması gerekmektedir.
13. Türkiye Barolar Birliği, yayınlanması kabul edilen yazıların basılı ve elektronik yayın haklarına sahip olur.
14. Yazara ve hakemlere, talep etmeleri halinde telif ücreti ödenir.
15. Yazara, yazısının yayınlandığı sayıdan üç adet, hakemlere ise hakem incelemesi yaptıkları sayıdan birer adet Dergi gönderilir.
Dergi'nin kitap olarak kendisine gönderilmesini isteyen yazarın, yazıyı gönderirken adresini ve telefon numarasını da belirtmiş olması gerekmektedir.
16. Talep etmeleri halinde hakemlere makalenin hakem incelemesinin yapıldığı ve raporunun hazırlandığına ilişkin bir yazı gönderilir.

Yayın Kuralları

1. Yazı, yayin@barobirlik.org.tr adresine gönderilmelidir.
2. Yazı, ana bölümlerde 1,5 satır aralığı ile 12 punto; dipnotlarda tek satır aralığı ile 10 punto kullanılarak Times New Roman karakterinde yazılmalıdır.
3. Yazarın ad, soyadı ve unvanını, makalede yer almasını istediği şekliyle ve Dergi'de yer alan yazı formatına uygun olarak yazıya eklemesi gereklidir.

4. Kurum, e-posta adresi, ORCID ve makalenin gönderim tarihi (ön düzeltmeden sonraki gönderim esas alınarak) bilgilerinin belirtilmesi zorunlu olup aynı sırada makalenin ilk sayfasına dipnot olarak eklenmelidir.
5. Dergi'nin belirlediği yazı formatı dışında kalan kısımlar, yazıdan çıkarılmalıdır (kapak, içindekiler, kısaltmalar vs. kısımlar).
6. Yazının ilk sayfasında makalenin başlığı, İngilizce başlık, özet, anahtar kelimeler, İngilizce özet ve İngilizce anahtar kelimeler bölümlerine belirtilen sırada yer verilmeli, bu bölümler çok uzun ise kısaltılmalıdır.
7. Dipnot numaralandırmaları, **noktalama işaretlerinden (nokta, virgöl, noktalı virgöl, üç nokta, ünlem, soru işareti vs. noktalama işaretlerinden)** sonra yapılmalıdır.
8. Dipnotlarda ve kaynakçada, koyu renkle, altı çizili ve/veya italik yazılan kısımlar (yayın kurallarında italik yazılacağı belirtilenler hariç) düzeltilmeli ve internet kaynaklarındaki alt çizgiler kaldırılmalıdır.
9. Dipnotlar sayfa altında gösterilmeli, dipnotlarda, yazarın adı soyadı şeklindeki düzene uyulmalı, yazar ad ve soyadının sadece baş harfleri büyük ve ad soyadının sonunda sadece virgöl olmalıdır. Örneğin: Faruk Erem,
Verilen kaynak makale ise makale adı çift tırnak içine alınmalı, sadece eser adı italik verilmeli, yayınevi, ili, baskı yılı ve sayfa sayısı sırasıyla yazılmalıdır.
Örneğin: Faruk Erem, "Ceza Hukukunda Meslek Sırri", *AÜHF Dergisi*, Ankara 1943, C. x, S. x, s. xx.
10. Yazının kaynakça kısmında, yazarın soyadı adı şeklindeki düzene uyulmalı, varsa numaralandırmalar kaldırılmalı, yazar soyadı ve adının sadece sonuna virgöl konmalıdır.
Örneğin: Erem Faruk, "Ceza Hukukunda Meslek Sırri", *AÜHF Dergisi*, Ankara 1943, C. x, S. x, s. xx.
Kaynakça kısmı; Kitaplar, Makaleler, Mahkeme Kararları, İnternet Kaynakları, Diğer Kaynaklar gibi bölümlere ayrılarak yazılmalıdır.
11. Dipnotlarda ve kaynakçada yazar ve eser adlarının doğru yazıldığından emin olunmalıdır.

İmla ve Yazım Kuralları

Aşağıdaki hususlar (yazı metni, alıntı metin, dipnot ve kaynakça dahil olmak üzere) gözden geçirilerek uygun olmayan kısımlar düzeltilmelidir:

1. Kurum, kuruluş, kurul, birleşim, oturma ve iş yeri, kanun, yönetmelik, anlaşma, sözleşme adlarına gelen eklerin kesme işaretiyle ayrılması,
Örneğin: Anayasa Mahkemesi'nin, Avukatlık Kanunu'nun, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin
2. Eş anlamlı kelimelerden birinin tercih edilmesi ve metin içinde yeknesaklığın sağlanması için yazının tamamında sadece birinin kullanılması,
Örneğin: Yasa veya kanun kelimelerinden birinin tercih edilip kullanılması
3. Rakamlardan sonra gelen kelimelerin küçük harfle başlaması,
Örneğin: 5237 sayılı Kanun, Avukatlık Kanunu'nun 34. maddesi, 19. yüzyıl, 01.01.2019 tarihli, 2. baskı
4. Alm. (Almanca), İng. (İngilizce), Oğuzlar Mah. Prof. (Profesör), Dr. (Doktor), Av. (Avukat), haz. (hazırlayan), çev. (çeviren) gibi kısaltmalar hariç olmak üzere SGK, TTK, 13. CD, YHGK, TCK gibi kısaltmalarda nokta kullanılmaması,
5. Kısaltmalarda takıların kısaltma okunuşuna göre verilmesi,
Örneğin: TCK'nın, İYUK'un

6. Kısaltmaların birden fazla kullanılış şekli varsa birinin tercih edilmesi ve metin içinde ve dipnotlarda aynı şekilde kullanılması,
Örneğin: syf., sh., s.'den birinin tercih edilmesi
7. Noktalama işaretlerinin (**özellikle tırnak işareti ve kesme işaretinin**) yazının her yerinde aynı karakterde yazılmış olmasına özen gösterilmesi,
8. Tarih yazılışında 01.01.2019 şeklindeki kullanımın tercih edilmesi,
9. 1. veya 1'inci yazılışından birinin tercih edilmesi,
10. **Tezcan/ Erdem/ Önok, şeklinde yazılışın değil aralık verilmeden Tezcan/ Erdem/ Önok şeklinde yazılışın tercih edilmesi,**
11. Noktalama işaretlerinden (nokta, virgöl, noktalı virgöl, üç nokta, ünlem, soru işareti vs. noktalama işaretlerinden) ve her kelimeden sonra bir harf boşluk bırakılmasına özen gösterilmesi,
12. Yazı içinde kullanılacak kısaltmalara; ilk seferinde açık haliyle birlikte parantez içinde kısaltılmış hali, sonrasında sadece kısaltılmış hali olmak üzere yer verilmesi,
13. Farklı kaynaklardan alıntı yapılmasından kaynaklanan her türlü farklı yazımın kontrol edilerek yeknesaklığın, yazı düzeninin sağlanması.

Etik İlkeler

1. Yazar tarafından başka bir yazara ait yazının kendine aitmiş gibi gönderilmesi veya gönderilen yazıda büyük/küçük oranda atıf yapılmadan alıntı yapılmış olması veya yazının tamamına yakınının, atıf yapılsa da başka bir yazı/yazılardan oluşması; kişiye özgü bir durum olup sorumluluk tamamen yazara aittir.
2. Yazı, intihal, sahtecilik, çarpıtma, tekrar yayın, dilimleme, haksız yazarlık ve diğer etik ihlali türlerini içermemelidir.
3. Yazarın gönderdiği çalışmanın özgün olması Dergi kriterlerinin başında gelmektedir.
4. Yayınlanmak üzere gönderilen çalışmanın herhangi bir nedenle Dergi'den çekilmek istenmesi halinde yazıyla (maile) derhal bildirilmesi gerekir.
5. Hakem değerlendirme süreci tamamlanmış bir makale, makul bir gerekçe gösterilmeksizin yazarı tarafından geri çekilmemelidir.
6. Makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.
7. TR Dizin kriterleri gereği, etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalatıldığına dair bilgi makalede yer almalıdır. Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulması gerekmektedir.
8. Dergi tarafından farklı kurumlardan, görüş bildirdikleri konunun uzmanı olan hakemler atanmalı, tarafsızlık ve çeşitlilik ilkelerine dikkat edilmelidir.
Hakemler, değerlendirilen yazı sahibinin tabi olduğu etik kurallara bağlı ve bu kuralları titizlikle uygulamak durumunda olmalıdırlar.
Dergi'de yayınlanmış makalelerde kurum ve yazar çeşitliliğine özen gösterilmeli, araştırma ve yayın etiğine uygun olmayan yazılar kabul edilmemelidir.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

- 1 Şafak EVRAN TOPUZKANAMIŞ**
Popülizm ve Referandum
Populism and Referendum
- 35 Aydın ATILGAN**
Kuzey Kıbrıs'ta Taşınmaz Mülkiyeti Konusunda Yetki Sorunu: Aihm İçtihatları, Pozitif Yükümlülükler ve Fiili Egemenliğin Yokluğu
The Issue of Jurisdiction over Immovable Property in Northern Cyprus: ECtHR Case Law, Positive Obligations, and the Absence of Effective Sovereignty
- 69 Ezgi Damla SARUHAN**
Türkiye'de Nükleer Tesis İşletenin Hukuki Sorumluluğuna İlişkin Yasal Çerçeve: 7381 Sayılı Nükleer Düzenleme Kanunu
The Legal Framework for The Third Party Liability of Nuclear Installation Operators in Türkiye: Nuclear Regulatory Law No. 7381
- 111 Barış GÖZÜBÜYÜK**
Türk Hukukunda 3 Boyutlu Baskı Yapan Yazıcılar (3D Yazıcılar) Aracılığıyla Yapılan Patent Hakkı İhlallerine İlişkin Değerlendirmeler
Assessments Regarding Patent Infringements Committed through 3D Printers under Turkish Law
- 141 Fatih GÜLTEKİN - İlknur KILKIŞ**
İşverenin İş Sağlığı ve Güvenliği Önlemleri Alma Yükümlülüğü Bakımından İşyerinde Yapay Zeka Kullanımı
Use of Artificial Intelligence in The Workplace with Regards to The Employer's Obligation to Provide Occupational Health and Safety
- 199 Gökhan AYKUT**
Hukuk Muhakemeleri Kanunu Uyarınca Teminat Gösterilmesine Gerek Olmayan Hâllerden Biri: Davacının, Yurt İçinde İstenen Teminatı Karşılama Yeterli Taşınmaz Malının veya Aynı Teminatla Güvence Altına Alınmış Bir Alacağının Bulunması
One of The Exceptions to The Obligation to Provide Security under The Turkish Code of Civil Procedure: The Claimant's Possession of Immovable Property or A Claim Secured by A Real Guarantee within The Country Sufficient to Cover The Required Security
- 221 Sevdâ BORA ÇINAR**
Bilgisayar Mühendisliği Öğrencilerinin Perspektifinden Bilişim Hukukunun Güncel Sorunları ve Çözüm Önerileri
Current Challenges and Solution Proposals in It Law from The Perspective of Computer Engineering Students

başkan'dan

Değerli Meslektařlarım,

Türkiye Barolar Birliği Dergisi'nin Eylül-Ekim 2025 tarihli 180. sayısıyla sizlerle buluşmaktan mutluluk duyuyorum.

1 Eylül itibariyle yeni adli yılı açmış bulunuyoruz. Türkiye Barolar Birliği Başkanları, adli yıl açış konuşmalarında ülkenin hukuki manzarası üzerine değerlendirmeler yaparak çözümler önermeyi bir gelenek hâline getirmişlerdir. Bu geleneği biz de sürdürmeye gayret gösteriyoruz.

Bu çerçevede, konuşmamda da değindiğim üzere, çağdaş anayasal demokrasiler, aslında insanlık adına utanç verici gelişmelerin yaşandığı dönemlerden geçerek bugüne ulaştılar. İnsanlık, iki dünya savaşı arasında diktatörlüklerin ve totaliter rejimlerin yükselişte olduğu, anayasal demokrasinin temellerinin sarsıldığı bir dönem yaşadı. Bu siyasi krizden çıkışın anahtarı hukuk, hukuk devleti ve demokrasi oldu. Hukuk devleti, demokrasinin yeniden inşasının en önemli aracı ve zemini hâline geldi. Demokrasi ise hukuk devletini güçlendirdi.

Avusturyalı Hukuk Felsefecisi Hans Kelsen, demokrasi ile hukuk devletinin birbirlerini tamamladığını en güçlü şekilde dile getiren isimlerden biri oldu. Ona göre hukuk devleti, devletin keyfi davranışını engellemekte, demokrasi ise hukuk yapma sürecinde halk iradesini yansıtmaktadır. Bu dengenin kalbinde ise bir hakem ve gözcü işlevi gören bağımsız yargı yer almaktadır.

Bu nedenle, yargı bağımsızlığını ortadan kaldıran, yargıçları baskı altına alan ya da mahkeme kararlarını uygulamayan bir yaklaşım, yalnızca hukuk devletini değil, demokrasinin varlık nedenini de ortadan kaldırır. Kelsen'in ifade ettiği üzere, hukukun üstünlüğü ile demokratik meşruiyet aynı zincirin halkalarıdır. Halk iradesi, ancak bağımsız mahkemelerce güvence altına alındığında anlamını korur. Aksi hâlde çoğunluk, keyfiliğin aracına dönüşür.

Bu hâliyle bakıldığında, monarşik dönemin iktidarını sınırlamak üzere ortaya konan kuvvetler ayrılığı ilkesinden bugünün demokratik hukuk devleti bakımından anlaşılması gereken, kuvvetlerin birbirlerinden tamamen izole bir şekilde ayrılması değil, birbirlerinin faaliyetlerini karşılıklı olarak denetlemeleri anlamında kuvvetlerin bölünmesidir. Bu aynı zamanda gerçek anlamda adalet, güçlü hukuk devleti ve eksiksiz demokrasi idealinin olmazsa olmazıdır.

Yeni adli yılda herkes için adalet, savunmayla teminat altına alınmış adil yargılanma hakkı, güçlü hukuk devleti ve eksiksiz demokrasi talebimizi bir kez daha ifade etmek isterim.

*

Bu sayıyla birlikte, dergi künyesinde bazı değişiklikler gerçekleştiğini göreceksiniz. Ağustos ayında Yönetim Kurulumuz, yeni Türkiye Barolar Birliği Yayın, Basım ve Dağıtım Yönergesi'ni kabul etmişti.Yeni Yönerge gereği dergimizde de görev değişiklikleri oldu. Bu vesileyle önceki dönemlerde bu sorumluluğu üstlenen dergi emekçilerimize teşekkürlerimi sunarken, Türkiye'nin en köklü hukuk dergilerinden birinin sorumluluğunu yüklenen yeni ekibimize de hayırlı olsun dileklerimi iletiyorum. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, önceki dönemlerde olduğu gibi önümüzdeki yıllarda da ülkemizin hukuk alanına en ciddi bilimsel katkıların sunulduğu bir akademi platform olmaya devam edecektir.

Saygılarımla,

Av. R. Erinç SAĞKAN

Türkiye Barolar Birliği Başkanı

POPÜLİZM VE REFERANDUM

POPULISM AND REFERENDUM

Şafak EVRAN TOPUZKANAMIŞ*

Özet: Liberal demokrasinin açmazlarıyla beraber popülizm daha çok konuşulur hale gelmektedir ve popülizm demokrasiye dair tüm sorunları temsil eden bir politika üretim tarzına dönüşmektedir. Yönetimlere dair beğenilmeyen ne kadar unsur varsa “popülist”, denetlenemeyen iktidar yapıları “popülist”; demokratik unsurlardan uzak, karizmatik lider modeliyle biçimlenen söylemler “popülist” olarak adlandırılmaya devam etmektedir. Bu noktada popülizmin sahip olduğu özellikleri nedeniyle kendi araçlarına en yakın yöntemin referandum olduğu düşünülebilir. Ancak popülist iktidarlar, referandumu iktidar alanlarını büyütürken öncelikle tercih etse de sonradan bu tercihlerinden vazgeçtikleri görülmektedir. Hatta referandumun sadece popülist yapılar tarafından tercih edilmediği de tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Popülizm, Demokrasi, Referandum, Anayasa, Brexit

Abstract: As the dilemmas of liberal democracy become more apparent, populism is increasingly coming into focus and is transforming into a style of policymaking that represents many of the problems within democracy. Any undesirable element in governance is labeled “populist”; unchecked structures of power are deemed “populist”; and discourses shaped by charismatic leadership, detached from democratic elements, are continuously referred to as “populist.” At this point, due to its inherent characteristics, it could be argued that the method most aligned with populism is the use of referendums. However, while populist regimes may initially prefer a referendum to expand their spheres of power, it has been observed that they later abandon this preference. It is also debated whether populist structures exclusively use referendums.

Keywords: Populism, Democracy, Referendum, Constitution, Brexit

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, safak.evrans@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1461-3812.

GİRİŞ

Popülizm sirayet eder ve uygulamaları ile kökleşir. Bu anlamda sadece liderleri, yönetim biçimlerini değil muhalefeti hatta seçmeni de kuşatır. Toplu bir ana akımda her şey aslında benzer. Nihayetinde hakikat aşınır. “Pop” unsurlarla bezenmiş bu gösterinin adına, “politika yapımı” denilmeye başlanır. Kamu yararı önceliğinden vazgeçilirken, kamusal alan aşınırken, demokrasinin buluşma alanları azalırken, siyasi partiler ve baskı grupları arasındaki ayrım ortadan kalkarken popülizm yükselmeye devam etmektedir. Hatta bu süreçleri daha iyi analiz edebilmek adına literatürde hakikat-sonrası toplum/politika, politikada yalan ve popülizm eş zamanlı ele alınmaktadır.

Popülizm, demokrasinin temel araçlarından biri olan referandumu tercih etmektedir. Hatta ilk akla gelen, popülistlerin referandumu daha çok tercih edeceği yönündedir. Ancak “popülist” yönetimler, iktidar alanlarını genişletirken referandumlara sıkça başvurursa da sonrasında vazgeçebilmektedir veya “popülist” olmayan yönetimler tarafından da referandumlar tercih edilebilmektedir. Referandumlar yoluyla popülizm yükselir mi yoksa referandumların sıkça kullanılması, yönetimleri son noktada “popülist” hale mi getirir? Bu soruları tartışırken elbette referandumların demokrasilerde aşınmakta olan yeri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I. POPÜLİZME GİRİŞ

Demokrasilerde denetlenemeyen, tanımlanamayan, şeffaf olmayan bir anlamda eleştirilen her ne varsa popülizm ile ifade edilmeye başlanmıştır. İçeriğinin ne olduğu değerlendirilirken aynı zamanda popülizmin ne olduğu da tartışılmaktadır. Popülizm bir ideoloji, strateji, politika biçimi, söylem, politika yapma yöntemi, doktrin hatta belirli bir iç mantığı olan iddialar bütünü olarak tanımlanabilmektedir.¹ Hatta popülizm, “etiket” tir; halkı manipüle ederek ve demokratik

¹ Mudde ve Kaltwasser’a göre popülizm dünyanın nasıl bir yer olduğu ve olması gerektiği üzerine bir görüştür ve bu yönüyle bir ideoloji olarak ele alınmalıdır. Ancak “kalın merkezli” ya da “eksiksiz” bir ideoloji değil “ince merkezli” bir ideolojidir. Çünkü popülizm, kısıtlı yapısıyla siyasi sorunlara ayrıntılı yanıtlar sunamamaktadır; diğer ideolojilere eklenmiş veya diğerleri tarafından asimile edilmiştir. Cas Mudde/Critobal Rovira Katwasser, *Popülizm- Kısa Bir Giriş*, (Çeviren: S. Erdem Türközü), Nika Yayınevi, Ankara 2019, s. 17. Mouffe’ye göre ise

süreçlerin özünü yani halk iradesini çarpıtarak hedefe ulaşmayı amaçlayan her türlü siyasi tutum, söylem ya da yöntemi tanımlamak için kullanılan genel bir terimdir.²

Laclau'nun tanımı bu noktada önem arz etmektedir: "Popülist söylemler, müphemdir çünkü toplumsal gerçekliğin kendisi de müphemdir."³ Tüm bu müphemlik içinde aslında popülizm, demokrasiye dair şikayetler toplamını ifade eder hale gelmiştir. Hakikat sonrası toplum, politikada yalan ve popülizm tartışmalarının literatürde benzer bir dönemde yükselişe geçmesinin en önemli nedenlerinden biri müphemliktir. Demokrasilerde tanımlamanın, anlamamanın ve bilmenin sınırlarında, hakikate ulaşma zorluğunda; popülizm, yönetilenlerin karşılaştığı zorlukları tanımlayan bir çatı kavrama dönüşmektedir.

Popülizmde halk merkezdedir ve toplum, halk ve elitler arasında bir çatışma olarak ele alınır. Popülizmin nezdinde toplum, temelde "iyi/saf" olan "halk" ve "kötü/yoşlaşmış" olan "elitler" olarak ikiye ayrılır. Burada "saf" (pure) tanımı hem erdemli ve iyi olmayı hem de homojen bir çoğunluğu ifade etmesi bakımından katışıksız bir bütünü ifade etmektedir. "İyiler", seçimler yoluyla siyasi iktidarda yer alanları veya almak isteyenleri güçlendirip destekleyenlerdir.⁴ "Kötüler" ise iktidarın önündeki engellerdir. İyilik ve kötülük merkezinde toplumu ahlakçı bir tavırla sınıflandıran siyasi iktidar sahipleri/adayları, kendi meşruiyet zeminini genişletmeye çalışır. Her türlü siyasi uzlaşma veya ittifak hallerinde, siyasi zemin olabildiğince kaygan ve değişkendir. Bu nedenle; dostlar (içerdekiler) ve düşmanlar (dışarıdakiler) farklı şekil-

popülizm bir ideoloji değildir çünkü ona sistematik bir içerik atfetmek mümkün değildir ayrıca popülizm siyasi bir rejim de değildir. "Zamana ve mekâna göre çeşitli biçimler alabilen bir politika yapma yöntemidir." Chantal Mouffe, *Sol Popülizm*, (Çeviren: Aybars Yanık), İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 23. Müller'e göre de popülizm, yazılı bir doktrin değildir, belirli bir iç mantığı olan belirgin iddialar bütünüdür. Jan-Werner Müller, *Popülizm Nedir?*, (Çeviren: Onur Yıldız), İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2018, s. 25.

² İlker Gökhan Şen, "Referendums and Democratic Constitutionalism: Is There a Way for Reconciliation?", (der. Sascha Hardt, Aalt Willem Heringa ve Hoai-Thu Nguyen), *Populism and Democracy*, Eleven International Publishing, Netherlands, 2020, s. 88.

³ Ernesto Laclau, *Popülist Akıl Üzerine*, (Çeviren: Nur Betül Çelik), 3. Baskı, Epos Yayınları, Ankara 2018, s. 32.

⁴ Mudde/Kaltwasser, s. 15.

lerde tanımlanabilir ve değişiklik gösterebilir. Hatta halkın tanımı ve kimlerden oluştuğu, büyük ölçüde dış grupları belirlerken; dış grupların kimler olduğu da halkın içeriğini belirleyebilmektedir. “Ahlaki olarak yozlaşmış” dış grup; iradeyi kısıtlayan, engelleyen homojen bir kolektif yapı olarak halkı tanımlayan temel unsur olarak ortaya çıkmaktadır.⁵ Ayrıca düşmanlar çoğunlukla elitlerdir. Popülist liderler, “yozlaşmış” olarak tanımladıkları elitizmin aslında temsilcileri olsalar da çoğu kez elitizm karşıtı olduklarını ileri sürerler. Aynı zamanda düşmanlar, hiçbir zaman sabit değildir. Popülistler, çoğu zaman eski müttefiklerini ve uzun süredir kendilerini eleştirenleri de kapsayan geniş bir düşman yelpazesine sahiptir.⁶ Sahip olunan siyasi güce yönelik her türlü tehdit, eleştiri veya muhalefet düşmanlaştırabilir. Hatta önceden kendilerinin benimsediği politik tercihler veya kendi partilerinin içinde “değişime direnenler”, “yeninin yanında olmayanlar” da düşmanlaştırılabilir. Politika, bu karşıtlığı vurgular ve bir gerilime dönüştürür; hatta gerilimi büyütmek adına bu ayrım, gerekirse inşa edilir. Bu süreçte iktidardaki popülistler, kutuplaştırmaları hazırlamaya devam eder.⁷

Popülizmin tek bir biçiminden bahsedilmek mümkün değildir çünkü popülizm uygulamalarıyla farklılık gösterir. Bu nedenle popülistlerin kendine özgü bir yol haritası olmadığı için kendilerine özgü bir anayasal vizyona sahip oldukları da söylenemez:

“Popülistler, diğer siyasi aktörlerden farklı olarak, anayasalar karşısında oldukça fırsatçı davranma eğilimindedir. Bir anayasa onların amaçlarını ilerletmelerine yardımcı olduğunda, popülistler onu destekler ve onaylar; ama yardımcı olmadığında, önemini küçümser, eleştirir, anlamını saptırır ya da iktidara geldiklerinde onu değiştirmeye ya da tamamen yenisiyle değiştirmeye çalışırlar. Ancak bu tutum sadece popülistlere özgü değildir; popülist olmayanlar da sıklıkla benzer bir fırsatçılık sergilerler. Popülistlerin anayasalar ko-

⁵ Vasileios Adamidis, “Democracy, Populism, and The Rule of Law: A Reconsideration of Their Interconnectedness”, *Politics*, Vol. 44(3), 2024, s. 390. “Popülist ontoloji, ‘halkı’ ve ‘dış grup(ları)’ (bu bir elit, bir yapı, belirli bir ‘güç bloğu’ olabilir) içeren ve bunlar arasındaki ilişkinin ‘dostlar ve düşmanlar’ temelinde antagonistik bir mücadeleyi temsil ettiği bir yapıdır.” Adamidis, s. 390.

⁶ Burbano de Lara Felipe/; Carlos de la Torre, “Why Ecuador’s Referendums Backfired,” *Journal of Democracy*, 31, no. 2, April 2020, s. 78.

⁷ Müller, s. 119-121.

nusunda hepsinin benimsediği çok az şey varsa da (hatta belki hiç yoksa da), karşı oldukları şeyler konusunda ortak bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Popülizm, hangi türde olursa olsun siyasetten arındırma, çoğunluk karşıtlığı ve yargının güçlendirilmesi süreçlerine karşı bir eleştiri sunar. Bu, olumlu bir duruştan ziyade olumsuz bir tutumdur; bir tür anayasal eleştiri ve “karşı-anayasalcılık”tır.”⁸

Popülizm, gücün sınırlanmasını esas alan anayasacılık anlayışını reddedip anayasacılığın temel kavramlarını küçümseyebilir. Örneğin popülistler, anayasa mahkemesi, bağımsız idari otoriteler gibi kurumları benimsemeyip bu kurumların ve mahkemelerin oynadıkları rolü halk egemenliğini tanımamakla itham ederler.⁹ Bu nedenle popülizmde, seçilmişler karşısında konumlandırılan atanmışlar, her an düşman çeperinde yer alabilir. Ancak seçilmişler, halkın hizmetkarıdır; halk için en iyinin peşinde gerekirse atanmışlarla mücadeleye hazırdır.

Yine popülizmde halk iradesini metalaştıran bir parlamento karakteri belirginleşebilir. Başka bir anlatımla popülizm, halk iradesi yorumunu tekelleştirebilir ve “diğer kurumlara kendi versiyonlarını kabul etmeleri için baskı yaparak kanun yoluyla yönetmeyi amaçlayabilir. (...) Yasaların “egemen halkın” beyanları olduğunu savunurlar. Bu bağlamda, sadece hükümet eylemleri halkın iradesine uygun yasalar tarafından yetkilendirilmekle kalmaz, aynı zamanda (popülist) yasalara itaat, halkın yönetiminin devamı için zorunlu hale gelir.”¹⁰ Kamu yararı yerine kamuoyu ve halkın vicdanı gibi hedeflerle yol alan bir yasama faaliyetinden bahsedilebilir.

Popülizme; demokrasiyi seçim sonucuyla eş görerek iktidar alanını büyütme ve keyfi olanı inşa etmek adına önüne çıkan tüm engelleri

⁸ Akritas Kaidatzis / Iphigenia Kamtsidou / Costas Stratilatis, “How Populism Affects Constitutional Law”, (edited by Akritas Kaidatzis, Eleni Kalampakou, Ifigeneia Kamtsidou, Christos Papastylanos, Costas Stratilatis), *The People's Constitution: The Populist Transformation of Constitutional Law?*, Springer, Switzerland 2024, s. 4.

⁹ Tartışma için bkz. Ahmet Mert Duygun, “Popülist Anayasacılığa Giriş”, *Anayasa Hukuku Dergisi*, Cilt: 9, Sayı:18, Yıl:2020, s. 406. Popülistler, liberal anayasacılığa karşı son derece eleştireldir ve “alternatif anayasal projeleri” desteklemektedir. İlgili analiz için bk. Paul Blokker, “Constitutional Courts and Populism/Populist Constitutionalism”, *Verfassungsblog*, 4 May 2017, <https://verfassungsblog.de/populist-constitutionalism/>.

¹⁰ Adamidis, s. 394.

düşman olarak yaftalayan bir elit dayanışması denilebilir mi? Popülizm, politika üretiminin kaygan zemini ve yapısı nedeniyle (düşmanlar değişirken) demokrasilerdeki tüm şikayetlerin tıkıştırıldığı bir çuvala dönüşmektedir. Bu nedenle popülizm, keyfilik simgesi haline gelmektedir. Artık diktatörler veya faşistler yerine popülistlerin varlığından bahsedilmektedir çünkü bu söylem de muhtemelen politik doğruculuktan payını aldı. Ayrıca popülizm bir ideoloji olmadığı gibi popülizmin bir ideolojisi de bulunmamaktadır. Bu yüzden toplumu dönüştürecek topyekûn sürekli ve sistematik yöntemleri mevcut değildir ya da her an güncellenmektedir. Hakikat sonrası politikada, zemini netleştirilemeyen iktidar yapıları çoğalmaya devam etmektedir. Artık popülizm, sirayet ediyor. Bu nedenle popülist sadece iktidarlara tanımladığımız bir sıfat değildir. Popülist iktidar biçimi; popülist vatandaşları, popülist muhalefet partileri, popülist kurumları ile bir bütündür. Popülizm, bu özellikleri nedeniyle değişken, kaygan, parçalı irrasyonel araçlar yoluyla sürreal politika yapımına dönüşmektedir.

II. POPÜLİZM VE REFERANDUM İLİŞKİSİNE DAİR DEĞERLENDİRMELER

Popülizm ve referandumlar arasındaki ilişkiyi değerlendiren çalışmalara bakıldığında; şu sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir: İlki, popülistlerin yöntemlerine yakın olması sebebiyle referandumların öncelikle popülistler tarafından tercih edilmesidir. Diğer argüman, popülistlerin iktidar alanlarını büyütmeye dek referandumları desteklemesi ve sonrasında referandumlardan vazgeçmeleridir. Son olarak da popülizmle referandum arasında doğrudan bir ilişkinin bulunmadığı hatta popülist olarak tanımlanmayan iktidarların da referandumları sıklıkla tercih etmesidir.

A. Popülistlerin Referandumları Tercih Etme Nedenleri

Popülistler, demokrasinin kendilerine sağladığı konfor ile siyasi iktidarda yer alırken bu geldikleri yolun amansız eleştirisini de sürdürürler. Çünkü popülist söylem, iktidar sayacını kendisiyle başlatmak ister. “Düşmanlara” karşı homojen, erdemli bir bütün olabilmenin yolu bir önceki yapının da yok sayılmasını ve düşmanlaştırılmasını içerebilmektedir. Hem demokrasi hem de popülizm, halk egemenliğine dayanır. Ancak, çoğulculukla yol alma şiarına sahip demokrasinin

liberal versiyonu, halkın iradesinin sabit ve tartışılmaz olduğunu öne süren popülizmle açık bir şekilde karşıtlık içindedir. Yine demokrasi- nin bireysel hakların ve azınlık haklarının korunmasına ilişkin vurgu- su, popülizmin çoğunluğun mutlak ve sınırsız egemenliğini savunan bakış açısıyla keskin bir tezat oluşturmaktadır.¹¹

Popülistler, referandumların halk iradesinin ifade edilmesine ola- nak sağladığını ileri sürer ve kendilerini halkın nihai irade yorum- cuları ve “halkın sesi” olarak sunarlar.¹² Popülizm kavramının halk katılımı yerine kullanılması nedeniyle popülizme karşı anayasacılığı savunmak seçkincilikle bir tutulmaktadır.¹³ Popülist hareketler, tem- sili demokrasiden tamamen vazgeçemeseler de çoğunlukçu yakla- şımlarının bir sonucu olarak sıklıkla halk oylamasını tercih ederler.¹⁴ “Bu tür halkoylamaları ile esasında çok önemli bir siyasal konuda tar- tışma başlatarak halkın tercihinin başvurulması değil, zaten verilmiş olan bir kararın meşrulaştırılması amaçlanır.”¹⁵ Şen’e göre popülizmin çoğulculuk karşıtı dışlayıcı tavrı, tam anlamıyla otoriter bir siyasi re- jim olmasa bile, otoriter bir politika tarzı oluşturma eğilimindedir. Her ne kadar otoriterlik ve popülizm terimleri doğrudan eş anlamlı olarak

¹¹ Adamidis, s. 396.

¹² Adamidis, s. 394. 1792 ve 1800 arasında dünyada kayıtlara geçen sadece 14 ulusal referandum yapılmıştır. Hatta bu 14 referandumun 6’sı Fransa’da gerçekleşmiştir. 19. ve 20. Yüzyılda en çok referandum yapan ve bunu 1848’de Anayasasında düzenleyen İsviçre olmuştur. İsviçre dışındaki birçok referandum, aslında siyasi elitlerin gücü ele geçirme veya konsolide etme girişimleri olarak ifade edilmektedir. Örnekler için bkz. Liubomir Topaloff, “Elite Strategy or Populist Weapon?”, *Journal of Democracy*, Vol. 28, no. 3, July 2017, s.129. Yirminci yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen 295 referandumun bazıları, açık veya örtük olarak, Carl Schmitt’in çizgisini takip etmiştir. Schmitt, referandumların otoriter yöneticilerin gücünü meşrulaştırmak ve güçlendirmek için kullanılmasını savunmuştur. Mussolini ve Hitler de referandumları bu şekilde kullanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği’nin hâkimiyetine giren ülkelerde yeni yönetimler, totaliter rejimlerini meşrulaştırmak için referandumlara başvurmuştur. 1945 ile 1972 yılları arasında dünya çapında 410 referandum gerçekleştirilmiştir. Bunların çoğu, sömürgecilikten bağımsızlaşma süreci ve self-determinasyon ile ilgili olmuştur. Ancak referandumların kullanımında gerçek anlamda büyük bir artış, 1980’lerde ve 1990’larda yaşanmıştır. 1972 ile 2015 yılları arasında ise rekor sayıda, toplamda 1.846 ulusal referandum düzenlenmiştir. Ayrıntılar için bkz. Topaloff, s. 129.

¹³ Duygun, s. 408.

¹⁴ Duygun, s. 411.

¹⁵ Duygun, s. 411.

kabul edilemese de çoğu durumda yöntemleri açısından örtüşmektedirler. Popülizmin referanduma yaklaşımı plebisiti andırmaktadır.¹⁶

Popülizm, referandumlar yoluyla elitlerin gücünü zayıflatmayı amaçlar; böylece “yozlaşmış elitler” sınırlandırılabilir.¹⁷ Referandumlar, popülistlere gücü seçkinlerin elinden alma aracı sağlarken, halkın iradesini doğrudan ifade etmesine olanak tanıdığı veya olanak tanıdığı varsayıldığı için tercih edilmektedir. O halde referandumlar, halkın iradesinin doğrudan, seyreltilmemiş ve “saf”¹⁸ bir ifadesidir. Böylece, siyasi kararlar halkın tercihlerini yansıtacaktır. Ancak halkın tercihlerini ön plana çıkarmak azınlık haklarını tehlikeye düşürebilecektir çünkü çoğunluk sürece yön vermeye başlayacaktır. Popülizmde, elitizme karşı mücadele ettiğini ileri süren politika aslında yine elitizmin bir parçası olarak kendisini hep en mağdur olarak tasvir etmeye devam edecektir. Popülizmin neden olduğu böylesi çoğunlukçu bir demokrasi anlayışında mağdur olarak işitilenler, artık sadece çoğunluğun içinde yer alanlar olacak ve çoğunluğun içinde yer alamayanlar ise suskunlaşacaktır. Çoğunluğun ezici monoloğu ile suskun bir azınlık karşılaşmasında da elbette diyalog ve sonuç olarak güçlü bir kamusal alan buluşması beklemek güçleşecektir.

Referandumlar yoluyla popülistler, “halkın iradesi miti”ni canlı tutarak homojenleştirmeyi hızlandırabilecektir. Çünkü referandumlara, halkın iradesinin tek/vazgeçilmez göstergesi olarak özel bir ahlaki statü atfetmek, tahayyül edilebilecek en kötü despotizmi ortaya çıkarabileceği gibi en keyfi güçlerden birinin hem ahlaki hem de hukuki olarak tartışılmaz/eleşirilemez olduğu rejime dönüşmesine yol açabilecektir. Ayrıca “atanmış” olan yargıçların denetim sınırını belirleyen halk olabilecektir.¹⁹ Bu sav, yüksek yargıyı özellikle Anayasa Mahkemelerini düşmanlaştırırken popülistler tarafından öne sürülecektir ve halk iradesinin karşısında duran bir yargıyla mücadele edildiği hep vurgulanacaktır.

¹⁶ Şen, s. 89.

¹⁷ K.Jacobs/Akkerman, A./Zaslove, A., “The Voice of Populist People? Referendum Preferences, Practices and Populist Attitudes”, *Acta Politic*, 2018, 53, s. 520.

¹⁸ Ronald Van Crombrugge, “Are Referendums Necessarily Populist? Countering the Populist Interpretation of Referendums Through Institutional Design”, *Representation*, 57:1, 2021, s. 109-111.

¹⁹ Halk iradesi miti ve referandumlar arasında ilişki hakkında bkz. Crombrugge, s. 112.

Popülizm ayrıca karizmatik liderle bütünleştirilmektedir. Hatta popülizm karşıtları, bu yüzden eleştirilerini daha çok popülist liderler üzerinde yoğunlaştırmaktadır.²⁰ Karizmatik bir liderin varlığı, liderin kurumlara ilişkin karşıtlığı hatta saldırgan üslubu popülizmle özdeşleştirilse de aslında bunlar popülizmin asli değil tali öğeleri olarak sayılmaktadır. Popülizm, temsiliyetin en iyi biçimi olarak bedenleşme kavramına dayanmaktadır. Hem halk egemenliği bedenleştirilir hem de lider, halkın vücut bulmuş hali olarak görülür. Popülist lider, halkın gerçek iradesini bildiğini iddia eder ve halkın sesi olarak kabul edilir. Bu nedenle, anayasa mahkemeleri ve bağımsız kurumlar gibi diğer otoriteleri/kurumları dışlayarak ortak iyinin en doğru ve nihai yorumunu sunan tek merci haline gelir.²¹ Bu noktada referandumlar, halkın iradesini temsil etmek üzere seçilen liderlere olağanüstü yetkiler tanımanın önemli bir eşiği haline dönüşebilmektedir. Çünkü popülist karizmatik lider okumasıyla meseleye yaklaşacak olursak; referandumlarda halk konuşmuş ve konuya ilişkin son noktayı koymuştur. Bu anlayışa göre böylece halkın tercihi ve iradesi; kurumsal düzenlemeler, anayasal prosedürler ve siyasi normlardan üstün hale gelmiştir. Bu nedenle, popülist politikalara maruz kalanlar, bunu “demokratik yenden yapılanmanın bir dizi olağanüstü anı” olarak deneyimleyebilir.”²² Örneğin Latin Amerika’da popülistleri diğer politikacılardan ayıran şey, kendilerini halkın hatta devletin kurtarıcısı olarak görmeleridir. Halkın iradesine yalnızca kendilerinin yön vereceğine inanırlar ve burada politika bir inanç sistemi yaratma eylemi olarak karşımıza çıkar.²³ Hatta halihazırdaki hukuk sistemi eğer kendi projelerine engel olursa popülistler, yeni anayasa ve yasalar yapmak ister. “Çünkü popülistler, iktidarı bireysel mülkleri gibi görürler; muhalefet partileri, güçler ayrılığı veya eleştirel bir kamusal alan gibi muhtemel sınırlayıcı unsurlar, “uzun vadeli dönüşüm projeleri için bir tehdit” olarak görülebilir. Ancak, liderin sınırsız yetkiye sahip bir mesih olarak görülmesine dayanan bu antidemokratik bakış açısı, seçimlerin iktidara gelmesinin tek meşru yolu olduğu inancıyla bir arada var olur ve bu durum, iktidar-

²⁰ Felipe/Torre, s. 78.

²¹ Adamidis, s. 390.

²² Felipe/ Torre, s. 71.

²³ Nadia Urbinati, “Democracy and Populism”, *Constellations*, England, 5(1), 1998, s. 119.

daki popülizme kendine özgü bir çelişkili karakter kazandırır.”²⁴ Bu nedenle referandumların, siyasi liderlerin aldığı kararların halk tarafından onaylandığı bir mecra olmasından ziyade siyasi azınlıklar için bir veto gücü işlevi görmesini sağlamak gerekir.²⁵

Özetle, popülistlerin referandumları desteklemeleri şaşırtıcı değildir; çünkü referandumlar halkın kendi gücünü geri almasının bir yolu olarak görülür: “Böylece seçmenlere önemli politikalar hakkında doğrudan karar verme hakkı verilerek temsili siyasetin olağan kanallarını atlamalarına olanak tanınır.”²⁶ Ayrıca vatandaşlar arasındaki popülist tutumlardan da bahsetmek gerekir ve belki de popülistlerin referandumları talep etme ve yönetme tercihleri vatandaşlar arasındaki popülist talepleri de çoğaltabilmektedir. Bu bağlamda, popülist tutumlara sahip olmanın daha fazla referandum talebiyle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Çok ilginçtir ki popülist tutuma sahip vatandaşların, popülizmin baskın kavramsallaştırmasıyla birçok popülist partiden daha uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca popülist partiler, retorik olarak referandumları destekleseler de doğrudan demokrasiyi genellikle stratejik ve kontrollü bir şekilde kullanarak halkı değil, elit çıkarlarını güçlendirmeye yönelik hareket edebilmektedir.²⁷

B. Referandumların Yapısı Gereği Popülizme Dönük Olması

Referandumlar, istisnai yapısı gereği sonuçları çoğu zaman geri döndürülemez olarak görülmektedir. Halk kendilerine sunulan konu hakkında hükmünü verdiğinde, sözleri genellikle “kutsal”, “nihai” ve “bağlayıcı” olarak kabul edilir. 1709 tarihli Whig Partisi broşürünün başlığında da ifade edildiği gibi: “Vox Populi, Vox Dei” (Halkın sesi, Tanrı’nın sesidir).²⁸ Chambers’a göre geri döndürülemezlik, tartışma-

²⁴ Urbinati, s. 119.

²⁵ Şen, s. 97.

²⁶ Sergiu Gherghina/Nanuli Silagadze, “Populists and Referendums in Europe: Dispelling the Myth”, *The Political Quarterly*, Vol. 91, No. 4, s. 795.

²⁷ Sergiu Gherghina /Jean-Benoit Pilet/Bettina Mitru, “Big Ideas, Little Detail: How Populist Parties Talk About Referendums in Europe”, *Contemporary Politics*, 2024, 30:4, s. 437.

²⁸ Ignatius Yordan Nugraha, “Popular Sovereignty and Constitutional Referendum: Can “The People” be Limited by Human Rights?”, *German Law Journal*, 23, 2022, s. 20-25.

nın “sıfır toplamli bir oyun olarak ele alınmasına neden olan teşvikler yaratır”; böylece sonuç, genellikle “kazanan halk biziz” ve “kaybeden halk sizsiniz” şeklinde iki zıt kampa ayrılmaktır. Buradaki sorun, sadece referandum sürecinin “kaybedenler” yaratması değildir. Asıl sorun referandum sonucunun temsilciler tarafından geri döndürülemez bir karar olarak kabul edildiğinde ortaya çıkar; çünkü bu sonucun halkın “gerçek” iradesini yansıttığı iddia edilir. Bu durumda, azınlığın sonucu sorgulaması imkânsız hale gelir, oysa temsilî demokrasinin temel özelliklerinden biri, kamusal tartışmanın açık uçlu bir süreç olarak ele alınmasıdır. Siyasi süreç kaçınılmaz olarak kaybedenler yaratır, ancak aynı zamanda bu dengelerin gelecekte değişebileceği umudunu da içinde barındırır. Ancak referandum sonucu, halkın “nihai” iradesi olarak kabul edildiğinde, bu temel demokratik vaat bozulmuş olur.²⁹ Kompleks sorunların çözümünde referandum bir yöntem olarak ele alınırken bir tür sıfır toplamli oyun olarak görülebilir ve kamplaşma keskinleşebilir. Böyle bir durumda referandum, çoğunluğun zaferi ve azınlığın kaybı anlamına gelir.³⁰

Popülizm ve kutuplaşmanın demokrasi üzerindeki etkilerine dair belirsizlik göz önüne alındığında, bu ilişkiler üzerine yapılan araştırmaların sınırlı olduğu belirtilmektedir.³¹ Öte yandan kutuplaşma siyasi bilgi ve katılımı artırabilirken özellikle düşük siyasi ilgi ve bilgiye sahip vatandaşlar için daha net bilgilere ulaşmanın yolu olarak görülebilir. Politika böylece daha somut hale gelerek siyasi katılım teşvik edilebilir. O halde kutuplaşma, vatandaşların kendi politika görüşlerine daha yakın partileri seçmesiyle daha “bilinçli” oy kullanmalarına yol açabilir. Ancak yüksek seviyede kutuplaşmış seçmenlerin, parti/lider kimliği gibi siyasi sembollere güvenip siyasi içeriği anlamak için daha az çaba harcadığını da görülmektedir.³²

²⁹ Crombrugge, s. 120.

³⁰ Topaloff, s. 136.

³¹ Marco Fölsch, “Do Affective Polarization and Populism Affect the Support for Holding Referendums?” *Politics and Governance*, Volume 12, 2024, s. 1-2.

³² İlgili tartışma ve analiz için bkz. Fölsch, s. 1-2.

C. Popülizmin Referandumla İlgili Olmadığına Dair Tartışmalar

Popülistler kendilerini halkın gerçek ve tek meşru temsilcileri olarak gördükleri için referanduma başvurmak istemeyebilir. Söz zaten kendisindeyken bu sözü tekrar halkla paylaşmak, gücün yitirilmesi anlamına gelebilir. Ayrıca halkın zaten tek bir sesle konuştuğu varsayıldığından, bu ses popülist parti ve özellikle lider tarafından temsil edilmektedir.³³ Urbinati'nin belirttiği gibi, "halk iradesinin oybirliğiyle ilan edilmesi gerektiği yerlerde, konuşma ve oy verme anlamsızdır; en iyi ifade biçimi yetkilendirme ve alkıştır."³⁴

Literatürdeki bazı çalışmalar, referanduma sıklıkla başvurulmasının popülist politikaları yol açmayacağını ileri sürmektedir. Örneğin İsviçre'de referandumların sıkça yapıldığı ve bu tercihin popülist eğilimleri güçlendirmede ileri sürülmektedir.³⁵ Yine başka bir çalışmada, Avrupa Birliği'ne üye 27 ülkenin 1994-2018 yılları arasında faaliyette olan 824 siyasi partinin manifestosu incelenmiştir ve popülist partilerin popülist olmayanlara göre referandumları daha fazla tercih edip etmedikleri tartışılmıştır.³⁶ Bu analizde, popülist partilerin, tüm partiler arasında referandum kullanımının artırılmasına yönelik en fazla talepte bulunan partiler olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak popülist politikalarla özdeşleşmeyen birçok parti de referandumları destekleyebilmektedir. Örneğin Avrupa Yeşiller Partisi'nin popülist söylemleri büyütme yerine çoğulcu politikaları teşvik etmek adına referandumlardan yana

³³ Crombrugge, s. 112.

³⁴ Urbinati, s. 119.

³⁵ İsviçre'de oylama konularının çeşitliliği, halkın sesine ve tercihine verilen önemin altını çizmektedir. Ocak 1995 ile Haziran 2005 arasında İsviçre vatandaşları, 103 federal soru hakkında 31 kez oy kullanırken 2017-2021 yılları arasında ise 29 kez halkoylamasına gidilmiştir. Khalimat Rachida Benazir, "Direct Democracy and The Rise of Populism in Switzerland", *Journal of International Relations*, S. 26, s. 21-37.

³⁶ Gherghina/Pilet/Mitru, s. 437. Popülist partilerin hangi tür referandumları uygulamak istedikleri, bunları nasıl düzenlemeyi planladıkları veya hangi konulara odaklanmaları gerektiği konusunda ayrıntılı bilgiler vermemeleridir. Genellikle, referandumlarla ilgili belirli kurallara ve düzenlemelere değinmemektedirler. Görünüşe göre popülist partiler, dünya genelinde giderek daha fazla konuda referandum düzenlemesi eğilimini kabul etmekle yetinmektedir. Belirli politika konularına ilişkin tercihler ise oldukça sınırlıdır. Gherghina/Pilet/Mitru, s. 450-452.

olduğu ileri sürülmektedir.³⁷ O halde bir partinin popülist olarak etiketlenmesi için referandum yanlısı olması yeterli bir koşul değildir çünkü popülist olmayan birçok parti de benzer görüşü paylaşmaktadır. Hatta Avrupa genelinde referandum yanlısı olmak ana akım bir tutum haline gelmiştir. Fransa ve Çekya'daki Yeşiller, Estonya'daki Merkez Partisi, Danimarka'daki Kızıl-Yeşil Birlik Listesi, Hırvatistan'daki NSR ve Avusturya'daki NEOS gibi popülist olarak nitelendirilmeyen partilerin, popülist partilerden daha güçlü bir şekilde referandumları desteklediği ileri sürülmektedir.³⁸ Popülist partiler ile referandum talebi arasındaki ilişki, bu anlamda doğrudan bir ilişkiye sahip değildir. Hatta popülistler, popülist olmayanlara kıyasla referandumları daha az tercih edebilmektedir ve zaman içinde referandumdan vazgeçmeye başladıkları da görülmektedir. Popülist olmayanlar için ise tersine bir eğilim söz konusudur; hatta son on yıldır popülist olmayan partilerin referandumları daha yaygın bir şekilde kullandıklarına dair çalışmalar söz konudur.³⁹

Gherghina/Silagadze'e göre popülistler, genellikle referandumları otoriter rejimlerde, geçiş sürecindeki ülkelerde veya yeni demokrasi inşasında tercih ederken popülist olmayanlar ise referandumu daha çok yerleşik demokrasilerde tercih etmektedir. Ayrıca popülistlerin başlattıkları referandumları, popülist olmayanlara kıyasla daha yüksek bir oranla kazandıklarını söylemek mümkündür. Bunun birkaç nedeni olduğu belirtilmektedir. Bunlardan ilki, popülistlerin referandumları stratejik bir şekilde kullanmaları ve kazanma şanslarının yüksek olduğu durumlarda tercih etmeleridir. Böylece, referandumları destekleyen imajları tazelenecek ve halka yakın tavırları ile destek kazanacaklardır. Diğerleri ise, popülistlerin, çoğunluğu kendi görüşlerini destekleyecek şekilde harekete geçirebilecek konularda referandum gitmek istemeleridir. Ayrıca popülistler, bağlayıcı referandumları bağlayıcı olmayan referandumlara kıyasla daha çok tercih etme eğilimindedirler.⁴⁰ Özetlemek gerekirse Gherghina/Silagadze'ye göre siyasi elitlerin ulusal düzeyde referandumları politika ile ilgili (örneğin, gündem belirleme, popülerliği artırma veya kararların meşruiyetini güçlendirme) veya kurumsal hedefler doğrultusunda (karar alma sü-

³⁷ Gherghina/Pilet/Mitru, s. 438.

³⁸ Gherghina/Pilet/Mitru, s. 440.

³⁹ Gherghina /Silagadze, s. 802.

⁴⁰ Gherghina /Silagadze, s. 803.

reçlerini aş(ındır)ma veya parti içi anlaşmazlıkları çözme) bir araç olarak kullanılmalarıdır. Bu hedeflerin hiçbirisi yalnızca popülistlere özgü değildir. Hatta popülistlerin referandum çağrısında bulunma olasılığı daha düşüktür.⁴¹ Bazı popülist partilerin programlarında mutlaka bir referandum vurgusunun yer almadığı; hatta güç kazandıkça popülistlerin daha az referanduma başvurduğu ileri sürülmektedir. 21 Avrupa ülkesinde 2016-2023 yılları arasında faaliyet gösteren 38 popülist parti incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır: Birçok popülist parti, programlarında referandumlara genel olarak değinmekte ve bunları halkın karar alma sürecine doğrudan katılımını sağlayan bir demokrasi modeli olarak sunmaktadır.⁴² Ancak popülistler yönetimde çoğunluğu ele geçirdiğinde ise referandumun işlevi değişebilmektedir. O noktada, liderin elinde gücü merkezileştiren bir araca dönüşmektedir. Halkın iradesini ifade etmekten çok, bu iradeyi kendi politikasını onaylatmak için kullanmaktadır ve bu süreçte lider ile halk arasındaki bağı doğrudan pekiştirme işlevi görmektedir.

Referandumların popülist bir araca dönüşmemesi için çoğunluk vurgusunun olabildiğince yumuşatılması hatta bunun önüne geçilmesi gerekir. Elbette referandumlara çoğunluk yön verecektir. Ancak popülist söylem, “çoğunluğu elde etmenin” “saf/erdem yüklü” bir başarı olmadığını da göz önüne almalıdır. Bu bağlamda referandumlarda katılım eşiği öngörülebilmektedir. Örneğin Bulgaristan, Hırvatistan, İtalya, Malta ve Litvanya’da, referanduma kayıtlı seçmenlerin en az yarısının katılımı gerekmektedir. Letonya’da, referanduma katılımın, son parlamento seçimlerinde oy kullanan seçmenlerin yarısına ulaşması gerekirken; Azerbaycan’da bu oran, kayıtlı seçmenlerin %25’idir. Polonya ve Portekiz’de ise, katılım oranı %50 eşiğine ulaşmazsa, referandum bağlayıcı sayılmamaktadır. Yine Litvanya’da, anayasanın devletin bağımsız demokratik bir cumhuriyet olarak niteliğini düzenleyen 1. maddesinin değiştirilmesi için seçmenlerin %75’inin onayı gereklidir. Danimarka’da ise bir anayasa değişikliğinin geçerli olabilmesi için, oylamaya katılanların çoğunluğunun onayına ek olarak, kayıtlı seçmenlerin %40’ının da onayı aranmaktadır.⁴³

⁴¹ Gherghina /Silagadze, s. 802-803.

⁴² Gherghina/Pilet/Mitru, s. 450-452.

⁴³ Örnekler ve değerlendirmeler için bkz. Şen, s. 108.

III. POPÜLİZM VE DOĞRUDAN DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

A. “Halk Adına Konuşan” Popülizm Örnekleri

Demokrasiye dair yaşanan sorunların nedeni bir taraftan popülizm olsa da diğer taraftan demokrasinin araç ve uygulamaları da demokrasiye zarar verebilmektedir. Hatta bu noktada popülizm, temsili demokrasilerin yeniden anlam kazanması adına bir “umut” olarak görülmektedir.⁴⁴ Popülist teori, popülizmin mutlak bir olumsuzluk olarak kavranmasına itiraz eder ve popülizmin, liberal kurum ve kurallar içerisinde sınırlandırılmış demokratik katılım için, canlandırıcı ve güçlendirici bir etkisi olabileceğini ileri sürer.⁴⁵ Popülizm, en yalın anlamıyla liderlerin ve partilerin kitleleri harekete geçirmek için kullandığı bir siyaset tarzı olarak ele alındığında “halka doğru” yönelen ve “halk adına konuşan” özelliği ile ön plana çıkabilmektedir.⁴⁶

Toprak, popülizmin “çözümü halkta bulma” örnekleriyle başladığını belirtmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında bir köylü toplumu olan Rusya’da aydınlar “halka doğru gitmiştir”. Hatta Rus popülizmi, halk anlamına gelen “narod” sözcüğünden türetilen “Narodnik” olarak ifade edilmekteydi. Rus popülistleri halka doğru hareketini başlatırken aynı zamanda birçok ülke için de örnek oluşturmuyordu. Yine Çin’de “halka doğru” gidenler, yerel kültüre, köylü kitlelere ve kırsal sorunlara odaklanarak “Mao öncesi halkın değerlerine sahip çıkıyordu.”. Osmanlı Devleti’nde de 20. yüzyılın ikinci yarısında ba-

⁴⁴ Eric Fassin, *Popülizm: Büyük Hınç*, (Çeviren: Gülenen Kırmalı/ İlker Kocael), Heretik, Ankara 2018, s. 75.

⁴⁵ İlgili tartışmalar için bkz. Onur Yıldız, “Popülizmin Normatif İmkânları: Hınç ve Diğer Popülist Siyaset Biçimleri”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 41, Sayı: 1, 2017, s. 28 vd.

⁴⁶ Yıldız, s. 28. “Siyaset kuramcılarının bazılarına göre popülizm, yaygın temsil krizine verilmiş demokratikleştirici bir yanıtken, bazıları da onun mevcut ve gelecekteki demokrasiye demokratik olmayan sınırlamalar koyduğunu savunur. Dolayısıyla bu konuda ana-akımı oluşturan yaklaşımlarda popülizm ya bölgesel bir olgu olarak sunulur ya da işlevi bakımından demokrasinin bir sembolüne, bir belirtisine, hatta bir marazına indirgenir. Teorisyenler popülizmi, en iyi ihtimalle liberal demokratik temsile yönelik tarihsel muhalefetin bir parçası şeklinde tasvir ederler. Bu çerçevede popülizm bir tarihsel mefhum örneğidir ve tarihin kendisi de zaten bir teoriyi örneklerle açıklama noktasında ancak çok küçük bir rol oynayabilir. En geri teorilerde ise popülizm tarihsiz bir mefhumdur.”, Federico Finchelstein, *Faşizmden Popülizme*, (Çeviren: Ali Karatay), İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 171.

ğımsızlığını kazanmış ülke örneklerinden biri Osmanlı popülizmi ya da “halkçılığı” olmuştur ve ulus-devletin kuruluşunda önemli rol oynamıştır.⁴⁷ Hatta Osmanlı popülizmi, “Narodnik” geleneğin ilk örneklerinden biri olmuştur. İkinci Meşrutiyet popülizmi, “halka doğru giderek” yani kültür, dil ve folklor alanında odaklanarak etki alanını genişletmiştir.⁴⁸ Popülizm teriminin etimolojik kökeni ise 1870-1890 yıllarına dayanmaktadır. Popülizm çıkışına bakıldığında sanayi ve finans sermayesinin tehdidi altında küçük köylülüğün ideolojisi olarak tanımlanmıştır. Geleneksel değerleri ön plana çıkaran bir kırsal hareket olduğu belirtilmektedir. Halkın iradesinin her şeyden üstün tutulması ve özerk örgütsel güçleri olmaksızın kentli işçi sınıfının ve/veya köylülüğün desteğini alan siyasal hareket olarak ele alınmıştır. Bu noktada halkı en iyi şekilde temsil etme iddiasıyla yol alan popülizmin, “sıradan” insanı siyasete dahil ederek siyasal yönetime ilişkin destekleyici ya da eleştirel bakış edinmeye yönlendirdiği ve bu yolla siyasal katılımı arttırdığı belirtilmektedir.⁴⁹ Popülizm, siyasi seçkinler tarafından temsil edilmediğini düşünen toplumun dışlanmış kesimlerini seferber ederek onların siyasi sistemle bütünleşmesini sağlayabilir. Bu yolla demokratik hesap verilebilirliği arttırabilir.⁵⁰ Popülizmin siyasetin özü olan özgürleştirici bir güç olarak ele alarak toplumun dışlanmış kesimlerini baskın elitlere karşı harekete geçirip statükoyu değiştirebilmektedir.⁵¹ Ancak demokratik zemindeki asıl kırılganlık popülist liderlerin, bizzat halkın kendisi olduğuna ve vatandaşları temsilen her türlü kararı alabileceğine inanmasıyla başlar. Bu noktada popülizm tartışmaları çeşitlenmektedir. Hatta demokrasiye dair sorunların yekpare bir şekilde popülizme yöneltmenin mümkün olmadığı popülizm tiplerine göre bir değerlendirme yapılması gerekliliği de ayrıca tartışılmaktadır.

⁴⁷ Zafer Toprak, *Türkiye’de Popülizm 1908-1923*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2025, s. 2-4.

⁴⁸ Toprak, s. 6.

⁴⁹ Finchelstein, s. 20.

⁵⁰ Finchelstein, s. 8.

⁵¹ Çamurcuoğlu Gülden, “Çoğunlukçu Demokrasiye Yöneliş Olarak Popülizm”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 10(1), 2019, s. 285-289; Mudde/Kaltwasser, s. 117; Benazir, s. 29.

B. Doğrudan Demokrasi Araçlarının Popülizmle Kesişimi

Tarihte birçok kez doğrudan demokrasi, diktatörlükler tarafından parlamentolara ve halk temsilcilerine karşı bir silah olarak kullanılmıştır. Örneğin Weimar Cumhuriyeti'nin son yıllarında Hitler'in Almanya'da iktidarı ele geçirmesi örnek olarak verilebilir. Naziler, plebisitleri⁵² ve demokrasi kurumlarını halk desteğini göstermenin ve yönetimlerine meşruiyet görüntüsü kazandırmanın bir yolu olarak kullanmıştır. Örneğin Hindenburg'un 2 Ağustos 1934'te ölmesinin ardından, Hitler'in tek başına yönetimin engelleyecek hiçbir şeyin kalmadığı belirtilir. Hatta Hitler'in kabinesi, Reich Cumhurbaşkanlığı ile Reich Şansölyeliği makamlarının birleştirilmesine karar vermiştir; bu karar 19 Ağustos 1934'te yapılan bir referandumla onaylanmıştır. Referandum, seçmenlere Şansölye ve Cumhurbaşkanlığı makamlarının birleştirilmesini onaylayıp onaylamadıklarını sormakta ayrıca Cumhurbaşkanlığı yetkilerinin Hitler'e Führer ve Reich Şansölyesi olarak verilmesini onaylayıp onaylamadıkları da sormaktadır. Oy kullanmaya hak kazananların yaklaşık %95'i oy kullanmıştır ve sonuçlar, seçmenlerin %90'ının Hitler'in eylemlerini onayladığını göstermektedir. "Referandum, Hitler'in Almanya'nın mutlak diktatörü olduğunu teyit eder; yetkileri üzerinde hiçbir yasal veya anayasal sınırlama yoktur." Bu süreçte düzenli bir muhalefetin yokluğuna rağmen, kabine kendi görüşünü destek bulabilmek için büyük bir çaba harcamıştır. Tüm kaynaklar, propaganda bakanlığı tarafından koordine edilip yönlendirilerek kabinenin hizmetine sunulmuştur. Hükümet kontrollü basın ve sinema tercihinde bulunsa da kampanyanın başlıca aracı radyo olmuştur. İki kampanyadaki en çarpıcı ve etkileyici radyo çağrısı, 17 Ağustos 1934'te Hamburg'dan yapılan yayındır. Bu yayında, Hitler, Hindenburg'un yetkilerini neden üstlendiğini hususunda ikna etmek ister; hatta daha fazla kişinin kendisini dinleyebilmesi için adeta ulusal bir tatil ilan edilmiştir ve birçok ana meydanda ses sistemleri kurulmuştur.⁵³

⁵² Referandum ile plebisit arasındaki farkın özellikle *demokratiklik* bakımından ortaya çıktığı belirtilmektedir: "Referandum, demokratik bir usüldür: Halk etkendir, öznedir; karar alma sürecinin başına, ortasına ve sonuna katılır. Plebisit ise, anti-demokratik bir usüldür: Halk edilgendir, nesnedir; karar alma sürecinin sadece sonuna katılır." Gözler Kemal, "Halkoylamasının Değeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XL, 1988, Sayı 1-4, s. 97-113.

⁵³ Süreç hakkında bkz. Krzywoszyński, Przemysław "The Problem of Human Rights in Direct Democracy", *Revista de Filosofía II Época*, No 9 (2014), s. 95-102. Hitler Yo-

Faşizm, şiddete dayalı totaliter bir düzen ortaya koyarken popülizm, II. Dünya Savaşı sonrası faşizmin yenilgisinin ardından reform yapmaya girişmiş ve “faşist mirası demokratik kurguya göre yeniden düzenlemek istemiştir”. Faşistlerin aksine popülistler demokrasiden taraf olmaya çalışır. Her şeye rağmen bir gün seçimi kaybedip iktidardan çekilebilirler. Popülizm, faşizmdeki gibi kendini ülke ve halk ile bir tutsa da halkın ulusal temsilini yine de seçim sonuçlarıyla ilişkilendirmektedir. Bir anlamda “popülizm plebisiter bir siyaset anlayışını öngörür ve faşist bir form olan diktatörlüğü reddeder.”⁵⁴

Modern demokrasinin araçları, insan haklarını korumanın en iyi yolu gibi görünse de buna rağmen, sadece totaliter ve otoriter rejimlerde değil, demokratik sistemlerde de insan haklarını sınırlama yönüne dönüşebilmektedir. Örneğin Benazir, makalesinde uygulanan doğrudan demokrasinin popülist partilerin çoğalmasını kolaylaştırdığı ve popülist partilerin de medya gibi demokratik araçlar üzerinden halk arasında daha fazla popülist tutumları teşvik ettiği görüldüğünü hatta İsviçre’de popülist partilerin gördüğü desteğin doğrudan demokrasinin popülist eğilimlerle doğal bir uyum içinde olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁵ Örneğin İsviçre Anayasası m. 72/3’e göre “minare inşası yasaktır.”. Bu yasağın temelleri ise 29 Kasım 2009 tarihli referanduma dayanmaktadır. İlgili referandumda oyların %57,8’i bu yasağın lehinde oy kullanırken 26 kantondan 23’nün bu yasağı desteklediği görülmektedir. Referanduma katılım oranı ise İsviçre için nispeten “yüksek” sayılan %53,4’tür. İsviçre Federal Anayasası’nın 139. maddesi uyarınca “Oy kullanma hakkına sahip herhangi 100.000 kişi, teşebbüslerinin resmî ilanından itibaren 18 ay içinde Federal Anayasanın kısmi revizyonunu talep edebilir.” Bu bağlamda da Nisan 2007’de 16 kişilik bir grup tarafından başlatılan bir halk teşebbüsüyle gündeme gelmiştir. Bu kişilerin 14’ü, göçmenlere karşı politikalar yürüten İsviçre Halk Partisi üyesidir. Minarelerin yasak-

uth on the Occasion of the Referendum for Adolf Hitler (August 19, 1934), published in: German History in Documents and Images, <<https://germanhistorydocs.org/en/nazi-germany-1933-1945/ghdi:image-1898>> [October 09, 2025]; erişim tarihi 20.09.2025. Centre for Research on Direct Democracy, <https://www.c2d.ch/referendum/DE/5bbbe29d92a21351232de553>, erişim tarihi 20.09.2025. Zürcher Arnold J. “The Hitler Referenda”, *The American Political Science Review*, Feb., 1935, Vol. 29, No. 1 (Feb., 1935), pp. 91-99.

⁵⁴ Finchelstein, s. 305.

⁵⁵ Benazir, s. 34.

lanması hakkında teşebbüs için gerekli imza sayısına Temmuz 2008’de ulaşılmıştır. Bu referandum, uluslararası hukuku ihlal eden halk inisiyatiflerinin anayasada düzenlenmesine ilişkin tartışmayı gündeme getirmiştir; doğrudan demokrasi sistemi ile uluslararası hukuk arasındaki potansiyel çatışmayı ortaya koymuştur ve demokrasi ile insan hakları arasındaki gerilimi büyötmüştür.⁵⁶

IV. BREXİT REFERANDUMU ÜZERİNDEN POPÜLİZME İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Brexit referandumu aslında popölizmin çoğulculuk karşıtlığının önemli bir göstergesidir. Çünkü seçkinciliğin dışında popölizm için bir diğer karşıt, çoğulculuktur. Çoğulculuğa göre çeşitlilik bir güçtür ve toplumda birçok iktidar merkezinin olması ve bu grupların çıkar ve değerlerini yansıtması gerekir. Ancak popölizm, bu farklı iktidar merkezlerini halkın kendini ifade etmesinde bir engel olarak ele alabilmektedir. Çoğulculuk karşıtlığı bir anlamda dayanışmayı güçlendiren bir etmen olarak da ele alınmaktadır. Bu nedenle popölizmde halk, neredeyse çeşitliliği barındırmayan bir dayanışma içerisinde homojen bir şekilde tarif edilir. Bu yolla belli gruplar düşmanlaştırılarak birlik-telik duygusu büyütölür . Bu noktada Brexit de kendilerini “dışlanmış ve aldatılmış olarak hisseden halkın” kaygılarına çözüm olarak milliyetçilik vurgusuyla güçlendirilmiş göçmen karşıtı söylem bir çözüm olarak sunulmuştur. Yine diğer popölist örneklerde olduğu gibi Brexit elitizm karşıtı olduğunu ileri sürmektedir. “Bu açıdan Brexit, partilerin ve politikacıların kendilerini siyaset dışından gelen kurulu düzene meydan okuyan figürler olarak konumlandığı ve politikaları “halk adına” sunduğu büyöyen bir eğilimin parçasıdır.”⁵⁷

⁵⁶ Süreç hakkında bkz. Dostal, J. M., & Champod, M. (2015). "The conflict between direct democracy and international law: analysing the Swiss case." *Journal of the Korean-German Association for Social Sciences / Zeitschrift der Koreanisch-Deutschen Gesellschaft für Sozialwissenschaften*, 25(3), s. 3-38 Peters Anne, "The Swiss Referendum on the Prohibition of Minarets", December 2, 2009, Blog of the European Journal of International Law, <https://www.ejiltalk.org/the-swiss-referendum-on-the-prohibition-of-minarets/>

⁵⁷ Follow the Money, <https://www.ftm.eu/>, erişim tarihi 10.10.2025. Schwartz Casilde/ Simon Miranda/Hudson David/ Van-Heerde-Hudson Jennifer, "A Populist Paradox? How Brexit Softened Anti-Immigrant Attitudes" *British Journal of Political Science* (2021), 51, 1160-1180

A. Avrupa Şüphecililiği Üzerinden Yükselen Popülizm Örneği: Brexit Referandumu

Popülizm, halkı kamplaştırarak belirgin olmayı tercih etse de aslında muğlaklık üzerinden belirgin olmak ister. Kendi iktidar alanını büyütürken sorunları çözme iddiasıyla yol alır ancak sorunları çözmek de bir anlamda kendi tabanını zayıflatabilecektir. Sorun çözmek için şeffaflık gerekir ancak şeffaflık, popülist iktidarı görünür kılacaktır. Oysaki popülizme en çok oy kazandıran, belirsizliktir. Değişen “elitler”, değişen “erdemliler”, değişen “düşmanlar” dışında tabanı da değişken ve belirsiz kılmak esastır. Sorunları çözecek iradeye sahip olmak ancak sorunları hep askıda ve sürece yayarak çözebiliyor olmak, önemli bir politika yapım yöntemine dönüşebilir. Freeden’in da belirttiği gibi belirsizlik ve muğlaklık iyi bir oy toplama stratejisi olabilir, ancak sonuç en iyi ihtimalle bir hayalet ideolojidir; acil ve karmaşık sosyo-politik meselelerin üzeri örtülerek bulanıklaştırılmasına ve gizlenmesine olanak tanıyan bir hayalet gibidir.⁵⁸ Popülizmin de Avrupa şüphecililiğinden bu anlamda beslendiği görülmektedir.⁵⁹

Avrupa şüphecililiğinin genel olarak üç temel teorik açıklaması bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, işsizlik, enflasyon gibi ekonomik faktörlerin etkisi; ikincisi kimlik faktörü (Avrupa Birliği vatandaşlığının kapsamı) ve üçüncüsü de vatandaşların ulusal kurumlara ve AB kurumlarına duyduğu güvensizliktir. Bu noktada Avrupa şüphecililiği ile popülizmin pek çok kesişim noktası bulunmaktadır.⁶⁰

Avrupa şüphecililiği kavramı, Margaret Thatcher tarafından Avrupa Koleji’nin 1988 akademik yılı açılışında “Brugge konuşması”nda dile

⁵⁸ Michael Freeden, “After The Brexit Referendum: Revisiting Populism as an Ideology”, *Journal of Political Ideologies*, 22:1, 2017, s. 10.

⁵⁹ Selcen Öner, “Brexit ve Avrupa’da Popülist Radikal Sağın Yükselişi”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 20, Özel Sayı: Brexit (Yıl:2021), s.107.

⁶⁰ Öner, s. 101. UKIP’in o dönemki lideri Farage, kendini Birleşik Krallık halkını Brüksel’in hegemonyasından kurtaran, özgürlüğüne kavuşturan lider pozisyonunda göstermeye çalışmıştır. ABD Başkanı Donald Trump da Brexit referandumu kampanya sürecinde AB’den çekilme yanlılarını desteklemiş, Farage da Trump’ın seçim kampanyası sürecinde onu desteklemiştir. Farage ve Trump’ın birbirine verdiği destek de son yıllarda popülist liderler arasında artan iş birliği örneklerindendir. Öner, s. 108.

getirilmiştir.⁶¹ Bu konuşmasında Thatcher, Birleşik Krallık'ın kaderinin Avrupa'da ve Avrupa Topluluğu'nun içinde olduğunu belirtmiş ancak Avrupa Topluluğu ülkelerinin daha sıkı bir işbirliği içinde çalışabilmesi için mutlaka Brüksel'de merkezileşmiş ve atanmış bir bürokrasiye ihtiyaçları olmadığını vurgulamıştır.⁶² Avrupa şüpheciliği bu anlamda "başka bir Avrupa Topluluğu mümkün" beklentisini içermektedir.

Referandumlar bu noktada Avrupa Birliği'nin evrilmesinde önemli bir yere sahiptir. Referandumlar, 1951'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulmasından bu yana Avrupa entegrasyonu sürecinde önemli bir role sahip iken son yıllarda AB'nin "dağılmasına" yönelik hareketlerle bağlantılı bir işlev görmektedir.⁶³ Avrupa şüpheciliğinin popülizmle birleşerek Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılmasına yol açmasında referandum böylesi bir işleve sahip olmuştur. İmparatorluk sonrası Birleşik Krallık'ın bitmeyen kimlik arayışı, ABD ile 'özel' ittifak/ilişki biçimi, 'İngiliz' kimliğinin diğer Britanya ulusal kimliklerini bastırması gibi unsurlar süreçte etkili olmuştur. Brexit'in özellikle kampanya süreci Avrupa şüpheciliğinin etkisinde ilerlemiş; referandum sonuçları ise Avrupa şüpheciliğinin yani Thatcher'in başbakanlığından beri sorgulanmakta bütünleşme sürecinin sürdürülebilirliğine ilişkin gerilimin somut bir yansımasına dönüşmüştür.⁶⁴

⁶¹ Margaret Thatcher, "Speech to the College of Europe (The Bruges Speech)", 1988, <https://www.margaretthatcher.org/document/107332>, erişim tarihi: 10.02.2025. Konuşmanın ayrıntısı ve etkileri için bkz. Ebru Ece Özbey/Özgehan Şenyuva, "Onlar Kalsın, Biz Gidiyoruz!" Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi'nin Söylemlerinde Popülizm ve Avrupa Şüpheciliği", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 20, Özel Sayı: Brexit (Yıl:2021), s. 127.

⁶² Özlem Terzi, "Brexit'in Birleşik Krallık Siyasal Sistemi ile Etkileşimi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 20, Ağustos 2021, s. 170.

⁶³ Topaloff, s. 127.

⁶⁴ Terzi, s. 157. Sert Avrupa-şüpheciliği, ülkenin Avrupa Birliğinden ayrılması gerektiğine ve ülkenin Avrupa Birliği dışındaki 'bağımsız' varlığına vurgu yapan bir anlayıştır. Yumuşak Avrupa-şüpheciliği ise bulunduğu ülkenin Avrupa Birliği'nden çıkmasını savunmamakta, ancak Avrupa Birliği'nin kurum ve politikalarına ciddi eleştiriler getirerek sistemin ve politikalarının değişmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıntısı için bkz. Öner, s. 107. Arsava'nın belirttiği gibi Brexit, Birleşik Krallık'ın problemi olduğu kadar Avrupa'nın da bir problemidir. 2004 yılında AB'nin doğuya doğru genişlemesi esnasında kişilerin serbest dolaşımı konusunda İngiltere'nin bir geçiş dönemi talebi yapmaktan feragat etmesi, Doğu Avrupa'da güçlü şekilde yer edinmesinde rol oynamıştır ve AB ülkelerinden gelen 3.3 milyon AB vatandaşı İngiltere'de yaşamaktadır. Ayşe Füsün Arsava, "Avrupa Birliği Yol Ayrımında Mı?" *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Yıl 9, Sayı 17, Haziran 2021, s. 50.

Birleşik Krallık'ın "kontrolü geri almak" sloganı yalnızca (referandumla ilişkin kampanya sürecinin ifadeleriyle) "sözde Avrupa elitlerine/elitizmin sembolü AB kurumlarına" değil, aynı zamanda tüm "siyasi yerleşik düzene" karşıydı. Küreselleşme sürecinde gelir dağılımı eşitsizliklerinin artması, artan göç ve ekonomik kriz, popülizmin politikadaki etkisini artırmaktadır. Popülizm "elit" kavramını temel aldığı için Avrupa Birliği veya Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlere veya ulus-üstü yapılara da şüpheyile yaklaşmaktadır.⁶⁵ Bir anlamda Brexit referandumunu, "sıradan" vatandaşların Brüksel'deki elitlerden kontrolü geri alabilme şansı olarak görülmüştür.⁶⁶ Ayrıca Brexit referandumunu ile hemen hemen eş zamanlı Donald Trump'ın ABD'de başkan olarak seçilmesi, Avrupa ülkelerinin pek çoğunda popülist radikal sağ partilerin hem yerel hem de ulusal düzeyde güçlenmesi ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oy oranlarını artırmaları, popülizmin yükselişinin işaretleri olarak görülmektedir.⁶⁷ Bu eş zamanlı örneklerin ortaya çıkışı, popülizmin daha önce de belirtildiği üzere sadece iktidarla sınırlı kalmayıp seçmene, muhalefete, kurumlara sirayet etmesinin yanı sıra mekânsal ve düşünsel anlamda da sirayet ettiğinin göstergesidir. Bu anlamda Brexit, popülizm ve referandum ilişkisinde önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

B. Brexit Referandumunun Etkileri ve Sonuçları

23 Haziran 2016'da yapılan referandumda, seçmenin %72'si sandıklara gitmiş ve katılanların %51,9'u AB'den ayrılmayı; 48,1'i de AB üyeliğinin devamını tercih etmiştir.⁶⁸ Referandumda sorulan soru,

⁶⁵ Topaloff, s.133.

⁶⁶ Öner, s. 107.

⁶⁷ Öner, s. 97.

⁶⁸ Özge Onursal Beşgül, "Brexit: AB Kurumlarına, Politika Yapım ve Karar Süreçlerine Etkisi". *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 20, Özel Sayı: Brexit, Ağustos 2021, s. 188. Referandum sonucu, Birleşik Krallık'ın AB'de kalması için kampanya yürüten Başbakan David Cameron'ın istifasına yol açmıştır. Cameron'ın istifası, Theresa May'in yeni Başbakan olarak göreve gelmesinin önünü açmıştır. "May, AB'de kalma (Remain) kampanyasını desteklemiş olsa da referandum sonucunu uygulama taraftarıydı. Bu nedenle "Brexit Brexit demektir" ifadesini benimsemiştir. Bu slogan, Theresa May'in yeni hükümetinin otoritesini güçlendirmek ve zaman kazanmak için gerekli ve etkili bir garanti olarak yorumlanıyordu. (...) Brexit'in ne anlama geleceği sadece bir Birleşik Krallık meselesi değil en "hassas" Avrupa projelerinden biri haline geldi." Nicholas Wright/Oliver Patel, "Brexit: A

“Birleşik Krallık Avrupa Birliği üyesi olarak kalmalı mı yoksa Avrupa Birliği’nden ayrılmalı mı?” şeklindeydi.⁶⁹ Brexit sürecinde, referandumun kendisi anayasal olarak bağlayıcı değil, sadece “danışma niteliğindeydi.”⁷⁰ 1972 tarihli Avrupa Birliği Antlaşması’nın 50. maddesine göre; “herhangi bir Üye Devlet, kendi anayasal gerekliliklerine uygun olarak Birlik’ten ayrılmaya karar verebilir.” AB’den ayrılma kararının 50. Madde kapsamında bildirilmesi, Birleşik Krallık’ın hukuk sistemi üzerinde doğrudan bir hukuki etkisi bulunmamaktadır. Birleşik Krallık’ın hukuk sistemi üzerinde doğrudan etkisi bulunmayan bu bildirim, sadece Avrupa Birliği düzeyinde bir müzakere sürecini başlatmaktadır.⁷¹ Ancak bu gerekliliklerin tam olarak nasıl işleyeceği tartışmanın ana eksenini oluşturmuştur. Bu noktada ayrılma sürecinin usulüne ilişkin şu öneriler ortaya konulmuştur:

- Hükümetin kraliyet yetkisi (royal prerogative) kullanarak Brexit’i başlatabileceği;
- Kraliyet yetkilerinin kullanılmasının vatandaşların haklarının ortadan kaldıracığını ve bu yüzden Parlamento onayının gerekli olduğu;⁷²

Challenge for The UK Constitution, of The UK Constitution?”, *European Constitutional Law Review*, 12, s. 409; Michael Gordon, “The Constitutional Consequences of Brexit”, UK Constitutional Law Association, 2016, <https://ukconstitutionallaw.org/2016/07/06/mike-gordon-brexit-the-constitutional-necessity-of-an-early-general-election/>, erişim tarihi: 20.02.2025.

⁶⁹ Richard Bellamy, “Political Constitutionalism and Populism”, *Journal of Law and Society*. 50(Suppl. 1), 2023, s. 7.

⁷⁰ AB üyeliğinden çıkışın/ayrılmanın yasal zeminini ilk defa oluşturan AB Antlaşmasının 50. maddesine göre çıkış süreci, üye devletin AB Zirvesi’ne niyet beyanı ile başlar. Birleşik Krallık da başbakanın imzası ile 29 Mart 2017 tarihinde bu beyanda bulunmuş ve uzun bir müzakere sürecine girmiştir. AB’den Çıkış Antlaşması, AB’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma’nın m. 218/3 maddesine istinaden müzakere edilmiştir. Sürecin başında 2019 yılına kadar anlaşmanın akdedileceği, onaylanacağı ve ilgili yasal düzenlemelerin 21 aylık bir geçiş süreci ile tamamlanacağı öngörülmüştür. Bir anlaşmaya varılamaması durumunda ise ayrılma sürecinin iki yılda tamamlanması ile Birleşik Krallığın 29 Mart 2019 tarihinde AB’den çıkması öngörülmüştür. AB’den çıkış ise 31 Ocak 2020’de gerçekleşmiştir. Onursal Beşgöl, s. 188-189.

⁷¹ Gordon, s. 418 vd.

⁷² Gordon’a göre Parlamento egemenliği doktrini, Birleşik Krallık Parlamentosu’nun her kararı doğrudan almasını gerektirmemektedir. Parlamento, karar alma süreçleri için istediği çerçeveyi oluşturma konusunda nihai yasama yetkisine sahiptir.

- Referandum sonucunun bağlayıcı olduğu; Parlamento onayının şart olmadığı;
- Parlamento onayının zorunlu koşul olmayıp Parlamento onayının sadece kararın demokratik meşruiyetini arttıracacağı.

Bu tartışmalara bakıldığında görülmektedir ki referandumun meşruiyet zemini erkler arasındaki dengenin gözetimiyle yakından ilişkilidir. Referandumu başlatan ile referandumun konusunu oluşturan kişi veya kurum aynı olmamalıdır.⁷³ Özellikle yürütme organına referandum başlatma yetkisinin verildiği tüm durumlarda, bu yetki parlamentoya ve uzlaşmaya karşıt sonuçlara neden olmuştur. Referandumu başlatma yetkisinin yürütme organına verilmesi, kuvvetler ayrılığı sistemini bozma riski taşır; çünkü bu durum yürütmedeki devlet başkanına güçlendirilmiş bir veto veya yasa yapma yetkisi kazandırabilir.⁷⁴ Referandumu yürütme organı karar veriyorsa ve referandum yürütmenin yetkilerini genişletecekse bu durumda halkın tek rolü, otoriter siyasi liderlerin kararlarını meşrulaştırmak olabilir. Halkın rolü sadece son adımda evet ya da hayır demeye indirgenmiştir. Bu tür referandumlar, neredeyse her zaman otoriter ortamlarda gerçekleştirildiklerinden, farklı görüşlerin ifade edilebileceği özgür bir tartışma ortamı da bulunmamaktadır.⁷⁵ Popülist politikalar çoğunlukla, daha güçlü bir yürütmeye yol açan referandumlarla bağlantılıdır. Bu nedenle bu referandumların çoğu, yürütme erkinin/devlet başkanının seçmeni kontrol ettiği ve belirli sonuçları beklediği başkanlık plebisitleridir. Bu nedenle, demokratik bir referandum için gerekli anayasal güvenceler yoksa, popülist bir siyasi ortamda ve/veya

Çekilme bildirimine yetki sağlamak için bir Parlamento Yasası'nın gerekliliği eleştirilirken diğer yandan AB'den çekilme kararı, 2011 Avrupa Birliği Yasası'nın 2. maddesi uyarınca AB antlaşmalarını değiştirme veya yerine yenisini koyma etkisi yaratmamaktadır. Bu antlaşmalar değişmeden kalır ve çekilme müzakerelerinin başlangıcında değil, sonuçlanmasında uygulanmaya devam eder. Dolayısıyla, 2. maddede yer alan yasal "referandum kilidi" devreye girmez ve hükümet, burada belirtilen yetkilendirme süreciyle bağlı değildir. Dahası, 2011 Avrupa Birliği Yasası'nı yürürlüğe koyarken hükümet, AB düzeyinde alınan bir dizi kararı yetkilendirmeye yönelik son derece geniş bir düzenlemeye sahiptir. Gordon, s. 419 vd.

⁷³ Şen, s. 109.

⁷⁴ Şen, s. 97-99.

⁷⁵ Şen, s. 99.

bir popülist siyasi liderin elinde otoriterliğe kayma tehlikesi her zaman mevcuttur.⁷⁶

Brexit sürecinde yetki krizinin nasıl aşılabacağı tartışılırken Hükümet'in 50. maddeyi "tetikleyen" bir yasa çıkarması gerektiği görüşü daha ağır basmaktaydı. Bu hukuki belirsizlik ve tartışma, Yüksek Mahkeme tarafından çözüme ulaştırıldı. "R (Miller) v Secretary of State for Exiting the European Union" davasında, Mahkeme, hükümetin kraliyet yetkisini kullanarak tek başına Brexit sürecini başlatamayacağına ve Parlamento'nun yetkilendirme yapması gerektiğine karar verdi. Yüksek Mahkeme kararı sonrası, hükümet 2017'de Parlamento'ya Avrupa Birliği Çekilme Bildirimi Yasası (*European Union Notification of Withdrawal Act 2017*) adıyla bir yasa sundu. Bu yasa ile 50. maddenin devreye sokulması ve Brexit sürecinin başlatılması konusunda Parlamento yetkilendirildi. Yasa, hem Avam Kamarası hem de Lordlar Kamarası'ndan geçerek kabul edildi. Parlamento onayı alındıktan sonra, dönemin Başbakanı Theresa May, 29 Mart 2017'de AB'ye resmi bir bildirimde bulunarak 50. madde çerçevesinde Brexit süreci başlatıldı. Sonuç olarak, referandum süreci Brexit'in siyasi temelini oluşturdu, ancak hukuken bağlayıcı olmadığı için Parlamento'nun onayı alınarak sürece devam edildi.⁷⁷

Birçok referandum danışma niteliğindedir ve dolayısıyla sonuçlarının seçilmiş temsilciler tarafından ele alınıp uygulanması gerekir. Brexit örneğinde olduğu gibi, "özel ve tek seferlik" olarak nitelendirilen referandumların, parlamentonun onayıyla yürürlüğe girmesi gerektiği özellikle vurgulanmaktadır.⁷⁸ Bağlayıcı referandumların tasarlanması, sorularının da iyi ve net şekilde belirlenmesi gerekir. Çünkü kampanyalar veya diğer seçkinler tarafından başlatılan inisiyatifler, baskı grupları tarafından yönlendirilebilir. Bir anlamda elitlere alternatif olarak sunulan referandum, elitler tarafından yön verilen süreçlere dönüşebilir. Bu dengenin sağlanabilmesi bakımından parlamentonun onayının önemi vurgulanır. Elbette tüm bunlar, "işlevini yerine

⁷⁶ Şen, s. 109.

⁷⁷ Süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tom Mullen, "The Brexit Case and Constitutional Conventions", *Edinburg Law Review*, Vol 21, s. 442-445.

⁷⁸ Simone Chambers, "The Counter-Majoritarian Referendum: Popular Voting Processes and Constitutional Change", *Critical Review*, 36:3, 2024, s. 350-351.

getiren" ve "denetlenebilir" parlamentonun ve yürütme organının varlığında anlam kazanmaktadır.

Brexit referandumunu, "bir referandum nasıl yapılmamalıdır örneği" ve "demokrasilerin ne yapmamaları gerektiğine dair açık ve net bir ders" olarak tanımlanmaktadır.⁷⁹ Çünkü referandumlar, halkın iradesi savına öncelik verip demokratik karar alma süreçlerindeki çoğulculuğu ve hoşgörüyü ortadan kaldıran bir niteliğe bürünebilmektedir. Özellikle Brexit tecrübesi, Birleşik Krallık'ta yazılı anayasa tartışmalarını gündeme getirmiştir çünkü yazılı anayasa yoluyla hem referandumların hem de parlamento süreçlerinin çoğulcu bir işlerlik kazana- cağı ve azınlığın korunmasının güçlendireceği ileri sürülmüştür.⁸⁰

C. Brexit'in Sonuçları Bakımından Popülizmle Mücadele Yöntemleri

Ekonomik güvensizlik ve Avrupa şüphecililiği, popülizmin ana etkenlerinden olmaya devam edecektir. Brexit referandumuna katılım oranının yüksek oluşu (72.2%) ve AB'den ayrılma yönünde oy kullananların daha çok düşük gelirli nüfusun yaşadığı veya yoğun işsizliğin görüldüğü bölgelerden olması 'ekonomik güvensizlik' yaklaşımının Brexit sürecinde etkili olduğunu göstermektedir. Yabancı düşmanlığı ve göçmen karşıtlığının da yine daha çok homojen kırsal bölgelerde ve orta yaşın üstündeki vatandaşlar arasında yaygın olduğu görülmektedir. Buna karşılık, daha genç nesiller arasında ve toplumsal olarak farklılıkların olduğu kozmopolit yerlerde okumuş, çalışmış veya yaşamış vatandaşlar bakımından ise yabancılara, göçmenlere karşı böyle bir tehdit algısının pek fazla olmadığı görülmektedir.⁸¹

⁷⁹ Bellamy, s. 8.

⁸⁰ Bellamy, s. 7. "Birleşik Krallık'taki anayasal sisteminin merkezinde yer alan en önemli unsur hem yasalar hem de teamüllerle belirlenen Parlamento egemenliği doktrininin. Mahkemeler, bu düzende hukukun üstünlüğü ve eşitlik ilkesini koruma konusunda önemli bir rol oynar. Yürütme organları, mahkemeler tarafından mevcut yasalara uymaya zorlanabilir, ancak nihayetinde -ve bu düzende en meşru şekilde- hukuki yollarla değil, siyasi yollarla denetlenir ve dengelenir. Bu denetim ya dolaylı olarak seçimler yoluyla ya da doğrudan, seçilmiş parlamentolar ve hükümetin halkın çoğunluğunun ve Parlamento üyelerinin desteğiyle yönetme zorunluluğu aracılığıyla gerçekleşir." Bellamy, s. 12.

⁸¹ Öner, s. 109; Özbey/Şenyuva, s. 121.

Brexit sadece Avrupa şüpheliği değil göçmen/yabancı karşıtlığı üzerinden de inşa edilmiştir. Referandum kampanyalarının yönetimi bu noktada büyük bir öneme sahiptir. Adil bir referandum kampanyası, genel seçim düzenlemeleriyle güvence altına alınmamalıdır çünkü bu düzenlemeler referandumların özel gerekliliklerini karşılamaktan uzak olabilir. Bu nedenle kampanya sürecine dair yasal çerçeve, referandumların özel ihtiyaçlarına uygun olmalıdır; tarafsız ve hükümet dışı bir kurum seçmen eğitimiyle sorumlu olmalıdır.⁸² Seçmen eğitiminde hem basılı hem de çevrim içi olarak sunulan açıklayıcı notlar; önerilen değişikliğin metnini, teklife ilişkin öz bir açıklamayı, ilgili değişikliğin anayasal sisteme etkisini ve lehinde ve aleyhindeki temel argümanları içermelidir.⁸³ Örneğin Letonya, Portekiz ve Polonya'da ulusal seçim komisyonları, seçmenlere tarafsız bilgi sağlamakla yükümlüdür. Ayrıca Fransa'da, referandum kampanyaları sırasında aktarılan bilgilerin tarafsızlığı ve doğruluğu Anayasa Konseyi tarafından denetlenmektedir.⁸⁴ Oylamadan önceki kamuoyu tartışmasının bu yöntemlerle özenle yürütülmesi, çoğunlukçu eğilimleri hafifletilebilir: "Özellikle anayasal konularda, kaybedenlerin rızası çok önemlidir. Bu rızanın sadece sürecin biçimsel adaletine değil, aynı zamanda oylamadan önceki kamuoyu tartışmasının kalitesine, sağlamlığına ve kapsayıcılığına bağlıdır."⁸⁵

Bu süreçte ortaya çıkan başka bir tartışma ise acaba referanduma getirilecek bir eşik/kotanın, popülizmi engelleyip engelleyemeyeceğidir. Kurucu referandumlar için nitelikli çoğunluk eşiği belirlenebilmektedir. Örneğin Macaristan Başbakanı Viktor Orbán tarafından düzenlenen 2016 tarihli göçmen kotalarına ilişkin referandum, %44 katılım oranıyla %98 hükümet yanlısı oyla sonuçlanmış, ancak %50 katılım eşiğini geçememiştir. Bu noktada katılım eşiğinin uygulanması durumunda Orbán'ın popülist politikalarının önlenmesi adına önemli bir adım olacağı tartışılmıştır. Ancak, referandum sorusu o kadar geniş bir şekilde formüle edilmiştir ki, katılım eşiği sağlanmış olsaydı bile referandum sonucunun doğrudan herhangi bir hukuki etkisi olup olmayacağı belirsizdir. Bütün bunlar, plebisiter referandumun görün-

⁸² Şen, s. 109-110.

⁸³ Şen, s. 102.

⁸⁴ Şen, s.102.

⁸⁵ Chambers, s.350-351.

tüsünü doğrulamaktadır; burada asıl amaç yasa çıkarmaktan ziyade popülist liderin kişisel konumunu güçlendirmektir. Referandum sonucunun hukuken geçersiz olması, Orbán'ın yine de zafer ilan etmesini engellememiştir.⁸⁶ Yine 1979'da İskoçya ve Galler'de yapılan yetki devri referandumlarında, sadece oy verenlerin çoğunluğunu değil, seçmenlerin en az %40'ının onayını gerektiren bir eşik belirlenmişti ancak bu eşik sağlanamamıştı. Brexit referandumunda da bu tür bir eşik belirlenmemiştir. %72,21'lik katılım oranıyla alınan %51,89'luk çoğunluk, seçmenlerin sadece %37,4'ünü temsil etmektedir. Oysa, %64,62'lik daha düşük bir katılım oranına rağmen daha yüksek bir çoğunluk (%67,23) ile onaylanan 1975 referandumunda bu başarı sağlanmıştı. Eşik özellikle anayasal zeminin istikrarını sağlayan bir unsur olabilir çünkü bazı bireyler özellikle azınlıklar yaşamlarını bu altyapının sabit kalacağı varsayımına göre inşa etmiş olabilir. Çünkü bu altyapıyı %50-%50 oy oranına dayalı bir oylamaya sunmak, zar atmak gibidir ancak nitelikli çoğunluk bu sorunu çözmek için her zaman meşru bir yol olmayabilir.⁸⁷

Brexit oylamasının belirli bir oy oranına bağlamaması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Ancak diğer yandan İngiltere'nin demokrasi yaklaşımında çoğunluk kararının kabul edildiği ve yüzde 50+1 kuralının genel olarak kabul gördüğünün göz ardı edilmemesi gerektiği tartışılmaktadır.⁸⁸ Referandumlara bir eşik getirilmesi, popülist seçmen/vatandaş duvarının aşılmasına yardımcı olabilir. Werner/Jacobs tarafından popülist vatandaşların referandumlara ilişkin yaklaşımının incelendiği araştırmada, popülist vatandaşların popülist olmayanlara kıyasla kaybetmeye daha tahammülsüz olacakları beklenirken popülist tutumlara sahip vatandaşların referandumlarda sonuç olumsuz olduğunda bile sonucunu daha fazla kabul etmeye yatkın olduğu ortaya çıkmıştır.⁸⁹ Referandumların popülist tutumlara sahip vatandaşlar bakımından olumsuz politik sonuçlar karşısında bile uzlaşma sağlayabileceği ileri sürülmektedir. Görünüşe göre popülist

⁸⁶ Crombrugge, s. 113.

⁸⁷ Bellamy, s. 8.

⁸⁸ Arsava, s.50.

⁸⁹ Hannah Werner/Kristof Jacobs, "Are Populists Sore Losers? Explaining Populist Citizens' Preferences for and Reactions to Referendums", *British Journal of Political Science*, 52, 2022, s. 1412.

vatandaşlar, oyunun kurallarını tamamen görmezden gelmeye niyetli değildir sadece kuralların farklı olması gerektiğini düşünmektedir.⁹⁰ İlgili çalışmaya esas oluşturan Hollanda'daki 2018 referandumudur ancak, bulguların farklı ülke bağlamlarında da test edilmesi büyük önem taşımaktadır. Popülist vatandaşların referandumlara desteğinin daha çok normatif olduğunu ve dolayısıyla kararı kabullenme ile olumlu şekilde ilişkili olabileceğini gösterse de bu tür korelasyonların hangi koşullar altında ortaya çıktığının araştırılması gerekmektedir. Ayrıca popülist vatandaşların göç gibi son derece tartışmalı konularda da benzer şekilde davranıp davranmayacağı henüz bilinmemektedir.⁹¹

Yine Brexit referandumu, 16-17 yaşındaki bireylerin oylamaya dahil edilip edilmemesi konusunda da tartışmalara yol açmıştır. 16-17 yaş grubunun dışlanmasını, Brexit'in sonuçlarından en fazla etkilenecek bireylerin demokratik sürecin dışında bırakılması olarak değerlendirilmiştir. Özellikle bu yaş grubunun geleceğinin, alınan kararlar tarafından derinden şekilleneceği vurgulanmıştır. Buna karşılık, 65 yaş ve üzeri seçmen, büyük ölçüde Brexit yanlısı (%66) oy kullanırken, buna karşılık genç nesillerin Brexit karşıtı görüşleri çok daha baskındır (%72). Bu nedenle 16 yaşındakilere oy hakkı verilmesi yönündeki bu öneri, İskoçya'daki 2014 Bağımsızlık Referandumunda olduğu gibi, gençlerin siyasi süreçlere daha fazla katılım göstermesi ve kararların geleceği daha doğrudan etkilemesi nedeniyle güçlü bir demokratik gerekçe sunacağı ileri sürülmektedir. Brexit sonrasında bu yaş grubunun da seçmen olarak dahil edilmesi tartışmaları gündeme gelmiştir.⁹²

SONUÇ

Her popülist yapı, elbette hukuk dışı yöntemlerle anılmayabilir ancak yetkilerini referandum yoluyla genişletirken, sorumluluk şemasını daraltan iktidarlar popülizmle anılmaktadır. Özellikle de referandumlara atfedilen anlam ve değer, popülizmin çapını büyütebilmektedir. Anayasa referandumlarının kalıcı ve kapsayıcı sonuçları ise popülizmin genişlemesine kaynaklık edebilmektedir. "Elitizmle mücadelede edebilme pahasına her türlü riski alan ve halkının yanında olan

⁹⁰ Werner/Jacobs, s. 1412.

⁹¹ Werner/Jacobs, s. 1415-1416.

⁹² Bellamy, s. 10.

liderler” halkın sesini duyurabilme vurgusuyla elitizmi büyütebilir. Baskı gruplarının istilası, politikaya egemen oldukça, kamu yararı önceliği politikanın dışına itilir.

Popülizm, pop kültürün tüm unsurlarıyla ilerler. Sadece yöneticiler popülist değildir; muhalefet de hatta merkeze alınan halk da popülist öğelerle beslenebilir. Bir anlamda popülizm sirayet eder ve kaçınılmaz bir ağ ortaya çıkar. İki alandan biri (iyiler-kötüler/ dostlar-düşmanlar) tercih edilmek zorundadır ve aslanan iktidarın “erdemliler” olarak sınıflandırdığı çoğunluğun yanında yer almaktır. Popülizmde yapılacak bir sonraki referandumun ise tek bir amacı vardır: Çoğunluğun içinde yer almayan sesin, referandum sonucuyla suskun olması gerekliliğinin tescil edilmesidir. Crombrugge’in vurgusu bu noktada önem arz etmektedir: “Demokratik teori, popülist meydan okumayla doğrudan yüzleşmek zorundadır. Bu, referandumları neden meşru gördüğümüzü daha derinlemesine düşünmemiz gerektiği anlamına gelir. Ayrıca, referandumların halkın iradesini yansıttığına dair sezgisel bir kabullenmeden, popülist manipülasyona karşı dayanıklı ve temsili demokrasi-nin temel ilkeleriyle uyumlu açık bir teori geliştirmeye geçmemiz gerektiğini gösterir.”⁹³ Referandumlar daha geniş bir demokratik sistemin parçası olarak entegre edilmelidir ve diğer erk ve kurumların yetkilerini sönmölendirecek bir araç veya azınlık görüşlerini görmezden gelmenin bir yolu olarak ele alınmamalıdır. Ayrıca referandum, ilgili tartışmayı çözmek için geçici bir yöntem olarak değil kapsayıcı, ortak bir diyalogun inşası ve devamlılığı olarak tasarlanmalıdır.

Kaynakça

Kitaplar

- Fassin, Eric, *Popülizm: Büyük Hınç*, (Çeviren: Gülen Kırnalı/ İlker Kocael), Heretik, Ankara 2018.
- Finchelstein, Federico, *Faşizmden Popülizme*, (Çeviren: Ali Karatay), İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- Laclau, Ernesto, *Popülist Akıl Üzerine*, (Çeviren: Nur Betül Çelik), 3. Baskı, Epos Yayınları, Ankara 2018.
- Mouffe, Chantal, *Sol Popülizm*, (Çeviren: Aybars Yanık), İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

⁹³ Crombrugge, s. 117-118.

- Mudde, Cas/Kaltwasser, Critobal Rovira, *Popülizm- Kısa Bir Giriş*, (Çeviren: S. Erdem Türközü), Nika Yayınevi, Ankara 2019.
- Müller, Jan-Werner, *Popülizm Nedir?*, (Çeviren: Onur Yıldız), İletişim Yayınları, 2. Bası, İstanbul 2018.
- Toprak, Zafer, *Türkiye’de Popülizm 1908-1923*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2025.

Makaleler

- Adamidis, Vasileios, “Democracy, Populism, and The Rule Of Law: A Reconsideration of Their Interconnectedness”, *Politics*, Vol. 44(3), 2024, pp. 386-399.
- Arsava, Ayşe Füsün, “Avrupa Birliği Yol Ayrımında Mı?” *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Yıl:9, Sayı:17, Haziran 2021, s. 45-68.
- Bellamy, Richard, “Political Constitutionalism and Populism”, *Journal of Law and Society*, 50(Suppl. 1), 2023, pp. 7-25.
- Benazir, Khalimat Rachida, “Direct Democracy And The Rise Of Populism In Switzerland”, *Journal of International Relations*, S. 26, pp. 21-37.
- Chambers, Simone, “The Counter-Majoritarian Referendum: Popular Voting Processes and Constitutional Change”, *Critical Review*, 36:3, 2024, pp 338-351.
- Crombrugge, Ronald Van, “Are Referendums Necessarily Populist? Countering the Populist Interpretation of Referendums Through Institutional Design”, *Representation*, 57:1, 2021, pp. 109-130.
- Çamurcuoğlu, Gülden, “Çoğunlukçu Demokrasiye Yöneliş Olarak Popülizm”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 10(1), 2019, s. 277-291.
- Duygun, Ahmet Mert, “Popülist Anayasacılığa Giriş”, *Anayasa Hukuku Dergisi*, Cilt: 9, Sayı:18, Yıl:2020, s. 397-464.
- Dostal, J. M. / Champod, M., “The Conflict Between Direct Democracy and International Law: Analysing The Swiss Case”, *Journal of the Korean-German Association for Social Sciences / Zeitschrift der Koreanisch-Deutschen Gesellschaft für Sozialwissenschaften*, 25, 2015, pp. 3-38.
- Felipe, Burbano de Lara/Carlos de la Torre, “Why Ecuador’s Referendums Backfired” *Journal of Democracy*, 31, no. 2, April 2020, pp. 69-80.
- Fölsch, Marco, “Do Affective Polarization and Populism Affect the Support for Holding Referendums?” *Politics and Governance*, Volume 12, 2024, pp. 1-16.
- Freeden, Michael, “After The Brexit Referendum: Revisiting Populism as an Ideology”, *Journal of Political Ideologies*, 22:1, 2017, pp. 1-11.
- Gherghina, Sergiu/Jean-Benoit, Pilet/Bettina, Mitru, “Big Ideas, Little Detail: How Populist Parties Talk About Referendums in Europe”, *Contemporary Politics*, 2024, 30:4, pp. 437-455.
- Gherghina, Sergiu/Silagadze, Nanuli, “Populists and Referendums in Europe: Dispelling the Myth”, *The Political Quarterly*, Vol. 91, No. 4, pp. 795-805.
- Gözler, Kemal, “Halkoylamasının Değeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XL, 1988, Sayı 1-4, s. 97-113.

- Jacobs, K./Akkerman, A./Zaslove, A., "The Voice of Populist People? Referendum Preferences, Practices and Populist Attitudes", *Acta Politic*, 2018, 53, pp. 517-541.
- Kaidatzis, Akritas/Kamtsidou, Iphigenia/Stratilatis, Costas, "How Populism Affects Constitutional Law", (edited by Akritas Kaidatzis, Eleni Kalampakou, Ifigeneia Kamtsidou, Christos Papastylianos, Costas Stratilatis), *The People's Constitution: The Populist Transformation of Constitutional Law?*, Springer, Switzerland 2024, pp. 3-28.
- Krzywoszyński, Przemysław, "The Problem of Human Rights in Direct Democracy", *Revista de Filosofía II Época*, No: 9 (2014), pp. 95-102.
- Mullen, Tom, "The Brexit Case and Constitutional Conventions", *Edinburg Law Review*, Vol 21 pp. 442-447.
- Nugraha, Ignatius Yordan, "Popular Sovereignty and Constitutional Referendum: Can "The People" be Limited by Human Rights?", *German Law Journal*, 2022, pp.19-43.
- Onursal Beşgöl, Özge, "Brexit: AB Kurumlarına, Politika Yapım ve Karar Süreçlerine Etkisi". *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 20, Özel Sayı: Brexit, Ağustos 2021, s. 187-208.
- Öner, Selcen, "Brexit ve Avrupa'da Popülizm Radikal Sağın Yükselişi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 20, Özel Sayı: Brexit, Ağustos 2021, s. 95-118.
- Özbey, Ebru Ece/Şenyuva, Özgehan, "Onlar Kalsın, Biz Gidiyoruz!" Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi'nin Söylemlerinde Popülizm ve Avrupa Şüpheliği", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 20, Özel Sayı: Brexit, Ağustos 2021, s. 119-153.
- Peters, Anne, "The Swiss Referendum on the Prohibition of Minarets", December 2, 2009, *Blog of the European Journal of International Law*, <https://www.ejiltalk.org/the-swiss-referendum-on-the-prohibition-of-minarets/>
- Schwartz, Cassilde/ Simon, Miranda/Hudson, David/ Van-Heerde-Hudson, Jennifer, "A Populist Paradox? How Brexit Softened Anti-Immigrant Attitudes" *British Journal of Political Science* (2021), 51, 1160-1180.
- Şen, İlker Gökhan, "Referendums and Democratic Constitutionalism: Is There a Way for Reconciliation?", (der. Sascha, Hardt, Aalt, Willem Heringa ve Hoai-Thu, Nguyen), *Populism and Democracy*, Eleven International Publishing, Netherlands, 2020. pp. 87-112.
- Terzi, Özlem, "Brexit'in Birleşik Krallık Siyasal Sistemi ile Etkileşimi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20, Ağustos 2021, s. 155-185.
- Topaloff, Liubomir, "Elite Strategy or Populist Weapon?" *Journal of Democracy*, Vol. 28, no. 3, July 2017, pp. 127-140.
- Urbinati, Nadia, "Democracy and Populism", *Constellations*, England, 5(1), 1998, pp. 110-124.
- Werner, Hannah/ Jacobs, Kristof, "Are Populists Sore Losers? Explaining Populist Citizens' Preferences for and Reactions to Referendums", *British Journal of Political Science*, 52, 2022, pp. 1409-1417.
- Wright, Nicholas/Patel, Oliver, "Brexit: A Challenge for the UK Constitution, of The UK Constitution?", *European Constitutional Law Review*, 12, pp. 409-444.

Yıldız, Onur, “Popülizmin Normatif İmkânları: Hınç ve Diğer Popülist Siyaset Biçimleri”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 41, Sayı: 1, s. 7-31.

Zurcher, Arnold J. “The Hitler Referenda”, *The American Political Science Review*, Feb., 1935, Vol. 29, No. 1 (Feb., 1935), pp. 91-99

İnternet Kaynakları

Blokker, Paul, “Constitutional Courts and Populism/Populist Constitutionalism”, *Verfassungsblog*, 4 May 2017, <https://verfassungsblog.de/populist-constitutionalism/>, erişim tarihi: 14.03.2025.

Centre for Research on Direct Democracy, <https://www.c2d.ch/referendum/DE/5bbbe29d92a21351232de553>, erişim tarihi 20.09.2025.

Follow the Money, <https://www.ftm.eu/>, erişim tarihi 10.10.2025.

Gordon, Michael, “The Constitutional Consequences of Brexit”, UK Constitutional Law Association, 2016, <https://ukconstitutionallaw.org/2016/07/06/mike-gordon-brexit-the-constitutional-necessity-of-an-early-general-election/>, erişim tarihi: 20.02.2025.

Hitler Youth on the Occasion of the Referendum for Adolf Hitler (August 19, 1934), published in: German History in Documents and Images, <<https://german-historydocs.org/en/nazi-germany-1933-1945/ghdi:image-1898>> erişim tarihi 20.09.2025.

Thatcher, Margaret, “Speech to the College of Europe (The Bruges Speech)”, 1988, <https://www.margarethatcher.org/document/107332>, erişim tarihi: 10.02.2025.

KUZHEY KIBRIS'TA TAŞINMAZ MÜLKİYETİ KONUSUNDA YETKİ SORUNU: AİHM İÇTİHATLARI, POZİTİF YÜKÜMLÜLÜKLER VE FİİLİ EGEMENLİĞİN YOKLUĞU*

THE ISSUE OF JURISDICTION OVER IMMOVABLE PROPERTY IN
NORTHERN CYPRUS: ECTHR CASE LAW, POSITIVE OBLIGATIONS,
AND THE ABSENCE OF EFFECTIVE SOVEREIGNTY

Aydın ATILGAN*

Özet: Bu makale, Kuzey Kıbrıs'taki 1974 öncesi Rum taşınmazlarının mülkiyetine ilişkin uyuşmazlıklarda Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) yargılama yetkisi iddiasını, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatları ışığında değerlendirmektedir. Son dönemde GKRY mahkemelerinde başlatılan kovuşturmalar, AİHM'in Kıbrıs konusundaki ilk dönem kararlarına ek olarak *İlaşcu* içtihadında şekillenen 'sınırlı yetki' ve 'pozitif yükümlülük' ilkelerinin sınırlarını yeniden gündeme getirmiştir. Çalışmada, bu içtihatlar karşılaştırmalı biçimde incelenmiş; AİHM'in tartışmalı bölgelerde 'etkin kontrol' ve 'sınırlı yetki' kavramlarını nasıl yorumladığı analiz edilmiştir. İnceleme sonucunda, GKRY'nin fiili egemenliğinin bulunmadığı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) topraklarında yargılama yetkisini ileri sürmesinin ilgili AİHM kararlarıyla bağdaşmadığı, ayrıca Taşınmaz Mal Komisyonu'nun etkin bir iç hukuk yolu olarak tanınmış olması nedeniyle hakların korunması konusunda boşluk bulunmadığı tespit edilmektedir. Çalışma, bu durumun AİHS sisteminin bütünlüğü ve hukuki güvenlik ilkesi bakımından yeni bir gerilim alanı yarattığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: KKTC, Mülkiyet hakkı, Egemenlik, AİHM, Yargılama yetkisi, Avrupa Tutuklama Müzekkeresi, Pozitif yükümlülükler

* Bu makale, 14 Mayıs 2025 tarihinde Yeditepe Üniversitesi'nde düzenlenen Türk Devletleri 1. Uluslararası Hukuk Kongresi'nde sunulan 'Kuzey Kıbrıs'ta Egemenlik ve Mülkiyet: AİHM İchtihatları Yönünden Bir Değerlendirme' başlıklı tebliğdeki çalışmanın üzerine inşa edilmiş olup bu tebliğde ileri sürülen tespitler daha sonra genişletilmiş ve derinleştirilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Girne Üniversitesi Hukuk Fakültesi, aydin.atilgan@kyrenia.edu.tr, ORCID No.: 0000-0001-7723-0558

Abstract: This study examines the Greek Cypriot Administration's (GCA) claim of jurisdiction over property disputes concerning pre-1974 Greek Cypriot immovable assets located in Northern Cyprus, in light of the jurisprudence of the European Court of Human Rights (ECtHR). The recent prosecutions initiated before the GCA courts have reopened the debate on the limits of 'jurisdiction' and 'positive obligations' as developed not only in the ECtHR's early case law on Cyprus but also in its later *Ilaşcu* judgment. The article conducts a comparative analysis of these rulings and explores how the Court interprets the notions of 'effective control' and 'limited jurisdiction' in contested territories. The analysis concludes that the GCA's assertion of judicial authority over acts occurring within the territory of the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC), where it exercises no effective control, is inconsistent with the relevant ECtHR jurisprudence. Moreover, since the Immovable Property Commission has been recognized as an effective domestic remedy, no legal vacuum exists regarding the protection of property rights. The study argues that this situation generates a new area of tension for the coherence of the ECHR system and the principle of legal certainty.

Keywords: TRNC, Right to property, Sovereignty, ECtHR, Jurisdiction, European Arrest Warrant, Positive obligations

GİRİŞ

1960 yılında Kıbrıs adasında yaşayan Rum ve Türk halklarından oluşan iki toplumlu bir federal devlet olarak kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti, etnik temelli çatışmalar nedeniyle bu yapısını fiilen uzun süre koruyamamıştır. 1963 yılından itibaren baş gösteren çatışma ortamı, 1974 yılında 1960 Garanti Anlaşması'ndan kaynaklanan garantörlük yetkisini kullanmak durumunda kalan Türkiye tarafından Kıbrıs Barış Harekati'nin gerçekleştirilmesi ile son bulurken,¹ Kıbrıslı Türkler 1 Ekim 1974'te Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi'ni, 8 Haziran 1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni (KTFD), 15 Kasım 1983'te ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni (KKTC) kurdular. Ancak, uluslararası topluma adada 'Kıbrıs Cumhuriyeti' dışındaki bir devletin tanınmamasını buyuran BM Güvenlik Konseyi'nin 541 ve 550 sayılı kararları nedeniyle, KKTC Türkiye dışındaki devletlerin tanımadığı bir devlet olarak varlığını sürdürmektedir.² Bu durumun sonucu olarak, adanın

¹ Garanti Antlaşması, 16.08.1960, <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=08000002801388a2>.

² BM Güvenlik Konseyi 541 no'lu kararı 18.11.1983 <https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/KIBRIS/BMGUvenlikKonseyiKarari1983541544.pdf>; BM Güvenlik Konseyi 550 no'lu kararı 11.05.1984 <https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/KIBRIS/BMGUvenlikKonseyiKarari1984550553559.pdf>.

kuzeyinin hukuksal statüsüne ilişkin, bir yanda bağımsız egemenliğin, diğer yanda hukuksuz bir fiili durumun ön plana çıkarıldığı iki farklı tez ortaya çıkmıştır. Birbirinin tamamen karşısını oluşturan bu iki tez arasındaki uyuşmazlık uzun yıllardır devam eden siyasi çözümsüzlük nedeniyle bir statüko haline gelmiştir.

1974'te gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında, adanın fiilen ikiye bölünmesi ile sonuçlanan süreçteki en önemli hukuksal problemlerden birini, günümüzde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti yönetimi altında bulunan kısımda yer alan eski Rum taşınmazlarının mülkiyeti oluşturmaktadır. İlk olarak Loizidou isimli bir Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) vatandaşının AİHM önünde Türkiye aleyhine açtığı dava sonucunda, söz konusu kişinin Kıbrıs'ın kuzeyinde yer alan taşınmazına erişiminin mümkün olmaması nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS)³ ihlal edildiği yönünde bir karar verilmiş, bunu daha sonra başka davalar izlemiştir. Bu sürecin önemli bir sonucu, KKTC'yi ayrı bir devlet olarak tanımayan AİHM'in, iç hukuk yollarının tüketilmesi için bir tazmin komisyonu kurulması gerektiği yönünde karar almasının ardından, Kıbrıs'ın kuzeyinde uyuşmazlıkları görüşüp karara bağlamak üzere 2005 yılında Taşınmaz Mal Komisyonu'nun (TMK) kurulmasıdır. Günümüzde de halen, bu içtihadı uygun olarak, AİHS Ek 1. Protokol çerçevesinde mülkiyet haklarının ihlal edildiğini ileri süren Rumların iç hukuk yolu olarak TMK'ya başvurmaları öngörülmektedir.

Annan Planı olarak bilinen, adada yaşayan iki toplumun yeniden bağımsız bir devlet çatısı altında birleşmesini öngören BM Planı'nın başarısızlığa uğramasının ardından, GKRY 2005 yılında Avrupa Birliği'ne (AB) tam üye olarak kabul edilmiştir. Rum tarafının AB üyeliğinin bu makalede tartışılacak hukuki sorun açısından önemli kısmını ise 2002/584/JHA sayılı Çerçeve Kararı ile 2004 yılında yürürlüğe giren 'Avrupa Tutuklama Müzekkeresi' (*European Arrest Warrant*) uygulaması oluşturmaktadır.⁴ Bu uygulamanın Kıbrıs'ın kuzeyindeki

³ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur.

⁴ 2002/584/JHA: Avrupa tutuklama emri ve Üye Devletler arasındaki teslim prosedürleri hakkında 13 Haziran 2002 tarihli Konsey Çerçeve Kararı, 13.06.2002, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32002F0584>.

Rum mallarının alınıp satılması gerekçesiyle, 30 Aralık 2023 tarihinde İtalya'da polis tarafından göz altına alındıktan sonra GKRY'ye iade edilen Kıbrıslı bir Türk avukata uygulanması ile, Kuzey Kıbrıs'taki Rum mallarının statüsüne ilişkin tartışma yeni bir boyut kazanmıştır. Bu olaydan sonra, Kuzey Kıbrıs'ta Rum taşınmazlarına ilişkin benzer gerekçelerle başka birtakım AB üyesi devlet vatandaşlarının tutuklanması ve yargılanmaya başlanması söz konusu olmuştur. 9 Mayıs 2025 tarihinde Macaristan uyruklu iki emlakçının "başkalarına ait taşınmazlarla ilgili hileli işlemler" suçundan hapis cezasına çarptırılması bu konuda verilen ilk mahkumiyet kararı olmuştur.⁵ Bu makalenin yazıldığı dönemde haklarında benzer iddialarla yargılama süreçleri devam eden pek çok kişinin varlığı bilinmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, 2023 yılının son günlerinde kamuoyunun gündemine giren bu süreçle ilgili bilgilerimiz, bu makalenin yazıldığı tarihlerde henüz kamuoyuna açık yayımlanan bir karar olmaması nedeniyle Türk ve Rum basınının ve bazı kurumların bilgilendirmelerinden ibarettir. Bugüne kadar yalnız bir davanın ilk derece mahkemesinde sonuçlandığı bilgisine sahibiz. Ancak bu çalışmadaki amacımız, sonuçlanmış ve devam eden davaların maddi içeriğini analiz etmekten ziyade, GKRY'nin KKTC sınırları içinde ortaya çıkan hak ihlalleri konusunda yargılama yetkisinin olup olamayacağını sorgulamak, bu konuyu AİHM kararları bakımından ele almak olacaktır. Bu amaçla, KKTC topraklarında gerçekleşen hak ihlalleri konusunda GKRY'nin yargılama yetkisinin ortaya çıkma ihtimali, başta *Ilaşcu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya* kararı olmak üzere, ilgili AİHM kararları çerçevesinde değerlendirilecek ve Rum tarafında süregiden davaların dayanakları ilgili içtihatlar ve uluslararası hukuk bakımından analiz edilecektir.

I. KKTC'DE TAŞINMAZLARIN HUKUKİ STATÜSÜ İLE İLGİLİ SORUNLAR

1974 yılında Kıbrıs Barış Harekatı'nın ardından adanın fiilen ikiye bölünmesinden sonra, 1975 yılında yapılan bir anlaşmayla Türk ve Rum nüfuslarının mübadelesi gerçekleşmiştir. Mübadele ile birlikte yer değiştiren nüfusun geride bıraktığı taşınmazların durumuna iliş-

⁵ "Rum mülklerini satan 2 Macar kadına hapis cezası: 'Gerçek dışı haber yayınlamaktan bile ceza verildi', Mikro-Makro Haber, 10.05.2025, <https://bit.ly/45omfla>.

kin bir anlaşma söz konusu olmamıştır. Buna göre, kuzeyden güneye göç eden Rumların 1,463,382 dönüm, güneyden kuzeye göç eden Türklerin ise 413,177 dönüm toprağı geride bıraktıkları ileri sürülmektedir.⁶ Bugün itibarıyla, Kıbrıs'ın kuzeyinde taşınmazların, 1975'te KTFD'nin kurulmasından önce hak sahibi olan kişilerin etnik aidiyetine göre farklı biçimlerde sınıflandırıldığı bir mülkiyet rejimi mevcuttur. Bu konuya ilişkin esaslar KKTC Anayasası'nın 159. maddesi ile 1977 tarihli İskân Topraklandırma ve Eşdeğer Mal Yasası ile düzenlenmektedir.⁷ Bu yasal çerçeve içinde, Kıbrıslı Türkler, adanın taksiminden önce güneyde bulunan taşınmazlarına ilişkin mülkiyet haklarından KKTC lehine feragat ederek, kuzeydeki Rum taşınmazlarını bu malların karşılığı olarak edinebiliyorlardı. Halk arasında 'eşdeğer koçanlı (tapulu)' olarak anılan bu taşınmazlar, Türk tapulu ve Türkiye'den göç edenlere tahsis edilen, fakat güneydeki Türk malları arasında karşılığı olmayan 'tahsis tapulu' taşınmazlar ile birlikte söz konusu mülkiyet rejimine tabi üç tapu türünü ifade etmektedir.⁸ Bu düzenlemenin arka planında güneye giden Rumların mülkiyet bağlarının koptuğı ve KKTC Anayasası 159. maddesinin genel bir kamulaştırma anlamına geldiğı düşüncesi yatmaktaydı.⁹ GKRY'de kalmış bulunan Türk mallarının ise yüzde 20'si kamulaştırılmış ve bedelinin ödenmesi çözüm sonrasına bırakılmıştır.¹⁰ Bunlar GKRY'nin muhafazasında tutulmaktadır. Bu taşınmazların Türk sahiplerine, ancak tamamen yurtdışında yaşadıklarını ispat etmeleri ya da Rum tarafında en az 6 aydır yaşıyor olmaları şartıyla malları üzerinde tasarrufta bulunmaya izin verilmektedir.¹¹ Ayrıca, GKRY mevzuatında hak sahipleri için belirtilen hukuki yollar

⁶ Meliz Erdem/Steven Greer, "Human Rights, the Cyprus Problem and the Immoveable Property Commission," *International and Comparative Law Quarterly*, C. 67, S. 3, (2018), s. 723.

⁷ KKTC Anayasası <https://mevzuat.gov.ct.tr/Portals/48/ANAYASA.pdf>; 41/1977 sayılı İskân Topraklandırma ve Eşdeğer Mal Yasası <https://evrakcm.gov.ct.tr/siteler/belgeler/Yasalar/Shared%20Documents/1977/41-1977.DOC>.

⁸ Cenan Eskimuhtaroglu / Kutluhan Bozkurt, "AİHM Kararları Çerçevesinde KKTC'de Taşınmaz Mal Mülkiyeti," *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* C. 17, S. 2 (2020), s. 527.

⁹ Kudret Özersay, "Kuzey Kıbrıs'ta Yürürlüğe Giren Yeni Mülkiyet Yasası Hakkında," *Mülkiye Dergisi*, C. 24, S. 249 (2005), s. 27.

¹⁰ Halil İbrahim Ayçiçek, "Kıbrıs'ta Mülkiyet Konusu ve Taşınmaz Mal Komisyonu Faaliyetleri", *YDU Sosyal Bilimler Dergisi* C. 12, S. 2 (2019), s. 156.

¹¹ Erdem/Greer, s. 723.

oldukça katı kurallar içerip karmaşık prosedürler içermekte, AİHM önüne götürülen başvurular sonuçta iç hukuk yollarının tüketilmemiş olması nedeniyle reddedilmektedir.¹² Sonuç olarak ortaya hak sahipliği ve bu hakların tabi olduğu hukuk açısından iki halk arasında asimetrik bir durum çıkmıştır.¹³

A. AİHM'in Loizidou Kararı ve Sonrasındaki Süreç

Loizidou isimli GKRY vatandaşının, Kıbrıs'ın kuzeyinde kalan taşınmazına erişiminin mümkün olmaması nedeniyle AİHM önünde açtığı dava ile birlikte, Kıbrıs'ta taşınmaz mülkiyeti konusu yeni bir seyir izlemeye başlamıştır. Başvurucunun AİHS 1 No'lu Ek Protokol'ün 1. maddesi ile düzenlenen mülkiyet hakkının ihlal edildiği yönündeki bu karar ve sonrasındaki süreç ile birlikte, mülkiyet sorunu doğrudan AİHM'in yargı yetkisi altında şekillenen bir konu haline gelmiştir.¹⁴

Loizidou başvurusuyla Kuzey Kıbrıs'taki hak ihlalleriyle ilgili olarak husumet ve KKTC'nin hukuki statüsü gündeme gelmiştir. Bu konuda ilk olarak Avrupa İnsan Hakları Komitesi (AİHK), 1978 yılında *Kıbrıs v. Türkiye* kararında, AİHS'nin adanın tamamında geçerli olmaya devam ettiğini, KTFD'nin kurulmuş olmasının ise Kıbrıs Cumhuriyeti'nin sözleşmenin tarafı olan devlet statüsünü etkilemediğini belirtmişti.¹⁵ AİHM ise, Loizidou kararında, 541 ve 550 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararlarına, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin Kasım 1983 tarihli çağrısına ve genel olarak uluslararası toplumun KKTC'yi tanımamış olmasına referansla, KKTC'yi hukuken geçerli bir devlet olarak kabul etmediğini, adada uluslararası hukuka uygun olarak kurulmuş olan tek devletin 'Kıbrıs Cumhuriyeti' olduğunu vurgulamıştır.¹⁶ Bunun sonucu olarak da, KKTC Anayasası'nın 159. maddesinin herhangi bir hukuki

¹² Meliz Erdem, "Remedying Displacement in Cyprus: A Guidance for 'Non-Transitional' Societies", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* S. 2 (2022), s. 1439.

¹³ Cüneyt Yüksel / Mustafa Erçakıcı. "Kapalı Maraş Sorunu: 2021 Kısmi Açılım Girişimi, Birleşmiş Milletler'in Yaklaşımı ve Mülkiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme," *İstanbul Hukuk Mecmuası* C. 81, S. 1 (2023): 242.

¹⁴ Ulaş Gündüzler, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Avrupa Birliği Adalet Divanı Kararlarının Mülkiyet Sorunu Bakımından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Hukukuna Etkileri," *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* C. 15, S. 2 (2016), s. 37.

¹⁵ *Kıbrıs v. Türkiye*, Başvuru No. 8007/77, 10.07.1978, para.149-150

¹⁶ *Loizidou v. Türkiye*, Başvuru No. 15318/89, (Esas) 18/12/1996., para. 42-44.

etki tanınması söz konusu olmamıştır.¹⁷ Esasen burada mahkemenin yetki alanının ötesine geçen siyasi bir konuda karar üretmiş olduğunu vurgulamak gerekir.¹⁸ AİHM bu kararında, uluslararası hukukta devlet oluşumu konusundaki diğer olgulara değinmemiş, yalnız BM Güvenlik Konseyi kararlarına değinerek konuya oldukça sığ bir yaklaşım göstermiştir.¹⁹ Bu minvalde, AİHM'in Loizidou ve sonrasında verdiği Kıbrıs'a ilişkin kararlar, Türkmen / Öktem'in ifadesiyle "yargının siyasallaşması kadar siyasetin yargısallaşmasını" göstermektedir.²⁰ Diğer yandan Türkiye'nin, taşınmaz mülkiyeti konusunun siyasal bir sorun olduğu ve Kıbrıs sorununun siyasal çözümü ile sonuca ulaştırılması gerektiği yönündeki itirazları dikkate alınmamıştır.²¹ Sonuç olarak, mahkeme bu kararda başvurucunun Kuzey Kıbrıs'ta kalan taşınmazı üzerinde mülkiyet hakkının sürdüğünü ifade etmiş, ancak kuzey bölgesinin Türk ordusunun kontrolü altında olması nedeniyle erişiminin engellenmesinin mülkiyet hakkının ihlali olduğuna; uluslararası hukukta devlet sorumluluğu dikkate alınarak, ihlalden Türkiye'nin sorumlu olduğuna karar vermiştir.²² Fakat mahkeme daha sonra verdiği *Bankovic* kararında, Kosova Savaşı sırasında bombalamalara katılan 17 NATO üyesi devlet için yetki alanları içinde meydana gelmediği gerekçesiyle başvuruyu reddederek Loizidou kararındaki yaklaşımından bir sapma göstermiştir. Bu kararda mahkemenin yargılama yetkisinin ülkeselliğine ve genel uluslararası hukuk kurallarına bağlı kalma gerekliliğine vurgu yapması dikkat çekmiştir. Bu bağlamda AİHM, aslında yargılama yetkisi konusunda esnek bir tutum izlediğini göstermiştir.²³

¹⁷ Özersay, s. 28.

¹⁸ Kudret Özersay / Ayla Gürel, "Property and Human Rights in Cyprus: The European Court of Human Rights as a Platform of Political Struggle", *Middle Eastern Studies*, C. 44, S. 2 (2008), s. 307.

¹⁹ Zaim M. Necatigil, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve AİHM Kısacasında Türkiye*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s. 60.

²⁰ Füsün Türkmen / Emre Öktem, "Major rulings of the European Court of Human Rights on Cyprus: the impact of politics", *Mediterranean Politics*, C. 22, S. 2, (2017), s. 281.

²¹ Özersay / Gürel, s. 296.

²² Loizidou v. Türkiye (Ön itirazlar) Başvuru No. 15318/89, 23/03/1995, para. 52, 63-64; Loizidou v. Türkiye (Esas) para. 46, 55-57, 64.

²³ *Bankovic ve diğerleri v Belçika ve 16 diğer sözleşmecî devlet*, Başvuru No. 52207/99, 12/12/2001; Yasemin Özdek, *Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye*, TODAİE Yayını, Ankara, 2004, s. 115; Michal Gondek, "Extraterritorial Application of the European Convention on Human Rights: Territorial Focus in the Age of Globalization?" *Netherlands International Law Review* C. 52 (2005), s. 357

Loizidou davası öncesinde, KKTC Anayasası'nın 159. maddesi ve ilgili mevzuat nedeniyle Rumlar tarafından iç hukuk yollarına başvurulması mümkün olmamaktaydı. Bu durum iç hukuk yollarının etkisizliği nedeniyle Loizidou'nun doğrudan AİHM'e başvurmasının önünü açmıştı.²⁴ Yine Loizidou kararında mahkeme, KKTC'nin yasama ve idari işlemlerinin hukuken geçerliliğine ilişkin ayrıntılı bir tartışmaya girmek istemediğini, fakat yalnızca Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) "Güney Afrika'nın Namibya'da Devam Eden Varlığının Devletler için Hukuki Sonuçları Hakkında Danışma Görüşü"ne atıfla, doğum, ölüm, evlilik kaydı gibi bazı durumlarda bu tür işlemlerin uluslararası hukukta geçerli kabul edilebileceğini ifade etmiştir.²⁵ Bu kararı müteakip görülen *Kıbrıs v. Türkiye* kararında ise AİHM, "Kıbrıs Cumhuriyeti hükümetinin Kıbrıs'ın tek meşru hükümeti olmaya devam ettiği gerçeğini (...) hiçbir şekilde sorgulamadan", "bireylerin lehine ve Sözleşmenin ihlallerini önlemede makul başarı şansı sunan hukuk yolları olduğu gösterilebildiği durumlarda, (...) insan haklarının korunmasında boşluk oluşmasını engellemek için", KKTC iç hukuk yollarının kullanılabileceğini ve konuyla ilgili faaliyet gösteren KKTC'de kurulmuş yargı organlarını göz ardı edemeyeceğini belirtmiştir.²⁶ Bu gelişmeler üzerine, KKTC makamları tarafından 2003 yılında Mal Tazmin Yasası yürürlüğe konulmuş ve Mal Tazmin Komisyonu kurulmuştur.²⁷ *Xenides-Arestis* davasında AİHM, yeni kurulan Mal Tazmin Komisyonu'na ve ilgili prosedüre dair incelemelerini ve bulduğu eksiklikleri paylaşmış; bu haliyle AİHS 35. madde anlamında etkin ve yeterli bir iç hukuk yolu olamayacağını belirtmiştir. AİHM özellikle Mal Tazmin Yasası'nda manevi tazminat ve taşınmaz iadesi yaptırımlarına yer verilmemesinin altını çizmiştir.²⁸

AİHM'in talepleri doğrultusunda KKTC'de 2005 yılında Taşınmaz Malların Tazmini, Takası ve İadesi Yasası geçirilmiştir ve TMK kurul-

²⁴ Gündüzler, s. 39.

²⁵ Loizidou v. Türkiye (Ön itirazlar) para. 45.

²⁶ Kıbrıs v. Türkiye, Başvuru No. 25781/94 (Esas) 10/05/2001, para. 90, 91, 98.

²⁷ Ömer Fazlıoğlu, "AİHM'nin Xenides-Arestis Kararı ve Kıbrıs'ta Mülkiyet Sorunu", TEPAV Politika Notu, Erişim 22.01.2025, <https://www.tepav.org.tr/en/calismalarimiz/s/354>

²⁸ Xenides-Arestis v. Türkiye (Kabul edilebilirlik kararı) Başvuru No. 46347/99, 14/03/2005, para. 3.

muştur.²⁹ Yeni düzenlemeyle birlikte TMK, belirli şartların yerine getirilmesi durumunda Kuzey Kıbrıs'ta yer alan taşınmaz malların iadesi, takası veya karşılığında tazminat ödenmesine karar verebilecektir. Komisyon kararlarına karşı KKTC Yüksek İdare Mahkemesi'ne başvurulabilecektir. Bu düzenleme ile taşınmaz mülkiyetine ilişkin iddiaların objektif çalışan bir kurum tarafından değerlendirilmesi hedeflenmiştir.³⁰ TMK'nın kurulması ile mülkiyet ihlaline ilişkin konularda AİHM tarafından kabul edilen bir iç hukuk yolu kurulmuş oldu. TMK aracılığıyla söz konusu hukuk yolunun işlemeye başlaması aynı zamanda, Türkiye'nin tazminat taleplerine yönelik olarak geçmişteki olumsuz tutumundaki değişimi ortaya koymaktaydı.³¹ Ayrıca bu yolla daha sonra açılacak davaların sayısının çokluğu nedeniyle AİHM'in iş yükünün hafifletilmesi beklenmekteydi.³² Vurgulanması gereken bir husus da, Rum tarafının AİHM önündeki dava süreçlerinde başından beri KKTC'de kurulu hiçbir yargısal ve idari yolun hukuken geçerli olamayacağı konusundaki ısrarlı tavrına rağmen böyle bir sonucun gerçekleşmesidir.³³ Sürecin mülkiyet hakkından vazgeçilmesiyle sonuçlanması öngörüldüğünden, TMK'nın kuruluşu başından itibaren GKRY makamlarınca hoş karşılanmayan bir gelişme olmuştur.³⁴ 2010 tarihli *Demopoulos ve diğerleri* kararı ise, AİHM tarafından TMK'nın etkili bir iç hukuk yolu olarak görülmesi nedeniyle önem taşımaktadır.³⁵

²⁹ 67/2005 Anayasanın 159'uncu Maddesinin 1. Fıkrasının (B) Bendi Kapsamına Giren Taşınmaz Malların Tazmini, Takası ve İadesi Yasası, <https://mevzuat.gov.ct.tr/Portals/48/67-2005%20TASINMAZ%20MALLARIN%20TAZMINI%2C%20TAKASI%20VE%20IADESI%20YASASI.pdf>

³⁰ Gündüzler, s. 40.

³¹ Yaprak Renda. "Loizidou Kararından Bugüne Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kararları ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararlarının Kıbrıs'taki Mülkiyet Sorununa Etkisi." *Ankara Barosu Dergisi*, S. 1 (2013), s. 392.

³² Eski muhtaroglu/Bozkurt, s. 518.

³³ Özersay / Gürel, s. 311. Bu noktada, TMK'nın KKTC'de kurulu ama Türkiye'ye ait bir iç hukuk yolu olarak nitelendiğini belirtmek gerekir. Osman Karaoglu. "Dispute over the Fenced Varosha in the light of International Law, United Nations Security Council Resolutions and Judgments of European Court of Human Rights", *Public and Private International Law Bulletin* C. 42, S. 1 (2022): 352.

³⁴ Özersay, s. 30. Ayrıca bugün de hala TMK'ya başvuru yolunun GKRY hukukunda bir karşılığı olmadığı gibi, TMK'nın meşru bir hukuk yolu olmadığı konusundaki algı da varlığını korumaktadır. Erdem, s. 1448.

³⁵ *Demopoulos ve diğerleri v. Türkiye* (BD), nos. 46113/99, 3843/02, 13751/02, 13466/03, 10200/04, 14163/04, 19993/04, 21819/04, 01.03.2010, para. 127.

Hatta bu kararda mahkeme, başvurucuların TMK prosedürlerinin tarafsızlığı ve etkisizliği konusundaki iddialarını kabul etmememiş, başvurucular açısından mevcut seçeneklerin TMK'ya başvurmak ya da siyasi bir çözümü beklemek olduğunu ifade etmiştir.³⁶ Ayrıca AİHM, taşınmazın iadesi fiilen mümkün olmadığında dahi, tazminat talebi olanağının mevcut olmasının, TMK'nın etkili bir iç hukuk yolu olarak kabul edilmesi için yeterli olduğunu vurgulamıştır.³⁷ Bu kararın ardından, TMK'ya yapılan başvurularda ciddi bir artış gözlemlenmiştir.³⁸

Günümüzde de halen, AİHS 1 No'lu Ek Protokol çerçevesinde mülkiyet haklarının ihlal edildiğini ileri süren Kıbrıslı Rumların iç hukuk yolu olarak TMK'ya başvurmaları gerekmektedir. Komisyona bugün itibarıyla 8135 adet başvuru yapılmış ve bunlardan 2027 tanesi sonuçlandırılmıştır. Bugüne kadar başvuruculara mallarının bedeli karşılığı 531.143.351 Sterlin tazminat ödenmesine karar verilmiştir. Buna ek olarak, 5 başvuru için iade, 2 başvuru için takas ve tazminat, 8 başvuru için de iade ve tazminat kararı verilmiştir. Bir başvuru için çözümden sonra iade ve bir başvuruda da kısmi iade kararı verilmiştir.³⁹ İade ve takas taleplerinin önündeki birtakım hukuki ve fiili engeller nedeniyle yerine getirilmesi zor olduğundan, TMK başvuru süreçleri genellikle tazminat ödenmesi ile sonuçlanmaktadır.⁴⁰ Belirtilmesi gereken önemli bir husus da, AİHM tarafından verilen tazminatlar mülkiyet hakkının ihlal edilmesinden kaynaklanan 'kullanım kaybı' ile ilgili iken, TMK tarafından kararlaştırılan tazminatların mülkiyet haklarından KKTC lehine feragat edilmesi karşılığında ödenmesidir.⁴¹

Ancak TMK'nın uygulama sürecinde, Rum taşınmazlarına ilişkin hak iddialarının çözümünde çeşitli aksaklıklar yaşandığı görülmektedir; bu durum AİHM'in bazı kararlarında da kendini göstermektedir. Başvuruların artmasıyla birlikte, başvuru sahiplerinden sürecin yavaş ilerlemesi, ödemelerin gecikmesi gibi şikayetler gelmeye başlamıştır. Örneğin, *Joannou* kararında, AİHM başvuru sürecinin uzaması ne-

³⁶ Demopoulos ve diğerleri v. Türkiye, para. 125-128.

³⁷ Demopoulos ve diğerleri v. Türkiye, para. 114.

³⁸ Ayçiçek, s. 167.

³⁹ KKTC Taşınmaz Mal Komisyonu verileri. <https://tamk.gov.ct.tr/tr-tr/>, son erişim 26.05.2025.

⁴⁰ Gündüzler, s. 41.

⁴¹ Erdem/Greer, s. 726; Ayçiçek s. 167.

deniyle TMK'nın sorumluluğuna işaret etmiş ve hak ihlali yönünde karar vermiştir. Buna rağmen kararda AİHM, TMK'nın etkili bir iç hukuk yolu olarak varlığını sürdürdüğünü teyit etmiş, başvurucunun bu konudaki iddialarını reddetmiştir.⁴² Yine, TMK önündeki başvuru süreçlerinin uzaması ve dolayısıyla etkisizliği nedeniyle hak ihlali olduğu iddiasıyla açılmış davalardan biri AİHM tarafından yakın bir zaman önce, tam da bu makalenin konusunu oluşturan GKRY mahkemelerindeki yargılamaların çoğaldığı bir dönemde karara bağlanmıştır. 10 Haziran 2025 tarihinde sonuçlanan *K.V. Mediterranean Tours Limited* davasında, başvuru şirketin Kapalı Maraş bölgesindeki taşınmazı için 2010 yılında TMK'ya başvurduğu, sürecin yavaş ilerlemesi ve Evkaf İdaresi'nin TMK sürecinde taraf olarak kabul edilmesi karşısında KKTC İdare Mahkemesi'ne, daha sonra KKTC Yüksek İdare Mahkemesi'ne başvurduğu fakat olumlu sonuç alamadığı ve TMK sürecinin halen devam ettiği görülmektedir.⁴³ Söz konusu karar, TMK'nın ilgili başvuruyu gerekli özenle ve hızla sonuçlandırmadığı için 1 No'lu Ek Protokol'ün 1. maddesinin ihlali iddiasında başvuru-cuyu haklı bulmasına rağmen, mahkemenin TMK'nın faaliyetlerinin zaman içinde gösterdiği gelişmeden ve çözüme kavuşan başvuru sayısından memnuniyetle bahsetmesi bakımından ayrıca önemlidir.⁴⁴ Ne var ki AİHM, TMK faaliyetleriyle gösterilen uzun vadeli olumlu gelişmenin sürdürülebilmesi için başvuru süreçlerinin hızlı ve etkili bir biçimde sonuçlandırılması bakımından gerekli tedbirlerin alınması konusunda bir uyarıda da bulunmaktadır.⁴⁵ Bu ve benzeri sorunlar nedeniyle AİHM'in TMK'yı iç hukuk yolu olarak görmekten vazgeçebileceği yönünde endişeler gündeme gelmektedir.⁴⁶ Ne var ki, söz konusu karar, TMK'nın AİHM nezdinde hala bir iç hukuk yolu olarak görülmesi açısından önemlidir ve aşağıda tartışılacak olan yargılama yetkisi ve fiili egemenlik sorunu bakımından da belirleyici olabilecek etkilere sahiptir.

⁴² Joannou v. Türkiye, Başvuru no. 53240/14, 12/12/2017, para. 81.

⁴³ K.V. Mediterranean Tours Limited v. Türkiye, Başvuru no. 41120/17, 10/06/2025, para. 2-23.

⁴⁴ K.V. Mediterranean Tours Limited v. Türkiye, para. 69-71.

⁴⁵ K.V. Mediterranean Tours Limited v. Türkiye, para. 104.

⁴⁶ Yüksel / Erçakıcı, s. 254.

B. ABAD'ın Orams Kararı, Avrupa Tutuklama Müzekkeresi ve GKRY'de 2024 Yılından İtibaren Kuzeydeki Rum Mallarına İlişkin Açılan Davalar

Yukarıda belirtilen AİHM kararları ile oluşan sürece ek olarak, bugün GKRY'de görülen davaların arka planını anlayabilmek için Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın (ABAD) Apostolides v. Orams⁴⁷ kararını ve etkilerini de incelemek gerekmektedir. Bu dava, TMK'nın kurulması ve etkin iç hukuk yolu olarak kabul edilmesi ile birlikte Rum tarafının AİHM önünde kaybettiği zemine karşılık ABAD nezdinde gerçekleştirdiği bir "misilleme" olarak değerlendirilmektedir.⁴⁸ GKRY vatandaşı Apostolides, 1974 öncesinde mülkiyetinde bulunan ve halen Kuzey Kıbrıs'ta yer alan taşınmazın, KKTC hukukuna göre üçüncü bir kişiden satın alındığını ileri sürerek İngiliz vatandaşı Orams çifti aleyhine GKRY mahkemesinde dava açmıştır. Mahkeme, davacının iddialarını haklı bularak taşınmazın iadesine, zararın giderilmesine, arsa üzerindeki yapıların (villa, havuz ve çit) yıkılmasına ve davacıya kira ödenmesine hükmetmiştir.⁴⁹ Dava konusu taşınmaz KKTC sınırlarında kaldığı için böyle bir kararın uygulanması mümkün olmasa da, davacı Apostolides, medeni ve ticari uyuşmazlıklara ilişkin mahkeme kararlarının tanıma ve tenfizi ile ilgili 2001/44/EC Sayılı Konsey Tüzüğü uyarınca GKRY mahkemesinin kararının İngiltere'de tanınması ve tenfizi için başvurmuştur.⁵⁰ İngiliz Temyiz Mahkemesi (*Court of Appeal*) ise, GKRY'nin Katılım Anlaşmasının 10 No'lu Ek Protokolü'nde AB müktesebatının Kuzey Kıbrıs için askıya alınmış olması ve burada GKRY'nin fiili egemenliğinin olmaması nedeniyle, dava konusu olayda 2001/44/EC sayılı tüzüğün uygulanıp uygulanamayacağı sorusuna yanıt bulmak için, ön karar prosedürü yoluyla ABAD'a başvurmuştur.⁵¹

⁴⁷ ABAD (BD) Case C-420/07, Apostolides v. Orams, 28/04/2009.

⁴⁸ Türkmen / Öktem, s. 294.

⁴⁹ Apostolides v. Orams, para. 17-26.

⁵⁰ 22 Aralık 2000 tarihli ve 44/2001 sayılı Medeni ve Ticari Konularda Yargı Yetkisi ile Kararların Tanınması ve Tenfizi Hakkında Konsey Tüzüğü, <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2001/44/oj/eng>.

⁵¹ Apostolides v. Orams, para. 31. Ön karar prosedürü, Avrupa Birliği İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın (ABİHA) 267. Maddesinde düzenlendiği haliyle 'Antlaşmalar'ın yorumu' ve 'Birlik kurum, organ, ofis veya ajanslarının tasarruflarının geçerliliği ve yorumu' konusunda bir üye devlet mahkemesinin kendi ka-

Ön kararda, Katılım Anlaşmasının 10 No'lu Ek Protokolü'yle, AB müktesebatının Kuzey Kıbrıs için askıya alınmış olmasıyla ilgili soruya ilişkin olarak ABAD, müktesebat uygulamasının kuzey bölgesi için sınırlandığını, fakat tanınması talep edilen kararın GKRY'de yerleşik bir mahkeme kararı olduğu vurgulamıştır. Mahkeme kararının tanınmasının tüzüğün kuzeye uygulanacağı anlamına gelmeyeceğini ifade etmiştir. Bu nedenle söz konusu GKRY mahkemesi kararının tüzük kapsamında tanınabileceğine karar vermiştir.⁵² GKRY'nin Kıbrıs'ın kuzeyinde fiili egemenliğinin bulunmamasıyla ilgili diğer soruyu ise ABAD, tüzüğün 22. ve 35. maddeleri çerçevesinde yorumlamıştır. Buna göre mahkeme, 22. maddedeki *forum rei sitae* (taşınmazın bulunduğu yer mahkemesi yetkilidir) kuralının uluslararası uyuşmazlıklar için geçerli olacağını, dava konusu olayda böyle bir durumun bulunmadığını ve üye devlet mahkemelerinin iç hukuktaki yargılama yetkilerinin belirlenmesinin tüzüğün kapsamı dışında olduğunu belirtmiştir.⁵³ Bu kararın sonucu olarak, GKRY mahkemelerinde Kıbrıs'ın kuzeyinde yer alan taşınmazlara ilişkin verilmiş kararların diğer AB üyesi ülkelerde tanınması ve tenfizinin yolu açılmıştır. Ancak bu noktada, böyle bir kararın egemenlik veya yargı yetkisi tartışmasına girmeden, ilgili tüzüğün getirdiği sınırlama nedeniyle, iç yargı yetkisinin denetlenmesinin imkansızlığı sonucu ortaya çıktığını özellikle ifade etmek gerekir.⁵⁴

Bunlar ışığında, AİHM içtihatlarıyla TMK prosedürlerine ilişkin yıllar içinde oluşturulmuş bir iç hukuk yoluna paralel, onunla çakışma potansiyeli yüksek bir yargısal mekanizma ortaya çıkmıştır. AB Hukuku'nun *sui generis* yapısı içinde ortaya çıkan ve Türk tarafının müdahil olmasının imkansız olduğu bu mekanizmaya son dönemde, aynı konuda başlatılan cezai soruşturmalarda Avrupa Tutuklama Müzekkeresi yolunun uygulanması eklenmiştir. Avrupa Tutuklama Mü-

rarını vermek için konuya ilişkin bir karara gerek duyduğunda, ABAD'dan bu sorun hakkında karar vermesini talep etmesiyle işleyen, bağlayıcı bir karar mekanizmasıdır. Bununla amaçlanan AB Hukuku'nun birlik çapında yeknesak uygulanmasının sağlanması ve üye devlet mahkemelerine bir tür rehberlik edilmesidir. Avrupa Birliği İşleyişi Hakkında Antlaşma (Türkçe çeviri), <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>

⁵² Apostolides v. Orams, para. 37-39.

⁵³ Apostolides v. Orams, para. 48-50.

⁵⁴ Gündüzler, s. 52.

zekkeresi uygulaması ile AB üyesi devletler arasında, yargı organlarının yürütücülüğünde ve işbirliğiyle suçluların karmaşık prosedürlere gerek kalmadan, hızlı bir biçimde iadesi amaçlanmaktadır.⁵⁵ 2006 yılında yapılan bir değişiklikle, GKRY ceza yasasına göre Kıbrıs'ın kuzeyinde yer alan Rum taşınmazlarını işgal eden kimselere, 'dolandırıcılık amacıyla başka birinin taşınmaz malını içeren hileli işlemler' suçunu işlemeleri nedeniyle 7 yıla kadar hapis cezası verilebilmektedir.⁵⁶ Bir Avrupa Tutuklama Müzekkeresi, 2002/584 sayılı Çerçeve Karar'da sayılan -ve dolandırıcılığı da kapsayan- 32 suç türünden biriyle ilgiliyse ve müzekkereyi çıkartan devlette öngörülen cezanın azami süresi en az 3 yıl ise; talep edilen, yani 'yürütücü' konumunda olan diğer üye devletin emir konusu fiilin kendi ceza hukukunda suç sayılıp sayılmayacağına bakmaksızın, ilgili kişiyi teslim etmesi zorunludur.⁵⁷ Diğer suç türlerinde ise söz konusu fiilin her iki devletin ceza hukukunda da suç sayılması gereklidir. Aksi takdirde yürütücü devletin tutuklama müzekkeresini yerine getirmeme konusunda takdir yetkisi olabilecektir. Burada önemli bir nokta, usulen gerekli koşullar oluştuğunda karşılıklı güven ilkesi gereğince, talep edilen kişinin yürütücü devlet tarafından otomatikman teslim edilmek zorunda olmasıdır.⁵⁸ Böyle bir durumda, çerçeve kararın içeriğinde bu konuda zorunlu yerine getirmeme sebepleri arasında bir hüküm yer almazken, yürütücü devletin müzekkereyi çıkartan devletin yargılama yetkisinin kapsamını inceleme ya da yargılama yetkisinin kapsamını kabul etmemesi beklenmemelidir.⁵⁹ Bunun sonucu olarak, Kuzey Kıbrıs'ta yer alan 1974 öncesi Rum

⁵⁵ Anne Pieter van der Mei, "The European Arrest Warrant System: Recent Developments in the Case Law of the Court of Justice," *Maastricht Journal of European and Comparative Law* C. 24, S. 6 (2017), s. 886.

⁵⁶ "Avrupa'da tutuklanma tehdidi", Dr. Latif Aran ile röportaj, *Yenidüzen Gazetesi*, 05.01.2024, <https://www.yeniduzen.com/avrupada-tutuklanma-tehdidi-169088h.htm>

⁵⁷ 2002/584/JHA Avrupa tutuklama emri ve Üye Devletler arasındaki teslim prosedürleri hakkında 13 Haziran 2002 tarihli Konsey Çerçeve Kararı, 13.06.2002, madde 2, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32002F0584>

⁵⁸ İlke Göçmen, "Karşılıklı Güven İlkesi ile Temel Hakların Korunması Arasındaki Makul Denge Arayışı: Avrupa Tutuklama Müzekkeresi Örneği," *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi* C. 27, S. 1 (2019), s. 5.

⁵⁹ Bu konuda bir istisna, Çerçeve Karar 4(7-b) maddesinde, seçimlik yerine getirmeme sebepleri arasında, yürütücü devlet hukukuna bir göndermek yapılarak yer almaktadır: "(...) müzekkere, müzekkereyi çıkaran üye devletin sınırları

taşınmazları üzerinde tasarrufta bulunan herkesin AB üyesi ülkelere yapacakları seyahatlerde tutuklama da dahil olmak üzere, güvenlik tedbirlerine tabi kılınma ve GKRY'ye iade edilme riskiyle karşı karşıya kalacağı düşünülebilir.⁶⁰ Bu kapsamda çıkarılmış olan bir tutuklama müzekkeresi Aralık 2023'te bir Kıbrıslı Türk'ün İtalya'da tutuklanması ve GKRY'ye teslim edilmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak bu olayda ilgili kişinin İtalya'da tutuklu olarak mağduriyetinin uzamamasını istediği için itiraz sürecini ileri götürmediği ve iade edilmeyi kabul ettiği ileri sürülmektedir.⁶¹ Bu nedenle belirtilmesi gereken önemli bir nokta, bu ve benzeri olayların tekrarı durumunda, GKRY mevzuatındaki haliyle Kuzey Kıbrıs'taki taşınmazların alım satımını yapmanın 'dolandırıcılık' suçu olarak tanımlanmasının isabetliliği ve ayrıca adil yargılanma hakkının ihlali, iade durumunda baskı görme ihtimali gibi temel haklar yönünden olası itirazlara yürütücü Avrupa mahkemelerinin nasıl karşılık vereceği şimdilik belirsizliğini korumaktadır.⁶² Zira, dolandırıcılık, tecavüz gibi maddi unsurları ülkeden ülkeye değişebilen suçlar bakımından, yürütücü devlet mahkemelerinin suçun içeriğinin farklı düzenlenmesi durumunda iade etmeme seçeneğinin bulunup bulunmadığı konusunda literatürde bir görüş birliği olmadığı görülmektedir.⁶³ Bu belirsizlikler karşısında, GKRY tarafının elinde, siyasi bir konuyu hukuksal mekanizmalarla manipüle etmek için önemli bir kozun bulunduğunu kabul etmek gerekir.

Hem Orams kararının tanıma ve tenfiz süreçlerine etkisi, hem de Avrupa Tutuklama Müzekkeresi uygulamaları Kıbrıs sorununun

dışında işlenen suçlarla ilgiliyse ve müzekkereyi uygulayan üye devletin kanunları, kendi sınırları dışında işlenen aynı suçların kovuşturulmasına izin vermiyorsa." 2002/584 sayılı Çerçeve Karar https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_framw/2002/584/oj/eng

⁶⁰ Türkçeye Avrupa Tutuklama Müzekkeresi olarak çevrilmiş olan bu prosedür, yalnızca tutuklamayı değil, yakalama, gözaltı, adli kontrol gibi güvenlik tedbirlerini de içermektedir. Türkçe çevirisi ile orijinali arasındaki bu terimsel farklılıkla ilgili olarak, bkz. Göçmen, s. 4.

⁶¹ Kıbrıs Türk Barolar Birliği, Av. Akan Kürşat yargı süreci hakkında basın açıklaması, 16.02.2024, <https://www.kibristurkbarolarbirligi.org/Yazi-Detay/av-akan-kursat-yargi-sureci-hakkinda-basin-toplantisi/373>

⁶² ABAD, sistemik eksiklikler ve bu tür temel hakların ihlal edileceği yönünde güçlü şüpheler olması durumunda karşılıklı güven ilkesinin bertaraf edilebileceğini kabul etmektedir. Göçmen, s. 17.

⁶³ Libor Klimek, *European Arrest Warrant*, Heidelberg: Springer, 2015, s. 101.

mülkiyet boyutunda önemli güncel sorunları oluştursa da, bu süreçteki esas hukuksal paradoksu bir devletin -tüm aksi yöndeki siyasal tezlerine karşın- hiçbir etkin fiili kontrolünün olmadığı bir alandaki hak ihlalleriyle ilgili yargılama yetkisinin varlığını dayatması oluşturmaktadır. Geçtiğimiz dönemde görülen celselerde bazı sanıklar halihazırda, kararların fiilen uygulanabilirliği olmadığı gerekçesiyle GKRY mahkemelerinin KKTC sınırları içindeki mülklerle ilgili olarak yargılama yetkisinin olmadığını ileri sürmüşlerdir. Ancak tarafların yetkisizlik itirazları GKRY mahkemelerince reddedilmiştir.⁶⁴ Aşağıda ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere, GKRY mahkemelerinin bu tutumu uluslararası hukuk ve AİHM içtihatları bakımından birtakım çelişkileri beraberinde getirmektedir.

II. AİHM KARARLARINDA TARTIŞMALI ÜLKE SINIRLARI İÇİNDE EGEMENLİĞİN FİİLEN KULLANILAMAZ OLMASI

İlk bölümde açıklandığı gibi, TMK'nın kurulması ve etkili bir iç hukuk yolu olarak tanınmasıyla birlikte Kuzey Kıbrıs'ta yer alan 1974 öncesi Rum mallarına ilişkin mülkiyet iddialarının çözüme kavuşturulması amacıyla AİHM destekli bir mekanizma oluşturulmuştur. Ancak Aralık 2023'ten itibaren kamuoyunun gündemine giren, Kuzey Kıbrıs'taki 1974 öncesi Rum mallarının alım satımı nedeniyle GKRY mahkemelerinde ceza kovuşturmalarının başlatılması ile bu mekanizmayla ve bugüne kadar oluşturulmuş ilgili içtihatlarla çatışan yeni bir uygulama devreye sokulmuştur. Aşağıda önce, AİHM'in kendi bakış açısıyla iç savaş, çatışma vb. nedenlerle sınırları tartışmalı olan devletlerde fiili egemenliğin kullanılamadığı alanlarda hak ihlali durumunda yargılama yetkisini nasıl belirlediğine değinilecektir. Bu çerçevede, GKRY'nin Kuzey Kıbrıs sınırlarında işlenen fiillere suç isnat etme ve yargılama yetkisiyle ilgili güncel tartışma ele alınacaktır.

A. İlaşcu Kararı ile Belirlenen Çerçeve

Uluslararası hukukta yargılama yetkisi egemenlikle yakından ilişkili bir konu olarak ele alınmaktadır. Bu bakımdan, uluslararası hu-

⁶⁴ "Ukrayna uyruklu emlakçının Rum mallarının satışına aracılık davası devam ediyor", Bugün Kıbrıs Gazetesi, 25.06.2025 <https://bugunkibris.com/2025/06/25/ukrayna-uyruklu-emlakcinin-rum-mallarinin-satisina-aracilik-davasi-devam-ediyor/>

kukta yargılama yetkisinin ülkeselliği esastır.⁶⁵ Bu konuda uluslararası hukukun devletlere getirdiği başlıca yükümlülüğün, “hangi şekilde olursa olsun bir başka devletin ülkesi üzerinde güç uygulamamak” olduğunu belirten klasik SS Lotus-Bozkurt kararı, bu konuda geleneksel bir hukuki dayanağı oluşturmaktadır.⁶⁶ Buna rağmen, yargılama yetkisinin ülkeselliği mutlak bir ilke değildir. UAD’nin “İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Duvar İnşasının Hukuki Sonuçlarına dair Tavsiye Görüşü”nde belirttiği gibi, istisnai olarak yargılama yetkisinin ülke sınırlarının dışındaki hukuki olayları kapsamaması mümkündür.⁶⁷

AIHS 1. maddede düzenlenen yetki konusu, sözleşmecî devletlerin yasama ve yürütme yetkilerinin yanı sıra yargılama yetkisi ile de ilişkilidir.⁶⁸ Ayrıca, genel olarak insan hakları sözleşmelerinde yetki devlet sorumluluğu ile iç içe olan bir kavramdır.⁶⁹ AIHS sisteminde 1. maddeye istinaden yargılama yetkisinin ülkeselliği genel ilkeyi oluşturmaktadır.⁷⁰ Bu bağlamda AIHM tarafından bu konuda verilen başat karar olarak kabul edilen *Al-Skeini* kararında olduğu gibi, AIHM yargılama yetkisinin ülkeselliği ilkesini ‘uzamsal’ ve ‘kişisel’ olarak uygulamaktadır. Yani, hak ihlali uzamsal olarak devletin etkin kontrolü altındaki bir mahalde gerçekleşmiş olmalı, kişisel olarak da devlet otoritesine tabi ya da devleti temsil edenlerin kontrolünde bulunanlara karşı işlenmiş olmalıdır.⁷¹ AIHM’in AIHS 1. madde çerçevesinde yargılama yetkisine ilişkin vermiş olduğu kararlarında zaman içinde ülkesellik ilkesinin kimi istisnaları ortaya çıkmıştır. Bu istisnalar daha ziyade iç

⁶⁵ Ian Brownlie, *Principles of Public International Law*, 7. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 299.

⁶⁶ S.S. Lotus v Bozkurt (Fransa v Türkiye) PCIJ Rep Series A No. 10 (1927) 18, Dobrosława C. Budzionowska, “Some Reflections on the Extraterritorial Application of the European Convention on Human Rights,” *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics* C. 2, S. 1 (2012): s. 52.

⁶⁷ Legal Consequences of the Construction of a Wall In the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion [2004] ICJ Rep 136, para. 109., Budzionowska, s. 52.

⁶⁸ Gondek, s. 366.

⁶⁹ Cedric Ryngaert, *Jurisdiction in International Law*, 2. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2015, s. 22.

⁷⁰ Özdek, s. 32.

⁷¹ Al Skeini ve diğerleri v. Birleşik Krallık, Başvuru No 55721/07, 07/07/2011, para. 133–140, Marko Milanović/Tatjana Papić, “The Applicability of the ECHR in Contested Territories,” *International and Comparative Law Quarterly* C. 67, S. 4 (2018), s. 781.

karışıklıklar ya da çatışmalar neticesinde kimi ülkelerin egemenliğinin parçalı ya da tartışmalı hale gelmesiyle ilgilidir. AİHM'in hak ihlalleri konusunda bir ülkenin hukuki sınırlarının ötesinde yargılama yetkisini incelerken, *Loizidou* kararında olduğu gibi 'etkin kontrol' kriterini dikkate aldığı bilinmektedir.⁷² *Bankovic* kararında belirtildiği üzere, sözleşmenin ülke sınırları dışında uygulanabilmesinin en önemli koşulu, uygulamama halinde hakların korunması bakımından bir boşluğun ortaya çıkacak olmasıdır. Bu durumda öncelikle beklenen etkin kontrol kuralının uygulanması olacaktır.⁷³ Bununla birlikte AİHM'e göre belli durumlarda, sınırları tartışmalı bölgelerde 'fiili egemenliğini uygulayamayan' devletlerin yargılama yetkisi mevcut olabilir ve bu da ülkesellik ilkesinin genel görünümüne ikinci istisnai durumu oluşturmaktadır.⁷⁴ Yetki konusunda bu istisnalar göz önüne alındığında, AİHS 1. maddede düzenlenen yetki kavramının uluslararası hukuktaki genel devlet yetkisinden farklı olduğu ileri sürülmüştür.⁷⁵

Bir antlaşmanın taraf devletlerin ülkesel sınırlarının ötesinde bağlayıcı sonuçlar doğurabileceği konusunda uluslararası hukukta genel bir hüküm bulunmamaktadır. Bu bakımdan, AİHM'in AİHS'nin tartışmalı topraklar üzerindeki uygulamasına ilişkin kararları sözleşmenin 1. maddesinin yorumlanmasına dayalı olarak ortaya çıkmaktadır.⁷⁶ İlk dönem kararlarına bakıldığında AİHK'nın, egemenliğin fiili olarak kullanılamıyor oluşu nedeniyle yargılama yetkisinin mevcut olmayacağı konusunda oldukça açık bir yaklaşımının olduğu gözlemlenmektedir. 1991 yılında verdiği bir kararında AİHK, fiili olarak egemenliğini sürdürmüyor olmasından ötürü Kıbrıs'ın kuzeyinde meydana gelen hak ihlallerinden dolayı GKRY'nin sorumlu tutulamayacağına hükmetmiştir:

"Komisyon şu anda, davalı Hükümetin yetkisinin fiilen Kıbrıs'ın güney kısmı ile sınırlı olduğunu tespit etmektedir. Bu nedenle, Kıbrıs

⁷² *Loizidou v. Türkiye*, Başvuru No. 15318/89, 18/12/1996, para. 56.

⁷³ Gondek, s. 376.

⁷⁴ *Sargsyan v. Azerbaycan* [BD], Başvuru No. 40167/06, 2015, para. 130

⁷⁵ Kjetil Mujezinović Larsen, "Territorial Non-Application of the European Convention on Human Rights," *Nordic Journal of International Law* C. 78 (2009), s. 77.

⁷⁶ Milanović/Papić, 779; Bu konuyu uluslararası hukukun genel kuralları bakımından tartışan bir çalışma için bkz. Miray Azaklı Köse, «Uluslararası Hukukta Eylemin Devlete Atfedilmesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Ülke Dışı Yetki Arasındaki İlişki,» *Public and Private International Law Bulletin* C. 41, S. 1 (2021), s. 261-285.

Cumhuriyeti, mevcut başvuruçuların şikayet ettiği, Kuzey Kıbrıs'taki Türk Kıbrıslı yetkililerin eylemlerinden dolayı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1. maddesi kapsamında sorumlu tutulamaz."⁷⁷

AİHK'nın kararda Kıbrıs adasındaki tek egemen güç olarak GKRY'yi (Kıbrıs Cumhuriyeti) tanıdığının altını çizmek gerekir. Komisyon'un bu yaklaşımının temeli, Kuzey Kıbrıs'ta otoritesini fiilen kullanabilecek durumda olmayan GKRY'nin (Kıbrıs Cumhuriyeti) hak ihlallerine ilişkin bir yükümlülük altında olmadığı, dolayısıyla kendisine sorumluluk atfedilemeyeceği fikriydi.⁷⁸ Ne var ki, daha sonraki kararları ile AİHM sorumluluk atfedilebilirlik ve yargılama yetkisi arasındaki bağlantıyı daha esnek bir yaklaşımla ele almayı seçmiştir. AİHM bu noktada fiili kontrolü altında yaşayan kişilerin haklarının korunması açısından, söz konusu devletin sınırlı yargı yetkisinin pozitif yükümlülükler kapsamında mevcut olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle de, bu kişilerin AİHS kapsamındaki haklarının korunması konusunda tüm diplomatik ve hukuki yolları kullanması gerektiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda 2004 tarihli *Ilaşcu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya* kararı konuya belli ölçülerde açıklık getirmektedir. Söz konusu karar yalnızca AİHM içtihatları açısından değil, aynı zamanda uluslararası hukuk bakımından da bir ilk olma özelliğini taşımaktadır.⁷⁹ Moldova vatandaşı başvuruçular Ilie Ilaşcu ve diğer üç kişi, 1992 yılında, -AİHM'e göre *de jure* Moldova sınırları içinde kalan ancak Moldova'nın fiili egemenliği dışındaki bir *de facto* devlet olan- Transdinyester'de gözüaltına alınıp işkence görmüşler ve adil olmayan bir yargılamayla hapse mahkum edilmişlerdir. Başvuruçular karşılaştıkları hak ihlallerinden ötürü Moldova'yı ve Transdinyester bölgesinde etkin kontrolü bulunan Rusya'yı dava etmişlerdir. AİHM Rusya'nın sorumluluğu ile ilgili olarak *Loizidou* kararından itibaren ortaya koyduğu etkin kontrol kriterini kullanarak karar vermiştir. Transdinyester'i resmi olarak sınırları içinde gördüğü, fakat fiili kontrolü olmayan Moldova açısından ise yeni bir emsal karara imza atmış; AİHS 3. ve 5. maddelerin ihla-

⁷⁷ An ve diğerleri v. Kıbrıs, Başvuru No. 18270/91, Karar, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, 18/10/1991.

⁷⁸ Milanović/Papić, 786.

⁷⁹ Ganna Yudkivska, "Territorial Jurisdiction and Positive Obligations of an Occupied State: Some Reflections on Evolving Issues under Article 1 of the European Convention," *The ECHR and General International Law*, der. Anne van Aaken ve Iulia Motoc, Oxford University Press, Oxford, 2018, s. 4

linden ötürü, Rusya ile birlikte Moldova'nın da tazminat ödemesine karar vermiştir.

AİHM, hangi durumlarda bir devletin kendi ülke sınırları içinde ulusal yargılama yetkisini kullanmasına engel koşulların ortaya çıkacağını bu kararda belirtmiştir. Mahkemeye göre, ulusal sınırlar içindeki yargılama yetkisi birtakım istisnai durumlarda, özellikle de bir devletin topraklarının bir kısmında yetkisini kullanmasının engellendiği durumlarda sınırlandırılabilir:

"Bu durum, ilgili toprakları etkin bir şekilde kontrol eden başka bir devletin silahlı kuvvetlerinin askeri işgali [...] savaş veya isyan eylemleri veya ilgili devletin topraklarında ayrılıkçı bir devletin kurulmasını destekleyen yabancı bir devletin eylemleri sonucu olabilir."⁸⁰

Ilaşcu kararındaki bu ifadeler, egemenliğin fiilen kullanılmadığı topraklardaki yargılama yetkisinin reddiyesini değil, sınırlandırılmasını ifade ettiği şeklinde yorumlanmaktadır.⁸¹ Bu kararda gözden kaçırılmaması gereken noktalardan biri de, Transdinyester bölgesindeki ihlallerden ötürü bölgede etkin kontrolü devam eden Rusya'nın yargılama yetkisinin de söz konusu olduğunun kabul edilmesidir. Ancak Moldova'nın aksine, Rusya'nın yargılama yetkisinin sınırlılığı hakkında bir açıklamaya yer verilmemektedir.

AİHM bu kararında, fiili bir durum nedeniyle bir devletin ülkesinin bir kısmı üzerinde egemenliğini sürdüremiyor olsa bile, hak ihlalleri konusunda yargılama yetkisini bütünüyle kaybetmeyeceğini ve toprakları üzerinde yaşayan kişilerin temel haklarıyla ilgili pozitif yükümlülükler altında olduğunu belirtmiştir. Fakat egemenliği sınırlandıran fiili durum nedeniyle yargı yetkisinin kapsamı daralmıştır. AİHM bunu 'sınırlı yetki' ile ifade ederek, muğlak bir kavram yaratmıştır.⁸² Mahkemeye göre, Moldova'nın Transdinyester'de sınırlı da olsa yargılama yetkisinin ve pozitif yükümlülüklerinin varlığı burada otoritesini yeniden sağlama ihtiyacıyla ilgilidir.⁸³ Yine de, söz konusu devletin temel hak ve özgürlüklerin korunması için her türlü yasal ve diplomatik araçla çaba göstermesi gerekliliğinin altını çizmiştir:

⁸⁰ *Ilaşcu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya* [BD], Başvuru No. 48787/99, 08/07/2004, para. 312.

⁸¹ Milanović/Papić, s. 787.

⁸² *Ilaşcu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya*, para. 333.

⁸³ *Ilaşcu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya*, para. 339.

“(...) Moldova’nın Transdinyester bölgesinde fiili kontrolü olmasına rağmen, AİHS’nin 1. maddesi uyarınca, yetkisi dahilinde ve uluslararası hukuka uygun olarak alabileceği diplomatik, ekonomik, yargısal veya diğer önlemlerle başvuruçuların Sözleşme ile güvence altına alınan haklarını sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır. (...) Moldova’nın AİHS kapsamındaki yükümlülükleri, Transdinyester bölgesinde bulunan başvuruçuların haklarını güvence altına almak için elinden gelen tüm uygun önlemleri alma şeklindeki pozitif yükümlülüklerle sınırlıdır”.⁸⁴

Mahkeme, alınması gereken önlemlerin ne olduğunu belirlemenin kendi görevi olmadığını, ancak AİHS 2. ve 3. maddelerdeki gibi mutlak hakların ihlali durumunda asgari önlemleri belirleme konusunda yetkisinin olduğunu ifade etmiştir. Bir anlamda AİHM, Moldova gibi topraklarının belli bir kısmında fiilen egemenliğini yitirmiş devletler açısından, mutlak hakların korunması bakımından sınırlı da olsa bir yükümlülüğün mevcut olduğunu duyurmuştur. Bu yükümlülükler pozitif yükümlülüklerle sınırlıdır. Bu kararda ortaya konulduğu üzere, pozitif yükümlülüklerin ortaya çıkması için negatif yükümlülüklerin varlığına gerek yoktur; başka bir deyişle karar pozitif yükümlülükleri bağımsız olarak ortaya koymuştur.⁸⁵ Ancak belirtmek gerekir ki, bu yükümlülük söz konusu tartışmalı topraklarda mutlak anlamda bir yargılama yetkisinin varlığını içermemektedir.

Ilaşcu kararının pozitif yükümlülük kuralının uygulamada birçok çelişkiye yol açtığı ve bu nedenle akademik literatürde sıklıkla eleştirildiğini vurgulamak gerekir. Her şeyden önce kuralın hukuki ve mantıksal temeli bir muammadır. Bu bakımdan, yetki konusunu içerik bakımından belirsizliğe mahkum etmesi sebebiyle eleştirilmektedir.⁸⁶ Ayrıca, AİHS 1. maddede yer alan yetki kuralının içtihatlarla oluşturulmuş, yukarıda belirtilen uzamsal ve kişisel boyutlarıyla uyumsuzluğuna ve aynı zamanda kuralın uygulandığı çatışma geçmişine sahip tartışmalı bölgelerde süren siyasal sorunların çözümüne nasıl bir katkısının olacağının belirsizliğine işaret edilmesi dikkat çekmektedir.⁸⁷ Karara yönelik bir diğer eleştiri de, bir yandan Moldova’nın

⁸⁴ *Ilaşcu* ve diğerleri v. Moldova ve Rusya, para. 333-334.

⁸⁵ Larsen, s. 86.

⁸⁶ Gondek, s. 370.

⁸⁷ Milanović/Papić, s. 795.

Transdinyester'de hakimiyetini tekrar kurması gerekliliğini belirtirken, bir yandan da Transdinyester yönetimiyle işbirliği yapmasını ön görmesi bakımından çelişkiler barındırmasıdır.⁸⁸

Bununla birlikte AİHM, *Ilaşcu* kararı ile geliştirdiği bakış açısını daha sonra yine Moldova ve Rusya aleyhine başvuruların sonuca bağlandığı bir dizi kararda sürdürmüştür. *Catan ve diğerleri v. Moldova ve Rusya* kararında da Transdinyester'de temel hak ve özgürlüklerin korunması için Moldova'nın pozitif yükümlülükler altında olduğunu yinelemiş ve 1 No'lu Ek Protokol'ün 2. maddesi çerçevesinde başvuruların eğitim hakkının korunması konusunda Moldova'nın çabalarını yeterli görmüştür.⁸⁹ *Mozer* davası ise, Transdinyester'de haksız şekilde tutuklandığını iddia eden başvurucunun, Moldova hukukunda başvurabileceği geçerli bir iç hukuk yolunun bulunmaması nedeniyle, AİHM'in iç hukuk yollarının tüketilmesine gerek olmadığı yönündeki kararı ile dikkat çekmiştir.⁹⁰

Mahkemenin *Ilaşcu* içtihadı kapsamında, AİHS 1 No'lu Ek Protokol'ün 1. maddesindeki mülkiyet hakkının ihlali ile ilgili olarak iki karar özellikle önemlidir. Bunların ilki *Sandu* kararıdır. Dava 1646 Moldova vatandaşı gerçek kişi ile üç şirket tarafından yapılan toplam sekiz başvurunun birleştirilmesiyle görülmüştür. Moldova Hükümeti toprak reformu kapsamında Transdinyester sınırına yakın birçok tarım arazisinin mülkiyetini aralarında başvurucuların da bulunduğu çiftçilere devretmiştir. Arazilerin ortasından geçen karayolu ise Transdinyester idaresinin kontrolü altındadır. Transdinyester idaresi önceleri Moldovalı çiftçilerin topraklarına ulaşmak için bu yolu kullanmalarına izin vermiş, fakat zamanla bu kullanımı zorlaştırmış ve ücretli hale getirmiştir. 2004 yılında Transdinyester idaresi arazilerin kendisine ait olduğunu ileri sürmüş ve kira ödemeleri koşuluyla kullanıma izin verileceğini bildirmiştir. Bunu kabul etmeyen Moldovalı çiftçilerin arazilerine erişimini tamamen engellenmiştir. AİHM bu davada, çiftçilerin topraklarına güvenli erişimi için çaba gösteren ve kaybedilen toprakları için tazminat ödeyen Moldova devletinin pozitif

⁸⁸ Yudkivska, s. 9.

⁸⁹ *Catan ve diğerleri v. Moldova ve Rusya*, Başvuru No.ları 43370/04, 8252/05 ve 18454/06, 19/10/2012, para. 110, 147, 148.

⁹⁰ *Mozer v. Moldova ve Rusya*, Başvuru No. 11138/10, 23/02/2016, para. 115-121.

yükümlülüklerini yerine getirdiğini, mülkiyet haklarının ihlal edilmiş olmasına rağmen bundan Moldova'nın sorumlu olmadığını kararlaştırmıştır.⁹¹ *Gramă/Dîrul* kararında ise mahkeme, Moldova plakalı araçlarıyla Transdinyester'de seyahat ederken durdurulan, araçlarını gümrüğe kaydettirmedikleri ve gümrük vergisi ödemedikleri gerekçesiyle Transdinyester otoritelerince araçlarına el koyulan iki başvuruçunun 1 No'lu Ek Protokol'ün 1. maddesi kapsamında mülkiyet haklarının ihlal edildiği iddiası çerçevesinde Moldova'nın pozitif yükümlülüklerinden dolayı sorumluluğunu incelemiştir. Sonuç olarak mahkeme, araca el koyulmasıyla ilgili bir cezai soruşturma başlatılmış olması ve AGİT'in konu hakkında bilgilendirilmesi nedeniyle, Moldova'nın bu konuda pozitif yükümlülüklerini yerine getirmiş olduğuna, dolayısıyla hak ihlalinin sorumlu tutulamayacağına karar vermiştir.⁹² AİHM bu kararlar ile, kendi bakış açısı doğrultusunda, bir devletin *de jure* kendi sınırları içinde kalmakla birlikte, fiilen otoritesini uygulayamadığı durumlarda, hak ihlallerine karşı pozitif yükümlülüklerinin devam ettiğine dair bir çerçeve çizmiştir. Bu bağlamda, yukarıda söz edilen, GKRY mahkemelerinde Kuzey Kıbrıs'taki Rum mallarının alım satımını yapanlara yönelik açılan ceza davalarının uluslararası hukukta meşru bir yerinin olup olmadığını anlamak için, *Ilaşcu* içtihadı ile belirlenen çerçevenin ne ölçüde Kıbrıs'a uygulanabileceğini tartışmak gerekmektedir.

B. GKRY'nin Kuzey Kıbrıs'taki Mülkiyet Hakkı İhlali İddiaları ile İlgili Yargılama Yetkisi Üzerine Değerlendirme

Son dönemde, Kuzey Kıbrıs'taki Rum taşınmazlarının alım satımına ilişkin olarak GKRY'de yürütülen yargılamaların AİHM'e taşınma olasılığı, *Ilaşcu* kararı çerçevesinde değerlendirildiğinde, GKRY'nin kuzeydeki taşınmazlara dair mülkiyet hakkı ihlalleri konusunda ulusal yargı yetkisinin AİHM kararlarıyla desteklenip desteklenemeyeceği sorusunu gündeme getirmektedir. Başka bir ifadeyle, KKTC topraklarında fiili ve etkin kontrolü olmasa da, kendi vatandaşlarının KKTC sınırlarında kalan mülkiyet haklarını koruma konusunda, GKRY'nin

⁹¹ Sandu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya, Başvuru No. 21034/05 vd., 17/07/2018, para. 85-88.

⁹² Gramă/Dîrul v. Moldova ve Rusya, Başvuru No.ları 28432/06, 5665/07, 15/10/2019, para. 36.

AİHM içtihatları çerçevesinde pozitif yükümlülük olgusuna dayanıp dayanamayacağı incelenmelidir. Akademik literatürde de, Kıbrıs konusunun henüz gelişmekte olan pozitif yükümlülük ve sınırlı yetki ilkelerinin gelecekteki sınırlarını belirleme konusunda bir potansiyel taşıdığına işaret edilmektedir.⁹³ Bu bağlamda özellikle dört noktayı karşılaştırmalı olarak ele almak gerekmektedir.

Öncelikle, *Ilaşcu* kararında da belirtildiği üzere, Moldova'nın Transdinyester bölgesi üzerindeki fiili otoritesi çok sınırlı olmakla birlikte, tamamen ortadan kaldırılmış değildir. Kimlik kartlarının düzenlenmesi, gümrük damgalarının vurulması gibi konularda Moldova devletinin hala fiili yetkileri mevcuttur.⁹⁴ Bu bakımdan, yukarıda belirtilen *An* ve *Kıbrıs v. Türkiye* kararlarında mahkemenin GKRY'nin Kuzey Kıbrıs'ta fiili otoritesinin hiç olmamasını ve dolayısıyla yetkisinin ve sorumluluğunun da bulunmadığının altını çizmiş olması önemlidir. Mahkemenin ayrıca Rusya'nın Transdinyester'deki konumunu, Türkiye'nin KKTC'deki konumundan farklı tanımlıyor olmasının da *Ilaşcu* kararı üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Buna bağlı olarak, Moldova bakımından pozitif yükümlülükler tanımlayarak Transdinyester'de yaşanabilecek hak ihlalleri konusunda isnat edilirlilik yönünden bir 'boşluk' oluşmasının önüne geçilmek istendiği düşüncesi öne çıkmaktadır.⁹⁵

Öte yandan, AİHM tarafından belirtildiği üzere, devletlerin fiili otoritesi dışındaki bölgelerdeki pozitif yükümlülükleri sınırsız değildir, 'makul sınırlar' ile belirlenmelidir. Makul sınırların kapsamı ise söz konusu devletlerin otoritesi dışındaki bölgeler üzerindeki etkisiyle orantılı olmalıdır.⁹⁶ Bu durum göz önüne alındığında, GKRY'nin Kuzey Kıbrıs'ta yer alan taşınmazların tasarrufuna ilişkin hiçbir etkiye sahip olmaması, *Ilaşcu* içtihadının Güney Kıbrıs'ta sürdürülen yargılamalara dayanak oluşturabileceği konusunda ciddi şüphe yaratmalıdır. Ayrıca, KKTC'de meydana gelen hak ihlallerinden açıkça Türkiye'nin sorumlu tutuluyor olması, AİHM tarafından kararları ve etkililiği tanıyan TMK'nın varlığı, hakların korunması konusunda boşluk oluşma-

⁹³ Larsen, s. 88.

⁹⁴ *Ilaşcu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya*, para. 329.

⁹⁵ Larsen, s. 84.

⁹⁶ Yudkivska, s. 147.

sını engelleyen olgulardır. Bu nedenle, GKRY’de süren yargılamalara ilişkin GKRY mahkemelerinin yetkisinin kabul edilmesi ancak AİHM açısından *Ilaşcu* içtihadının daha da genişletilmesiyle söz konusu olabilir. Fakat bu durumun gerçekleşmesi, AİHM nezdinde egemenliğin tartışmalı olduğu bölgelerde yetki konusunun içeriğinin daha da belirsizleşmesine sebep olacaktır. Böyle bir belirsizlik ise kaçınılmaz olarak hukuki güvenlik ilkesini zedeleyeceği gibi, dolaylı yoldan Avrupa kamu düzeni fikrine de zarar verecektir.⁹⁷

İkinci nokta ise, hakların korunması konusunda ilgili taraflar arasındaki ilişkilerle ilgilidir. AİHM, Moldova’nın pozitif yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini incelerken, Moldova’nın Rusya ve Transdinyester ile ilişkilerinin boyutunu dikkate almak durumunda olduğunu ifade etmiştir.⁹⁸ Bu bakımdan geçen yıllar içerisinde Moldova Transdinyester yönetimi ile çeşitli vesilelerle ilişki kurmuş, burada işlenen bazı suçlar açısından soruşturmalar yürütmüştür. Bunu Transdinyester halkının yaşam koşullarını korumak için yaptığını duyurmuştur. Aynı şekilde, başvuru *Ilaşcu*’nun serbest bırakılması için de girişimlerde bulunmuştur. Kıbrıs açısından ise, GKRY’nin özellikle benzer adli konularda iş birliğine girmekten sakındığı, AİHM’in *Güzelyurtlu* kararında bu konuda GKRY’yi haklı bulduğu görülmektedir. Güney Kıbrıs’ta iki Kıbrıslı Türk’ü öldürerek Kuzey Kıbrıs’a geçen şüphelilerin yakalanması ve delillerin toplanması konusunda, GKRY, Türkiye ve KKTC’nin adli iş birliği yapmamasının tartışıldığı kararda, AİHM’e göre GKRY aksi yönde hareket etseydi, konu basit bir adli iş birliğini aşabilirdi:

“Bu, esasen Kıbrıs’ın [GKRY] ceza davasını ‘KKTC’ mahkemelerine devretmesi anlamına gelir ve Kıbrıs bu şekilde kendi kontrolündeki bölgede işlenen bir cinayet üzerinde cezai yargı yetkisini, kendi topraklarında kurulmuş tanınmayan bir varlığın mahkemelerine devretmiş olur.”⁹⁹

Mahkeme, aksi yönde bir tutumun GKRY açısından egemenliğini ve kamu düzenini bozucu etkileri olabileceğinin altını çizerek, bu ka-

⁹⁷ Özge Okay Tekinsoy. “Avrupa Kamu Düzeni Kavramı.” *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* C. 1, S. 1 (2011), s. 66–79.

⁹⁸ *Ilaşcu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya*, para. 337.

⁹⁹ *Güzelyurtlu ve diğerleri v. Kıbrıs ve Türkiye*, Başvuru No. 36925/07, 29/01/2019, para. 253.

rarında GKRY aleyhine 2. maddeyi usulen ihlal ettiği iddiasını reddetmişti. Bu bakımdan GKRY'nin, *İlaşcu* kararında belirtilen fiili otoritesinin olmadığı bölgede temel hak ve özgürlükleri korumak için "yetkisi dahilinde ve uluslararası hukuka uygun olarak alabileceği diplomatik, ekonomik, yargısal veya diğer önlemler" alma konusunda yapabilecekleri oldukça sınırlıdır. Bu durum Transdinyester'in KKTC için emsal olamayacağını gösteren olgulardan biridir. Bununla bağlantılı olarak hatırlatılması gereken önemli bir nokta da, KKTC yargı makamlarınca verilmiş olan kararların AİHM tarafından baştan hükümsüz kabul edilmediğidir:

"Mahkeme, buna göre, 'KKTC' makamlarının bir eyleminin Kuzey Kıbrıs topraklarında yürürlükte olan yasalara uygun olması halinde, bu eylemlerin ilke olarak Sözleşme açısından iç hukukta yasal dayanağı olduğu kabul edilmesi gerektiğine hükmetmiştir."¹⁰⁰

Bu bağlamda mahkemeye göre, tanınmayan devletlerde anayasal ve yasal temeli olan mahkemelerin varlığı bu bölgelerde AİHS'nin etkinliğinin sağlanması açısından önemlidir, dolayısıyla da meşrudur. Suç işleyen bir kimsenin KKTC polisi tarafından göz altına alınması ve KKTC mahkemeleri tarafından yargılanmasının AİHM için olumlu örnekler olarak gösterildiği kararlar mevcuttur. Ayrıca bu kararlarda AİHM, herhangi bir delil olmadan, sırf KKTC mahkemeleri tarafından Rum vatandaşlarına karşı verildiği için mahkeme kararlarının adaletsiz ya da taraflı olarak görülmesi gerektiğine hükmedemeyeceğini belirtmiştir.¹⁰¹ Bu koşullar altında, 1974 öncesi Rum taşınmazlarının alım satımı konusunda GKRY mahkemelerinin cezai yetkisinin kabul edilmesi, KKTC yargı yetkisi alanında görülen davalarla potansiyel çakışma riskini de doğurabilecektir. Böyle bir durumun *ne bis in idem* ilkesinin ihlaline yol açabileceği açıktır.

Üçüncü nokta, tapuya güven ilkesi ve kovuşturulan kişilerin iyi niyetli olması durumunda yaşanacak çelişkilerle ilgilidir. GKRY tarafından son dönemde yürütülen söz konusu kovuşturmaların içeriği

¹⁰⁰ Güzelyurtlu ve diğerleri v Kıbrıs ve Türkiye, para. 248.

¹⁰¹ Güzelyurtlu ve diğerleri v Kıbrıs ve Türkiye, para. 248.; Protopapa v. Türkiye, Başvuru No. 16084/90, 24/02/2009, para. 60, 87; Bununla birlikte mahkeme bu olguyu kabul etmesinin GKRY'yi (Kıbrıs Cumhuriyeti) adanın tek meşru devleti olarak görmesine halel getirmediğinin altını çizerek Foka v. Türkiye, Başvuru No. 28940/95, 24/06/2008, para. 84.

KKTC’de taşınmaz alım satımı yapan herkesi etkileyebilecek boyutadır. Ancak, söz konusu yargılamalarda dikkat çeken hususlardan biri de, bugüne kadar yargılanan kişilerin daha çok Avrupa Birliği vatandaşları arasından seçilmesidir. Böyle bir seçimde Avrupa Tutuklama Müzekkeresi uygulamasından faydalanılmak istendiği, özellikle tutuklanan AB vatandaşları üzerinden bazı siyasi mesajlar verilmek istenildiği düşünülebilir. Buna göre, KKTC’yi tanımayan ve Rum tezlerine uygun olarak Kuzey Kıbrıs’ı ‘işgal altındaki’ bölge sayan ülkelerin vatandaşları için Rum argümanlarının geçerli olabileceği, bu kişilerin tapuya güven ilkesinin korumasından faydalanamayacakları ileri sürülebilir. Ancak son dönemde söz konusu soruşturmaların Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan bazı kişilere yönelik olarak da başlatıldığı basında paylaşılmaya başlanmıştır.¹⁰² Böyle bir durumda, KKTC’nin Türkiye tarafından tanınıyor olması ve KKTC’de mülk edinen Türk vatandaşlarının tapuya güven ilkesi paralelinde iyi niyetle hareket ediyor olmaları karşısında, Rum yargısının olası kovuşturmalarının zemini uluslararası hukuk açısından zayıflayabilir. Zira, AİHM’in tapuya güven ilkesinin ve tarafların iyi niyetinin dikkate alınmaması durumunda AİHS 1 No’lu Ek Protokol 1. maddede düzenlenen mülkiyet hakkının ihlal edildiği konusunda bir dizi kararı mevcuttur.¹⁰³ Son derece karmaşık tarihsel dinamiklere yaslanan siyasal bir sorun çerçevesinde, vatandaş oldukları devlet tarafından tanınan bir devletin, herhangi bir sınırlandırıcı şerh içermeyen tapu kayıtlarına güvenerek ve iyi niyetli olarak KKTC’de mülk edinmiş Türk vatandaşlarını cezalandırmaya kalkmak, hem mülkiyet hakkı hem de adil yargılanma hakkı yönünden ciddi bir ihlal durumu yaratacaktır. Bu durum, Kıbrıs sorununun mülkiyet başlığında bireylerin kovuşturulmasıyla bazı siyasal manevraları hedeflemenin yol açacağı derin çelişkilerden birini yansıtmaktadır.

Dördüncü nokta, AİHM’in *Ilaşcu* içtihadında tanımladığı pozitif yükümlülüklerin içeriğiyle ilgilidir. Yukarıda söz edildiği gibi AİHM,

¹⁰² “Geçitkale’de ‘Rum mallarını pazarlayan’ 4 TC vatandaşı hakkında Avrupa tutuklama emri”, Havadis Gazetesi, 13.05.2025, <https://www.havadiskibris.com/gecitkalede-rum-mallarini-pazarlayan-4-tc-vatandasi-hakkinda-avrupa-tutuklama-emri/>

¹⁰³ Örneğin, Păduraru v. Romanya, Başvuru No: 63252/00, 01/12/2005, para.72-80; Gladysheva v. Rusya, Başvuru No. 7097/10, 06/12/2011, para.77-83.

Moldova'nın Transdinyester'de temel hakların korunmasına ilişkin pozitif yükümlülükleri ile bu bölgede yeniden otoritesini tesis etme saiki arasında bir bağlantıya vurgu yapmıştı. Başka bir ifadeyle mahkeme, Transdinyester ile ilgili olarak açıkça Moldova'nın otoritesinin yeniden tesis edilmesi beklentisiyle karar verdiğini belirtmektedir. Ancak bugüne kadar Kıbrıs'la ilgili verdiği kararlarında böyle bir gerekçelendirmeye yer vermemiştir.¹⁰⁴ Yukarıda bahsedilen ilk dönem kararlarında, Kuzey Kıbrıs'taki hak ihlallerinden GKRY'nin sorumluluğunun bulunmadığına hükmetmiştir. Ayrıca unutulmamalıdır ki, gerek 1974 öncesi anayasal sistemin, gerekse sonrasında BM nezdinde yürütülen barış müzakerelerinin temel unsuru adadaki iki etnik topluluğun federal bir çatıda bir arada yaşamasıydı. Kıbrıslı Türkler, Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde fonksiyonel federal bir sistemin iki ana unsurundan biriydi ve azınlık statüsünde olmamışlardı. Moldova ise, Gagauz özerk bölgesine sahip olan üniter bir devlettir. Transdinyester bölgesinin fiilen ayrılması ve Moldova devletinin bu bölgede yeniden otoritesini faal kılma arayışı Moldova'nın anayasal düzeninde herhangi bir değişiklik yaratmamıştır; resmi olarak da federal bir çözüm arayışı bulunmamaktadır.¹⁰⁵ Dolayısıyla Moldova'nın Transdinyester'i yeniden fiili otoritesine katması saikini Kıbrıs sorununa uygulamak, AİHM açısından siyaseten ciddi bir hata olur. *Ilaşcu* kararıyla getirilen pozitif yükümlülük kararının her egemenliğini yeniden tesis etme iddiasına uygulanmadığı, AİHM'in seçici davrandığı da bir gerçektir. AİHM Sırbistan'ın Kosova'daki yargılama yetkisini incelediği *Azemi v. Sırbistan* kararında, dava konusu olayı *Ilaşcu* kararındaki olgularla karşılaştırmış; 1999 yılında eski Yugoslav ordusunun Kosova'dan çekilmesinden itibaren, Sırbistan'ın Kosova üzerinde etkisinin bittiğini, dolayısıyla ne Rusya ne Moldova açısından benzer bir durumun

¹⁰⁴ Bu fark, AİHM'in bakış açısına göre, KKTC'nin Türkiye'nin askeri işgali altında görülmesi, Transdinyester'in ise Rusya'nın askeri, siyasi ve ekonomik desteklerine rağmen daha müstakil bir yapıya sahip nitelenmesi ile ilgilidir. Milanović/Papić, s. 787.

¹⁰⁵ Frédéric Harbo, "Moldova: A Status Quo of EU Institutional Relations," *Revue trimestrielle des droits de l'homme* C. 19, S. 2 (2009), s. 8. Bu bağlamda sadece, 1994 yılında Moldova devleti Transdinyester'e belli ölçülerde özerklik sağlayabilecek bir anayasa değişikliğine gitmişti. Ancak bu hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. *Ilaşcu* ve diğerleri v. Moldova ve Rusya, para. 343.

mevcut olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶ AİHM'in bu kararında Sırbistan'ın konumunu Moldova'nunkinden neyin ayırdığını anlamaya çalışmak, uluslararası siyasal dinamiklere referans vermeden güç görünmektedir. Bu bakımdan, AİHM'in egemenlik bakımından tartışmalı topraklarda AİHS 1. maddenin uygulanması konusunda güncel olgulara bağlı kararlar verdiği, bu nedenle de ilkesel bir yaklaşımının belirlenmesinin zor olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, *Kıbrıs v. Türkiye* kararında ortaya konulan ilk dönem yaklaşımının daha sonra *Ilaşcu* kararının getirdiği pozitif yükümlülük ilkesiyle yer değiştirmesinin imkansız olacağını söylemek, hukuksal olarak tüm sakıncalarına karşın mümkün olmayacaktır.

SONUÇ

2005 yılında Taşınmaz Mal Komisyonu'nun kurulması ve bu komisyonun AİHM tarafından etkin bir iç hukuk yolu olarak kabul edilmesiyle başlayan süreçte, Kıbrıs'ın kuzeyinde kalan, 1974 öncesinde Rumlara ait taşınmazların tazmin edilmesi ve Türkleştirilmesi konusunda önemli bir hukuksal güvence kazanılmıştı. Ancak son dönemde, GKRY yargı organlarında bu taşınmazların alım satımına ilişkin açılan davalar ve verilen mahkumiyet kararları, mevcut hukuksal mekanizmanın işleyişi ve etkinliği açısından bazı belirsizlikler doğurmaktadır. Diğer yandan, mülkiyet sorununun önemli bileşenlerinden biri olan AİHM'in henüz bu konuda bir kararı olmamasına rağmen, yerleşik içtihatları sürecin geleceği açısından bazı ipuçları vermektedir.

Bu çalışma, AİHM'in başlangıçta fiilî egemenliği yitirmiş tarafın sorumluluğunu reddeden yaklaşımından, *Ilaşcu* içtihadıyla birlikte pozitif yükümlülük doktrini çerçevesinde daha esnek bir sorumluluk alanı tanıyan bir çizgiye yöneldiğini göstermektedir. Ancak bu dönüşüm, Kıbrıs örneğinde, GKRY'nin kuzeydeki taşınmazlar üzerindeki yargı yetkisi iddialarını doğrudan destekler nitelikte değildir. Zira, *Ilaşcu* içtihadıyla ortaya konulan ölçütler, bir devletin sorumluluğu-

¹⁰⁶ Azemi v Sırbistan, Başvuru No. 11209/09, 05/11/2013, para. 41-49. Ancak bu yaklaşım da hatalı bulunmaktadır. Sırbistan'ın Kosova'nın ayrılığını tanımamasının ve süregiden egemenlik iddialarının yanısıra, Sırpların yoğun yaşadığı bölgelerde paralel kurumlar kuracak kadar bölgede etkili olması, Sırbistan'ın bu bölgede hak ihlallerinden dolayı sorumlu tutulabileceği ve pozitif yükümlülüklerinin varlığı yönünde bir tespate yol açabilirdi. Milanović/Papić, s. 793

nun, egemenliğini fiilen kullanamadığı bölgelerde dahi tamamen ortadan kalkmadığını kabul etse de, bu yükümlülüğün mutlak olmadığını ve fiili kontrol unsuruna bağlı olarak değiştiğini ortaya koymaktadır. Makalede belirtildiği gibi, tartışmalı *İlaşcu* içtihadının Kıbrıs'a uygulanması birtakım hukuksal ve siyasal sorunların ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Her şeyden önce Kuzey Kıbrıs'taki TMK uygulamalarının zeminini çökertecek, birbirine paralel ve karşıt iki mülkiyet rejiminin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Ayrıca, *İlaşcu* içtihadının dayandığı Transdinyester örneği, birçok yönden pozitif yükümlülükler açısından KKTC'ye uygun bir emsal oluşturmamaktadır. Bu sorunlar hem hukuki güvenlik ilkesinin sarsılması ve zarar görmesi sonucunu doğurabilecek nitelikte olduğundan, hem de Kıbrıs sorununun uluslararası çözümü arayışlarını sekteye uğratma potansiyeli taşıdığından, AİHM tarafından bu içtihadın Kıbrıs sorununa uygulanması mahkemenin açık bir siyasi tavrı olarak yorumlanacaktır.

Bu çerçevede, AİHM'in Kıbrıs sorununa yaklaşımında ilkesel tutarlılığını koruması, yalnız adadaki mülkiyet rejimi bakımından değil, aynı zamanda AİHS'nin bütüncül işleyişi açısından da belirleyici olacaktır. Ancak, bu tür konularda pragmatist tavrıyla bilinen AİHM'in *İlaşcu* kararıyla ortaya koyduğu üstü örtülü siyasal tavrını Kıbrıs sorununda devam ettirip ettirmeyeceğini zaman gösterecektir.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

- Ayçiçek, Halil İbrahim. "Kıbrıs'ta Mülkiyet Konusu ve Taşınmaz Mal Komisyonu Faaliyetleri." *YDU Sosyal Bilimler Dergisi* 12, no. 2 (2019): 155-173.
- Brownlie, Ian. *Principles of Public International Law*. 7th ed. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Budzionowska, Dobrosława C. "Some Reflections on the Extraterritorial Application of the European Convention on Human Rights." *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics* 2, no. 1 (2012): 51-60.
- Erdem, Meliz/Steven Greer. "Human Rights, the Cyprus Problem and the Immovable Property Commission." *International and Comparative Law Quarterly* 67, no. 3 (2018): 726-757.
- Erdem, Meliz. "Remedying Displacement in Cyprus: A Guidance for 'Non-Transitional' Societies." *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* no. 2 (2022): 1437 - 1462.

- Eskimuhtaroglu, Cenan / Kutluhan Bozkurt. "AİHM Kararları Çerçevesinde KKTC'de Taşınmaz Mal Mülkiyeti." *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 17, no. 2 (2020): 501-527.
- Fazlıoğlu, Ömer. "AİHM'nin Xenides-Arestis Kararı ve Kıbrıs'ta Mülkiyet Sorunu." *TEPAV Politika Notu*. Erişim 22.01.2025. <https://www.tepav.org.tr/en/calismalarimiz/s/354>.
- Gondek, Michal. "Extraterritorial Application of the European Convention on Human Rights: Territorial Focus in the Age of Globalization?" *Netherlands International Law Review* 52 (2005): 349-387.
- Göçmen, İlke. "Karşılıklı Güven İlkesi ile Temel Hakların Korunması Arasındaki Mülkiyet Denge Arayışı: Avrupa Tutuklama Müzekkeresi Örneği." *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi* 27, no. 1 (2019): 1-28.
- Gündüzler, Ulaş. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Avrupa Birliği Adalet Divanı Kararlarının Mülkiyet Sorunu Bakımından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Hukukuna Etkileri." *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 15, no. 2 (2016): 23-58.
- Harbo, Frédéric. "Moldova: A Status Quo of EU Institutional Relations." *Revue trimestrielle des droits de l'homme* 19, no. 2 (2009).
- Karaoglu, Osman. "Dispute over the Fenced Varosha in the light of International Law, United Nations Security Council Resolutions and Judgments of European Court of Human Rights." *Public and Private International Law Bulletin* 42, no. 1 (2022): 333-356.
- Klimek, Libor. *European Arrest Warrant*. Heidelberg: Springer, 2015.
- Köse, Miray Azaklı. "Uluslararası Hukukta Eylemin Devlete Atfedilmesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Ülke Dışı Yetki Arasındaki İlişki." *Public and Private International Law Bulletin* 41, no. 1 (2021): 261-285.
- Larsen, Kjetil Mujezinović. "Territorial Non-Application of the European Convention on Human Rights." *Nordic Journal of International Law* 78 (2009): 73-93.
- Milanović, Marko/Tatjana Papić. "The Applicability of the ECHR in Contested Territories." *International and Comparative Law Quarterly* 67, no. 4 (2018): 779-800.
- Necatigil, Zaim M. *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve AİHM Kıskaçında Türkiye*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2006.
- Okay Tekinsoy, Özge. "Avrupa Kamu Düzeni Kavramı." *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 1, no. 1 (2011): 66-79.
- Özdek, Yasemin. *Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye*. Ankara: TODAİE Yayını, 2004.
- Özersay, Kudret. "Kuzey Kıbrıs'ta Yürürlüğe Giren Yeni Mülkiyet Yasası Hakkında." *Mülkiye Dergisi*, 24, no. 249 (2005): 121-131.
- Özersay, Kudret / Ayla Gürel. "Property and Human Rights in Cyprus: The European Court of Human Rights as a Platform of Political Struggle", *Middle Eastern Studies*, C. 44, S. 2 (2008): 291-321.
- Renda, Yaprak. "Loizidou Kararından Bugüne Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kararları ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararlarının Kıbrıs'taki Mülkiyet Sorununa Etkisi." *Ankara Barosu Dergisi*, S. 1 (2013): 387-397.

- Ryngaert, Cedric. *Jurisdiction in International Law*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Türkmen, Fusun / Emre Öktem, "Major rulings of the European Court of Human Rights on Cyprus: the impact of politics", *Mediterranean Politics*, C. 22, S. 2, (2017): 278-300.
- van der Mei, Anne Pieter. "The European Arrest Warrant System: Recent Developments in the Case Law of the Court of Justice." *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 24, no. 6 (2017): 882-904.
- Yudkivska, Ganna. "Territorial Jurisdiction and Positive Obligations of an Occupied State: Some Reflections on Evolving Issues under Article 1 of the European Convention." *The ECHR and General International Law*. Derleyenler: Anne van Aaken ve Iulia Motoc. Oxford: Oxford University Press, 2018: 135-152.
- Yüksel, Cüneyt / Mustafa Erçakıca. "Kapalı Maraş Sorunu: 2021 Kısmi Açılım Girişimi, Birleşmiş Milletler'in Yaklaşımı ve Mülkiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme," *İstanbul Hukuk Mecmuası* 81, no. 1 (2023): 227-269.

Mahkeme Kararları

AİHM Kararları

- Al Skeini ve diğerleri v. Birleşik Krallık, Başvuru No 55721/07, 07/07/2011.
- An ve diğerleri v. Kıbrıs, Başvuru No. 18270/91, (Avrupa İnsan Hakları Komisyonu), 18/10/1991.
- Azemi v Sırbistan, Başvuru No. 11209/09, 05/11/2013.
- Bankovic ve diğerleri v Belçika ve 16 diğer sözleşmecı devlet, Başvuru No. 52207/99, 12/12/2001.
- Catan ve diğerleri v Moldova and Rusya, Başvuru No.ları 43370/04, 8252/05 ve 18454/06, 19/10/2012.
- Demopoulos ve diğerleri v. Türkiye (BD), Başvur No.ları 46113/99, 3843/02, 13751/02, 13466/03, 10200/04, 14163/04, 19993/04, 21819/04, 01.03.2010.
- Foka v. Türkiye, Başvuru No. 28940/95, 24/06/2008.
- Gladysheva v. Rusya, Başvuru No. 7097/10, 06/12/2011.
- Gram/Dırul v. Moldova ve Rusya, Başvuru No.ları 28432/06, 5665/07, 15/10/2019.
- Güzelyurtlu ve diğerleri v Kıbrıs ve Türkiye, Başvuru No. 36925/07, 29/01/2019.
- Joannou v. Türkiye, Başvuru no. 53240/14, 12/12/2017.
- İlaşcu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya [BD], Başvuru No. 48787/99, 08/07/2004.
- Kıbrıs v. Türkiye , Başvuru No. 8007/77, 10.07.1978.
- Kıbrıs v. Türkiye, Başvuru No. 25781/94 (Esas) 10/05/2001.
- K.V. Mediterranean Tours Limited v. Türkiye, Başvuru no. 41120/17, 10/06/2025.
- Loizidou v. Türkiye (Ön itirazlar) Başvuru No. 15318/89, 23/03/1995.
- Loizidou v. Türkiye, Başvuru No. 15318/89, (Esas) 18/12/1996.
- Mozer v. Moldova ve Rusya, Başvuru No. 11138/10, 23/02/2016.
- Păduraru v. Romanya, Başvuru No: 63252/00, 01/12/2005.

Protopapa v. Türkiye, Başvuru No. 16084/90, 24/02/2009.

Sandu ve diğerleri v. Moldova ve Rusya, Başvuru No. 21034/05 vd., 17/07/2018.

Sargsyan v. Azerbaycan [BD], Başvuru No. 40167/06, 2015.

Xenides-Arestis v. Türkiye (Kabul edilebilirlik kararı) Başvuru No. 46347/9914/03/2005

ABAD Kararları

ABAD (BD) Case C-420/07, Apostolides v. Orams, 28/04/2009.

Uluslararası Adalet Divanı ve Daimi Uluslararası Adalet Divanı Kararları

S.S. Lotus v Bozkurt (Fransa v Türkiye) PCIJ Rep Series A No. 10 (1927)

Legal Consequences of the Construction of a Wall In the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion [2004] ICJ Rep 136

TÜRKİYE'DE NÜKLEER TESİS İŞLETENİN HUKUKİ SORUMLULUĞUNA İLİŞKİN YASAL ÇERÇEVE: 7381 SAYILI NÜKLEER DÜZENLEME KANUNU

THE LEGAL FRAMEWORK FOR THE THIRD PARTY LIABILITY OF
NUCLEAR INSTALLATION OPERATORS IN TÜRKİYE: NUCLEAR
REGULATORY LAW NO. 7381

Ezgi Damla SARUHAN*

Özet: Ülkemizde Nükleer tesis işletenin hukuki sorumluluğuna ilişkin yasal çerçeve, 7381 sayılı Nükleer Düzenleme Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle oluşturulmuştur. Öte yandan, bu sorumluluğa ilişkin uluslararası rejimi önemli ölçüde değiştiren Paris Sözleşmesi'nin 2004 Protokolü, yeterli sayıda imzacıya ulaşmasının ardından uluslararası düzeyde yürürlüğe girmiş ve Türkiye tarafından onaylanmak suretiyle iç hukukumuzda da uygulanmaya başlanmıştır. Nükleer hadiseler sonucunda meydana gelen zararların tazmini, Türk Borçlar Kanunu'nun 71. maddesinde düzenlenen tehlike sorumluluğundan farklı olarak, Paris Sözleşmesi ve 7381 sayılı Kanun kapsamında oluşturulan özel bir sorumluluk rejimi çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nükleer tesis işleten, hukuki sorumluluk, nükleer madde, nükleer zarar, Paris Sözleşmesi

Abstract: The legal framework concerning the third party liability of nuclear installation operators in Türkiye was established with the enactment of Law No. 7381 on Nuclear Regulation. Additionally, the 2004 Protocol to the Paris Convention—which significantly reformed the international regime governing such liability—entered into force at the international level upon receiving the required number of ratifications and was subsequently incorporated into Turkish domestic law through its ratification by Türkiye. Compensation for damages arising from nuclear incidents will be governed by the special liability regime established under the Paris Convention

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Nükleer Düzenleme Kurumu/Nükleer Düzenleme Uzmanı, edsaruhan@ankara.edu.tr, ORC ID: 0009-0004-7293-6171. Bu çalışmada öne sürülen fikirler tamamıyla yazara aittir. Değerlendirmeler yazarın bağlı bulunduğu Kurum görüşlerini temsil etmemektedir.

and Law No. 7381, rather than the strict liability provisions set forth in Article 71 of the Turkish Code of Obligations.

Keywords: Nuclear installation operator, third party liability, nuclear material, nuclear damage, Paris Convention

GİRİŞ

Nükleer enerjiden elektrik üretimi günümüzde temiz ve sürdürülebilir bir nitelik taşıması nedeniyle nükleer tesisler ülkeler tarafından enerji arzını karşılama noktasında çokça tercih edilmektedir. Bu enerji kaynağından faydalanılabilmesi için bir nükleer tesisin inşa edilmesi- nin yanı sıra nükleer enerjiden elektrik üretiminin mümkün olabilmesi için nükleer tesiste kullanılacak nükleer maddelerin nükleer tesise taşıma faaliyeti de önem arz etmektedir.

Nükleer enerjinin sağladığı faydalar karşısında bu enerjiden faydalanılması sırasında ortaya çıkabilecek bir kazanın muazzam büyü- lükte ve sınır aşan etkileri nükleer enerji alanındaki aktörleri bu etkile- rin ortaya çıkarabileceği zararların telafi edilmesi hususunda iş birliği yapmaya yöneltmiştir. İşte bu ihtiyaca yönelik olarak nükleer enerji alanında hukuki sorumluluğa ilişkin rejimler ortaya çıkmış ve ulusla- rarası sözleşmeler marifetiyle bu rejimlerde yer alan kurallar bağlayı- cı enstrümanlarla düzenlenmiştir. Türkiye’de de 05.03.2022 tarihli ve 7381 sayılı Nükleer Düzenleme Kanunu marifetiyle nükleer enerji ala- nında hukuki sorumluluğa ilişkin düzenlemeler bahse konu rejimler ve uluslararası sözleşmeler ışığında yasal zemine kavuşmuştur.

Bu çalışma kapsamında nükleer enerji alanında hukuki sorumlu- luk rejimi, bu rejimi düzenleyen uluslararası sözleşmeler ve 7381 sayılı Kanun hükümleri esas alınarak incelemeye tabi tutulacaktır. Öte yan- dan, hâlihazırda geniş bir yelpazede incelenen çalışmanın kapsamını sınırlandırmak amacıyla nükleer tesis işletenin hukuki sorumluluğu- nun hüküm ve sonuçlarına bu çalışma nezdinde yer verilmemiştir.¹

¹ Nükleer tesis işletenin hukuki sorumluluğunun hüküm ve sonuçları için bkz. Ezgi Damla Saruhan, *Nükleer Tesis İşletenin Hukuki Sorumluluğu Kapsamında Nükleer Risk Sigortaları*, İstanbul 2024, s. 96 vd.

I. NÜKLEER TESİS İŞLETENİN HUKUKİ SORUMLULUĞUNA İLİŞKİN TÜRKİYE’NİN TARAF OLDUĞU ULUSLARARASI DÜZENLEMELER

Nükleer hadiseler sonrasında ortaya çıkan zararların geri dönülmesi zor ve çok büyük etkilere sebep olması, hadiseler sonucunda meydana gelen zararların geniş alanlara yayılması ve bu nedenle zararların çok geniş kitleleri etkileyebilme kabiliyetleri nedeniyle mağdur sayısının fazla olması, zararın kazadan uzun süre sonra da ortaya çıkabilmesi ve çoğunlukla farklı devletleri etkileyecek şekilde sınır aşan etkilere sebep olması nedeniyle nükleer alanda hukuki sorumluluk rejiminin, bu rejime tabi bütün paydaşlar nezdinde yeknesak bir sistem dâhilinde yürütülmesini zorunlu kılar.² Türkiye de bu sisteme dâhil olmak üzere 1960 tarihli Nükleer Enerji Alanında Üçüncü Şahıslara Karşı Hukuki Sorumluluğa İlişkin Paris Sözleşmesi ve bu Sözleşmeyi değiştiren protokolleri ile 1988 tarihli Paris ve Viyana Sözleşmelerinin Uygulanmasına İlişkin Ortak Protokol’e taraf olmuştur.

A. 1960 Tarihli Nükleer Enerji Alanında Üçüncü Şahıslara Karşı Hukuki Sorumluluğa İlişkin Paris Sözleşmesi

Nükleer Enerji Alanında Üçüncü Şahıslara Karşı Hukuki Sorumluluğa İlişkin Paris Sözleşmesi (Paris Sözleşmesi), nükleer hadiselerden doğan zararların hakkaniyete uygun bir şekilde tazmin edilmesini sağlamak üzere ve bu zararların sınır aşan etkileri nedeniyle bu sorumluluğa ilişkin diğer ülkeler tarafından da uygulanacak kuralları yeknesaklaştırma amacına yönelik olarak Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (*The Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD*) tarafından hazırlanarak 1960 yılında imzaya açılmıştır.³

² Necip Kağan Kocaoğlu, “Nükleer Tesis İşletenin Hukuki Sorumluluğu: Karşılaştırmalı ve Uluslararası Özel Hukuk Analizi”, Ankara Barosu Dergisi, 2010, C. 2, s. 72.

³ Paris Sözleşmesi, 1964, 1982 ve 2004 yıllarında üç kez değişikliğe uğramıştır. Türkiye, Paris Sözleşmesi’ni 29.07.1960 tarihinde imzalamış ve onay süreci Sözleşme’nin 08.05.1961 tarihli ve 299 sayılı Nükleer Enerji Sahasında Hukuki Mesuliyete Dair Sözleşmenin Tasdiki Hakkında Kanun (RG: 13.05.1961 – Sayı: 10806) ile uygun bulunmasıyla tamamlanmıştır. Paris Sözleşmesi’ni değiştiren 1964 tarihli Protokol, 01.06.1967 tarihli ve 878 sayılı Kanun (RG: 13.06.1967 – Sayı: 12620) ile, 1982 tarihli Protokol 24.10.1986 tarihli ve 3062 sayılı Kanun (RG: 23.05.1986 – Sayı: 19115) ile onaylanarak ulusal mevzuatımıza dahil edilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. NDK Resmî internet sayfası, <https://www.ndk.gov.tr/uluslararasi-sozlesme-ve-anlasmalar>, (E.T.: 17.05.2025).

26.04.1986 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin Pripyat şehri yakınlarında yer alan Çernobil Nükleer Santralinde gerçekleşen kaza sonrasında Paris Sözleşmesi’nin güncellenmesi ihtiyacı hâsıl olmuş ve 12.02.2004 tarihinde çeşitli ülkeler tarafından imzalanan Protokol ile bu ihtiyaç giderilmeye çalışılmıştır. 2004 Protokolü, 09.12.2021 tarihli ve 4918 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararıyla (RG: 10.12.2021 – Sayı: 31685) onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Paris Sözleşmesi, nükleer enerji alanında hukuki sorumluluğa ilişkin kuralların birleştirilmesini amaçlamış ve taraf devletleri kendi mevzuatı kapsamında gerekli görülen tamamlayıcı düzenlemeleri yapmakta serbest bırakmıştır.⁴ Paris Sözleşmesi bu niteliği itibarıyla bir maddi hukuk sözleşmesi niteliğini haiz olup nükleer enerji alanında hukuki sorumluluğu, maddi milletlerarası özel hukuk kuralları ile düzenlemiş bulunmaktadır.⁵

Paris Sözleşmesi ile getirilen sisteme göre, Sözleşme, her türlü nükleer faaliyetten kaynaklanan zararlar için değil yalnızca Sözleşme’de tahdidi olarak belirtilen faaliyetlerin yürütülmesi sonucunda ortaya çıkan zararlar için uygulama alanı bulacaktır. Paris Sözleşmesi’nin kapsamına girmeyen zararlar için ülkelerin kendi mevzuatı kapsamında genel haksız fiil hükümleri uygulanır. Nükleer tesis dışında nükleer maddelerin taşınması esnasında meydana gelen hadiseler sonucu oluşan zararlar da Paris Sözleşmesi ile oluşturulan sistem içerisine dâhil edilmiş olup bu tür zararların tazmini için de Paris Sözleşmesi hükümleri uygulama alanı bulacaktır. Tesisin kendisi ve tesise tahsis edilmiş mallar ile nükleer maddenin taşındığı nakil taşıtları kural olarak Paris Sözleşmesi kapsamında yer almamaktadır.⁶

B. 1988 Tarihli Paris ve Viyana Sözleşmelerinin Uygulanmasına İlişkin Ortak Protokol

Nükleer sorumluluk hukukuna ilişkin uluslararası alanda Paris Sözleşmesi ve Viyana Sözleşmesi⁷ çatısı altında iki farklı rejimin uy-

⁴ Gülin Güneysu, “Nükleer Reaktörlerin Yol Açtığı Zararlardan Doğan Hukukî Sorumluluk”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1990, C. 41, S. 1, s. 207 – 223, s. 214.

⁵ Güneysu, s. 214.

⁶ Paris Sözleşmesi, m. 3/a–(i).

⁷ Uluslararası alanda, Paris Sözleşmesi’nin imzalanmasıyla birlikte, nükleer sorum-

gulanması çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle nükleer madde taşımacılığından kaynaklanan davalarda iki farklı rejimin uygulanıyor olması kanunlar ihtilafına yol açmakta ve açık denizde meydana gelen nükleer hadiseler için hangi sözleşmenin uygulanacağı hususunda belirsizliğe sebep olmaktadır.⁸ Paris ve Viyana Sözleşmelerinin Uygulanmasına İlişkin Ortak Protokol (Ortak Protokol), bu iki ayrı rejim arasında bir bağlantı kurarak iki sözleşmenin aynı anda uygulanması durumunda ortaya çıkabilecek olası çatışmaların önüne geçme amacına hizmet etmektedir.⁹

Ortak Protokol, Viyana veya Paris Sözleşmelerinden herhangi birinin hariç tutulması nedeniyle uygulanmadığı nükleer hadiseler için uygulama alanı bulacak, nükleer hadise hâlinde hadiseye sebep olan nükleer tesisin bulunduğu ülkenin taraf olduğu sözleşme hükümleri uygulanacaktır. Öte yandan, bir nükleer tesisin dışında ve nükleer madde taşınması esnasında meydana gelen hadiselerde ise uygulanacak sözleşme, nükleer tesis işletenin sorumlu¹⁰ olduğu ve nükleer tesisin yer aldığı ülkenin taraf olduğu sözleşme olacaktır.¹¹

Ortak Protokol, bir nükleer hadisenin meydana gelmesi halinde nükleer tesis işletenin Paris Sözleşmesi uyarınca sorumlu olduğu durumlarda kazanın sınır aşan etkileri nedeniyle işletenin, Paris

luluğa ilişkin olarak ülkeler arasında bilinçsizce yapılan ikili anlaşmalar ve Paris Sözleşmesi'nin imzacılarının yalnızca Batı Avrupa ülkelerinden oluşması nedenleriyle nükleer zararlardan kaynaklanan sorumluluğa ilişkin ulusal mevzuatın bir bütünlük arz etmesini sağlamak üzere küresel bir rejim ihtiyacı ortaya çıkmıştır. IAEA üyesi ülkeler tarafından bu rejimi oluşturmak üzere 1963 yılında düzenlenen uluslararası bir konferansta Viyana Sözleşmesi kabul edilerek imzaya açılmış; 12 Kasım 1977'de yürürlüğe giren Viyana Sözleşmesi, 1986 yılında Çernobil'de gerçekleşen kaza sonrasında ortaya çıkan tazminat miktarlarının artırılması ihtiyacı doğrultusunda 1997 yılında Nükleer Zararlar Hakkında Hukuki Sorumluluğa İlişkin Viyana Sözleşmesini Değiştiren Ek Protokol ile değişikliğe uğramıştır.

⁸ Vladimir Boulanenkov, "Strengthening the International Regime of Liability for Nuclear Damage", OECD/NEA, TAEK, IAEA Seminar on Nuclear Law and Liability, Ankara, 8 - 9 September 1999, s. 2; Mustafa Halit Korkusuz, *Nükleer Santral İşletenin Hukuki Sorumluluğu*, Beta İstanbul 2012, s. 63.

⁹ Stephen Tromans, *Nuclear Law: The Law Applying to Nuclear Installations and Radioactive Substances in its Historic Context*, Second Edition, Bloomsbury Publishing, Oregon 2010, s. 168.

¹⁰ Buradaki sorumluluk Viyana Sözleşmesi m. II/1 - b, c ve Paris Sözleşmesi m. 4/a, b hükümlerine göre tespit edilecektir.

¹¹ Tromans, s. 168; Ortak Protokol, m. III/1 - 2 - 3.

Sözleşmesi’ne taraf ülkelere karşı sorumlu olmasının yanı sıra Paris Sözleşmesi’nin hükümleri uyarınca Viyana Sözleşmesi’ne taraf olan ülkelerde zarar gören kişilere karşı da sorumlu olmasının önünü açmış ve nükleer hadiselerden dolayı üçüncü kişilerin zararlarının tazmini-ne ilişkin imkânların uluslararası boyutta genişlemesini sağlamıştır.¹² Ortak Protokol, esas itibarıyla Paris ve Viyana sözleşmelerinin kurallarını değiştirmeye yönelik hükümler ihtiva etmemekte, yalnızca bu iki sözleşmenin yer bakımından uygulanma alanlarını birleştirmektedir.¹³

Ortak Protokol, IAEA ve NEA tarafından ortaklaşa düzenlenen bir konferansta 21.09.1988’de imzalanmış ve 27.04.1992 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye’de ise Ortak Protokol 28.10.2005 tarihli ve 5422 sayılı Kanun (RG: 19.11.2006 – Sayı: 26351) ile onaylanmıştır. 2025 yılı itibarıyla 34 ülke Ortak Protokol’e taraftır.¹⁴

II. TÜRK HUKUKUNDA NÜKLEER TESİS İŞLETENİN HUKUKİ SORUMLULUĞUNUN YASAL ÇERÇEVESİ

Nükleer enerji ve iyonlaştırıcı radyasyona ilişkin yasal çerçeve 05.03.2022 tarihli ve 7381 sayılı Nükleer Düzenleme Kanunu marifetiyle oluşturulmuştur. 7381 sayılı Kanun’da yer alan nükleer tesis işletenin hukuki sorumluluğuna ilişkin düzenlemelerde Paris Sözleşmesi’nin 2004 Protokolü’yle değiştirilen hâli esas alınmıştır. Böylelikle, Paris Sözleşmesi’nin 2004 Protokolü’nün iç hukukumuzda aktarılmasına yönelik çalışmalar da neticeye ulaşmıştır.

7381 sayılı Kanun’un “Nükleer Zararlara İlişkin Hukuki Sorumluluk” başlıklı 8 maddeden oluşan beşinci bölümünün;

- 12’nci maddesinde nükleer tesis işletenin sorumluluğu,
- 13’üncü maddesinde nükleer tesis işletenin sorumluluk sınırları,
- 14’üncü maddesinde nükleer tesis işletenin sigorta yaptırma veya teminat gösterme zorunluluğu,

¹² Tromans, s. 168; Korkusuz, s. 64.

¹³ Arda İnal, *Nükleer Enerji Alanında Üçüncü Şahıslara Karşı Hukuki Sorumluluğa İlişkin Paris Sözleşmesi’ni Değiştiren 2004 Protokolü’nün Türk Hukukuna Uygulanması*, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Uzmanlık Tezi, Ankara 2017, s. 76.

¹⁴ Protokole taraf ülkelere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.iaea.org/sites/default/files/23/09/jp_status.pdf, (E.T.: 31.05.2025).

- 15'inci maddesinde nükleer sigorta havuzu,
- 16'ncı maddesinde nükleer zararların tazmini,
- 17'nci maddesinde nükleer zarar gören kişilerin doğrudan talep veya dava hakkı,
- 18'inci maddesinde Nükleer Zarar Tespit Komisyonu,
- 19'uncu maddesinde ise nükleer zararlara ilişkin rücu hakkı ve zamaşımı

hususları düzenlenmiştir.

TBK m. 71'de yer alan tehlike sorumluluğuna ilişkin genel hükümden ayrı olarak 7381 sayılı Kanun'da özel bir kusursuz sorumluluk rejimi olarak düzenlenen nükleer tesis işletenin sorumluluğuna başvurulması için 7381 sayılı Kanun'un "*İşletenin Sorumluluğu*" başlıklı m. 12 hükmü ele alındığında birtakım özel şartların bir arada bulunması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Buna göre, nükleer tesis işletenin sorumluluğu için öncelikle bir nükleer hadise ortaya çıkmalıdır. Ancak, nükleer zarara sebebiyet vermeyen bir nükleer hadise de yine nükleer tesis işletenin sorumluluğundan bahsedilebilmesi noktasında yeterli olmayacaktır.¹⁵ Bununla birlikte, sorumluluk hukukunun doğası gereği, nükleer hadise ve bu hadise neticesinde ortaya çıkan nükleer zarar arasında uygun illiyet bağının bulunması da şarttır.

A. Nükleer Tesis İşleten

Nükleer tesis işleten tanımının anlaşılabilmesi için öncelikle nükleer tesis kavramının kapsamının tespit edilmesi gerekmektedir. Nükleer tesis kavramı ulusal mevzuatta ve taraf olduğumuz uluslararası sözleşmelerde muhtelif yerlerde tanımlanmış bulunmaktadır. 7381 sayılı Kanun m. 2/1-(I)'de tanımlanmış, bununla birlikte aynı maddenin ikinci fıkrasında, mezkûr Kanun'un nükleer zararlara ilişkin hukuki sorumluluğu düzenleyen beşinci bölümünün uygulanmasında Paris

¹⁵ Örneğin, nükleer tesiste radyoaktivite ihtiva etmeyen bir ekipmanın taşınması sırasında bir kaza meydana gelmesi ve bu ekipmanın zarar görmesi hâlinde, Paris Sözleşmesi'nde nükleer zararlar için zarara sebep olan iyonlaştırıcı radyasyonun nükleer tesis içerisinde yer alan bir radyasyon kaynağından veya bir nükleer tesis-ten gelen, çıkan ya da bir nükleer tesise gönderilen radyoaktif maddelerden kaynaklanması şartı aranması nedeniyle bu kazaya ilişkin zararlar genel hükümler çerçevesinde tazmin edilecektir.

Sözleşmesi’nde yer alan nükleer tesis tanımının¹⁶ geçerli olacağı hüküm altına alınmıştır.

Nükleer sorumluluk rejimi bakımından bizim için önem arz eden tanımlardan ilki Paris Sözleşmesi’nde yer alan nükleer tesis tanımıdır. Zira, bir olayın bu sözleşme kapsamında bulunup bulunmadığına dair yapılacak olan tespit, esasında olayın bu sözleşmede tanımlanan “*nükleer tesis*”ten kaynaklanıp kaynaklanmadığına dayanmaktadır. Paris Sözleşmesi’ndeki nükleer tesis tanımı ile radyoaktif madde bulunduran diğer binalarla birlikte aynı yerde bulunan ve tek bir işleten tarafından işletilen birden fazla nükleer tesisin tek bir tesis gibi muameleye tabi tutulması sonucu bu tesislerin tek bir tesis çatısı altında sigortalanmasına imkân tanınmış ve mağdurlar için de birden fazla nükleer tesisin bulunduğu bir yerde meydana gelen kaza sonucunda kazanın hangi tesis bünyesinde gerçekleştiğini araştırma zorunluluğu olmaksızın taleplerini sorumlulara yöneltebilme olanağı sağlanmıştır.¹⁷

Paris Sözleşmesi, doğal veya tüketilmiş uranyum üreten, işleyen ya da depolayan tesisleri radyoaktivite seviyesinin ve riskin az olması nedeniyle nükleer tesis tanımının dışında bırakmıştır. Araştırma laboratuvarları gibi az miktarda bölünebilir madde içeren tesisler, uranyum tuzları gibi maddelerin tesadüfen kullanıldığı nükleer endüstriye ait olmayan endüstriyel faaliyetler de Paris Sözleşmesi’nin uygulama alanı bulamayacağı tesislerdir.¹⁸

¹⁶ Paris Sözleşmesi m. 1/a-(ii)’de nükleer tesis (nuclear installation), “herhangi bir ulaşılabilir araçta yer alanlar haricindeki reaktörler; nükleer madde imalat ya da işleme tesisleri; nükleer yakıtın izotoplarını ayırma tesisleri; ısıtılmış nükleer yakıtı yeniden işleme tesisleri; nükleer maddelerin taşınması sırasında gerçekleştirilen depolamalar dışında nükleer madde depolama tesisleri; nükleer maddelerin bertarafı için tesisler; işletimden çıkarma sürecinde olan herhangi bir bu tür reaktör, tesis, fabrika ya da işletme; Örgütün Nükleer Enerji Yönetim Kurulu (bundan böyle “Yönetim Kurulu” olarak anılacaktır) tarafından zaman zaman tespit edilen, içinde nükleer yakıt veya radyoaktif ürünler veya atık bulunduran tüm diğer tesisler anlamında olup; Akit Taraflardan herhangi biri, bir işleticinin, aynı yerde bulunan iki ya da daha fazla sayıdaki nükleer tesisinin, nükleer yakıt ya da radyoaktif ürünlerin ya da atığın tutulduğu söz konusu aynı alandaki tüm diğer müstemilat ile birlikte tek bir nükleer tesis olarak muamele görmesine karar verebilir.” olarak tanımlanmıştır.

¹⁷ Kocaoğlu, s. 83-84; Paris Sözleşmesi Açıklayıcı Metni (Paris Convention Exposé Des Motifs - PCEM), p. 26.

¹⁸ PCEM, p. 18 (f); Patrick Reyners, “General Principles Governing Liability for Nuclear Damage”, OECD/NEA, TAEK, IAEA Seminar on Nuclear Law and Liability Ankara 8 - 9 September 1999, s. 4.

1. Nükleer Tesis İşleten Kavramı

Paris Sözleşmesi'ne göre nükleer hadiseler sonucu ortaya çıkan zararlardan sorumlu olan kişi nükleer tesis işletendir.¹⁹ İşleten kavramı, 7381 sayılı Kanun m. 12/3'te tanımlanmıştır. Mezkûr maddede yer alan tanım, Paris Sözleşmesi'nde yer alan işleten tanımından²⁰ daha geniş bir şekilde kaleme alınmıştır. Paris Sözleşmesi'nde yer alan işleten tanımında, nükleer tesisin işleten sıfatının kazanılması yetkili resmi makamlar tarafından atanmış veya tanınmış olma şartına bağlanmıştır. Bu bağlamda, 7381 sayılı Kanun'da nükleer tesis işleten, Nükleer Düzenleme Kurumu (NDK) veya ülkesindeki makamlar tarafından bir nükleer tesis işletmek üzere yetkilendirilen kişilerin yanı sıra nükleer tesis işletmek için lisans alınmasından önceki dönemde nükleer tesisi kuran kişileri ve lisansın herhangi bir nedenle iptal edilmesi halinde yeni bir işleten belirlenene kadar lisansı iptal edilen tüzel kişileri de kapsayacak şekilde tanımlanmıştır.²¹

2. Nükleer Tesis İşletenin Tespit Edilmesi

7381 sayılı Kanun'da yer alan nükleer tesis işleten tanımının anlaşılabilmesi için mezkûr Kanun'da öngörülen yetkilendirme sisteminden kısaca bahsedilmesi gerekmektedir. 7381 sayılı Kanun m. 4/1 ile 7381 sayılı Kanun kapsamındaki faaliyetlerin²² NDK'ye bildirimde bulunulmaksızın veya NDK'den yetki alınmaksızın yürütülemeyeceği hüküm altına alınmıştır. Aynı maddenin ikinci fıkrası ile nükleer tesis işletmek için lisans alma zorunluluğu getirilmiş, lisans alacak kişiler de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları veya Türkiye Cumhuriyeti mevzuatına göre kurulmuş tüzel kişilerle sınırlanmıştır.

Nükleer tesislerin işletilmesi için lisans alma zorunluluğunun yanı sıra nükleer tesisler için sahanın hazırlanması, NDK tarafından belirlenen ekipmanın imal edilmesi, tesisin inşa edilmesi, işletmeye alınması, işletmeden çıkarılması, yeniden işletmeye geçilmesi ile tesiste güven-

¹⁹ Paris Sözleşmesi, m. 3.

²⁰ Paris Sözleşmesi, m. 1/a-(vi).

²¹ 7381 sayılı Kanun, m. 12/3.

²² 7381 sayılı Kanun m. 1/1'de mezkûr Kanun'un kapsamı "nükleer enerji ve iyonlaştırıcı radyasyona ilişkin faaliyetler ve bu faaliyetlerle ilgili kişi, tesis, cihaz ve maddeler" olarak belirlenmiştir.

lik ve emniyeti ilgilendiren değişiklik yapılması için de NDK’den izin alınması gerekmektedir.²³ NDK tarafından verilen lisans ve izinlerin başka bir kişiye devredilmesi de 7381 sayılı Kanun m. 4/6 ile yasaklanmıştır.

7381 sayılı Kanun’un açık lafzı karşısında NDK’den nükleer tesis işletmek üzere lisans alan kişilerin nükleer tesis işleten olarak kabul edilecekleri hususunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. Bununla birlikte, 7381 sayılı Kanun ve Paris Sözleşmesi’nde yer alan nükleer tesis tanımı birbirinden farklılık arz etmektedir. 7381 sayılı Kanun’da nükleer tesis “*nükleer madde çıkarmak, üretmek, işlemek, kullanmak, bulundurmak, yeniden işlemek veya depolamak amacıyla kurulmakta olan veya işletilen tesis*” olarak tanımlanırken Paris Sözleşmesi’nde yer alan nükleer tesis tanımı çok daha geniş bir kümeyi kapsamaktadır. 7381 sayılı Kanun m. 2/2’de mezkûr Kanun’un nükleer zararlara ilişkin hukuki sorumluluğu düzenleyen beşinci bölümünün uygulanmasında Paris Sözleşmesi’nde yer alan nükleer tesis tanımının geçerli olacağı hüküm altına alındığı göz önünde bulundurulduğunda nükleer tesis işletenin hukuki sorumluluğunun tespitinde Paris Sözleşmesi’nde yer alan nükleer tesis tanımının esas alınması gerekir. Bu bağlamda, Paris Sözleşmesi’nde yer alan nükleer tesis tanımına göre;

- Nükleer reaktörler,
- Nükleer madde üretme veya işletme tesisleri,
- Nükleer madde depolama tesisleri,
- Nükleer madde bertaraf tesisleri,
- İşletmeden çıkarma sürecinde olan herhangi bir nükleer reaktör, tesis, fabrika ya da işletme,
- Yönetici Komite tarafından tespit edilen içinde nükleer yakıt veya radyoaktif ürünler veya atık bulunduran tüm tesisler,

nükleer tesis kavramının kapsamında yer almaktadır.

Paris Sözleşmesi ve 7381 sayılı Kanun’da yer alan nükleer tesis tanımları; Paris Sözleşmesi’nde yer alan nükleer madde (nuclear substances)²⁴ tanımının kapsamında radyoaktif atıkların da yer alması

²³ 7381 sayılı Kanun, m. 4/3.

²⁴ Nükleer maddeler, yukarıda da bahsedildiği üzere meydana gelen bir olayda

nükleer sorumluluk rejiminin uygulanabilmesi için “nükleer tesis” kavramının yanı sıra aranan bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Nükleer maddeler (nuclear substances), Paris Sözleşmesi m. 1/a-(v) ile “nükleer yakıtlar, radyoaktif ürünler ve radyoaktif atıklar”ı kapsayacak şekilde tanımlanmıştır. Paris Sözleşmesi uyarınca doğal uranyum ile tüketilmiş uranyum (depleted uranium) nükleer madde kapsamında değerlendirilmemektedir. Nükleer madde tanımını oluşturan nükleer yakıt ile radyoaktif ürünler ve radyoaktif atıklar kavramları da Paris Sözleşmesi ile tanımlanmıştır. Buna göre, nükleer yakıt “metal, alaşım veya kimyasal bileşim halinde uranyum (doğal uranyum dâhil), metal alaşım veya kimyasal bileşim halinde plütonyum ve Yönetici Komitenin zaman zaman kararlaştıracığı benzeri diğer bölünebilir maddeler” radyoaktif ürünler veya atık ise “nükleer yakıtın üretilmesi veya kullanılması esnasında üretilmiş veya radyasyona maruz bırakılarak radyoaktif hale getirilmiş herhangi bir radyoaktif madde” anlamındadır [Paris Sözleşmesi, 1/a - (iii), (iv)]. Ancak bazı ürünler, bunlardan kaynaklanan risklerin küçük olması ve genellikle endüstriyel sigortaların kapsamı dâhilinde güvence altına alınması nedeniyle radyoaktif ürünler veya atık tanımının dışında bırakılmıştır (PECM, p. 20). Paris Sözleşmesi m. 1/a-(iv) uyarınca nükleer yakıtlar ile “üretimin endüstriyel, ticari, tarımsal, tıbbi, bilimsel ya da eğitim maksatlarıyla kullanılabilecek şekilde nihai aşamasında gelmiş bir nükleer tesis dışındaki radyoizotoplar” radyoaktif ürün veya atık kapsamında yer almamaktadır [Aydoğdu, nükleer yakıtların Paris Sözleşmesi kapsamında olmadığı değerlendirmesini yapmıştır (bkz. Murat Aydoğdu, Sivil Amaçlı Nükleer Santral İşletenin ve Nükleer Madde Taşıyanın Hukuki Sorumluluğu, Adalet, Ankara 2009, s. 213). Ancak Paris Sözleşmesi m. 1/a - (iv)’de nükleer yakıtların radyoaktif ürün veya atık tanımı kapsamında yer almadığı düzenlenmiş, buna karşılık nükleer madde tanımında nükleer yakıtlar açıkça zikredilmiştir. Paris Sözleşmesinin uygulanması, nükleer maddelerin taşınması sırasında veya bir nükleer santralde meydana gelen bir kaza sonrası söz konusu olacağından nükleer yakıtların Paris Sözleşmesi kapsamına girmedikleri görüşüne katılmamaktayız]. Nükleer yakıtlar her ne kadar radyoaktif ürün veya atık tanımı kapsamının dışında düzenlenmekteyse de nükleer madde tanımında açıkça zikredilmeleri nedeniyle bunların Paris Sözleşmesi’nin kapsamında yer aldığı görülmektedir. Paris Sözleşmesi’nin kapsamı dışında kalan bir başka husus da düşük risk grubuna giren maddeler olarak adlandırılan maddelerdir. Paris Sözleşmesi m. 1/b ile Yönetici Komite’ye (Steering Committee), gerekli görülmesi halinde söz konusu risklerin boyutunun küçüklüğünün gerektirdiği durumlarda bazı nükleer tesisleri, nükleer yakıtları veya nükleer maddeleri Paris Sözleşmesi’nin kapsamı dışında bırakma yönünde karar alma yetkisi tanınmıştır. Bahsi geçen bu yetkiye dayanılarak Yönetici Komite tarafından 18 - 19 Ekim 2007 tarihinde Paris’te gerçekleştirilen toplantıda, düşük risk grubuna giren maddelerin Paris Sözleşmesi’nin kapsamından çıkarılabileceği yönünde karar alınmıştır (Ancak bu karar, Yönetici Komite’nin 3 - 4 Kasım 2016 tarihli toplantısında alınan “Decision in the Exclusion of Small Quantities of Nuclear Substances outside a Nuclear Installation from the Application of the Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy” başlıklı karar ile mülga edilmiştir. Karar metni için bkz. https://www.oecd-nea.org/jcms/pl_20242/decision-on-the-exclusion-of-small-quantities-of-nuclear-substances-outside-a-nuclear-installation-from-

nedeniyle²⁵, Paris Sözleşmesi’nde yer alan nükleer tesis tanımına rad-

the-application-of-the-convention-on-third-party-liability-in-the-field-of-nuclear-energy-ne/ ne-2016-8/final, (E.T.: 20.06.2025). Bahsi geçen Bakanlar Kurulu Kararı ise halen yürürlüktedir.). Türkiye’de ise 04.04.2008 tarihli ve 2008/13515 sayılı Düşük Risk Grubuna Giren Nükleer Maddelerin Nükleer Enerji Alanında Üçüncü Kişi Sorumluluğuna İlişkin 29.07.1960 Tarihli ve Paris Sözleşmesi’nin Uygulama Alanı Dışına Çıkarılması Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı ile düşük risk grubuna giren nükleer maddeler Paris Sözleşmesi’nin kapsamından çıkarılmıştır (Bakanlar Kurulu Kararı 11.05.2008 tarihli ve 26873 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. (bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/05/20080511-1.htm>, (E.T.: 20.06.2025).

- ²⁵ 7381 sayılı Kanun m. 2/2’ye göre, Kanun’un nükleer zararlara ilişkin hukuki sorumluluk başlıklı beşinci bölümünün uygulanmasında Paris Sözleşmesi’nde yer almakla birlikte mezkûr Kanun’da yer almayan tanımlar ile nükleer madde ve nükleer tesis ifadeleri için Paris Sözleşmesi’nde yer alan tanımların geçerli olacağı hüküm altına alınmıştır. Paris Sözleşmesi’nde yer alan “nükleer madde” tanımı “radyoaktif ürün ve atıklar”ı da ihtiva etmekte, dolayısıyla nükleer maddenin tanımlanabilmesi için radyoaktif ürün ve atıkların da tanımına ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte, radyoaktif atık tanımı 7381 sayılı Kanun ile tanımlanmış kavramlar arasında yer almaktadır. Bu durumda, Paris Sözleşmesi’nde yer alan “nükleer madde” tanımının ihtiva ettiği radyoaktif atık kavramının hangi radyoaktif atık mefhumuna işaret ettiği hususunda tereddüt oluşmaktadır. Zira Paris Sözleşmesi ve 7381 sayılı Kanun’da yer alan radyoaktif atık tanımları birbirinden farklıdır. Paris Sözleşmesi’nde yer alan radyoaktif ürün ve atık tanımı nükleer yakıt üretme veya kullanma sürecinin yan ürünü olarak üretilen veya radyoaktif hale getirilen herhangi bir radyoaktif materyali ifade etmekten; 7381 sayılı Kanun’da yer alan radyoaktif atık tanımı bir daha kullanılmamasına karar verilen ve NDK tarafından belirlenen serbestleştirme ve salım sınırlarının üzerinde radyoaktiviteye sahip radyoaktif maddeleri ve radyoaktif madde bulaşmış ya da radyoaktif olmuş her türlü malzemeyi ifade etmekte dolayısıyla Paris Sözleşmesi’nde yer alan kümeden daha geniş bir kümeyi kapsamaktadır. Nükleer tesis işletenin sorumluluğunun tespit edilmesinde hangi tanımın kullanılacağı büyük bir önem arz etmektedir. 7381 sayılı Kanun’un hükümlerine bakıldığında, nükleer zararlara ilişkin hukuki sorumluluk hükümlerinin özellik arz etmesi nedeniyle ayrı bir bölüm altında düzenlendiği, bu kuralların Paris Sözleşmesi hükümleriyle paralel olacak şekilde inşa edildiği, aynı zamanda nükleer madde ve nükleer tesis gibi kavramlar için Paris Sözleşmesi’nde yer alan tanımların kullanılmasının hüküm altına alındığı görülmektedir. Tüm bu hususlar, bahse konu bölümün uygulanmasında ayrı bir ihtimam gösterilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Kanun koyucu, 7381 sayılı Kanun m. 2/2 ile nükleer zararlara ilişkin hukuki sorumluluk hükümleri kapsamında Paris Sözleşmesi’nde yer alan tanımları üstün tutmuştur. Kanun koyucunun buradaki amacı, Paris Sözleşmesi’yle paralel olarak ihdas edilen beşinci bölüm hükümlerinin Paris Sözleşmesi’yle tam olarak uyumlu olmasını sağlamaktır. Kanun koyucunun bu amacı göz önünde bulundurulduğunda, Paris Sözleşmesi’nde yer alan nükleer madde tanımının içerisindeki radyoaktif ürün ve atık ifadesinin anlamının tespit edilmesinde de yine Paris Sözleşmesi’nde yer alan radyoaktif ürün ve atık tanımının esas alınması gerektiği kanaatindeyiz.

yoaktif atık tesislerinin de dâhil olması noktasında birbirinden ayrılmaktadır. Zira, radyoaktif atık tesisleri 7381 sayılı Kanun kapsamında nükleer tesis tanımının dışında ayrı bir mefhum olarak tanımlanmış²⁶ ve NDK tarafından verilecek yetki bağlamında da farklı muameleye tabi tutulmuştur.

Paris Sözleşmesi'nde radyoaktif atık tesisleri ayrıca tanımlanmamıştır. Ancak nükleer tesis tanımının içerisinde yer alan “*nükleer maddelerin depo edildiği ve bertaraf edildiği*” tesisler, 7381 sayılı Kanun kapsamında radyoaktif atık tesislerine de işaret etmektedir. Sonuç olarak, NDK'den radyoaktif atık tesisi işletmek üzere lisans alan kişilerin de tesisin nükleer madde ihtiva etmesi halinde nükleer tesis işleten olarak kabul edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.²⁷

7381 sayılı Kanun'da nükleer tesis işleten yalnızca NDK'den nükleer tesis veya radyoaktif atık tesisi işletmek üzere lisans almış kişilerle sınırlı olarak tanımlanmamıştır. 7381 sayılı Kanun m. 12/3'te yer alan nükleer tesis işleten tanımının kapsamında bulunan “*nükleer tesis işletmek için lisans alınmasından önceki dönemde nükleer tesisi kuran kişiler*”in kimlere işaret ettiğinin de tespit edilmesi gerekmektedir. Yukarıda nükleer tesislere ilişkin olarak NDK'den alınması gereken yetki kalemleri ele alınmıştı. Nükleer tesislere ilişkin faaliyetlerin yetkilendirilmesine ilişkin usul ve esaslar 17.03.2023 tarihli ve 32135 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Nükleer Tesislere İlişkin Yetkilendirmeler Yönetmeliği marifetiyle düzenlenmiştir.²⁸ Nükleer tesislerin işletilmesi için lisans alınması gerekmekte, işletme lisansı aşamasından önce ise nükleer tesisler için saha hazırlanması, NDK tarafından belirlenen

²⁶ 7381 sayılı Kanun m. 2/1-(ş)'de radyoaktif atık tesisleri, m. 2/1- (s)'de radyoaktif atıklar tanımlanmıştır.

²⁷ *Antalya*'ya göre “Nükleer tesisten anlaşılması gereken nükleer santraldir.” (bkz. O. Gökhan Antalya, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* Cilt V/1, 2, Seçkin, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2019., s. 545 N. 2306). Antalya'nın bu görüşüne, nükleer santral tanımının Nükleer Tesislere İlişkin Yetkilendirmeler Yönetmeliği, m. 4/1-(k)'ye göre yalnızca “nükleer enerjiden ısı ve/veya elektrik üretmek amacıyla tasarlanan ve kullanılan bir veya birden fazla ünite içerebilen tesis”lere işaret etmesi, buna karşılık yukarıda yaptığımız açıklamalar ışığında, elektrik üretimi için kurulan nükleer santraller dışında nükleer yakıtların bertaraf veya depo edildiği radyoaktif atık tesislerinin de Paris Sözleşmesi'nin kapsamında yer alması nedeniyle katılmamaktayız.

²⁸ 17.03.2023 tarihli ve 32135 sayılı Resmî Gazete.

ekipmanın imal edilmesi, tesisin inşa edilmesi, işletmeye alınması, işletmeden çıkarılması, yeniden işletmeye geçilmesi içinse ayrı bir izin sürecinin yürütülmesi söz konusu olmaktadır. Bu yetki kalemlerinden sahanın hazırlanması, NDK tarafından belirlenen ekipmanın imal edilmesi, tesisin inşa edilmesi ve işletmeye alma süreçleri işletme lisansı alınmadan önceki döneme tekabül etmektedir.²⁹ Nükleer tesis işletmek için lisans alınmasından önceki dönemde nükleer tesisi kuran kişiler NDK’den sahanın hazırlanması, NDK tarafından belirlenen ekipmanın imal edilmesi, tesisin inşa edilmesi ve işletmeye alma için izin alan kişilerin tamamını kapsamaktadır.

Paris Sözleşmesi’nde yer alan nükleer tesis tanımının kapsamına nükleer madde ihtiva eden radyoaktif atık tesisleri de dâhildir. Radyoaktif atık tesislerinin işletilmesi için NDK’den lisans alınması gerekmektedir. Nükleer madde ihtiva eden radyoaktif atık tesislerinin işletenlerinin Paris Sözleşmesi ve 7381 sayılı Kanun kapsamında “işleten” olarak nitelendirileceği açıktır. Bununla beraber, “nükleer tesis işletmek için lisans alınmasından önceki dönemde nükleer tesisi kuran kişiler”in radyoaktif atık tesisleri için de kimlere işaret ettiğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Radyoaktif atık tesisleri için radyoaktif atık tesisinin inşa edilmesi, işletmeye alınması, işletmeden çıkarılması, kapatılması ile tesiste güvenlik ve emniyeti ilgilendiren değişiklik yapılması faaliyetleri için NDK’den izin alınması gerekmektedir.³⁰ Radyoaktif atık tesislerine ilişkin yetkilendirmeler 07.07.2022 tarihli ve 31889 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Radyoaktif Atık Tesislerine İlişkin Yetkilendirmeler ve Güvenlik İlkeleri Yönetmeliği marifetiyle düzenlenmiştir. Radyoaktif Atık Tesislerine İlişkin Yetkilendirmeler ve Güvenlik İlkeleri Yönetmeliği’nin sistematığının incelendiğinde, radyoaktif atık tesislerinin inşa edilmesi ve işletmeye alınması aşamalarının lisans alınmadan önceki döneme tekabül ettiği ve NDK’den nükleer madde ihtiva eden radyoaktif atık tesisinin inşa edilmesi veya işletmeye alınmasına yönelik olarak izin alan kişiler de nükleer tesis işleten olarak değerlendirileceği anlaşılmaktadır.

²⁹ Nükleer Tesislere İlişkin Yetkilendirmeler Yönetmeliği m. 5/1’de nükleer tesislere ilişkin NDK’nin yetkilendirmesine tabi faaliyetler sayılmıştır. Aynı maddenin dördüncü fıkrasında saha hazırlama, inşaat ve işletmeye alma izinlerinin işletme lisansı verilene kadar geçerli olacağı hüküm altına alınmıştır. Fıkranın açık lafzından bahse konu izinlerin işletme lisansından önceki döneme tekabül ettiği anlaşılmaktadır.

³⁰ 7381 sayılı Kanun, m. 4/3-(c).

Nükleer tesisi işletmek için NDK tarafından verilen lisansın 7381 sayılı Kanun m. 25 uyarınca iptal edilmesi halinde lisansı iptal edilen tüzel kişiler yeni bir işleten belirlenene kadar olan dönemde yine nükleer tesis işleten olarak kabul edilecektir. Zira, nükleer tesislerin kapatılması teknik özellikleri gereği içerisindeki nükleer yakıtın tek seferde soğutulamaması nedeniyle birkaç yıl öncesinden kapatma için ön hazırlık yapılmasını gerektirmekte dolayısıyla lisansın iptal edilmesiyle eş zamanlı olarak kapatılamamaktadır.³¹ Her ne kadar işletenin lisansı herhangi bir nedenle iptal edilmiş olsa da nükleer hadiseye sebep olabilecek nükleer maddeler tesiste kalmaya devam etmektedir. Bu nedenle lisans iptal edilmiş olsa bile nükleer hadise riski halen devam etmektedir. Böyle bir durumda gerçekleşebilecek bir kaza hâlinde sorumlu işletenin bulunamaması ihtimalini bertaraf etmek üzere 7381 sayılı Kanun m. 12/3 ile bu lisans iptali ve yeni bir işletene lisans verilmesi arasında geçen süreçte gerçekleşecek nükleer hadiselerden de lisansı iptal edilen nükleer tesis işleten sorumlu tutulmuştur.

Nükleer tesis işletenin sorumluluğunun ortaya çıkması için nükleer tesisin işletme hâlinde olup olmaması bir önem taşımamaktadır. Nitekim Paris Sözleşmesi'nde yer alan nükleer tesis tanımında işletmeden çıkarma aşamasında olan nükleer tesisler de Sözleşme'nin kapsamına dâhil edilmiştir.

Paris Sözleşmesi m. 5 uyarınca, nükleer zarara ilişkin olarak birden fazla nükleer tesis işletenin sorumluluğunun ortaya çıkması halinde, bu nükleer tesis işletenlerin sorumluluğu müşterek ve müteselsil sorumluluktur. Bu kapsamda, nükleer zarar gören kişiler nükleer zararlara ilişkin taleplerini nükleer hadiseye sebep olan tüm nükleer tesis işletenlere kendi sorumluluklarının toplam tutarına kadar toplu bir şekilde³² yöneltebilecekleri gibi tüm sorumlu işletenlerin toplam sorumluluk tutarına kadar bir veya daha fazla sorumlu işletene kar-

³¹ IAEA, *Safe Enclosure of Shutdown Nuclear Installations*, Technical Reports Series No. 375, IAEA, Vienna 1995, s. 24.

³² Bu kural, aynı taşıma aracında taşınan nükleer maddelerle ilgili bir nükleer olay veya bu maddelerin taşıma sırasında aynı nükleer tesis içinde yanlışlıkla depolandığı bir nükleer olay için geçerli değildir. Bu tür durumlarda, tüm sorumlu işletmecilerin sorumluluk miktarlarını birleştirmek yerine, toplam sorumluluk miktarı, bu işletmecilerden herhangi birine uygulanabilen en yüksek sorumluluk miktarı ile sınırlıdır (PCEM, p. 33/b).

şı ayrı ayrı yöneltebilirler.³³ Bununla birlikte, nükleer zarar görenlerin tazminat taleplerini ortak veya ayrı ayrı yöneltmelerine bakılmaksızın, hiçbir durumda sorumlu nükleer tesis işleten Paris Sözleşmesi’nde ve 7381 sayılı Kanun’da belirlenen azami sorumluluk tutarından fazlasını ödemek zorunda değildir.³⁴

B. Nükleer Hadise

Nükleer hadise, Paris Sözleşmesi m. 1/a-(i)’de “*nükleer zarara neden olan, aynı menşeli bir hadise ya da hadiseler dizisidir.*” şeklinde tanımlanmıştır. Paris Sözleşmesi’nde yer alan tanımın açık lafzından da anlaşılabacağı üzere nükleer tesiste meydana gelen her olay veya kaza nükleer hadise olarak nitelendirilmemektedir. Bir olayın veya kazanın nükleer hadise olması için bu olay veya kazanın neticesinde bir nükleer zarar meydana gelmelidir. Örneğin, nükleer tesisin inşa edilmesi sırasında inşaatta çalışan bir işçinin düşerek hayatını kaybetmesi durumu bir nükleer hadise olarak değerlendirilmez. Zira, olayın veya kazanın nükleer tesis içindeki herhangi bir radyasyon kaynağından, bir nükleer tesisten gelen, çıkan veya nükleer tesise gönderilen nükleer yakıttan veya radyoaktif ürünlerden veya nükleer maddelerin içindeki ya da bu maddelere ait atıklarından yayılması neticesinde iyonlaştırıcı radyasyonun ortaya çık-maması sebebiyle nükleer zarardan bahsedilememektedir.

Aynı kaynaktan meydana gelen bir dizi olayın nükleer zarara neden olması durumu da nükleer hadise kavramının kapsamında yer almaktadır. Bir dizi, belirli bir süre içinde meydana gelen olaylar olarak anlaşılmaktadır. Bu nedenle, örneğin, belirli bir süre boyunca yayılan ve nükleer zarara neden olan kontrolsüz bir radyasyon salınımı, radyoaktivite emisyonunda bir kesinti olsa bile, kökeni tek bir olaydan kaynaklanıyorsa, nükleer hadise olarak kabul edilir.³⁵

Paris Sözleşmesi m. 3/b uyarınca, nükleer hadise ve nükleer hadise dışında bir olayın birleşimi neticesinde meydana gelen nükleer zararlarda, zararın nükleer hadisenin sebep olduğu kısmının makul olarak ayırt edilememesi hâlinde zararın tamamının nükleer hadiseden kaynaklandığı kabul edilecektir. Nükleer zararın, nükleer hadise-

³³ PCEM, p. 33/a.

³⁴ Paris Sözleşmesi, m. 5/d.

³⁵ PCEM, p. 15.

nin yanı sıra Paris Sözleşmesi'nin kapsamında yer almayan bir iyonlaştırıcı radyasyon kaynağının salımının birleşiminden ortaya çıkması hâlinde, Paris Sözleşmesi hükümleri iyonlaştırıcı radyasyon salımına sebep olan kişinin sorumluluğunu azaltıcı veya ortadan kaldıracı bir etki göstermez. Bir başka ifadeyle, burada nükleer tesis işletenin münhasır sorumluluğunun yanı sıra iyonlaştırıcı radyasyon salımına neden olan kişinin de ayrıca genel sorumluluk hükümleri kapsamında sorumluluğu söz konusu olacaktır.

Nükleer hadisenin, yalnızca ani bir şekilde gerçekleşen bir patlama şeklinde ortaya çıkması zaruri değildir. Nükleer tesisten, halkın mevzuatta izin verilen sınırların üzerinde³⁶ radyasyona maruz kalmasına neden olacak şekilde zaman içerisinde radyoaktif maddelerin salınması da nükleer hadise kavramının kapsamında değerlendirilmektedir.³⁷

Nükleer tesis işletenin hukuki sorumluluğu, özel bir tür tehlike sorumluluğu olarak kurgulanmıştır. Tehlike sorumluluğunun söz konusu olabilmesi için karakteristik rizikonun ortaya çıkması yani bir olayın ve bu olay sonucunda bir zararın meydana gelmesi gereklidir.³⁸ Bu durumda, nükleer tesis işletenin sorumluluğunun ortaya çıkabilmesi için nükleer zarara sebebiyet veren bir nükleer hadisenin gerçekleşmesi gerekmektedir.³⁹ Nükleer hadisenin bu noktada, nükleer tesis işletenin sorumluluğunun tipik tehlikesi olarak nitelendirileceği kanaatindeyiz.

C. Nükleer Zarar

"Nükleer zarar" kavramının tanımına 7381 sayılı Kanun'da yer verilmemesi nedeniyle nükleer tesis işletenin hukuki sorumluluğu kapsamında Paris Sözleşmesi'nde yer alan nükleer zarar kavramı geçerli olduğundan bu kısımda Paris Sözleşmesi'nde yer alan nükleer zarar tanımı ele alınmıştır.

³⁶ Halk için doz sınırları, 29.05.2018 tarihli ve 30435 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Nükleer Tesislerde Radyasyondan Korunma Yönetmeliği m. 9'da belirlenmiştir.

³⁷ O. Gökhan Antalya, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* Cilt V/1, 2, Seçkin, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2019, s. 548 N. 2322; Ayça Zorluoğlu Yılmaz, *Tehlike Sorumluluğunda Bedensel Zararlar ve Tazminat*, Yetkin, Ankara 2020/01, s. 139.

³⁸ Aydoğdu, s. 221.

³⁹ Paris Sözleşmesi, m. 3.

Paris Sözleşmesi’nde nükleer zarar kavramının tanımı oldukça detaylı bir şekilde yapılmıştır.⁴⁰ Tanımda ilk olarak zarar kalemlerine yer verilmiş, zarar kalemleri sayıldıktan sonra ise bu zarar kalemlerinin menşeinin arz etmesi gereken özelliklere yer verilmiştir. Madde metninde sayılan zarar kalemlerinin nükleer zarar olarak nitelendirilebilmesi için bu zarara sebep olan iyonlaştırıcı radyasyonun nükleer tesis içerisinde yer alan bir radyasyon kaynağından veya bir nükleer tesisten gelen, çıkan ya da bir nükleer tesise gönderilen radyoaktif maddelerden kaynaklanması şartı aranmaktadır. Dolayısıyla, nükleer zarar ve nükleer tesis kavramları arasında sıkı bir bağlantı bulunmaktadır. Zira bir nükleer tesisten menşeinin almayan radyoaktif maddelerden kaynaklanan zararlar nükleer zarar olarak nitelendirilemeyeceği için bu durumda oluşan zararlar hakkında 7381 sayılı Kanun ve Paris Sözleşmesi hükümleri uygulama alanı bulamayacaktır. Örneğin nükleer tesis dışında bir yerde radyasyon uygulaması yürütülmekteyken veya bir radyasyon tesisinde yürütülen bir faaliyet sebebiyle meydana gelen bir kaza sonrasında ortaya çıkan zarar, ortada bir nükleer tesis olmaması nedeniyle nükleer zarar olarak nitelendirilemeyeceğinden burada oluşan zararın tazmininde Paris Sözleşmesi ve 7381 sayılı Kanun hükümleri değil TBK’de yer alan tehlike sorumluluğuna ilişkin hükümler uygulama alanı bulacaktır.

Paris Sözleşmesi’ne göre nükleer tesis içerisinde yer alan bir radyasyon kaynağı veya bir nükleer tesisten gelen, çıkan ya da bir nükleer tesise gönderilen radyoaktif maddelerden kaynaklanan can kaybı, kişisel yaralanmalar, malvarlığının zarar görmesi ya da kaybı durumları nükleer zarar tanımının kapsamında yer almaktadır. Bununla birlikte, can kaybı, kişisel yaralanma veya malvarlığının zarar görmesi sonucunda zarar gören kişide bir ekonomik zararın meydana gelmesi ve bu zararın can kaybı, kişisel yaralanma veya malvarlığı zararları kapsamında tazmin edilememesi halinde bu ekonomik zararlar da nükleer zarar kapsamında Paris Sözleşmesi hükümlerince tazmin edilebilecektir. Bu duruma örnek olarak nükleer hadise sebebiyle fabrika binası zarar gören bir işletme sahibinin üretimin durması nedeniyle yoksun kaldığı zarar gösterilebilir.⁴¹

⁴⁰ Paris Sözleşmesi, m. 1/a - (vii).

⁴¹ PCEM, p. 58.

Önemli ölçüde zarar gören çevrenin eski hale getirilmesi için gerçekten alınan veya alınacak ikame tedbirlere⁴² ilişkin masraflar da malvarlığı zararları kapsamında tazmin edilmedikleri durumlarda nükleer zarar kavramının kapsamı dâhilindedir. Çevrenin önemli ölçüde zarar görüp görmediğinin takdiri ise yetkili mahkemeye aittir.⁴³

Nükleer zarar kavramı kapsamında tazmin edilebilecek bir diğer husus ise, malvarlığı zararları kapsamında tazmin edilmemiş olması şartıyla, önemli ölçüde zarar gören çevreden faydalanılamaması nedeniyle oluşan doğrudan bir ekonomik çıkardan kaynaklanan zararlardır. Örneğin bir nükleer hadise sonucunda oluşan radyoaktif kontaminasyon nedeniyle kirlenen denizlerde balıkçılık yapan bir kişinin balıklarını satamaması durumunda yoksun kalacağı kâr Paris Sözleşmesi hükümlerine göre tazmin edilebilecektir.⁴⁴ Madde metnindeki *“doğrudan bir ekonomik çıkar”* ifadesi ile nükleer hadise ile nükleer zarar arasındaki illiyet bağının sınırları çizilmeye çalışılmış, nükleer zarar nedeniyle illiyet bağı zayıf durumlar için ödenecek tazminatın önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Yukarıdaki örnek üzerinde açıklamak gerekirse, balıkçının gelir kaybı tazmin edilecekken balıkçının tedarikçilerinin balıkçının işini kaybetmesi ve dolayısıyla kendilerinden ürün satın almaması nedeniyle oluşan zararları nükleer hadise ile aralarındaki illiyet bağının zayıf olması sebebiyle tazmin edilemeyecektir.⁴⁵

Önleyici tedbirlerin maliyetleri ve bu tedbirlerden kaynaklanan diğer kayıp ve zararlar da nükleer zarar tanımının içerisinde yer almaktadır. Önleyici tedbirler yine Paris Sözleşmesi m. 1/a- (ix)’da *“bir nükleer hadisenin meydana gelmesinin ardından veya ciddi ve yakın bir nükleer zarar tehdidi oluşturan bir hadisenin meydana gelmesinin ardından, ... nükleer zararları önlemek ya da en aza indirmek amacıyla herhangi bir kişi tarafından alınan tüm makul tedbirler ...”* şeklinde tanımlanmıştır. Önleyici tedbirler,

⁴² İkame tedbirler ifadesi Paris Sözleşmesi m. 1/a-(viii)’de *“Tedbirlerin alındığı Devletteki yetkili makamlarca onaylanmış olan, ve çevrenin tahrip edilmiş ya da hasar görmüş olan öğelerinin ikamesini ya da onarılmasını, ya da, uygun olan yerlerde, bu öğelerin eşitlerinin yeniden çevreye kazandırılmasını amaçlayan tüm makul tedbirler ...”* şeklinde tanımlanmıştır. Bent hükmünde ikame tedbirleri almaya yetkili kişileri belirlenmesi hususunda nükleer zararın meydana geldiği yerdeki mevzuatın uygulanacağı hüküm altına alınmıştır.

⁴³ PCEM, p. 59 (a).

⁴⁴ PCEM, p. 60 (a).

⁴⁵ PCEM, p. 60 (b).

nükleer hadise sonrasında genellikle kamu otoriteleri tarafından alınır ve iyot tableti alınmasından hadisenin meydana geldiği yerin tahliyesine kadar geniş bir yelpazede ortaya çıkabilir.⁴⁶ Bununla birlikte, önleyici tedbirlerin Paris Sözleşmesi kapsamında tazmin edilebilmesi için bunların *makul tedbirler*⁴⁷ olarak nitelendirilmesi gerekir. Nükleer hadise sonrasında, önleyici tedbirlerin alındığı ülke hukukunda bu tedbirlerin alınması için bahse konu ülke kurumlarından alınacak bir onaya ihtiyaç varsa, bu onay olmaksızın alınan önleyici tedbirlerin Paris Sözleşmesi kapsamında tazmin edilmesi mümkün değildir.⁴⁸

Kural olarak nükleer zarar türleri arasında tazmin edilmeleri bakımından herhangi bir öncelik ilişkisi bulunmamaktadır. 7381 sayılı Kanun'da da nükleer zararların nükleer tesis işletenin sorumluluk sınırını aştığı durumlar hariç olmak üzere nükleer zarar kalemleri arasında herhangi bir önceliklendirme yapılmamıştır. Bununla birlikte, uygulamada Hollanda, İspanya, Polonya gibi bazı ülkelerde ulusal mevzuat ile nükleer zararların tazmini hususunda birtakım öncelik kuralları getirilmiştir.⁴⁹

D. Nükleer Hadise ve Nükleer Zarar Arasındaki İlliyet Bağı

Sorumluluğun tespitinde kusursuz sorumluluk hallerinde illiyet bağı ayrı bir önem arz etmektedir, zira burada sorumluluk kusurdan ziyade belirli bir olay veya tehlike neticesinde ortaya çıkan zarar ile bu olay veya tehlike arasındaki illiyet bağının üzerinde temellendirilmektedir.⁵⁰ Nükleer zararın varlığının ispat yükünün nükleer zarar görende olması nedeniyle ve kimi nükleer zararların ispatında yaşanan güçlükleri bertaraf etmek üzere nükleer zarar görenler için nükleer zarar ile nükleer hadise arasındaki illiyet bağının ispatı noktasında birtakım kolaylıklar sağlanması gerektiği savunulmaktadır

⁴⁶ PCEM, p. 62 (b).

⁴⁷ Makul tedbirler ifadesi Paris Sözleşmesi m. 1/a- (x)'da tanımlanmıştır.

⁴⁸ PCEM, p. 62/b.

⁴⁹ Nükleer zararların tazminine ilişkin öncelik kurallarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.oecd-nea.org/upload/docs/application/pdf/2024-10/priority_rules_2024-10_clean.pdf, (E.T.: 02.05.2025).

⁵⁰ Fikret Eren, *Sorumluluk Hukuku Açısından Uygun İlliyet Bağı Teorisi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No. 361, Sevinç Matbaası, Ankara 1975, (Kısaltılmışı: Eren, İlliyet), s. 2; Zorluoğlu Yılmaz, s. 62; Nuri Erişgin, "Tehlike Bağı", AÜHFD, C. XLIX, S. 1 - 4, 2000, s. 137 - 154, s. 138.

Nükleer tesis işletenin sorumluluğunun doğması için zararın, nükleer tesise özgü karakteristik riziko olarak nitelendirilebileceğimiz nükleer hadiseden kaynaklanması gerekmektedir.⁵¹ Nükleer hadise tanımı, Paris Sözleşmesi'nin 2004 Protokolü ile değişikliğe uğramış ve farklı rejimler arasındaki terimlerin yeknesaklaştırılması amacıyla Viyana Sözleşmesi ile Nükleer Zararın Ek Tazmini Sözleşmesi (CSC)'nde yer alan nükleer hadise tanımıyla benzer şekilde Paris Sözleşmesi'nde yeniden tanımlanmıştır. Nükleer hadise (*nuclear incident*), Paris Sözleşmesi m. 1/a-(i)'de "*nükleer zarara neden olan, aynı menşeli bir hadise ya da hadiseler dizisi*" olarak tanımlanmıştır.

Nükleer hadise tanımına göre, bir olayın nükleer hadise olarak nitelendirilebilmesi için bu hadise neticesinde bir nükleer zarar meydana gelmiş olması şartı aranmaktadır.⁵² Nükleer zarara sebep olmamış ancak bir nükleer zararın ortaya çıkma ihtimaline sebep olan olaylar ise nükleer hadise olarak nitelendirilmemektedir.⁵³ İlaveten, nükleer hadise tanımı yalnızca tek bir nükleer hadiseyi değil nükleer zarara sebep olan aynı hadiseden kaynaklanan hadise dizilerini de kapsamaktadır. Madde metninde geçen *hadiseler dizisi* belli bir zaman diliminde gerçekleşen hadiseleri ifade etmektedir.⁵⁴ Örneğin, belli bir zaman diliminde yayılan radyasyon sebebiyle bir nükleer zarar ortaya çıkması halinde zaman içerisinde radyasyon yayılımında kesintiler olsa bile eğer kaynağı aynı hadiseye dayanıyorsa bir nükleer hadise olarak değerlendirilmektedir.⁵⁵

Nükleer hadiseler söz konusu olduğunda nükleer hadise ve nükleer zarar arasındaki illiyet bağının tespit edilmesi nükleer tesis işletenin sorumluluğunun kusursuz sorumluluk olması nedeniyle ayrı bir önem arz etmektedir. Öte yandan, nükleer hadiselerin gecikmiş etkilerinin nükleer hadiseden uzun bir süre sonra ortaya çıkması nedeniyle bilhassa can kaybı veya yaralanma şeklinde meydana gelen nükleer

⁵¹ Zorluoğlu Yılmaz, s. 139; Antalya'ya göre nükleer zararlar bakımından uygun illiyet bağı teorisinin yanı sıra genel hayat rizikosunu teorisinin de bilhassa tolere edilebilir radyasyona maruz kalan kişilerin talepleri bakımından uygulanması gerekmektedir. Bkz. Antalya, s. 551 N. 2337.

⁵² PCEM, p. 15 (a).

⁵³ PCEM, p. 15 (b).

⁵⁴ PCEM, p. 15 (a).

⁵⁵ PCEM, p. 15 (a).

zararlar ve nükleer hadise arasındaki illiyet bağının tespit edilmesi her zaman kolay olmamaktadır.⁵⁶ Zira, iyonlaştırıcı radyasyonun insan bedeni üzerindeki *stokastik etkilerinin* ve radyasyon dozunun büyüklüğünün bu etkilerin ortaya çıkmasındaki öneminin tam olarak bilinmemesi nedeniyle kimi nükleer zararların nükleer hadiseden kaynaklanan iyonlaştırıcı radyasyon ile bağlantılı olarak ortaya çıkıp çıkmadığının tespit edilmesi oldukça güçtür.⁵⁷ Can kaybı veya yaralanma durumları nükleer hadisenin gerçekleştiği tarihten çok uzun bir süre sonra ortaya çıkabilmekte ve iyonlaştırıcı radyasyonun etkileri nedeniyle ortaya çıkan hastalıkların çok geniş bir yelpazeye yayılması ve iyonlaştırıcı radyasyonla ilişkilendirilebilecek belirli özelliklere sahip olmamaları nedeniyle iyonlaştırıcı radyasyona maruz kalma ile ortaya çıkan hastalık arasında doğrudan bir neden sonuç ilişkisi kurmak mümkün olmamaktadır.⁵⁸ Bilhassa, nükleer bir patlamadan kaynaklanmayan ancak yine bir nükleer hadise olarak nitelendirilen olaylar nedeniyle radyoaktif sızıntıların meydana gelmesi hallerinde nükleer zarar ve nükleer hadise arasındaki illiyet bağının ispatı oldukça güçleşmektedir.⁵⁹ Nitekim, İngiltere’de davacılar Elizabeth Reay ve Vivien Hope ile davalı *British Nuclear Fuel Plc. (BNFL)* arasında görülen davada,⁶⁰ Elizabeth Reay’in kızı Dorothy Reay’in 11 aylıkken lösemiden vefat etmesi ve Vivien Hope’un da lenfoma hastalığına yakalanması ile BNFL tarafından işletilen Sellafield nükleer tesisinden yayılan radyonüklitler arasında illiyet bağı bulunmadığı gerekçesiyle mahkeme tarafından davacıların tazminat talepleri reddedilmiştir.⁶¹

Paris Sözleşmesi’nde işletenin sorumluluktan kurtulabileceği haller, yalnızca zarara uğrayan kişiye karşı tazminat ödeme yükümlülüğünden muaf tutulabileceği m. 6/e’de ve herkese karşı illiyet bağının

⁵⁶ Pauli Stahlberg, “Causation and the Problem of Evidence in Cases of Nuclear Damage”, Nuclear Law Bulletin, No. 53, Vol. 1994/1, OECD Publishing, s. 23.

⁵⁷ Stahlberg, s. 23; Rebecca Jane Harrison, *Scientific Evidence and the Toxic Tort: A Socio – legal Study of the Issues, Expert Evidence and Judgement in Reay and Hope v British Nuclear Fuels Plc.*, PhD thesis, London School of Economics and Political Science 1999, s. 38.

⁵⁸ Stahlberg, s. 23; OECD, *Liability and Compensation for Nuclear Damage – An International Overview*, 1994 (Liability and Compensation), s. 106 – 107.

⁵⁹ Aydoğdu, s. 277.

⁶⁰ Bahse konu davaya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Harrison, s. 147 vd.

⁶¹ Stahlberg, s. 23; Harrison, s. 147.

kesildiği ve sorumluluğun ortadan kalktığı m. 9'da düzenlenmiştir. 7381 sayılı Kanun'da da Paris Sözleşmesi'nde yer alan sebepler m. 12/5 ve m. 12/8 marifetiyle Türk hukukuna aktarılmıştır.

Paris Sözleşmesi m. 6/e'de, nükleer zarar görenin kastı veya ağır ihmali durumunda nükleer tesis işletenin kısmen veya tamamen sorumluluktan kurtulmasına yönelik düzenleme yapma yetkisi Taraf Devletlere tanınmıştır. Bu yönde, 7381 sayılı Kanun m. 12/8'de nükleer zarara neden olan nükleer hadisenin nükleer zarar gören kişinin kastından ya da ağır ihmalden meydana geldiğinin ispatlanması durumunda nükleer tesis işletenin yalnızca zarar gören ve kastı ya da ağır ihmali bulunan bu kişiye karşı yetkili mahkemenin kararı neticesinde kısmen ya da tamamen sorumluluktan kurtulabileceğine dair düzenleme ihdas edilmiştir. Nükleer zarar görenin, nükleer hadiseyi ortaya çıkarmaya yönelik olarak tasarlayarak ve isteyerek bir fiili icra etmesi halinde nükleer zarar görenin kastından bahsedilir.⁶²

Nükleer tesis işletenin nükleer zarar görene karşı sorumluluktan kısmen veya tamamen kurtulması hali, nükleer zarar görenin her ihmali davranışı için söz konusu olmaz. Nükleer zarar görenin, nükleer hadisenin ortaya çıkmasında ağır ihmalinin bulunması gerekir. Ağır ihmal, aynı şartlar altında bulunan her makul insanın almasının beklendiği en basit önlemlerin alınmamış olması halinde söz konusu olur.⁶³ Yine, nükleer hadisenin nükleer zarar görenin ağır ihmali neticesinde meydana geldiğinin nükleer tesis işleten tarafından ispatlanması ve yetkili mahkemenin kararı neticesinde nükleer tesis işleten ağır ihmali bulunan bahse konu kişiye karşı sorumluluğundan tamamen veya kısmen kurtulabilir. Nükleer tesis işletenin, nükleer zarar gören kişinin kastı veya ağır ihmali sebebiyle meydana gelen nükleer hadiseden kaynaklanan nükleer zararlardan bu kişiye karşı sorumluluktan tamamen veya kısmen kurtulması noktasında belirleme yapma yetkisi yetkili mahkemeye bırakılmış olup bu durumda TBK m. 52 uyarınca hâkim takdir yetkisi dâhilinde karar verecektir.⁶⁴

7381 sayılı Kanun m. 12/5'e göre; nükleer tesis işleten nükleer hadisenin doğrudan bir silahlı çatışma, hasmane hareketler, iç savaş

⁶² Antalya, s. 75 N. 150; Eren, *Genel Hükümler*, s. 657 N. 1775.

⁶³ Eren, *Genel Hükümler*, s. 663 N. 1795; Antalya, s. 84 N. 195.

⁶⁴ Eren, *Genel Hükümler*, s. 877 - 878 N. 2397.

veya ayaklanma sebebiyle meydana gelmesi neticesinde ortaya çıkan nükleer zararlardan sorumlu tutulmamaktadır. Burada bahse konu eylemler, nükleer hadise ve nükleer zarar arasındaki illiyet bağıını ortadan kaldıran mücbir sebepler olarak kabul edilmektedir. 7381 sayılı Kanun’da yer alan hüküm, Paris Sözleşmesi’nin Resmî Gazete’de yayımlanan çevirisiyle⁶⁵ işletici kavramı yerine işleten kavramının kullanılması dışında birebir aynı olacak şekilde kaleme alınmıştır.

7381 sayılı Kanun m. 12/5’te yer alan düzenlemede ifade edilen silahlı çatışma, hasmane hareketler, iç savaş ve ayaklanma durumlarının kapsamının netleştirilmesi, nükleer tesis işletenin sorumluluğunun tespiti bakımından önem arz etmektedir. Paris Sözleşmesi’nin açıklayıcı metninde⁶⁶; silahlı çatışma ve hasmane hareketler durumlarının uluslararası karakterli olması, iç savaş ve ayaklanma durumlarının ise siyasi bir nitelik taşıması gerektiğinden bahsedilmiştir.⁶⁷ Nitekim doktrinde de silahlı çatışma ve hasmane hareketler kavramlarının uluslararası bir nitelik taşıması gerektiği; iç savaş ve ayaklanma durumlarının ulusal boyutta olması gerektiğini ileri süren görüşler bulunmaktadır.⁶⁸

Düşmanca hareketlerin kapsamına terör eylemlerinin girip girmediği hususunda bilhassa New York’ta bulunan Dünya Ticaret Merkezi’ne 11.09.2001 tarihinde gerçekleştirilen terör saldırısının sonrasında yoğun tartışmalar ortaya çıkmıştır.⁶⁹ Bir nükleer tesise terör saldırısının gerçekleşmesi halinde bu durumun nükleer tesis işletenin sorumluluğunu ortadan kaldıran bir sebep olarak değerlendirilemeyeceği Paris Sözleşmesi’nin açıklayıcı metninde açıkça belir-

⁶⁵ Paris Sözleşmesi’nin Resmî Gazete’de yayımlanan çevirisi için bkz. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/12/20211210_10.pdf e.t. (E.T.: 07.03.2025).

⁶⁶ Nükleer tesis işletenin sorumluluğunu kesen silahlı çatışma, hasmane hareketler, iç savaş ve ayaklanma hallerine ilişkin Paris Sözleşmesi’nin asıl metninde herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Öte yandan, bu ifadelerden çıkarılması gereken anlamlara ilişkin olarak Paris Sözleşmesi’ni yorumlama noktasında bir araç görevi gören açıklayıcı metinde (exposé des motifs) birtakım düzenlemelere yer verilmiştir. Bununla birlikte, Paris Sözleşmesi hükümleri bakımından asıl bağlayıcı dokümanın Sözleşme’nin metni olduğu unutulmamalıdır.

⁶⁷ PCEM, p. 80/a.

⁶⁸ Norbert Pelzer, “On Modernising the Paris Convention”, Nuclear Law Bulletin, No. 12, OECD, Paris 1973 (Kısaltılmışı: Pelzer, Paris Convention), s. 55.

⁶⁹ Aydoğdu, s. 254.

tilmiştir.⁷⁰ Bir başka ifadeyle, nükleer tesislere yönelik terör saldırıları neticesinde ortaya çıkan nükleer zararların tazmininden nükleer tesis işleten sorumludur.⁷¹

Düşmanca hareketler kavramının kapsamına grev ve sendikal hareketlerin girdiğine dair bazı görüşler⁷² bulunmaktaysa da bu hallerin Paris Sözleşmesi m. 9'da sınırlı sayıda sayılmış nükleer tesis işletenin sorumluluğunu ortadan kaldıran hallerden biri olarak açıkça yer almaması nedeniyle⁷³ düşmanca hareketler kavramının kapsamında değerlendirilemeyeceği görüşündeyiz.

İç savaş ve ayaklanma hallerinin söz konusu olduğu durumlarda "*savaş rizikoları*"ndan bahsedilir ve bu durumlarda illiyet bağının kesilmesi nedeniyle nükleer tesis işletenin sorumluluğu ortaya çıkmaz.⁷⁴

E. Nükleer Tesis İşletenin Sorumluluğunun Sınırları

Nükleer enerji alanında hukuki sorumluluk rejimleri hem nükleer tesis işletenler hem de olası bir nükleer hadise neticesinde nükleer zarar görenler için dengeli bir sistem inşa etme amacını taşır.⁷⁵ Bu kapsamda, nükleer zarar görenler için etkili ve adaletli bir tazminat sisteminin kurulması, nükleer tesis işletenler içinse yürüttükleri tehlikeli faaliyet nedeniyle ortaya çıkabilecek zararlar sebebiyle karşılaşabilecekleri tazminat talepleri altında ezilmemeleri amacıyla nükleer tesis işletenler için nükleer hadiselerden kaynaklanan nükleer zararlar için sorumluluk sınırları tayin edilmiştir.⁷⁶

Nükleer zararlar için nükleer tesis işletenlerin sorumluluk sınırlarına ilişkin olarak birçok farklı uygulama mevcuttur. Kimi ülkeler Paris Sözleşmesi'nde yer alan asgari sorumluluk sınırını esas almak-

⁷⁰ PCEM, p. 80/a.

⁷¹ Antalya, s. 551 N. 2340; OECD/NEA Secretariat; "*Insurance Coverage for Third Party Liability and Material Damage Arising From Nuclear Incidents Caused by Terrorist Acts*", Nuclear Law Bulletin No. 78, December 2006, OECD/NEA, Paris, s. 26.

⁷² Güneysu, s. 222.

⁷³ Antalya, s. 552 N. 2341; Aydoğdu, s. 254.

⁷⁴ Aydoğdu, s. 255.

⁷⁵ Paris Sözleşmesi, Başlangıç Hükümleri.

⁷⁶ Julia A. Schwartz, "*International Nuclear Third Party Liability Law: The Response to Chernobyl*", International Nuclear Law in the Post-Chernobyl Period, 2006, OECD, s. 40.

ta⁷⁷, kimi ülkeler bu asgari tutardan daha yüksek bir sorumluluk tutarı tayin etmekte⁷⁸, kimi ülkeler ise nükleer tesis işletenin sorumluluğunu sınırsız olarak belirlemektedir.⁷⁹

Nükleer tesis işletenler için sorumluluk sınırları, 7381 sayılı Kanun m. 13'te belirlenmiş ve nükleer tesis işletenin sorumluluğuna dair 700 milyon avroluk bir maddi bir sınırlama öngörülmüştür. Böylelikle, gerçekleşen nükleer hadise nedeniyle ortaya çıkan nükleer zararların 700 milyon avroya kadarki kısmı nükleer tesis işleten tarafından yaptırılan sigorta veya gösterilen teminat marifetiyle ödenecektir. Nükleer tesis işletenin sorumluluk sınırını aşan boyutlarda nükleer zararın ortaya çıkması hâlindeyse 7381 sayılı Kanun m. 18/4 gereğince Cumhurbaşkanı uygun göreceği tedbirleri almakla yetkili ve yükümlü kılınmıştır.

F. Sigorta Yaptırma veya Teminat Gösterme Yükümlülüğü

1. 7381 sayılı Kanun Hükümleri

Nükleer tesis işletenin sigorta yaptırma veya teminat gösterme zorunluluğu, Paris Sözleşmesi hükümleriyle paralel olarak 7381 sayılı Kanun'da da düzenlenmiş bulunmaktadır. 7381 sayılı Kanun m. 14/1 uyarınca nükleer tesis işletenler, işlettikleri her bir nükleer tesis veya yürüttükleri her bir taşıma faaliyeti için 7381 sayılı Kanun m. 13'te belirlenen sorumluluk üst limiti tutarında ve NDK tarafından belirlenen zamanda ve şartlarda sigorta yaptırmak veya sigorta dışında başka bir teminat göstermekle yükümlüdür.

Nükleer tesis işletenin ilgili faaliyetine başlaması için yaptırdığı sigortaya veya gösterdiği mali teminata ilişkin sunduğu belgelerin NDK tarafından uygun bulunması şarttır.⁸⁰ Nükleer tesis işleten faaliyetini yürüttüğü sürece sigortanın veya mali teminatın süresinin sona

⁷⁷ Örneğin; Türkiye, Danimarka, Fransa, İtalya.

⁷⁸ Örneğin; Hollanda, Belçika.

⁷⁹ Örneğin; Almanya, Japonya, Lüksemburg. Ülkelerdeki nükleer tesis işletenlerin sorumluluk sınırlarına ve mali teminat tutarlarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. OECD/NEA Resmî internet sayfası, https://www.oecd-nea.org/upload/docs/application/pdf/2024-02/cppc_operators_liability_amounts_2020-11_2022-02-16_11-04-26_755.pdf (E.T.: 15.05.2025).

⁸⁰ 7381 sayılı Kanun, m. 14/3.

ereceği durumlarda yaptırılan bu sigortanın veya gösterilen teminatın süresinin sona erme tarihinden önce yeni bir sigorta yaptırmakla veya başka bir teminat göstermekle mükelleftir.⁸¹

Nükleer tesis işletenin her bir nükleer hadise için sigorta veya mali teminat sağlama yükümlülüğü bulursa da uygulamada sigorta güvencesi genellikle her bir nükleer hadiseden ziyade belirli bir süre için öngörülmektedir. Uygulamadaki bu duruma ilişkin olarak Paris Sözleşmesi'nde veya 7381 sayılı Kanun'da herhangi bir yasaklayıcı hüküm bulunmamaktadır. Bir başka ifadeyle nükleer tesis işletenin sigortasını belirli bir süre için yaptırabilme imkânı mevcuttur. Ancak sigortanın belirli bir süre için öngörülmesi halinde bu süre içerisinde gerçekleşen ilk nükleer hadise sonucunda, sonraki nükleer hadiseler için mali güvenliğin sağlanmasına yönelik uygun önlemler alınmadan azami sorumluluk miktarının azaltılmaması veya tüketilmemesi şarttır.⁸² Sigorta, reasürans veya diğer mali teminat olarak sağlanan meblağlar yalnızca bir nükleer hadisenin neden olduğu zararın tazmini için kullanılabilir.⁸³

7381 sayılı Kanun m. 14/2 ile nükleer maddelerin Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik alanında yapılacak transit geçişleri için sorumluluk sınırı yedi yüz milyon avro olarak belirlenmişken, nükleer tesis işletenlerin transit geçişler için yaptıracakları sigorta veya gösterecekleri teminat tutarı seksen milyon Avro olarak tayin edilmiştir. Madde gerekçesinde nükleer maddelerin transit geçirilmesine ilişkin sorumluluk miktarı ile sigorta miktarının ayrı belirlenmesinin sebebi-ne ilişkin bir açıklama yapılmamıştır.

Paris Sözleşmesi m. 7/e ile Taraf Devletlere, nükleer maddelerin kendi sınırları içerisinde transit geçişi için azami sorumluluk tutarının transit geçiş sırasında oluşabilecek bir nükleer hadise riskini karşılama noktasında yeterli bulunmaması hâlinde ilgili yabancı işleticinin azami sorumluluk tutarının kendi sınırları dâhilinde yer alan nükleer tesislerin işleticilerinin azami sorumluluk tutarını aşmayacak şekilde arttırılması koşuluna bağlayabilme yetkisi tanınmıştır. Öte yandan, nükleer maddelerin transit geçişi sırasında yaptırılacak sigorta veya gösterilecek teminat tutarına ilişkin ayrıca bir düzenleme ihdas edilmemiştir.

⁸¹ 7381 sayılı Kanun, m. 14/4.

⁸² PCEM, p. 82.

⁸³ 7381 sayılı Kanun, m. 14/6, Paris Sözleşmesi, m. 10/c.

Paris Sözleşmesi m. 10/e’de nükleer tesis işletenlerin yaptırması gereken sigorta veya göstermesi gereken mali teminata ilişkin tutarın Paris Sözleşmesi m. 7/a ve m. 7/b’de belirlenen⁸⁴ sorumluluk sınırlarını karşılaması gerektiği düzenlenmiş, bu maddede Paris Sözleşmesi m. 7/e’de nükleer maddelerin transit geçişine ilişkin tayin edilecek sigorta veya teminat tutarına yönelik herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Bu kapsamda, 7381 sayılı Kanun’da nükleer maddelerin transit geçirilmesi için sorumluluk ve sigorta tutarlarının farklı tayin edilmesinin Paris Sözleşmesi hükümlerine aykırılık teşkil etmediği söylenebilir. Ancak uygulamada nükleer maddelerin transit geçirilmesi esnasında meydana gelen bir nükleer hadise nedeniyle 80 milyon avrodan daha fazla bir nükleer zararın ortaya çıkması hâlinde Paris Sözleşmesi’yle nükleer zarar görenler için getirilen avantajlı sistemin uygulanmasının sektöre uğrayabileceği değerlendirilmektedir.

7381 sayılı Kanun, aynı zamanda nükleer tesis işletenin sigortacısına veya mali teminat sağlayıcısının yükümlülüklerine ilişkin düzenlemeler de ihtiva etmekte ve bu kişilere iki ay önceden NDK’ye yazılı bildirim yapmaksızın sigortayı veya mali teminatı iptal etme veya askıya alma yasağı getirmektedir.⁸⁵ Bu yasak, sigortanın veya mali teminatın nükleer maddelerin taşınmasına ilişkin olması hâlinde söz konusu taşıma süresince sigortanın veya mali teminatın iptal edilememesi veya askıya alınamaması olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁶

Nükleer zararlardan kaynaklanan hukuki sorumluluk kapsamında aynı sahada tek bir nükleer tesis işleten tarafından işletilen birden fazla nükleer tesis olması durumunda bunların tek bir tesis olarak kabul edileceği 7381 sayılı Kanun ile hüküm altına alınmıştır.⁸⁷ Böylelikle, aynı sahada aynı nükleer tesis işleten tarafından işletilen birden fazla

⁸⁴ Paris Sözleşmesi m. 7/a’da nükleer tesis işletenlerin sorumluluğu her bir nükleer hadise için asgari 700 milyon avro olarak belirlenmiştir. Paris Sözleşmesi m. 7/b’de nükleer tesis işletenlerin sorumluluk sınırları; düşük riskli olarak değerlendirilen nükleer tesisler için asgari 70 milyon avro, nükleer maddelerin taşınması faaliyetleri için asgari 80 milyon avro olarak belirlenmiştir.

⁸⁵ 7381 sayılı Kanun, m. 14/5.

⁸⁶ 7381 sayılı Kanun, m. 14/5, Paris Sözleşmesi, m. 10/b.

⁸⁷ 7381 sayılı Kanun, m. 12/9.

nükleer tesisin de tek bir nükleer tesis çatısı altında sigortalanmasına imkân tanınmıştır.⁸⁸

7381 sayılı Kanun'da nükleer tesis işletenlere, sigorta yaptırma veya teminat gösterme yükümlülüğünü yerine getirmemeleri hâlinde, nükleer tesis işletenin faaliyetine yönelik olarak belirlenen sorumluluk sınırının binde üçü kadar idari para cezası⁸⁹ öngörülmüştür.⁹⁰ İlâveten, 7381 sayılı Kanun m. 25/5 mucibince 7381 sayılı Kanun m. 14'te yer alan hükümlere aykırı hareket edildiğinin tespit edildiği durumlarda

⁸⁸ Ulusal mevzuatta ve Paris Sözleşmesi'nde yer alan nükleer tesis kavramları arasında bu hükmün uygulanmasına yönelik bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Nükleer tesislere ilişkin faaliyetlerin radyasyondan korunma, güvenlik ve emniyet ilkeleri çerçevesinde yürütüldüğünün tespit ve teyit edilmesi için faaliyetlerin yetkilendirilmesine ilişkin usul ve esasları belirlemek üzere yayımlanan Nükleer Tesislere İlişkin Yetkilendirmeler Yönetmeliği'ne göre; "Reaktör: Nükleer maddenin zincirleme reaksiyon ile bölünmesinin kontrollü bir şekilde sürdürülmesini sağlayan sistemler bütünü; Ünite: Nükleer santrallerde bir reaktör içeren ve bağımsız olarak üretim yapabilecek nitelik ve sistemlere sahip birimi; Nükleer santral: Nükleer enerjiden ısı ve/veya elektrik üretmek amacıyla tasarlanan ve kullanılan bir veya birden fazla ünite içerebilen tesisi" ifade eder. Mezkûr Yönetmelik m. 6/3'te ise "Bir nükleer tesisin sahasında yeni bir ünitenin veya ayrı bir nükleer tesisin, radyasyon tesisinin veya radyoaktif atık tesisinin kurulması, işletilmesi veya işletmeden çıkarılması için birden fazla tüzel kişiye yetki verilmez." hükmünü, dördüncü fıkrası ise "Nükleer santrallerde inşaat ve işletmeye alma izinleri ile işletme lisansları üniteye münhasırdır." hükmünü amirdir. Bahse konu hükümlere bakıldığında, nükleer santrallerin söz konusu olduğu durumlarda, her bir ünitenin ayrı ayrı lisanslanması ve aynı saha içerisinde yeni bir ünitenin kurulması hâlinde başka bir kişiye lisans verilememesi hükümleri göz önünde bulundurulduğunda Nükleer Tesislere İlişkin Yetkilendirmeler Yönetmeliği'nde tanımlanan "ünite" kavramının Paris Sözleşmesi'nde yer alan "nükleer tesis" kavramının kapsamında yer aldığı değerlendirilmektedir. Bu hususu somut bir örnekle açıklamak gerekirse, hâlihazırda yürütülmekte olan Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesinin dört üniteden oluşmakta ve her bir ünite için ayrı ayrı işletme lisansı alınması gerekmektedir. Dolayısıyla, Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nde bulunan bu dört ünitenin her biri Paris Sözleşmesi kapsamında ayrı ayrı nükleer tesis niteliği taşımaktadır. 7381 sayılı Kanun m. 12/9 uyarınca, nükleer zararlardan kaynaklanan hukuki sorumluluk hükümleri çerçevesinde bu dört ünite, tek bir nükleer tesis olarak kabul edilir ve tek bir nükleer tesis çatısı altında sigortalılır.

⁸⁹ NDK tarafından uygulanacak idari yaptırımların ve bunların uygulanmasına ilişkin usul ve esasların belirlenmesine yönelik olarak hazırlanan Nükleer Düzenleme Kurumu İdari Yaptırımlar Yönetmeliği 21.01.2023 tarihli ve 32083 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

⁹⁰ 7381 sayılı Kanun, m. 25/4.

nükleer tesis işletenin faaliyetini yürütmesi için gerekli olan lisans ve izinler, 7381 sayılı Kanun kapsamında sigorta yaptırma veya teminat gösterme yükümlülüklerinin yerine getirilmesine kadar NDK tarafından askıya alınır. NDK tarafından lisans ve izinlerin askıya alındığı tarihinden itibaren bir yıl içerisinde bahse konu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda lisans ve izinler iptal edilir. Yetkilendirilen kişi tarafından gerekçelendirilmesi ve gerekçenin NDK tarafından uygun görülmesi durumunda, söz konusu yükümlülüklerin yerine getirilmesi için NDK tarafından üç yıla kadar süre verilebilir.

2. Nükleer Risklere İlişkin Sorumluluk Sigortasına ve Teminatına Dair Yönetmelik

7381 sayılı Kanun m. 14/8’e dayanılarak⁹¹ nükleer tesis işletenin nükleer hadiselerden kaynaklanan nükleer zararlara ilişkin hukuki sorumlulukları nedeniyle, 29.07.1960 tarihli Nükleer Enerji Sahasında Hukuki Mesuliyete Dair Sözleşme ve bu Sözleşmeyi değiştiren, Türkiye Cumhuriyeti’nin taraf olduğu protokoller ile 7381 sayılı Kanun uyarınca yaptırmaları gereken sigortaya veya göstermeleri gereken teminata ilişkin usul ve esasları belirlemek üzere hazırlanan Nükleer Risklere İlişkin Sorumluluk Sigortasına ve Teminatına Dair Yönetmelik (Sigorta Yönetmeliği), 19.10.2023 tarihli ve 32344 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Sigorta Yönetmeliği’nde isabetli olarak 7381 sayılı Kanun’da yer verilmeyen ve Paris Sözleşmesi’ne atıf yapmakla yetinilen işleten, nükleer hadise, nükleer madde, nükleer tesis ve nükleer yakıt kavramlarının tanımlarına⁹² yer verilmiştir. İlaveten, 7381 sayılı Kanun m. 4/2’de Sigorta Yönetmeliğinde geçen ve mezkûr maddenin birinci fıkrasında tanımlanmayan kavramlar için Paris Sözleşmesi’nde ve ilgili mevzuatta yer alan tanımların geçerli olacağı hüküm altına alınmıştır.

⁹¹ 7381 sayılı Kanun m. 14’e 02.05.2024 tarihli ve 7501 sayılı Kanun m. 14 ile 7381 sayılı Kanun m. 14/8’den önce gelmek üzere fıkra eklemesi yapılmıştır. Dolayısıyla Sigorta Yönetmeliğinin dayanağını teşkil eden hüküm 7381 sayılı Kanun m. 14/9 olarak değişmiştir. Sigorta Yönetmeliği’nde henüz dayanak değişikliği yapılmamıştır. Bu nedenle metin içerisinde Sigorta Yönetmeliği’nin hâlihazırda yürürlükte olan metnine sadık kalınarak mezkûr Yönetmeliğin dayanağı 7381 sayılı Kanun m. 14/8 olarak ifade edilmiştir.

⁹² Bkz. Sigorta Yönetmeliği m. 4/1.

Nükleer tesis işletenler, yürüttüğü faaliyetin türüne göre, işletilen her bir nükleer tesis, yürütülen her bir taşıma faaliyeti ve nükleer maddelerin Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik alanında yapılacak ve NDK'nin iznine tabi her bir transit geçişi için faaliyetin türüne göre Sigorta Yönetmeliği m. 9 uyarınca belirlenen tutarda sigorta yaptırmak veya teminat göstermekle yükümlüdür.⁹³ Nükleer tesis işleten tarafından yaptırılan sigorta veya gösterilen teminat yalnızca bir nükleer hadiseden kaynaklanan nükleer zararların tazminine hasredilmiştir.

Bir nükleer hadisenin gerçekleşmesi durumunda nükleer tesis işleten tarafından bahse konu hadiseden sonra faaliyetine devam edebilmesi için yeni bir sigorta yaptırılması veya teminat gösterilmesi gerekmektedir.⁹⁴ Sigorta Yönetmeliği m. 4/3'te nükleer tesis işletenlerin 7381 sayılı Kanun m. 12/9 kapsamında tek bir nükleer tesis olarak kabul edilen nükleer tesislere yönelik olarak bir sigorta yaptırmaması veya sigorta dışında başka bir teminat göstermesi yeterli görülmüştür.

Sigorta Yönetmeliği'nde sigortanın veya teminatın kapsamının belirlenmesinde Paris Sözleşmesi m. 1/a-(vii)'de yer alan nükleer zarar tanımı esas alınmış ve nükleer tesis işleten tarafından yaptırılacak sigortanın veya gösterilecek teminatın nükleer zarar gören kişilerin nükleer zararlarını karşılaması gerektiği hüküm altına alınmıştır.⁹⁵

Paris Sözleşmesi m. 10/a uyarınca Taraf Devletlere bırakılan sigorta veya teminatın türünün ve şartlarının belirlenmesi hususu, Sigorta Yönetmeliği marifetiyle yerine getirilmiştir. Sigorta Yönetmeliği'yle nükleer tesis işletenlerin sigorta yaptırma veya teminat gösterme zamanları ve sigorta veya teminat olarak kabul edilebilecek değerler belirlenmiştir.

Sigorta Yönetmeliği m. 7/1'e göre nükleer tesis işleten, NDK tarafından nükleer tesis işletenin yürüteceği faaliyete ilişkin olarak yetkilendirilmesinden önce sigorta yaptırmak veya teminat göstermek zorundadır. Bahse konu hükümden nükleer tesis işletenin sigorta yaptırma veya teminat gösterme yükümlülüğünü tam olarak ne zaman yerine getireceğinin anlaşılamadığı kanısındayız. Zira, NDK tarafın-

⁹³ Sigorta Yönetmeliği, m. 4/1.

⁹⁴ Sigorta Yönetmeliği, m. 4/2.

⁹⁵ Sigorta Yönetmeliği, m. 5.

dan verilecek yetkiler 7381 sayılı Kanun m. 4’te sayılmış olup nükleer tesislere ilişkin olarak NDK tarafından verilecek birden fazla yetki kalemi bulunmaktadır. İlaveten, Paris Sözleşmesi’nde yer alan nükleer tesis tanımına kullanılmış yakıt ihtiva eden radyoaktif atık tesislerinin de dâhil olduğundan çalışmanın önceki kısımlarında bahsedilmiştir. Kullanılmış yakıt ihtiva eden radyoaktif atık tesisleri için de birden fazla yetki kalemi mevcuttur.⁹⁶ Dolayısıyla nükleer tesis işletenin hangi yetkilendirme kaleminden önce sigorta veya teminat yükümlülüğünü yerine getireceği belirsizdir. Kanımızca, nükleer tesisler için nükleer maddenin (nükleer yakıtın), radyoaktif atık tesisleri içinse kullanılmış yakıtın sahaya getirilmesiyle riskin başlayacak olması nedeniyle⁹⁷ her hâlükârda bu tarihlerden önce sigorta yaptırma veya teminat gösterme yükümlülüğünün yerine getirilmesi gerekmektedir.

Nükleer tesisler için nükleer yakıtın, radyoaktif atık tesisleri içinse kullanılmış yakıtın sahaya getirilmesi için 7381 sayılı Kanun’da ayrı bir yetki kalemi öngörülmemiştir. Bu nedenle, nükleer tesis işletenin nükleer yakıtı ne zaman sahaya getireceği bilinmemekte dolayısıyla riskin ne zaman başlayacağı tam olarak tespit edilememektedir. Diğer taraftan, nükleer tesis işletenin sahaya getireceği yakıtın nihayetinde bir nükleer madde olması hasebiyle 7381 sayılı Kanun m. 4/3-(c)’ye göre nükleer maddelerin ithalatı ve taşınması için de NDK’den izin alınması gerekmektedir. Günümüzde Türkiye’de nükleer yakıt üretimi yapan bir nükleer tesis bulunmaması nedeniyle uygulamada nükleer yakıtın ithalatı için NDK’den izin alınmasıyla nükleer yakıtın sahaya ne zaman getirileceği tespit edilebilecektir. Ancak bu tespit de sigorta yaptırma veya teminat gösterme yükümlülüğünün zamanını tayin etmekte yetersiz kalacaktır. Zira, 7381 sayılı Kanun m. 14/3 “İşleten, sigorta sözleşmeleri ya da teminata ilişkin ibraz ettiği belgeler Kurum (NDK) tarafından uygun bulunmadan ilgili faaliyetlere başlayamaz.” hükmünü; Nükleer Tesislere İlişkin Yetkilendirmeler Yönetmeliği m. 5/4

⁹⁶ 7381 sayılı Kanun m. 4’e göre NDK’den radyoaktif atık tesislerinin işletilmesi için lisans; radyoaktif atık tesisinin inşa edilmesi, işletmeye alınması, işletmeden çıkarılması, kapatılması ile tesiste güvenlik ve emniyeti ilgilendiren değişiklik yapılması için izin alınması gerekmektedir.

⁹⁷ P. Dangelmaiers, *Insurance of the Obrigheim Nuclear Power Station*, IAEA, Insurance for Nuclear Installations, 1970, s. 75.

ise “(4) Kuruluşa⁹⁸ nükleer tesisler için verilen; a) Saha hazırlama, inşaat ve işletmeye alma izinleri işletme lisansı verilene kadar, b) İşletme lisansı işletmeden çıkarma izni verilene kadar, c) İşletmeden çıkarma izni, tesis veya saha için düzenleyici kontrolden çıkarma kararı verilene kadar, geçerlidir.” hükmünü amirdir. Nükleer tesis işletenin, nükleer yakıtı işletmeye alma iznini aldıktan sonra ancak işletme lisansını almadan önce arada geçen zaman zarfında sahaya getirmesi hâlinde, işletme lisansını alıncaya kadar “başlayacağı” yetkiye tabi bir faaliyet olmayacağı için 7381 sayılı Kanun m. 14/3’te yer alan hüküm uygulanma alanı bulamayacaktır.

Kanaatimizce, bu sorunun çözümü için Sigorta Yönetmeliği’nde nükleer tesisler için nükleer yakıtın sahaya getirilmesi, radyoaktif atık tesisleri için kullanılmış yakıtın sahaya getirilmesinden önce sigorta yaptırma veya teminat gösterme yükümlülüğünün yerine getirilmesi gerektiğinin açık bir şekilde ifade edilmesi gerekmektedir.

Nükleer maddelerin taşınması söz konusu olduğunda nükleer maddelerin taşınmasına yönelik NDK tarafından verilecek izinden önce sigorta yaptırma veya teminat gösterme yükümlülüğü yerine getirilmelidir.⁹⁹ Nükleer maddelerin transit geçirilmesine yönelik sigorta veya teminat içinse otuz gün önceden sigorta yaptırılması veya teminat gösterilmesi öngörülmüştür.¹⁰⁰

Nükleer tesis işletenler, yaptırdıkları sigortanın veya gösterdikleri teminatın kesintisiz olarak devamlılığını sağlamakla mükelleftir. Nükleer tesis işletenlerin sigorta yaptırma veya teminat gösterme zorunluluğunun sona ereceği zamanın belirlenmesi hususunda yetkili merci NDK’dır.¹⁰¹ NDK bu belirlemeyi yaparken faaliyetin yürütüldüğü nükleer tesisin durumunu, nükleer tesiste mevcut bulunan nükleer maddeleri, nükleer hadise gerçekleşme olasılığını ve gerçekleşebilecek hadisenin büyüklüğünü göz önünde bulundurur. Nükleer tesis işletenlerin işi bırakmaları, yetkilerinin NDK tarafından kısıtlanması, askıya alınması veya iptal edilmesi ve benzeri durumlar sigorta yaptırma veya teminat gösterme yükümlülüğüne hâlel getirmez, bu koşullarda

⁹⁸ Kuruluş, Nükleer Tesislere İlişkin Yetkilendirmeler Yönetmeliği m. 4/1-(h)’de tanımlanmıştır.

⁹⁹ Sigorta Yönetmeliği, m. 7/2.

¹⁰⁰ Sigorta Yönetmeliği, m. 7/3.

¹⁰¹ Sigorta Yönetmeliği, m. 7/7.

dâhi nükleer tesis işletenler nükleer zararlara yönelik sorumluluklarını sigorta veya teminat marifetiyle güvence altına almak zorundadır.¹⁰²

Nükleer tesis işletenlerin nükleer hadiselerden kaynaklanan nükleer zararlara ilişkin sorumluluklarına yönelik olarak yaptıracakları sigorta veya gösterecekleri teminat olarak kabul edilebilecek değerler Sigorta Yönetmeliği m. 8/1’de sayılmıştır. Buna göre nükleer tesis işleten tarafından yaptırılacak sigorta için kabul edilecek değerler; “7381 sayılı Kanun m. 15 gereğince kurulan nükleer sigorta havuzunu temsile ve idareye yetkili taraflar veya yabancı nükleer sigorta havuzları tarafından düzenlenmiş sigorta poliçesi veya ilgili branşta ruhsat sahibi yerli veya yabancı sigorta şirketleri tarafından düzenlenmiş sigorta poliçesi” olarak tayin edilmiştir.

Nükleer tesis işletenin sunacağı mali teminata konu olabilecek varlıklar ise Sigorta Yönetmeliği m. 8/1’de sayılmaktadır. Yabancı bir sigorta şirketi veya yabancı bir banka tarafından sağlanan mali güvencenin kabul edilebilmesi için, teminatı veren ya da sigorta poliçesini düzenleyen kuruluşun yetkili bir kredi derecelendirme kuruluşu tarafından verilen kredi derecelendirme notunun asgari olarak yatırım yapılabilir seviyede olması şartı aranmaktadır.¹⁰³

3. Nükleer Sigorta Havuzunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik

Nükleer tesis işletenlerin sigorta yaptırma veya mali teminat gösterme yükümlülüğünü yerine getirmelerinde sigorta usulüne başvurmaları hâlinde ihtiyaçları olan sigorta kapasitesinin sağlanmasına yönelik olarak Türkiye’de de diğer ülkelerde olduğu gibi nükleer riskleri teminat altına almak üzere 7381 sayılı Kanun m. 15/1 uyarınca Nükleer Sigorta Havuzu (NSH) kurulmuştur. Nükleer tesis işleten nükleer hadiselerden kaynaklanan nükleer zararlar hakkındaki sorumluluğunu tamamen veya kısmen NSH’den sağlayabilir.¹⁰⁴

NSH’nin işleyişine ilişkin usul ve esaslar 19.10.2023 tarihli ve 32344 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Nükleer Sigorta Havuzunun

¹⁰² Sigorta Yönetmeliği, m. 7/8.

¹⁰³ Sigorta Yönetmeliği, m. 8/2.

¹⁰⁴ 7381 sayılı Kanun, m. 15/2.

Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik (Havuz Yönetmeliği) ile belirlenmiştir. NSH'yi temsil etmeye Özel Riskler Yönetim Merkezi (ÖRYM)¹⁰⁵ yetkili kılınmış bununla birlikte NSH'nin yönetimi ve işleyişine ilişkin iş ve işlemlerin yürütülmesi de ÖRYM'ye bırakılmıştır. NSH'nin ayrı bir tüzel kişiliği bulunmamaktadır.

Nükleer zarar görenler, Nükleer Zarar Tespit Komisyonunun kurulduğu hâller dışında, uğradığı zararın tazminini sigorta bedeliyle sınırlı olmak üzere doğrudan sigortalıdan ya da NSH marifetiyle ödemesi için ÖRYM'den talep edebilir.¹⁰⁶ Nükleer zarar görenin tazminat talebini doğrudan sigortalıya yöneltmesi hâlinde sigortalı tarafından en geç on beş gün içerisinde ÖRYM'ye bildirim yapılması gerekmektedir.¹⁰⁷ Nükleer zarar görenler tarafından yapılacak tazminat başvuruları Havuz Yönetmeliği m. 10'da belirtilen usule göre gerçekleştirilir.

G. Nükleer Zarar Tespit Komisyonu

Nükleer tesis işletenin sorumluluğunun ulusal mevzuatta miktar bakımından sınırlandırılmasına karşılık nükleer hadiseler nedeniyle ortaya çıkan nükleer zararların çoğunlukla bu sınırları aşacak düzeyde tazminat ödenmesine sebep olabileceği nükleer enerjinin arz ettiği tehlike boyutu da göze alındığında öngörülebilmektedir. 7381 sayılı Kanun'la nükleer hadise sebebiyle ortaya çıkan nükleer zararın 7381 sayılı Kanun m. 13'te belirlenen sorumluluk miktarını aşmasının muhtemel olduğu hâllerde nükleer hadise sonucu meydana gelen nükleer zararların tazminine yönelik olarak nükleer zarar görenler tarafından zararlarının giderilmesine ilişkin yapılan başvuruları değerlendirmek ve başvurular hakkında karar vermek üzere, Cumhurbaşkanlığı tarafından nükleer hadisenin meydana geldiği tarihten itibaren en geç iki ay içerisinde Nükleer Zarar Tespit Komisyonu (Komisyon) kurulması öngörülmüştür.

¹⁰⁵ 5684 sayılı Kanun m. 33/A'da yer alan hükümler ile nükleer riskler bir özel risk türü olarak nitelendirilmiş ve bu tür riskler için sigorta veya reasürans havuzları kurma veya kurulmasını koordine etme, sigorta ve reasürans şirketleri arasında işbirliği yapılmasını sağlama, oluşturulacak havuz, organizasyon veya işbirliği mekanizmalarının yürütülebilmesi amacıyla ÖRYM kurulmuştur.

¹⁰⁶ Havuz Yönetmeliği, m. 9/1.

¹⁰⁷ Havuz Yönetmeliği, m. 9/2.

Komisyon’un kurulduğu hâllerde, nükleer zararlar yalnızca bu Komisyon marifetiyle tazmin edilecek ve nükleer tesis işletenin sorumluluk sınırı kapsamındaki miktar Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından nükleer tesis işletenden veya onun sigortacısından ya da nükleer tesis işleten tarafından gösterilen teminatın paraya çevrilmesi usulüyle tahsil edilerek Komisyon tarafından can kaybı ve kişilerin sağlığına verilen zararlar önceliklendirilecek şekilde hazırlanacak ödeme planına uygun olarak zarar görenlere tazminat ödemeleri yapılacaktır. Komisyon tarafından nükleer zarar görenlerin taleplerine ilişkin olarak verilecek kararlara karşı Ankara idare mahkemelerinde dava açılabilir.¹⁰⁸

Nükleer zarar görenler, tazminat talepleri için Komisyon tarafından en az bir yıl olarak belirlenen süre içerisinde Komisyon’a veya Komisyon tarafından belirlenecek diğer makamlara başvuracaktır. Nükleer zararların tazminine veya tespitine yönelik olarak Komisyon’un kurulmasından önce açılan davalarda; mahkemeler tarafından karar verilmesine yer olmadığına karar verileceği öngörülmüştür. 7381 sayılı Kanun m. 18/3’e göre tarafların Komisyon’a başvurmadan önce mahkemeler nezdinde yaptıkları masraflar, üzerlerinde bırakılacak ve vekâlet ücretine hükmedilmeyecektir. Bahse konu dosyalar ayrıca başvuru şartı aranmaksızın mahkemeler tarafından re’sen Komisyon’a gönderilecektir. Mahkeme tarafından verilen bu kararlar kesindir.

7381 sayılı Kanun’da, Komisyon tarafından nükleer zarar görenlerin Komisyon’a veya komisyon tarafından belirlenen diğer makamlara başvurmak üzere en az bir yıllık süre belirlenmesi ve nükleer zarar görenler tarafından bu süre içerisinde başvuru yapılması öngörülmüştür. Ancak, nükleer zararların nükleer hadiseden uzun bir süre sonra ve fakat 7381 sayılı Kanun ile belirlenen zamanaşımı süresi içerisinde ortaya çıkması hâlinde nasıl bir yol izleneceğinde dair herhangi bir düzenleme ihdas edilmemiştir. İlaveten, Komisyon tarafından ilan edileceği belirtilen bir yıllık sürenin başlangıcı da belirlenmiş değildir. Bu kapsamda, 7381 sayılı Kanun m. 18/4’te sorumluluk miktarının aşıldığı kısım için Cumhurbaşkanı tarafından öngörülecek tedbirler arasında nükleer zararların Komisyon’a başvuru süresi geçtikten sonra ortaya çıkması veya Komisyon kurulana kadar doğrudan sigortacıdan

¹⁰⁸ 7381 sayılı Kanun m. 18/5.

talep edilerek ödenen tazminat taleplerinin akıbeti¹⁰⁹ hâllerine ilişkin olarak düzenlemelerin de yer alması gerektiği kanaatindeyiz.

SONUÇ

Nükleer hadiselerin ortaya çıkardıkları geniş çaplı ve muazzam zararlar sebebiyle nükleer kazalardan doğan sorumluluğun tüm taraflar bazında düzenlenebilmesi için genel borçlar hukuku kurallarından ayrı bir hukuki rejime ihtiyaç duyulmaktadır. Zira nükleer enerjinin ortaya çıkarabileceği zararların öngörülemez büyüklüğü, hem nükleer enerjiden faydalanan kişiler için hem de bir hadise gerçekleşmesi hâlinde bundan zarar gören kişiler için büyük bir problem olarak görülmektedir.

Türk hukukunda nükleer tesis işletenin hukuki sorumluluğu, özel kural niteliği taşıyan 7381 sayılı Kanun'da düzenlenmiştir. 7381 sayılı Kanun'da nükleer tesis işletenin hukuki sorumluluğuna ilişkin olarak kusursuz ve münhasır sorumluluk ilkeleri esas alınmış ve bu sorumluluk bir haksız fiil sorumluluğu şeklinde düzenlenmiştir. Buna göre, nükleer tesis işletenin sorumluluğunun doğması için, tesisinde veya nükleer maddelerin taşınması esnasında ortaya çıkan zararlar ile mey-

¹⁰⁹ Zira, nükleer hadisenin gerçekleşmesinden sonraki iki ay içerisinde henüz nükleer zarar tespit komisyonu kurulmadan önce sigortacı veya işleten tarafından tazminat talebinde bulunan mağdurlara ödeme yapılması teoride mümkündür. Dolayısıyla, Komisyon kurulmadan iki ay önce işletene veya sigortacıya başvurup tazminat alan kişiler öncelikli bir konuma geçecek ve işletenin sorumluluk tutarından ve sigorta bedelinden ödeme yapılan tutar düşülecektir. Ancak bu durum, 7381 sayılı Kanunda Komisyon'un kurulma amacına aykırı sonuçlar doğurabilecektir. 7381 sayılı Kanun'da işletenin sorumluluk sınırlarını aşan zararlar için Komisyonun kurulmasıyla güdülen amaç, sorumluluk bedelini aşacak bir zarar ortaya çıktığı için zarar görenleri mağdur etmemek adına sorumluluk sınırını teşkil eden bedeli adil bir şekilde paylaşmaktır. Öyle ki, 7381 sayılı Kanun m. 18/4'te can kaybı ve kişilerin sağlığına verilen zararların öncelikli olarak tazmin edileceği düzenlenmiş ve bazı zarar kalemlerine öncelik tanınmıştır. Dolayısıyla, işleten veya sigortacı tarafından Komisyonun kurulmasından önce mağdurlara bir ödeme yapılması durumunda örneğin malvarlığına gelen bir zararını tazmin etmek üzere işletene veya sigortacıya başvuran kişi Komisyon kurulduğunda öncelik hakkına sahip olmayacakken, Komisyon kurulmadan önce işletene veya sigortacıya tazminat talebiyle başvurması hâlinde bu zararı can kaybı veya kişilerin sağlığına verilen zararların önceliği olmaksızın doğrudan tazmin edilecektir. 7381 sayılı Kanun'da yer alan düzenlemenin amacına aykırı olarak çıkan bu sonucun önlenmesine yönelik olarak ilave bir düzenleme yapılması gerekmektedir.

dana gelen nükleer hadise arasındaki illiyet bağının kurulması yeterlidir.

Nükleer tesis işleten ancak nükleer hadisenin doğrudan bir silahlı çatışma, hasmane hareketler, iç savaş veya ayaklanma durumlarından ileri geldiğini ispat etmesi hâlinde sorumluluktan kurtulabilecektir. Nükleer hadisenin ortaya çıkmasında nükleer zarar gören kişinin kastı veya ağır ihmâlinin bulunması durumunda ise nükleer tesis işleten yalnızca kastı veya ağır ihmâli bulunan kişiye karşı yetkili mahkemenin kararı neticesinde kısmen ya da tamamen sorumluluktan kurtulabilir.

7381 sayılı Kanun ile nükleer tesis işletenin sorumluluğu miktar ve zaman bakımından sınırlandırılmıştır. 7381 sayılı Kanun'da nükleer hadise sebebiyle ortaya çıkan nükleer zararın mezkûr Kanun m. 13'te belirlenen sorumluluk miktarını aşmasının beklendiği hâllerde nükleer hadise sonucu meydana gelen nükleer zararların tazmini için nükleer zarar görenler tarafından yapılan başvuruları değerlendirmek ve başvurular hakkında karar vermek üzere Nükleer Zarar Tespit Komisyonu'nun kurulması ve bu hâllerde nükleer zararların tazmininin yalnızca bahse konu Komisyon eliyle yapılması öngörülmüştür. 7381 sayılı Kanun'da, nükleer zarar görenlerin Komisyon'a veya komisyon tarafından belirlenen diğer makamlara başvurmak üzere Komisyon tarafından en az bir yıllık süre belirlenmesi ve nükleer zarar görenler tarafından bu süre içerisinde başvuru yapılması öngörülmüştür. Ancak, nükleer zararların nükleer hadiseden uzun bir süre sonra ve fakat 7381 sayılı Kanun ile belirlenen zamanaşımı süresi içerisinde ortaya çıkması hâlinde nasıl bir yol izleneceğinde dair herhangi bir düzenleme ihdas edilmemiştir. Bu kapsamda, 7381 sayılı Kanun m. 18/4'te sorumluluk miktarının aşıldığı kısım için Cumhurbaşkanı tarafından öngörülebilecek tedbirler arasında nükleer zararların Komisyon'a başvuru süresi geçtikten sonra ortaya çıkması hâllerine ilişkin olarak düzenlemelerin de yer alması gerektiği kanaatindeyiz.

Nükleer tesis işletenin sigorta yaptırma veya mali teminat gösterme yükümlülüğüne ilişkin ikincil düzenlemeler Nükleer Risklere İlişkin Sorumluluk Sigortasına veya Teminatına Dair Yönetmelik marifetiyle kaleme alınmıştır. Sigorta Yönetmeliği m. 7/1'e göre nükleer tesis işleten, NDK tarafından nükleer tesis işletenin yürüteceği faali-

yete ilişkin olarak yetkilendirilmesinden önce sigorta yaptırmak veya teminat göstermek zorundadır. Bahse konu hükümden nükleer tesis işletenin sigorta yaptırma veya teminat gösterme yükümlülüğünü tam olarak ne zaman yerine getireceğinin anlaşılamadığı kanısındayız. Kanaatimizce, bu sorunun çözümü için Sigorta Yönetmeliği'nde nükleer tesisler için nükleer yakıtın sahaya getirilmesi, radyoaktif atık tesisleri için kullanılmış yakıtın sahaya getirilmesinden önce sigorta yaptırma veya teminat gösterme yükümlülüğünün yerine getirilmesi gerektiğinin açık bir şekilde ifade edilmesi gerekmektedir.

Nükleer tesis işletenlerin sigorta yaptırma yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlamak üzere Nükleer Sigorta Havuzu kurulmuştur. Nükleer tesis işletenlerin sigorta yükümlülüklerini yerine getirirken faydalanacakları bir alternatif usul olarak öngörülen ulusal sigorta havuzuna ilişkin düzenlemeler ise Nükleer Sigorta Havuzunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik marifetiyle kaleme alınmıştır.

Kaynakça

Kitaplar

- Antalya, O. Gökhan, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler Cilt V/1, 2*, Seçkin, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2019.
- Atamer, Yeşim M., *Haksız Fiillerden Doğan Sorumluluğun Sınırlandırılması Özellikle Uygun Nedenellik Bağı ve Normun Koruma Amacı Kuramları*, Palme, İstanbul 1996.
- Aydoğdu, Murat, *Sivil Amaçlı Nükleer Santral İşletenin ve Nükleer Madde Taşıyanın Hukuki Sorumluluğu*, Adalet, Ankara 2009.
- Çekin, Mesut Serdar, *6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu Madde 71 Çerçevesinde Tehlike Sorumluluğu*, On İki Levha, 2016.
- Eren, Fikret, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Ankara 2022. (Kısaltılmışı: Eren, Genel Hükümler)
- Eren, Fikret, *Sorumluluk Hukuku Açısından Uygun İlliyet Bağı Teorisi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No. 361, Sevinç Matbaası, Ankara 1975, (Kısaltılmışı: Eren, İlliyet).
- Korkusuz, Mustafa Halit, *Nükleer Santral İşletenin Hukuki Sorumluluğu*, Beta İstanbul 2012.
- Saruhan, Ezgi Damla, *Nükleer Tesis İşletenin Hukuki Sorumluluğu Kapsamında Nükleer Risk Sigortaları*, İstanbul 2024.
- Stoiber, Carlton/Baer, Alec/Pelzer, Norbert/Tonhauser, Wolfram, *Handbook on Nuclear Law*, 2003, Viyana, IAEA.

Tromans, Stephen, *Nuclear Law: The Law Applying to Nuclear Installations and Radio-active Substances in its Historic Context*, Second Edition, Bloomsbury Publishing, Oregon 2010.

Zorluoğlu Yılmaz Ayça, *Tehlike Sorumluluğunda Bedensel Zararlar ve Tazminat*, Yetkin, Ankara 2020/01.

Makaleler

Çuhadar, Ayşe; Aslıhan, Erbaşı, “Uluslararası Nükleer Sorumluluk Rejimi Çerçevesinde Sivil Amaçlı Nükleer Santral İşletenin Sorumluluğu”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayı*, 2015, C. 1, s. 341 – 378.

Dangelmaiers, P., "Insurance of the Obrigheim Nuclear Power Station", *IAEA, Insurance for Nuclear Installations*, 1970.

Erişgin, Nuri, “Tehlike Bağı”, *AÜHFD*, C. XLIX, S. 1 – 4, 2000, s. 137 – 154.

Güneysu, Gülin, “Nükleer Reaktörlerin Yol Açtığı Zararlardan Doğan Hukukî Sorumluluk”, *AÜHFD*, 1990, C. 41, S. 1, s. 207 – 223.

IAEA, "Safe Enclosure of Shutdown Nuclear Installations", *Technical Reports Series No. 375*, IAEA, Vienna 1995.

Kocaoğlu, Necip Kağan, “Nükleer Tesis İşletenin Hukuki Sorumluluğu: Karşılaştırmalı ve Uluslararası Özel Hukuk Analizi”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2010, C.2, s. 34 – 112.

Pelzer, Norbert, “On Modernising the Paris Convention”, *Nuclear Law Bulletin*, No. 12, OECD, Paris 1973 (Kısaltılmışı: Pelzer, Paris Convention), s. 55.

Pelzer, Norbert, “Main Features of the Revised International Regime Governing Nuclear Liability – Progress and Standstill”, 2010, In Université Montpellier (Ed.), *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook*, 10th Anniversary School of International Nuclear Law (pp. 355 – 386), Montpellier: OECD/NEA, (Kısaltılmışı: Pelzer, Nuclear Liability).

Schwartz, Julia A., “International Nuclear Third Party Liability Law: The Response to Chernobyl”, *International Nuclear Law in the Post-Chernobyl Period*, 2006, OECD.

Stahlberg, Pauli, “Causation and the Problem of Evidence in Cases of Nuclear Damage”, *Nuclear Law Bulletin*, No. 53, Vol. 1994/1, OECD.

OECD, "Liability and Compensation for Nuclear Damage – An International Overview", 1994 (Kısaltılmışı: OECD, Liability and Compensation).

OECD/NEA Secretariat; “Insurance Coverage for Third Party Liability and Material Damage Arising From Nuclear Incidents Caused by Terrorist Acts”, *Nuclear Law Bulletin* No. 78, December 2006, OECD/NEA, Paris, (Kısaltılmışı: OECD/NEA, Terrorist Acts).

Diğer Kaynaklar

Boulanenkov, Vladimir, “Strengthening the International Regime of Liability for Nuclear Damage”, *OECD/NEA, TAEK, IAEA Seminar on Nuclear Law and Liability*, Ankara, 8 – 9 September 1999.

İnal, Arda, Nükleer Enerji Alanında Üçüncü Şahıslara Karşı Hukuki Sorumluluğa İlişkin Paris Sözleşmesi’ni Değiştiren 2004 Protokolü’nün Türk Hukukuna Uygulanması, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Uzmanlık Tezi, Ankara 2017.

Reyners, Patrick, “General Principles Governing Liability for Nuclear Damage”, *OECD/NEA, TAEK, IAEA Seminar on Nuclear Law and Liability* Ankara 8 – 9 September 1999, (Kısaltılmışı: Reyners, General Principles).

Harrison, Rebecca Jane, *Scientific Evidence and the Toxic Tort: A Socio – legal Study of the Issues, Expert Evidence and Judgement in Reay and Hope v British Nuclear Fuels Plc.*, PhD thesis, London School of Economics and Political Science 1999.

İnternet Kaynakları

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı www.iaea.org

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi www.mevzuat.gov.tr

Nükleer Düzenleme Kurumu www.ndk.org.tr

Nuclear Energy Agency oecd-neo.org

Resmî Gazete www.resmigazete.gov.tr

TÜRK HUKUKUNDA 3 BOYUTLU BASKI YAPAN YAZICILAR (3D YAZICILAR) ARACILIĞIYLA YAPILAN PATENT HAKKI İHLALLERİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER

ASSESSMENTS REGARDING PATENT INFRINGEMENTS COMMITTED THROUGH 3D PRINTERS UNDER TURKISH LAW

Barış GÖZÜBÜYÜK*

Özet: 3 boyutlu baskı teknolojilerinin gelişimi ve 3 boyutlu yazıcıların ucuzlayıp yaygınlaşması, geleneksel üretim yöntemlerine kıyasla daha az maliyetle, daha kısa sürede ve daha az zahmetle üretim yapma imkânı doğurmuştur. Bu teknoloji sayesinde 3 boyutlu yazıcı kullanıcıları, bilgisayar destekli tasarım dosyaları (CAD) aracılığıyla çoğu zaman tek bir tuşa basarak üretim yapabilir hale gelmiştir. Bu olgu, teknoloji ve inovasyonla yakından ilişki içerisinde olan patent hukukunu doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, CAD dosyalarının kolaylıkla paylaşılabilmesi ve bu dosyalar kullanılarak hızlı ve zahmetsiz biçimde üretim yapılabilmesi patent sahiplerinin tekel haklarının ihlalini gündeme getirmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türk hukukunda 3 boyutlu baskı yapan yazıcılar aracılığıyla işlenen patent hakkı ihlallerini tartışmak ve gerekli görülen yerlerde çözüm önerisinde bulunmaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikli kavramsal açıklamalara yer verilmiş, sonrasında patent hakkına tecavüz konusuna yer verilmiş ve nihayetinde 3 boyutlu baskı yapan yazıcılar ve patent ihlalleri ile çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 3 Boyutlu Yazıcılar, 3 Boyutlu Baskı Teknolojileri, CAD Dosyaları, Doğrudan Patent İhlali, Dolaylı Patent İhlali

Abstract: The advancement of 3D printing technologies and the decreasing cost and increasing accessibility of 3D printers have enabled production to be carried out at lower cost, in a shorter time, and with less effort compared to traditional manufacturing methods. Thanks to this technology, users of 3D printers have become able to produce objects—often at the press of a single button—by utilizing computer-aided design (CAD) files. This phenomenon has

* Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Fikri Mülkiyet Hukuku Anabilim Dalı, bgzbyk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5362-2757

a direct impact on patent law, which is inherently intertwined with technology and innovation. In this context, the ease with which CAD files can be shared and the ability to rapidly and effortlessly manufacture objects using these files bring about the risk of infringing the exclusive rights granted to patent holders. The aim of this study is to examine instances of patent infringement committed through the use of 3D printers under Turkish law and to offer proposed solutions where deemed necessary. To this end, the study first provides conceptual explanations, then addresses the issue of patent infringement, and finally focuses on 3D printing technologies and their relationship to patent violations, thereby concluding the analysis.

Keywords: 3D Printers, 3D Printing Technologies, CAD Files, Direct Patent Infringement, Indirect Patent Infringement

GİRİŞ

3 boyutlu baskı teknolojilerinin ve 3 boyutlu baskı yapan yazıcıların gelişimi, birçok alanda geleneksel üretim metotlarının terkedilmesi sonucunu doğurmaktadır. 3 boyutlu baskı teknolojilerini önemli kılan hususların başında, söz konusu teknolojilerin kullanım alanlarının neredeyse sınırsız olması gelmektedir. Bu bağlamda, yiyeceklerden insan organlarına kadar neredeyse her şeyin 3 boyutlu yazıcılar aracılığıyla üretilebileceği ifade edilmektedir.¹ Bu durum, 3 boyutlu baskı teknolojilerinin adeta bir katalizör görevi üstlenerek diğer alanlardaki teknolojik gelişmeleri de etkilemesini kaçınılmaz kılmaktadır.

3 boyutlu baskı teknolojilerinin gelişmesi ve 3 boyutlu baskı yapan yazıcıların ucuzlayarak yaygınlaşmasının yeni hukuki sorunları beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Söz konusu hukuki sorunların önemli bir bölümü ise inovasyonla yakın ilişki içerisinde olan patent hukuku alanında ortaya çıkacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı, 3 boyutlu yazıcılar aracılığıyla yapılan patent ihlallerini Türk patent hukuku çerçevesinde değerlendirmektir. 3 boyutlu baskı süreci birden fazla aşamadan oluşmaktadır. Bu nedenle çalışmada patent hukukuna ilişkin sorunlar ele alınırken, her bir aşama ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Ayrıca, 3 boyutlu baskı sürecinde aracı konumunda bulunan süjeler de önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle çalışmada aracı konumunda bulunan süjeler tarafından yapılan ihlaller ayrıntılı biçimde ele alınmaya çalışılmıştır.

¹ Yun Li/Xiaojun Li/Dahai Shen, *3D Printing in Space An Illustrated Introduction*, Chemical Industry Space, Springer, 2024, s. 3.

Çalışmada öncelikle 3 boyutlu baskı teknolojisi ile 3 boyutlu yazıcılara ve buluş ile patent kavramlarına ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Sonrasında Türk hukukunda patent hakkına tecavüz konusu ele alınmış ve bu bağlamda doğrudan ve dolaylı patent ihlallerine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Nihayetinde 3 boyutlu yazıcılar aracılığıyla işlenen patent ihlallerine ilişkin değerlendirmelere yer verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. 3 BOYUTLU BASKI TEKNOLOJİSİ VE KULLANIM ALANLARI İLE 3 BOYUTLU BASKI YAPAN YAZICILAR (3D YAZICILAR)

1. 3 Boyutlu Baskı Teknolojisi

3 boyutlu baskı teknolojisi Endüstri 4.0'ın ana bileşenleri arasında yer almaktadır.² Bu bağlamda, söz konusu teknoloji giderek artan bir ivmeyle gelişim göstermektedir.³ Bununla beraber, 3 boyutlu baskı teknolojilerinin temelleri 1984 yılında Charles Hulul tarafından atılmıştır.⁴ Tarihsel süreç içerisinde teknolojik gelişmelere bağlı olarak 3 boyutlu baskı teknolojisi de gelişim göstermiştir. Üç boyutlu baskı; sıvı, tabaka veya toz halindeki malzemelerin ince katmanlar halinde üst üste eklenerek fiziksel nesnelerin oluşturulmasını sağlayan bir dizi teknolojiyi ifade etmek için kullanılan bir şemsiye kavramdır.⁵ 3 boyutlu baskı teknolojilerinde eklemeli üretim yaklaşımı kullanılmakta-

² Tamer Soysal, *Üç Boyutlu Baskı Teknolojilerinin Fikri Mülkiyet Hukukuna Etkileri*, Adalet, Ankara, 2023, s. 65.

³ Avrupa Patent Ofisi (EPO) tarafından yayınlanan ve 2013-2020 yıllarını kapsayan bir rapora göre 3 boyutlu baskı teknolojisindeki uluslararası patent başvurularının oranı yıllık %26,3 oranında artış göstermiştir. Buna karşın tüm teknoloji alanındaki yıllık büyüme ortalaması %3,3 seviyesinde kalmıştır. <https://www.epo.org/en/news-events/news/patent-filings-3d-printing-grew-eight-times-faster-average-all-technologies-last>, ET. 04.04.2025

⁴ Deniz Topçu, "Fikri Mülkiyet Hukuku Gözüyle Üç Boyutlu Baskı (3D Yazıcı) Teknolojisi", *Fikri Mülkiyet Hukuku Yıllığı* 2016, Tekin Memiş (ed.), Yetkin Yayınları, Ankara, 2019, s. 233.

⁵ Viola Elam, "CAD Files and European Design Law", *Journal of Intellectual Property, Information Technology and Electronic Commerce Law* 2016, C. 7, S. 2, s. 146, pr. 1.

dır.⁶ Bu bağlamda 3 boyutlu baskı teknolojileri “eklemeli imalat teknolojileri” olarak da adlandırılmaktadır.⁷

3 boyutlu baskı teknolojisi geleneksel üretim teknolojilerinden önemli farklılıklar içermektedir. Geleneksel üretim metotlarında üretime büyük bir parçayla başlanmakta, bu parça çeşitli yöntemlerle küçültülerek süreç sonlandırılmaktadır.⁸ Diğer bir ifadeyle, geleneksel üretim metotlarının büyük bölümünde “oyma, yontma, kesme, delme” gibi yöntemler kullanılarak başlangıçtaki kütle eksiltilerek arzu edilen sonuca ulaşılmaktadır.⁹ Geleneksel yöntemlerle üretilen ürünler, üretim sürecinde kullanılan araç ve gereçlerin kapasite ve özellikleriyle sınırlı kalmaktadır.¹⁰ Ayrıca geleneksel üretim teknolojilerinde CNC makineleri kullanılsa dahi ortaya hammadde israfı ve yüksek maliyetler çıkmaktadır.¹¹ Buna karşın, eklemeli imalat teknolojilerinde; üretim sürecinde herhangi bir alet edevatın kullanılmaması hem üretim maliyetini düşürmekte hem de hammadde israfını azaltmaktadır.¹² Buna ek olarak eklemeli üretim, tasarımcıların geleneksel üre-

⁶ Medhavi Kamran/Abhishek Saxena, “A Comprehensive Study on 3D Printing Technology”, *MIT International Journal of Mechanical Engineering* August 2016, C. 6, S. 2, s. 63.

⁷ Bkz. Yun Li/Xiaojun Li/Dahai Shen, s. 2; Koray Özsoy/Burhan Duman, “Eklemeli İmalat (3 Boyutlu Baskı) Teknolojilerinin Eğitimde Kullanılabilirliği”, *International Journal of 3D Printing Technologies and Digital Industry* 2017, C.1, S.1, s. 36-48; John F. Sargent Jr/R.X. Schwartz, “3D Printing: Overview, Impacts, and the Federal Role”, *Congressional Research Service*, s. 1, <https://sgp.fas.org/crs/misc/R45852.pdf>, E.T. 20.05.2025; Söz konusu üretim teknolojileri için “katmanlı üretim” kavramı da kullanılmaktadır. Bu yönde kullanım için bkz. Soysal, s. 67 vd.

⁸ Soysal, s. 68.

⁹ İmre Deniz Işıktaş, “Tasarımda ve Üretimde Üç Boyutlu Baskı Teknolojisinin Seramik Alanında Kullanım Olanakları”, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi* 2018, C. 6, S. 28, s. 1197.

¹⁰ Thomas Campbell/Christopher Williams/Olga Ivanova/Banning Garrett, “Could 3D Printing Change the World? Technologies, Potential, and Implications of Additive Manufacturing”, *Strategic Foresight Initiative Report*, s. 2, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/could-3d-printing-change-the-world/>, E.T. 7.12.2025.

¹¹ Yun Li/Xiaojun Li/Dahai Shen, s. 2.

¹² Avrupa Patent Ofisi (EPO) raporu, “Innovation trends in additive manufacturing Patents in 3D printing technologies”, EPO September 2023, <https://link.epo.org/web/service-support/publications/en-additive-manufacturing-study-2023-full-study.pdf>, s. 15.

time oranla daha geniş bir tasarım özgürlüğüne ve esnekliğe sahip olmasını sağlamaktadır.¹³

2. Kullanım Alanları

a. Genel Olarak

3 boyutlu baskı teknolojisinin kullanım alanlarını sınırlamak neredeyse olanaksızdır. Esasen bu teknolojiyi önemli kılan hususlardan biri de kullanım alanlarının son derece geniş olmasıdır. Diğer taraftan imalat ve hammadde teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak söz konusu teknolojinin kullanım alanlarının gelecekte daha fazla genişleyeceğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda hali hazırda söz konusu teknoloji bazı sektörlerde yaygın olarak kullanılmakta iken; bazı sektörlerde henüz sınırlı bir kullanım alanına sahiptir. Bununla beraber, bu teknolojinin şua an için yaygın olarak kullanılmadığı sektörler bakımından da büyük bir potansiyel taşıdığını ifade etmeliyiz.

3 boyutlu baskı teknolojileri sayesinde önceden mevcut olmayan hizmet alanları ortaya çıkmıştır. Bunlara örnek olarak, CAD dosyalarını saklama ve baskı hizmeti veren servisler verilebilir. Buradan hareketle, 3 boyutlu baskı teknolojisi sayesinde gelecekte yeni hizmet alanlarının ortaya çıkacağını söylememiz mümkündür.

b. Medikal Sektöründe

3 boyutlu baskı teknolojisi, hastaların bireysel ihtiyaçlarına göre özel parçaların ya da küçük ölçekli ürünlerin üretilebilmesini mümkün kıldığı için, doku mühendisliği ve biyomedikal cihaz tasarımı bakımından önem arz etmektedir.¹⁴ Bu bağlamda ortopedik implantlar¹⁵

¹³ Avrupa Patent Ofisi (EPO) raporu, s. 14.

¹⁴ Uday Kiran Roopavath/Deepak M. Kalaskar, "Introduction to 3D printing in medicine", in Deepak M. Kalaskar (ed), *3D Printing in Medicine*, WoodHead Publishing, An imprint of Elsevier, UK, 2017, s. 11.

¹⁵ Buna ek olarak, diş implantlarının üretilmesi bakımından da 3 boyutlu baskı teknolojisinden yaygın bir biçimde yararlanılmaktadır. Bu bağlamda, bağlamda diş implantları üretilmesi için hastanın ağız kalıbının alınması, bunun laboratuvara gönderilmesi gerekmektedir. Bu işlem hem uzun zaman aldığı gibi maliyetlidir. 3 boyutlu baskı sayesinde bu güçlüklerin ortadan kaldırılması mümkün olmaktadır. Bu konudaki açıklamalar için bkz. Stephanie Torta/Jonathan Torta, *3D Printing An Introduction*, Mercury Learning and Information, USA, 2019, s. 43-44.

başta olmak üzere çeşitli biyomedikal cihazların üretiminde de bu teknolojiden yararlanılmaktadır.¹⁶ Ayrıca 3 boyutlu baskı teknolojisi sayesinde anatomik yapıları taklit eden modellerin üretilmesi mümkün olup bu modeller cerrahi eğitimlerde ve ameliyat öncesi planlamalarda kullanılmaktadır.¹⁷

Harici organ protezleri çok maliyetli olduğundan hastaların bu protezlere erişimi oldukça sınırlı kalmaktadır. Bununla beraber 3 boyutlu baskı teknolojisi bu protezlerin daha düşük maliyetle üretilerek geniş kitlelerle buluşmasına imkân sağlayabilir.¹⁸

Ayrıca, 3 boyutlu baskı teknolojileri medikal alanda oral tabletlerin üretiminde de kullanılmakta olup Sprintim® (levetirasetam) isimli FDA onaylı ilk 3D baskılı tablet buna örnek olarak verilebilir.¹⁹

c. Uzay ve Havacılık Sektörlerinde

Hacim ve ağırlık uzay görevlerinin başarıya ulaşp ulaşmayacağı noktasında kritik bir rol oynamaktadır.²⁰ Bu bağlamda örneğin geleneksel üretim yöntemleriyle üretilen roket motorlarında fazla ağırlığa yol açan pek çok unsur bulunmaktadır.²¹ 3 boyutlu baskı teknolojisiyle üretilen tasarımlar sayesinde ağırlıkların düşürülmesi mümkün hale gelmektedir.²²

Gelecekte icra edilmesi planlanan Ay ve Mars görevlerinde astronotların ihtiyaç duyduğu malzeme ve parçaların onlara ulaştırılması uzun zaman alacağı için, astronotların bu malzeme ve parçaları bulundukları yerde üretmeleri gerekmekte olup bu tarz uzay görevleri

¹⁶ Roopavath/Kalaskar, s. 11.

¹⁷ Satheesh Krishna/Kirstin Small/Troy Maetani/Leonid Chepelev/Betty Anne Schwarz/Adnan Sheikh, "Musculoskeletal 3D Printing" in Frank J. Rybicki/Gerald T. Grant (eds.), *3D Printing in Medicine A Practical Guide for Medical Professionals*, Springer, (eBook), 2017, s. 72, <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-61924-8>, E.T. 20.05.2025.

¹⁸ Krishna et al., s. 80; Bu yönde bkz. Torta/Torta, s. 47.

¹⁹ Simon Gaisford, "3D Printed Pharmaceutical Products" in Deepak M. Kalaskar (ed), *3D Printing in Medicine*, WoodHead Publishing, An imprint of Elsevier, UK, 2017, s. (155-166), s. 160-161.

²⁰ Yun Li/Xiaojun Li/Dahai Shen, s. 6.

²¹ Yun Li/Xiaojun Li/Dahai Shen, s. 6.

²² Yun Li/Xiaojun Li/Dahai Shen, s. 6.

için 3 boyutlu baskı teknolojisinin gerekli çözümleri sunabileceği ifade edilmektedir.²³

Havacılık alanında hali hazırda Boeing 737 Demline uçaklarında 3 boyutlu baskı ile üretilen parçalar kullanılmaktadır.²⁴ 3 boyutlu baskı teknolojisi daha hafif uçak parçalarının üretilmesine imkân sağladığı için havacılık sektörü bakımından büyük öneme haizdir.²⁵ Bu bağlamda uçak parçalarının hafiflemesinin yakıt tasarrufu anlamına geldiği ifade edilmektedir.²⁶

d. Otomotiv Sektöründe

Otomobil üretiminde çeşitli safhalarda 3 boyutlu baskı teknolojisinden yararlanılmaktadır. Bu bağlamda, otomobilin seri üretimine geçilmeden prototipinin üretilmesi gerekmektedir. 3 boyutlu metal baskı teknolojisi sayesinde her bir parçayı ayrı ayrı üretmek yerine prototipin tamamını üretmek mümkün olmaktadır.²⁷ Ayrıca 3 boyutlu baskı teknolojisinin geleneksel üretim yöntemlerine kıyasla prototip üretme süresini ve maliyetini azalttığı da ifade edilmektedir.²⁸

e. Gastronomi Sektöründe

3D yazıcılarda sentetik materyallerin yerine gıda ürünleri kullanılarak gıda üretimi mümkündür.²⁹ Bununla beraber, gastronomi alanında 3 boyutlu baskı teknolojileri uygulamaları henüz başlangıç aşamasında olup gelişim göstermektedir.³⁰ Bu alanda 3 boyutlu baskı teknolojilerinden yararlanılması, gıda israfını önleyebilir.³¹

²³ Melissa Gaskill, "Solving the Challenges of Long Duration Space Flight with 3D Printing", <https://www.nasa.gov/missions/station/solving-the-challenges-of-long-duration-space-flight-with-3d-printing/>, E.T. 10.04.2024.

²⁴ Richard Sheng, *3D Printing, A Revolutionary Process for Industry Applications*, Elsevier, 2022, s. 5.

²⁵ Sheng, s. 5.

²⁶ Sheng, s. 5.

²⁷ Megan R. Nichols, "How does the automotive industry benefit from 3D metal printing?", *Metal Powder Report*, September/October 2019, C. 74, S. 5, Published by Elsevier, s. 257.

²⁸ Sheng, s. 25.

²⁹ Amit Zoran/Marcelo Coelho, "Cornucopia: The Concept of Digital Gastronomy", *Leonardo* 2011, C. 44, S. 5, s. 429.

³⁰ Torta/Torta, s. 42.

³¹ Torta/Torta, s. 37.

Ayrıca, 3 boyutlu baskı teknolojileri sayesinde kişiye özel içerikler hazırlanabilir ve sağlık sorunları olan insanlara çeşitli vitamin ve minerallerle zenginleştirilmiş gıdalar sunulabilir.³²

f. Moda Sektöründe

3 boyutlu baskı teknolojisi moda sektöründe ciddi bir potansiyele sahip olup söz konusu sektör için önemli yenilikler vadetmektedir.³³ Bu teknolojinin kanaatimizce moda sektörü bakımından en büyük avantajı ihtiyaca uygun çözümler getirebilmesidir. Nike, bunu başaran ilk firmalar arasında yer almaktadır.

Bu bağlamda, Nike, profesyonel sporcuların ihtiyaçlarına yönelik olarak 2017 Berlin Maratonu'nda Eliud Kipchoge'nin yaşadığı olumsuz deneyimlerden yola çıkarak 3D baskı teknolojisiyle üretilen "Flyprint" adında tekstil üst yüzeyi geliştirmiştir.³⁴ Bununla beraber, söz konusu teknolojinin halen yüksek maliyetli olması, bu alanda seri üretime geçilmesini güçleştirmektedir.³⁵

3. 3 Boyutlu Baskı Yapan Yazıcılar (3D Yazıcılar)

3D yazıcılar,³⁶ bilgisayar tabanlı programlarla oluşturulan dijital modelleri temel alan ve çeşitli malzemeleri katman katman birleştirerek iki boyutlu yüzeylerden üç boyutlu objeler üreten cihazlar olarak tanımlanmaktadır.³⁷ En genel ifadesiyle 3D yazıcılar, 3 boyutlu üretim yapabilen cihazlar şeklinde tanımlanabilir.³⁸ Günlük hayatta kullandı-

³² Sheng, s. 95.

³³ 3 boyutlu baskı teknolojisinin sektöre sağlayabileceği katkılar için bkz. Matthew N. O. Sadiku/Olaniyi D. Olaleye / Janet O. Sadiku, "3D Printing in Fashion", *International Journal of Trend in Research and Development* 2024, C. 11, S. 4, s. 13.

³⁴ Bu konuda bkz. Vaporfly Elite Flyprint The Future of 3D, <https://www.nike.com/launch/t/vaporfly-elite-flyprint-future-3d>, E.T.: 22.04.2025.

³⁵ Sheng, s. 81.

³⁶ 3D yazıcıların tarihçesi için bkz. Soysal, s. 77 vd.

³⁷ Sinan Sönmez/Uğur Kesen/Cüneyt Dalgıç, *3 Boyutlu Yazıcılar*, 6. Uluslararası Matbaa Teknolojileri Sempozyumu, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, 01-03 Kasım 2018, s. 471.

³⁸ Reşat Canberk İlgül/Burak Akgünoğlu, "3 Boyutlu Yazıcı", Karabük Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Mekatronik Mühendisliği, Bitirme Tezi, 2016, s. 1, https://www.ibrahimcayiroglu.com/Dokumanlar/MekatronikProjeUygulaması/21-3_Boyutlu_Yazici-Resat_Canberk_ILGUL-Burak_AKGUNOGLU.pdf, E.T.: 14.12.2025; Soysal, s. 75.

ğımız yazıcılar 2 boyutludur. Bu bağlamda, mürekkepli yazıcının sayfa üzerinde ileri geri hareket ederek malzeme katmanlarını üst üste yığması ve nihayetinde üç boyutlu fiziksel bir nesne oluşturması³⁹ analogisinden hareketle 3D yazıcıların çalışma mantığını somutlaştırmak mümkündür. Bununla beraber, mürekkepli yazıcılarda kullanılan hammadde mürekkep olmasına karşın 3D yazıcılar üretim amacına göre çok farklı materyalleri kullanılmaktadırlar. Bu bağlamda, 3D yazıcılar polimerler, seramikler,⁴⁰ cam, çikolata ve organik materyaller gibi pek çok farklı malzeme kullanılmaktadırlar.⁴¹ Ancak, 3D yazıcılar teknolojik gelişmelere bağlı olarak şu an bilmediğimiz hammaddeleri de kullanabilir hale gelebilir. Bu bağlamda, 3D yazıcıların, tıpkı bilinen renklerin karıştırılmasıyla sayısız tonun elde edilebilmesinde olduğu gibi, çeşitli bileşenleri bir araya getirerek yeni ve özgün kombinasyonlar oluşturabileceği ifade edilmektedir.⁴²

3 boyutlu yazıcılarla yapılan üretim, birden fazla aşamayı ihtiva etmektedir. Bu bağlamda, 3 boyutlu yazıcılarla üretim yapılabilmesi için öncelikle bir modelleme yapılması, yani yazıcıya bir verinin gönderilmesi gerekmektedir.⁴³ Bunun için Bilgisayar Destekli Tasarım (CAD) dosyaları kullanılmakta olup CAD dosyaları üretim sürecine ilişkin teknik bilgileri ihtiva etmektedirler.⁴⁴ CAD dosyaları tasarım yazılımı kullanılarak bilgisayar üzerinde oluşturulabilecekleri gibi mevcut bir nesnenin 3D tarayıcı ile taranarak bir CAD dosyasına dönüştürülmesi şeklinde de elde edilebilirler.⁴⁵ Bununla beraber, bir CAD dosyasının hangi yöntemle oluşturulduğundan bağımsız olarak, üretim aşamasına geçmeden önce genellikle yaklaşık 0,1 mm kalınlığında enine katmalarına ayrılmasını sağlayan bir dilimleme (slicing) yazılımından ge-

³⁹ Thomas Campbell/Christopher Williams/Olga Ivanova/Banning Garrett, s. 3.

⁴⁰ Sangarsu Raghavendra, "Exploring the Potential of 3D Printing in Manufacturing: Redefining Production Processes", *Journal of Computer Science and Software Development* 2024, C.3: 101, s. 2-3.

⁴¹ Burak Karagöl, "3D Printing: What does it offer and for whom?", *Science and Technology Policies Research Center Tekpol Working Paper Series STPS-WP-15/02*, s. 3, https://stps.metu.edu.tr/en/system/files/stps_wp_1502.pdf, E.T. 14.12.2025.

⁴² Lipson/Kurman, s. 15.

⁴³ Topçu, s. 233.

⁴⁴ Jan Bernd Nordemann/Michael Rüberg/Martin Schaefer, "3D-Druck als Herausforderung für die Immaterialgüterrechte", *NJW Neue Juristische Wochenschrift* 2015, C. 68, S. 18, s. 1265.

⁴⁵ Nordemann/Rüberg/Schaefer, s. 1265.

çirilmesi gerekmektedir.⁴⁶ Söz konusu dijital katmanlar, sonrasında bir 3D yazıcıya aktarılır ve yazıcı, her bir katmanı üst üste inşa ederek üç boyutlu nesneyi adım adım oluşturmaktadır.⁴⁷

3D yazıcıların geleneksel üretimde kullanılan makinelere kıyasla önemli avantajları bulunmaktadır. Bu bağlamda, geleneksel üretim yöntemlerinde makinelerin sağlıklı bir biçimde üretim yapabilmesi için operatörlerin belli becerilere sahip olması gerektirmektedir. Buna karşın 3D yazıcılarda üretimi yönlendiren önemli ölçüde CAD dosyalarıdır.⁴⁸ Bu nedenle 3D yazıcılar operatör becerisine ihtiyaç duyulmayan yeni iş modellerine kapı aralamaktadır.⁴⁹ Ayrıca 3D yazıcıların talep üzerine üretim yapabilme kabiliyetleri, ticari hayatta faaliyet gösteren kişilerin fiziksel stok depolama ihtiyaçlarını ortadan kaldırmaktadır.⁵⁰

Teknolojideki gelişmelere bağlı olarak üç boyutlu yazıcı fiyatları ucuzlamış ve böylelikle bireysel kullanımın önü açılmıştır.⁵¹ 3D yazıcı fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak bireysel kullanımın yaygınlaşmasının beraberinde yeni hukuki sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır.

II. PATENT HAKKINA TECAVÜZ

A. PATENTTEN DOĞAN HAKKIN KAPSAMININ BELİRLENMESİ (İSTEMLER, TARİFNAME VE RESİMLER)

Patent hakkının kapsamının nerede başlayıp nerede sonlandığının belirlenmesi, üçüncü kişilerin fiillerinin tecavüz niteliği taşıyıp taşımadığının tespiti bakımından önem arz etmektedir.⁵² Patent hakkının kapsamı istemlerle belirlenmekte olup istemler dışında kalan hususlar bakımından üçüncü kişilere karşı hak iddiasında bulunmak mümkün

⁴⁶ Christopher Barnatt, *3D Printing*, Third Edition, ExplainingTheFuture.com, 2016, s. 9.

⁴⁷ Barnatt, s. 9.

⁴⁸ Lipson/Kurman, s. 22.

⁴⁹ Lipson/Kurman, s. 22.

⁵⁰ Lipson/Kurman, s. 22.

⁵¹ Karagöl, s. 2.

⁵² Feyzan Hayal Şehirali, *Patent Hakkının Korunması*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1998, s. 75.

olmamaktadır.⁵³ Nitekim bu hususta SMK m. 89/1 “*Patent başvurusu veya patentin sağladığı korumanın kapsamı istemlerle belirlenir. Bununla birlikte istemlerin yorumlanmasında tarifname ve resimler kullanılır*” hükmünü amirdir. Bu bağlamda, istemlerde kullanılan dil; buluşun kapsamını ortaya koyacak şekilde açık ve kesin olmalıdır.⁵⁴ İkinci olarak istemler somut olayda patent verilebilirlik koşullarının sağlanıp sağlanmadığını belirlemek amacıyla kullanılmaktadır.⁵⁵

Tarifname, buluşun meydana getirilmesi için gereken bilgileri içermektedir.⁵⁶ Bu bağlamda, Sınai Mülkiyet Kanunun Uygulanmasına Dair Yönetmeliğin⁵⁷ (SMK Yönetmelik) 75/1 inci maddesi uyarınca tarifname; buluşun ait olduğu teknik alanda uzman bir kişinin anlayıp uygulayabileceği şekilde, net ve kapsamlı bir biçimde kaleme alınmalıdır.

Resimlerden kastedilen teknik resimler olup tarifnamede anlatılan buluş resimlerle gösterilmektedir.⁵⁸ Başvurularda resimlerin yer alması zorunlu olmamakla beraber, buluşun anlaşılmasını kolaylaştırması bakımından başvurularda resimlere yer verilmesi tavsiye edilmektedir.⁵⁹

B. DOĞRUDAN-DOLAYLI TECAVÜZ AYRIMI

1. Doğrudan Tecavüz

Patent hakkına tecavüz, öğretide *Ortan* tarafından “*patent sahibinin izni olmaksızın patent konusu buluşun her türlü kullanımı*” olarak ta-

⁵³ Bainbridge, s. 391.

⁵⁴ Arthur R. Miller/Michael H. Davis, *Intellectual Property Patents, Trademarks and Copyright*, Fourth Edition, Thomson/West, USA, 2007, s. 116.

⁵⁵ Tahir Saraç, *Patentten Doğan Hakka Tecavüz ve Hakkın Korunması*, Seçkin, Ankara, 2003, s. 47; Soysal, s. 254; Fülurya Yusufoglu, *Patent Verilebilirlik Şartları*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2014, s. 47.

⁵⁶ Yusufoglu, s. 45; Uğur Çolak, *Türk Patent Hukuku*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2022, s. 81; Ali Rıza Köker/Uğur Gürşad Yalçiner, *Uzman Gözüyle Patent ve Faydalı Modelden Kaynaklanan Uyuşmazlıklar*, 2. B., Adalet Yayınevi, Ankara, 2021, s. 80.

⁵⁷ R.G. 24.04.2017 T. , 30047 S.

⁵⁸ Türk Patent, Patent ve Faydalı Model Başvuru Kılavuzu, 2024, s. 14, <https://www.turkpatent.gov.tr/basvuru-kilavuzlari>, E.T. 7.01.2025.

⁵⁹ Türk Patent, Patent ve Faydalı Model Başvuru Kılavuzu, 2024, s. 14.

nımlanmaktadır.⁶⁰ Benzer bir tanıma göre ise tecavüz “*patent konusu buluştan, koruma ülkesi ve süresi içinde, yetkisiz olarak, iktisadi bakımdan yararlanılmasıdır.*”⁶¹ Doğrudan tecavüzde mütecaviz, tecavüz niteliği taşıyan fiilleri başka bir kişinin katkısı olmadan bizzat kendisi gerçekleştirmektedir.⁶² Doğrudan tecavüz patent kanunlarında düzenleme altına alınan en temel ihlal türü olup 3. kişinin patentle korunan buluşu izinsiz olarak üretmesi, kullanması, satması, satışa sunması veya ithal etmesi durumlarında söz konusu olmaktadır.⁶³

2. Dolaylı Tecavüz

SMK’da patent hakkına tecavüze ilişkin doğrudan-dolaylı ayrımı bulunmamaktadır. Bununla beraber, SMK’nın 86’ncı maddesinde buluşun dolaylı kullanımının önlenmesi hükme bağlanmış olup mezkûr hüküm, patent konusu buluşun uygulanmasını mümkün kılan unsurların veya araçların 3. kişiler tarafından buluşu kullanmaya yetkili olmayan kişilere verilmesini önleme amacı taşımaktadır.⁶⁴ Bu bağlamda, SMK m. 86 kapsamındaki fillerin patent hakkı sahibinin izni olmadan yapılması halinde dolaylı tecavüzün varlığı kabul edilmektedir.⁶⁵ Dolaylı tecavüzde mütecaviz tecavüz fiilini bizzat gerçekleştirmemekte ve fakat başka bir kişiyi tecavüz fiilini yapmaya teşvik etmekte, ona yardım etmektedir.⁶⁶ Yardım yoluyla ihlal söz konusu olduğunda çoğu zaman bir tarafın diğerine parça veya bileşen temin etmesi ve bunların

⁶⁰ Ali Necip Ortan, *Avrupa Patent Sistemi*, (Patent), C.II, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992, s. 57.

⁶¹ Saraç, s. 151.

⁶² Şehirali, s. 110; Saraç, s. 164; Döndü Deniz Bilir/ Ali Rıza Köker, “Patent Konusu Buluşun Dolaylı Kullanımının Önlenmesi”, *Prof. Dr. Rıza Ayhan’a Armağan*, C.II, Yetkin Yayınları, Ankara, 2022, s. 1649.

⁶³ Rosa Maria Ballardini/Marcus Norrgård/Timo Minnsen, “Enforcing Patents in the Era of 3D Printing”, *Journal of Intellectual Property Law & Practice* 2015, C. 10, S. 11, s. 852; Bilir/Köker, s. 1649.

⁶⁴ Ozan Ali Yıldız, SMK m. 86/1 gerekçesi, 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu, Gerekçe, Bibliyografya ve Mahkeme Kararlarıyla Birlikte, 2. B., Adalet Yayınevi, Ankara, 2023, s. 386.

⁶⁵ Karaaslan, s. 166-167; İlhami Güneş, *Sınai Mülkiyet Kanunu Işığında Uygulamalı Patent ve Faydalı Model Hukuku*, Güncellenmiş, 4. B., Seçkin, Ankara, 2021, s. 294; Köker/Yalçın, s. 304; Ezgi Çiğdem Yıldırım, “Sınai Mülkiyet Kanunu Kapsamında Patent Tecavüzü Davaları İhtiyati Tedbirler”, *Ankara Barosu Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Dergisi* 2018, C. 20, S. 1, s. 93.

⁶⁶ Şehirali, s. 111; Saraç, s. 165.

başka bileşenlerle birleşmesi neticesinde patentli buluşun ihlal edilmesi söz konusu olmaktadır.⁶⁷

III. 3 BOYUTLU BASKI YAPAN YAZICILAR VE PATENT İHLALLERİ

A. CAD DOSYASI OLUŞTURMANIN PATENT İHLALİNE NEDEN OLUP OLMADIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

1. CAD Dosyalarının Hukuki Niteliği

3 boyutlu baskı yapan yazıcılar aracılığıyla doğrudan üretim aşamasına geçilerek üretim yapılması hatalara neden olabilir. Bu nedenle söz konusu yazıcılar aracılığıyla yapılacak üretimin, öncelikle bir taslağının hazırlanması ve üretime bu taslak üzerinden başlanması, üretim sürecinde meydana gelebilecek hataları en aza indireyecektir. Bu bağlamda, “*üretilecek tasarımın 3 boyutlu dijital temsilini içeren bilgisayar dosyası*” şeklinde tanımlanan⁶⁸ CAD dosyaları aracılığıyla üretilmek istenen parça ve/veya ekipmanın dijital taslağını oluşturmak mümkün olmaktadır.

3 boyutlu baskı yapan yazıcılar bakımından patent ihlalleri değerlendirilirken konunun farklı ihtimaller göz önüne alınarak değerlendirilmesi zorunludur. Bu bağlamda, 3 boyutlu yazıcılarla yapılan üretimlerde önceden de ifade ettiğimiz üzere birden fazla aşama bulunmaktadır.⁶⁹ Bu nedenle patent ihlalleri ele alınırken bu aşamalardan her birinin ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. CAD dosyaları, 3D yazıcılarla üretim yapılabilmesinin ilk aşamasını oluşturmaktadır.

CAD dosyalarının meydana getirilmesi aşamasında patent ihlali olup olmadığının değerlendirilmesi, CAD dosyalarının hukuki niteliğiyle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, CAD dosyalarının bir bilgisayar programı olarak kabul edilmesi halinde Türk hukuku açısından patent ihlalinden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Zira SMK m. 82/2 (c) uyarınca bilgisayar programları buluş niteliğinde sayılmadığı için patentlenemezler.

⁶⁷ Bilir/Köker, s. 1652.

⁶⁸ Tesh W. Dagne/Chelsea Dubeau, “3D Printing and the Law: Are CAD files Copyright-protected?”, *Intellectual Property Journal* 2015, C. 28, s. 5.

⁶⁹ Bkz. yukarıda, I, A, 3. 3 boyutlu baskı yapan yazıcılar.

CAD dosyalarının bilgisayar programı olarak kabul edilip edilemeyeceği hususu ise öğretide tartışmalıdır. Bu bağlamda öğretide bir görüş, CAD (3DPF)⁷⁰ dosyalarının, tıpkı bilgisayar programları gibi yapılandırılmış talimatlar içerdiğinden bahisle ilim ve edebiyat eseri olarak korunması gerektiğini savunmaktadır.⁷¹ Buna karşın, bizim de katıldığımız görüşe göre; CAD dosyalarının yalnızca kod bileşenlerinden ibaret olmamaları ve aynı zamanda tasarım öğeleri de içermeleri nedeniyle, bunların bilgisayar programı olarak kabul edilmeleri mümkün değildir.⁷²

Bilgisayar programlarında yazılımcı kodlama yaparken hangi yöntemi tercih edeceğine ilişkin olarak seçenek özgürlüğüne sahip olup yazılan kaynak kodlar insanlar tarafından okunabilir niteliktedir.⁷³ Buna karşın CAD dosyaları neredeyse aynıdır⁷⁴ ve insanlar tarafından okunabilecek kaynak kodlar ihtiva etmemektedirler.⁷⁵ Bu bağlamda, kanaatimizce CAD dosyalarının 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (FSEK) kapsamında eser olarak değerlendirilmeleri; ancak istisnai durumlarda mümkün olabilir. Zira FSEK m. 1/B (a)'da eserin, sahibinin hususiyetini taşıması gerektiği açıkça hükme bağlanmıştır. Bilgisayar programları açısından hususiyeti sağlayan öğelerin başında da kaynak kodları gelmektedir.⁷⁶ CAD dosyaları çoğu zaman standart biçimde meydana getirildikleri için bunların kaynak kodları da benzerdir. Buna karşın, istisnai durumlarda özgün nitelik taşıyan CAD dosyalarının FSEK kapsamında hususiyet taşıdığından bahisle

⁷⁰ Söz konusu makalede açıkça CAD dosyalarından değil, 3DPF dosyalarından bahsedilmektedir. Bununla beraber, 3DPF dosyaları CAD dosyalarıyla aynı içeriğe sahip ve fakat farklı formatta olan dosyalardır. Bu nedenle, 3DPF dosyaları ile CAD dosyalarının aynı hukuki niteliğe sahip oldukları kanaatindeyiz.

⁷¹ Simon Bradshaw/Adrian Bowyer/Patrick Haufe, "The Intellectual Property Implications of Low-Cost 3D Printing", *Script-ed A Journal of Law, Technology & Society* 2010, C. 7, S. 1, s. 24, <https://script-ed.org/archive/volume-7/issue-71-1-241/>, E.T. 5.04.2025.

⁷² Bu yönde bkz. Elam, s.148; Onur Sarı, "3 Boyutlu Yazıcılarla Meydana Getirilen Ürünlerin Tasarımları Üzerinde Hak Sahipliği", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2021, C. 18, S. 1, s. 346.

⁷³ Simon, s. 79.

⁷⁴ Sarı, s. 346.

⁷⁵ Simon, s. 80.

⁷⁶ Cahit Suluk/Rauf Karasu/Temel Nal, *Fikri Mülkiyet Hukuku*, Güncellenmiş 8. B., Seçkin, Ankara, 2024, s. 181.

eser oldukları savunulabilir. Dolayısıyla CAD dosyalarının bilgisayar programı olarak nitelendirilmeyeceği ve fakat tasarımların somutlaştırılmasına hizmet eden bir araç olarak değerlendirilebilecekleri⁷⁷ ifade edilebilir.

2. Patent İhlaline İlişkin Değerlendirmeler

Patent ihlalden bahsedilebilmesi için öncelikle, CAD dosyası oluşturulan objenin patent korumasına tabi olması gerekir.⁷⁸ İkinci olarak, CAD dosyasının sınai veya ticari bir amaçla oluşturulmuş olması gerekmektedir. Zira SMK m. 85/3 (a) gereği özel maksatla sınırlı olan fiiller inhisarı hakkın kapsamı dışında kalmaktadır. Örneğin, hobi amacıyla 3d yazıcıda üretilmek için aksiyon figürlerinin CAD dosyalarının oluşturulması, patent ihlaline neden olmayacaktır.

CAD dosyası oluşturulan objenin patentle korunduğu ve CAD dosyasının ticari veya sınai maksatla oluşturulduğu varsayımında patent ihlalden bahsetmek mümkün olabilir mi? Bu sorunun cevabı gerek Türk hukuk öğretisinde gerekse karşılaştırmalı hukuk öğretisinde tartışmalıdır. Bu bağlamda Türk hukukunda bir görüş, “ürün üretimi” ibaresinin CAD dosyalarını da içine alacak şekilde geniş yorumlanması gerektiğinden bahisle; CAD dosyası üretiminin patent ihlaline neden olabileceğini savunmaktadır.⁷⁹ Buna karşın öğretilde savunulan başka bir görüş, tek başına CAD dosyası oluşturma işleminin patent ihlaline neden olmayacağını savunmaktadır.⁸⁰

Konu Amerikan hukuk öğretisinde de tartışmalıdır. Öğretilerdeki bir görüş, CAD dosyalarının nihayetinde dönüşeceği nesnenin önemli olduğundan ve serbestçe yayılan dosyaların patent sahibinin satışlarını

⁷⁷ Ana Nordberg/Jens Schovsbo, “EU Design Law and 3D Printing: Finding the Right Balance in a New e-Ecosystem” (December 21, 2016). Rosa Maria Ballardini, Marcus Norrgård, Jouni Partanen (eds) *3D Printing, Intellectual Property and Innovation – Insights from Law and Technology* (Wolters Kluwer, 2017 Forthcoming), University of Copenhagen Faculty of Law Research Paper No. 2017-30, s. 11, <https://ssrn.com/abstract=2888426>, E.T.: 15.05.2025.

⁷⁸ Soysal, s. 334.

⁷⁹ Bu konuda bkz. Topçu, s. 252/Karş. Armağan Ebru Bozkurt Yüksel, “Üç Boyutlu Yazıcıların Fikri Mülkiyet Hukukuna Etkileri”, *Fikri Mülkiyet Hukuku Yıllığı* 2014, (Ed. Tekin Memiş), Yetkin Yayınları, Ankara, 2016, s. 122.

⁸⁰ Bu yönde bkz. Soysal, s. 334; Bu işlemin üretime hazırlık niteliğinde olduğundan bahisle patent hakkını ihlal etmeyeceğine yönelik olarak bkz. Karaaslan, s. 126.

düşüreceğinden bahisle; CAD dosyası oluşturulmasının patent ihlali niteliği taşıyacağını öne sürmektedir.⁸¹ Buna karşın diğer görüş, tek başına CAD dosyası oluşturmanın patent ihlali teşkil etmeyeceği yönündedir.⁸² Esasen CAD programı kullanılarak meydana getirilebilen bir ürünün patentlenebilir olması hususu ile o ürünün üretimi sürecinde kullanılan CAD dosyasının patentlenebilir olması hususunu birbirinden ayırmak gerekir. Bu bağlamda, CAD dosyasının formatı ve kullanım yöntemi düşünüldüğünde çoğu zaman için tekniğin bilinen durumunun aşlamadığı sonucuna ulaşılabacaktır.⁸³

Alman öğretisinde ise CAD dosyası oluşturmanın başlı başına bir patent ihlali oluşturmayacağı, bu eylemin olsa olsa bir hazırlık işlemi olarak değerlendirilebileceği görüşü savunulmaktadır.⁸⁴

Kanaatimizce CAD dosyalarının oluşturulması hazırlık fiili kapsamında düşünülmeli ve bu eylemin doğrudan patent ihlaline vücut vermeyeceği değerlendirilmelidir.⁸⁵ Zira bu haliyle CAD dosyaları taslak niteliğinde olup üretim sürecinde bir sonraki aşamaya geçilmesi için gerekli olan talimat niteliği taşımaktadırlar.⁸⁶ CAD dosyası oluşturulması eylemi, tek başına ele alındığında; bu aşamada başka biriyle dosyanın paylaşımından bahsedilemeyeceği için dolaylı patent ihlalinden bahsetmek de mümkün olmayacaktır.⁸⁷

⁸¹ Söz konusu görüş için bkz. Lucas S. Osborn/Timothy R. Holbrook, "Digital Patent Infringement in an Era of 3D Printing", *University of California, Davis Law Review* 2015, C. 48, S. 4, s. 1367.

⁸² CAD dosyalarının buluş niteliği taşımadığından bahisle patent korumasından yararlanamayacağı yönünde bkz. Daniel Harris Brean, "Asserting Patents to Combat Infringement via 3D Printing: It's No "Use", *Fordham Intellectual Property, Media and Entertainment Law Journal* 2015, C. 23, S. 3, s. 806-807; Benzer gerekçeler için bkz. Nicole A. Syzdek, "Five Stages of Patent Grief to Achieve 3D Printing Acceptance", *University of San Francisco Law Review* 2015, C. 49, S. 2, s. 353.

⁸³ Brean, s. 807.

⁸⁴ Bu yönde bkz. Nordemann/Rüberg/Schaefer, s. 1269; Lars Heyne, "Immateri-
algüterrechte und Objektreplication: Juristische Risiken und Lösungsmöglich-
keiten bei der Vermarktung von 3D-Druckvorlagen" *EIKV-Schriftenreihe zum
Wissens- und Wertemanagement*, No. 7, European Institute for Knowledge & Va-
lue Management (EIKV), Rameldange, s. 22, <https://www.econstor.eu/handle/10419/129312>, E.T. 17.03.2025

⁸⁵ Aynı yönde bkz. Karaaslan, s. 126.

⁸⁶ Heyne, s. 22.

⁸⁷ Aynı yönde bkz. Soysal, s. 334.

B. CAD DOSYALARININ PAYLAŞILMASININ PATENT İHLALİNE NEDEN OLUP OLMAYACAĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

CAD dosyaları hazırlandıktan sonra internet aracılığıyla çeşitli platformlar üzerinden kolayca paylaşılabilmektedir. Öncelikle, CAD dosyalarının paylaşılması doğrudan patent ihlaline neden olur mu sorusunu cevaplamamız gerekmektedir. Bu bağlamda yapılan paylaşımın SMK m. 141/1 (b) uyarınca doğrudan patent ihlali teşkil edebilmesi için, ortada kısmen veya tamamen taklit suretiyle meydana getirildiği bilinen ya da bilinmesi gerektiği hâlde tecavüz yoluyla üretilen buluş konusu bir ürün olmalıdır.

CAD dosyaları “patent konusu ürün” olarak değerlendirilemeyeceği için bu dosyaların sair platformlarda paylaşılması da doğrudan patent ihlaline neden olmayacaktır.⁸⁸ Bu bağlamda geleneksel yaklaşım uyarınca patent ihlalinden bahsedilebilmesi için patent konusunun fiziksel olarak somutlaşması gerekmektedir.⁸⁹ Ancak, söz konusu yaklaşımın sanayi çağına ait olduğu ve dijital çağın gereksinimlerini karşılamadığı ifade edilerek,⁹⁰ CAD dosyalarının paylaşımının doğrudan patent ihlali kapsamında değerlendirilmesi gerektiği ileri sürülmektedir.⁹¹ Bununla birlikte SMK’da dijital ürünlere yönelik herhangi bir düzenleme yer almamaktadır. Bu nedenle, geleneksel yaklaşıma uygun olarak CAD dosyalarını doğrudan ihlal kapsamında değerlendirmemek isabetli olacaktır.

İkinci olarak, CAD dosyalarının paylaşılması eyleminin dolaylı patent ihlali kapsamında olup olmadığının değerlendirilmesi gerekmektedir. CAD dosyalarının paylaşılması somut olayın özelliğine göre dolaylı patent ihlali kapsamında değerlendirilebilir.⁹² Nitekim Alman öğretisinde de benzer bir yaklaşım mevcuttur.⁹³ Bununla beraber, CAD

⁸⁸ Bu yönde bkz. Soysal, s. 335.

⁸⁹ Osborn/Holbrook, s. 1322.

⁹⁰ Osborn/Holbrook, s. 1323.

⁹¹ Osborn/Holbrook, s. 1353.

⁹² Karaaslan, s. 69/Soysal, s. 335 vd./Topçu, s. 261.

⁹³ Bkz. Martin Mengden, “3D-Druck – Droht eine „Urheberrechtskrise 2.0“? - Schutzzumfang und drohende Rechtsverletzungen auf dem Prüfstand”, *MMR Zeitschrift für IT-Recht und Recht der Digitalisierung* 2014, C. 17 S. 2, s. 80-81; Constantin Blanke-Roeser, “3D-Druck als Herausforderung für das deutsche und europäische

dosyasını ilgili paylaşım platformlarından temin eden kişilerin bunları kişisel kullanım amacıyla temin etmiş olmaları da ihtimal dâhilindedir. Ancak, hemen ifade etmeliyiz ki bu hususta kişisel kullanım-ticari kullanım ayrımının yapılması neredeyse olanaksızdır.⁹⁴ Bu nedenle, bu tür paylaşımların kişisel kullanım kapsamında olmadığını en baştan kabul etmek patent sahiplerinin menfaatine olacaktır.⁹⁵

CAD dosyalarının paylaşımının SMK m. 86/1 uyarınca dolaylı patent ihlali olarak değerlendirilebilmesi için, CAD dosyalarının patent konusu buluşun uygulanmasını mümkün kılması ve buluşun esaslı kısmını teşkil eden bir kısmı ile ilgili unsur veya araçlar kapsamında kabul edilebilmesi gerekmektedir.

CAD dosyalarının buluşun uygulanmasını mümkün kılması hususunda ikili bir ayrıma gidilmelidir. Bu bağlamda tek bir tuşa basmakla ürünün basitçe üretilebileceği hallerde, CAD dosyalarının buluşun uygulanmasını mümkün kıldığı kabul edilmelidir.⁹⁶ Buna karşın, ürünün meydana getirilmesi için CAD dosyasının tek başına yeterli olmadığı, ek olarak kullanıcının belli teknik prosedürleri yerine getirmesinin zaruri olduğu hallerde; somut olayın niteliğine göre değerlendirme yapılması gerekebilir.⁹⁷

Unsur veya araç niteliğine ilişkin bir değerlendirme yapılması da gerekmektedir. Bu bağlamda genel yaklaşım, ancak fiziksel varlıkların araç kapsamında değerlendirilebilecekleri yönündedir.⁹⁸ Esasen hangi tür araçların dolaylı ihlal kapsamında değerlendirilebileceğine çoğu ülke mevzuatında yer verilmemesi⁹⁹, CAD dosyalarının dolaylı ihlal kapsamında araç olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusunun cevabını bulmayı da güçleştirmektedir. Bununla beraber,

Patentrecht – Rechtlicher Rahmen und Chancen für Rechteinhaber”, Tobias Redlich/Manuel Moritz/Jens P. Wulfsberg (Hrsg.), *Interdisziplinäre Perspektiven zur Zukunft der Wertschöpfung*, s. 138-139; Nordemann/Rüberg/Schaefer, s. 1269.

⁹⁴ Karaaslan, s. 208.

⁹⁵ Aynı yönde bkz. Karaaslan, s. 208; Karş. Soysal, s. 335.

⁹⁶ Soysal, s. 337.

⁹⁷ Soysal, s. 337.

⁹⁸ Soysal, s. 336; Nordemann/Rüberg/Schaefer, s. 1269; Ballardini/Norrgård/Minsen, s. 857.

⁹⁹ Ballardini/Norrgård/Minssen, s. 857; Nitekim SMK’da da buna ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır.

araç kapsamına yalnızca fiziksel unsurların dahil edilmesi; patent hakkı sahiplerinin haklarına önemli ölçüde zarar verebilir. Zira bilgi teknolojilerindeki gelişime bağlı olarak, hemen her alanda fizikselden dijitale doğru giden bir dönüşümden bahsetmek mümkündür. Bu nedenle öğretide isabetli biçimde araç kavramının normatif biçimde yorumlanarak fiziki olmayan unsurları da kapsamasının, hak sahibinin korunması bakımından isabetli olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁰ Bu bağlamda, olması gereken bakımından araç kavramı geniş yorumlanmalı ve CAD dosyaları da araç kapsamında değerlendirilmelidir.¹⁰¹ Bu yorum, patent hakkı sahiplerinin haklarının etkin biçimde korunması bakımından işlevseldir. Ayrıca SMK'da araçların mutlaka fiziki olması gerektiği yönünde bir sınırlama olmaması da¹⁰² bu savı destekler niteliktedir. Nitekim bazı yabancı yargı kararlarında yazılımların da araç niteliğinde kabul edilmiş olması mahkemelerin araç unsurunu sadece fiziki araçlarla sınırlamadığını göstermektedir.¹⁰³

Alman yargı kararları uyarınca; buluşun esasını oluşturan unsurların kapsamına patent istemlerinde yer alan unsurlar ile patent istemlerinde yer almasalar da patent istemlerinde yer alan unsurlarla işlevsel olarak etkileşimde bulunan unsurlar girmektedir.¹⁰⁴ Bu bağlamda kanaatimizce CAD dosyalarının buluşun meydana getirilmesinde işlevsel bir fonksiyonu olduğundan¹⁰⁵ bahisle buluşun esasını oluşturan kısmı ile ilgili oldukları sonucuna ulaşılabilir.

SMK m. 86/1'in 2. cümlesi uyarınca, dolaylı patent ihlalinin bahsedilebilmesi için CAD dosyalarını üçüncü kişilerin paylaşımına açanların, CAD dosyalarının buluşu uygulamaya yeterli olduğunu ve bu amaçla kullanılacağını bilmeleri veya bu durumun yeterince açık olması gerekmektedir. Bu şartın sağlanıp sağlanmadığının somut olay özelliklerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Mezkûr hüküm-

¹⁰⁰ Bu yönde bkz. Nordemann/Rüberg/Schaefer, s. 1269.

¹⁰¹ CAD dosyalarının araç olarak değerlendirilebileceği yönünde bkz. Karaaslan, s. 116.

¹⁰² Çolak, s. 884.

¹⁰³ Ballardini/Norrgård/Minssen, s. 858.

¹⁰⁴ Bkz. Heinz Goddar, "Cross-Border Contributory Patent Infringement in Germany", *Washington Journal of Law, Technology & Arts* 2011, C. 7, S. 2, s. 139, dn. 8'deki kararlar.

¹⁰⁵ Aynı yönde bkz. Soysal, s. 336.

de belirtilen bilme unsuru subjektif niteliktedir. Bu bağlamda somut uyumsuzlukta CAD dosyalarını paylaşma açan kişilerin anılan hükümde öngörülen unsurları bildiklerini ispatlamak mümkün olmayabilir. Kanun koyucu buradan hareketle, “yeterince açık olma” koşulu ile objektif bir kriter getirmiştir. Bu koşulda CAD dosyalarının ihlal amacıyla kullanılacağı ve bunların buluşu uygulamak için yeterli olduğu “tarafsız herkesin gözlemleyebileceği kadar bariz”¹⁰⁶ olup bu durum somut olayın özelliklerinden açıkça anlaşılmaktadır.

C. BARINDIRMA (HOSTİNG) HİZMETİ SUNAN SERVİS SAĞLAYICILARIN SORUMLULUKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu başlık altında incelediğimiz servis sağlayıcılar, CAD dosyalarını kullanarak 3D baskı hizmeti sunmamaktadırlar. Bununla beraber, teknik açıdan bakıldığında söz konusu sağlayıcıların sundukları barındırma hizmetini salt bir depolama hizmetinden ibaret görmek de isabetli değildir. Zira bu servisler Dropbox, Google Drive gibi salt depolama hizmeti sunan bulut bilişim servislerinden farklılık göstermektedirler. Gerçekten örneğin Thingiverse,¹⁰⁷ 3. kişilerin sağladığı CAD dosyalarını depolamakta ve fakat aynı zamanda kamuya yaymaktadır.¹⁰⁸ Diğer bir ifadeyle Thingiverse ve benzeri platformlar, 3. kişilerin CAD dosyalarına erişimine olanak sağlamaktadır.

Söz konusu servislerin, içerikler üzerinde aktif kontrollerinin olmadığı düşünüldüğünde; bunların hukuki niteliğinin yer sağlayıcı olduğunu kabul etmek isabetli olacaktır.¹⁰⁹ Bu bağlamda, 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar

¹⁰⁶ Karaaslan, s. 151.

¹⁰⁷ Söz konusu servis için bkz. https://www.thingiverse.com/#google_vignette, E.T. 27.04.2025.

¹⁰⁸ Kamuya yayma kavramı, 2022/2065 sayılı AB Dijital Hizmetler Tüzüğü’nün 14 no.lu dibacesinde şu şekilde ifade edilmektedir: “Bu Tüzük’te kullanıldığı şekliyle “kamuya yayma” kavramı, bilginin potansiyel olarak sınırsız sayıda kişinin erişimine sunulmasını, yani bu kişilerin söz konusu bilgiye gerçekten erişip erişmediklerine bakılmaksızın, bilgiyi sağlayan hizmetin alıcısı tarafından başka bir eylemde bulunulması gerekmeksizin bilginin genel olarak hizmetin alıcıları tarafından kolayca erişilebilir hâle getirilmesini içermelidir...” Tüzük metni için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng>, E.T. 27.04.2025.

¹⁰⁹ Benzer yönde bkz. Topçu, s. 255/Soysal, s. 338.

Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun'un 2/1 (m) maddesinde yer sağlayıcı; *"hizmet ve içerikleri barındıran sistemleri sağlayan veya işleten gerçek veya tüzel kişiler"* şeklinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda yer sağlayıcı, *"içeriklerin yayınlandığı platform"* dur.¹¹⁰

Diğer taraftan, mezkûr hükümde öngörülen 'bilme' veya 'bilmesi gerekme' şartını söz konusu servis sağlayıcıların fiilen yerine getirmeleri son derece güçtür.¹¹¹ Zira on binlerce dosyayı saklayan bir servis sağlayıcının, barındırdığı her bir dosyanın patent ihlaline neden olup olmadığını bilmesinin ya da bilmesi gerektiğinin kabul edilmesi; bu faaliyetin yürütülemez hale gelmesine neden olarak dijital üretim teknolojisinin gelişimine ket vurabilir.¹¹²

Servis sağlayıcıların dolaylı patent ihlalinden sorumlu olup olmayacaklarının da değerlendirilmesi gerekmektedir. Kanaatimizce servis sağlayıcılar dolaylı ihlalden ancak aktif bir katkılarının olması¹¹³ ya da ihlali aktif biçimde teşvik etmeleri¹¹⁴ durumunda¹¹⁵ sorumlu tutulabi-

¹¹⁰ Şerafettin Ekici, *Bilişim ve Teknoloji Hukuku*, Güncellenmiş 3.B, Seçkin Hukuk, Ankara, 2024, s.126;Barındırma hizmeti sağlayan platformların barındırdıkları içeriklerden dolayı sorumlu tutulmamaları genel bir kaidedir. Nitekim 2000/31 sayılı E-Ticaret Direktifi'nin14. maddesi bizi bu sonuca götürmektedir (Bkz. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/31/oj/eng>, E.T. 12.10.2025). Zira söz konusu platformların SMK m. 141/1 (b) kapsamında doğrudan patent ihlalinden sorumlu tutulabilmeleri için kısmen ya da tamamen taklit suretiyle meydana getirildiğini bildikleri ya da bilmeleri gerektiği halde tecavüz yoluyla üretilen buluş konusu ürünleri satma, dağıtma ya da başka şekilde ticaret alanına çıkarma veya bu amaçlar için ithal etme, ticari amaçla elde bulundurma, uygulamaya koyma suretiyle kullanma veya bu ürünle ilgili sözleşme yapmak için öneride bulunma fiillerini gerçekleştirmiş olmaları gerekir.

¹¹¹ Karş. Soysal, s. 338.

¹¹² Bkz. ve karş. Osborn/Holbrook, s. 1377.

¹¹³ Karş. Soysal, s. 338.

¹¹⁴ Overview of 3D printing & intellectual property law Under the contract with the Directorate General Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs (MARKT 2014/083/D), Annex 3, s. (1-22), 20, <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/18921/attachments/3/translations/en/renditions/native>, E.T. 21.03.2025.

¹¹⁵ Aktif katkı sağlama ve teşvik etme hallerinde servis sağlayıcı barındırma hizmeti sunma işlevinin ötesine geçmektedir. Aktif katkı sağlamada, servis sağlayıcı ihlalin gerçekleşmesine yardım etmektedir. Barındırma hizmeti veren servis, CAD dosyalarını paylaşmakla kalmayıp kullanıcılara bu dosyaları kullanarak nasıl üretim yapabilecekleri konusunda teknik yardım sağlamaya başladığında aktif katkı sağlamadan bahsedilebilir. Aktif biçimde teşvik etme haline örnek olarak

lirler. Uygulamada bunun gerçekleşme ihtimali ise son derece düşük gözükmektedir. Zira bu platformların fikri mülkiyet politikaları,¹¹⁶ kullanım şartları incelendiğinde;¹¹⁷ fikri mülkiyet haklarını korumaya yönelik bir yaklaşım içerisinde oldukları görülmektedir. Bununla beraber, söz konusu platformların fikri mülkiyete ilişkin her türlü sorumluluktan muaf oldukları sonucuna ulaşmak isabetli olmayacaktır. Bu bağlamda, ilgili platformun ihlalden haberdar olduktan sonra söz konusu içeriği kaldırması gerekmektedir.¹¹⁸ Nitekim Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun¹¹⁹’un (e-Ticaret Kanunu) 2/d maddesi¹²⁰ uyarınca barındırma hizmeti sağlayan bazı platformların¹²¹ “Aracı hizmet sağlayıcı” olarak kabul edilecekleri kanaatindeyiz.

Aracı hizmet sağlayıcıların fikri mülkiyet hukukuna aykırı içerikten sorumlulukları ise anılan Kanun’un 9 uncu maddesinin 3’üncü fıkrasında hükme bağlanmıştır. Buna göre; “Elektronik ticaret aracı hizmet sağlayıcı, hak sahibinin, fikri ve sınai mülkiyet hakkı ihlaline dair bilgi ve belgeye dayanan şikâyeti üzerine, elektronik ticaret hizmet sağlayıcının şikâyete konu ürününü yayımdan kaldırarak durumu kendisine ve hak sahibine bildirir. Elektronik ticaret hizmet sağlayıcının, şikâyetin aksini gösteren bilgi ve belgeye dayanan itirazını elektronik ticaret aracı hizmet sağlayıcıya sunması üzerine şikâyete konu ürünü yeniden yayımlar. Şikâyet ve itirazda; ilgililerin açık kimlik ve adres bilgileri, ihtilafa konu ürün hakkındaki bilgiler, ürünün yayımdan kaldırılması veya yayımlanmasının gerekliliğine dair gerekçeler ile

barındırma hizmeti sunan servisin, CAD dosyasının basılması, diğer bir ifadeyle patentli buluşun üretilmesi için söz konusu dosyayı temin eden kişileri belli sitelere yönlendirmesi örnek olarak verilmektedir. Bkz. Soysal, s. 335.

¹¹⁶ Örneğin Thingiverse fikri mülkiyet politikası için bkz. <https://www.makerbot.com/legal/ip-policy/>, E.T.21.03.2025.

¹¹⁷ Örneğin Cults isimli servisin kullanım şartları için bkz. <https://cults3d.com/en/legal>, E.T. 26.03.2025.

¹¹⁸ Bkz. 2000/31 sayılı E-Ticaret Direktifi, m. 14/1 (b).

¹¹⁹ RG. 23.10.2014 T. , 29166 S.

¹²⁰ Mezkûr hüküm uyarınca Aracı hizmet sağlayıcı “Başkalarına ait iktisadi ve ticari faaliyetlerin yapılmasına elektronik ticaret ortamını sağlayan gerçek ve tüzel kişileri” ifade etmektedir.

¹²¹ Bu platformlar sadece CAD dosyalarını barındırmamakta, 3. kişilerin bu dosyaların satışını yapmalarına da ortam sağlamaktadır. Bunlara örnek olarak “myminfactory” isimli platform verilebilir. Bu platform CAD dosyalarının sanal dükkanlar üzerinden satılmasına imkân vermektedir. Bkz. <https://www.myminfactory.com/>, E.T.: 26.03.2025.

yönetmelikle belirlenen diğer hususlar yer alır. İlgililerin genel hükümlere göre adli ve idari mercilere başvurma hakları saklıdır.”

İlgili platformun e-Ticaret Kanunu'nun 9/3'üncü maddesine aykırı davranması patent ihlallerinde aranan “bilme” unsurunun somut olayda gerçekleşmesine neden olarak söz konusu platformların patent ihlalinden sorumlu olmalarına neden olabilir kanaatindeyiz.

D. 3D BASKI YAPAN SERVİS SAĞLAYICILARININ PATENT İHLALİNE NEDEN OLUP OLMAYACAĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Burada incelediğimiz sağlayıcılar, barındırma (hosting) hizmeti sunan servis sağlayıcılardan farklı olarak ya sadece ya da barındırma hizmetine ek olarak 3 boyutlu baskı hizmeti sunmaktadırlar. Bu bağlamda söz konusu sağlayıcılar baskı hizmetini, bünyelerinde bulunan çeşitli 3 boyutlu yazıcılar aracılığıyla sağlamaktadırlar. Sözü edilen servisler, baskı işlemi tamamlandıktan sonra ortaya çıkan ürünü müşterilere kargo yoluyla ulaştırılmaktadırlar.¹²²

3D baskı yapan servislerin bu hizmeti sunma amacının kâr elde etmek olduğu açık olup 3D baskı işlemini SMK m. 85/3 (a) bendinde ifade edilen “sınai veya ticari bir amaç taşımayan ve özel maksatla sınırlı kalan fiiller” kapsamında kabul etmek mümkün değildir.

SMK m. 152/1 uyarınca patent korumasına tabi olan ürünlerin, hak sahibi veya onun izni ile üçüncü kişiler tarafından piyasaya sunulmasından sonra söz konusu ürünlerle ilgili fiiller patent hakkının kapsamı dışında kalmaktadır. Bu bağlamda, patentli bir ürünün piyasaya sunulmasıyla patent hakkı tükeneneği için, tamir işlemleri patent hakkını ihlal etmemektedir.¹²³ Bununla beraber, 3D baskı yapan işlemlerin yeniden üretim mi yoksa tamir mi olduğu netleştirilmelidir.

Patent koruması altındaki bir ürünün, kullanım sonucu yıpranan parçalarının değiştirilmesi ya da zarar gören kısımlarının onarılması “tamir” kapsamında değerlendirilirken, ürünün tamamının hasar görmesi durumunda eski haline getirilmesi “yeniden inşa” olarak kabul

¹²² Bu servislere örnek olarak, Shapeways verilebilir. Bkz. <https://www.shapeways.com/>, E.T.: 29.03.2025.

¹²³ Tükenme ilkesi ve tamir faaliyetine ilişkin açıklamalar için bkz. Saraç, s. 61-62.

edilmektedir.¹²⁴ 3D baskı yapan servislerin yaptıkları baskı işleminin tamir kapsamına girdiği durumlarda patent ihlalinden bahsedilemeyecektir.

SMK m. 141/1 (a), “*Patent veya faydalı model sahibinin izni olmaksızın buluş konusu ürünü kısmen veya tamamen üretme sonucu taklit etmek*” hükmüne amirdir. Hükmün lafzından açıkça anlaşılacağı üzere buluş konusu ürünün üretilmesi bakımından Kanun koyucu “bilme” unsuruna yer vermemiştir. Bu nedenle, 3D baskı yapan kişinin söz konusu ürünün patent korumasına tabi olduğunu bilmediği yönündeki savunması dikkate alınmayacaktır.¹²⁵

3D baskı hizmeti veren servislerin üretim faaliyetleri nedeniyle doğrudan patent ihlalinden sorumlu olup olmayacaklarının tartışılması gerekmektedir. Eğer, baskı hizmeti veren servisler, yer sağlayıcı statüsünde kabul edilirlerse; ancak kendilerine bildirim yapıldığı takdirde baskı yapmaya devam ederlerse sorumluluklarından bahsetmek mümkün olacaktır. Bu bağlamda öğretilde *Soysal*, 3D baskı hizmeti veren servislerin “genel bir izleme ve inceleme yükümlülükleri” olmadığından bahisle; bu servislerin doğrudan patent ihlalinden ancak baskısını yaptıkları ürünün patentli olduğunu bildikleri takdirde sorumlu tutulabileceklerini ileri sürmüştür.¹²⁶ Bununla beraber, 3D baskı hizmeti veren kuruluşlar barınma (hosting) sağlayan servislerden farklı olarak ek hizmetler sunmaktadırlar.¹²⁷ Böylelikle söz konusu servisler içeriğe aktif müdahalede bulunmaktadırlar. Bu nedenle anılan servisler, içeriklere müdahale etmeyen pasif konumdaki barındırma işlevi yürüten servislerden ayrılmaktadır.

Kanaatimizce 3D baskı hizmeti sunan servisler, yer sağlayıcı statüsünde olmadıkları için somut olayın özelliğine göre doğrudan patent ihlalinden sorumlu tutulabilirler.¹²⁸

¹²⁴ Saraç, s. 60; Karaaslan, s. 68.

¹²⁵ Soysal, s. 339.

¹²⁶ Bkz. Soysal, s. 339-340.

¹²⁷ Ballardini/Norrgård/Minnsen, s. 862.

¹²⁸ Bu yönde bkz. Muhammad Zaheer Abbas, “The Potential Role of 3D Printing Technology in Enabling Local Entrepreneurship: To What Extent Patent Law Poses a Barrier”, *The Journal of Intellectual Property Studies* 2022, C. 5, S. 2, s. 80; Ballardini/Norrgård/Minnsen, s. 862-863.

3D baskı hizmeti sunan servislerin SMK m. 86 kapsamında dolaylı patent ihlalinden sorumlu tutulabilmeleri için buluşun uygulanmasını mümkün kılan ve buluşun esasını teşkil eden bir kısmı ile ilgili unsurların veya araçların buluşu uygulamaya yeterli olduğunu bilmeleri ve bu amaçla kullanılacağını bilmeleri veya bu durumun yeterince açık olması gerekmektedir. Bu şartın gerçekleşip gerçekleşmediği her bir somut olayın özelliğine göre değerlendirilmelidir. Bununla beraber, bu servislerin unsur ya da araç sağlamak yerine bir hizmet sunması nedeniyle bunların dolaylı patent ihlali kaynaklı sorumluluklarına gildirmesinin güç olduğu ifade edilmektedir.¹²⁹

SONUÇ

3 boyutlu baskı teknolojilerindeki gelişmelerin ilerlemesiyle birçok sektörde 3 boyutlu yazıcılar kullanılacak ve bu cihazlar giderek ucuzlayıp yaygınlaşacaktır. Gelecekte belki de her ev bir atölye haline gelecek ve insanlar hemen her istediklerini kendileri üretme imkânına sahip olacaklardır. Bu olasılıkta önceden öngörülemeyen yeni hukuki sorunların doğması kaçınılmazdır. Bu sorunların önemli bir bölümünün teknoloji ve yeniliklerle yakın ilişki içerisinde bulunan patent hukukuyla ilgili olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

3 boyutlu yazıcılarla yapılan üretim sürecinin ilk aşamasını modelleme oluşturmaktadır. Bu aşamada çoğunlukla CAD dosyaları kullanılmaktadır. CAD dosyalarının kodlar ihtiva etmesi onların bilgisayar programı olması sonucu doğurmamaktadır. Bu bağlamda, CAD dosyaları kaynaklı patent ihlalleri gündeme gelebilir. Bununla beraber, CAD dosyalarının oluşturulması tek başına patent hakkını ihlal etmeyecektir.

CAD dosyalarının paylaşılması somut olayın özelliğine göre patent hakkına dolaylı tecavüz olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, dolaylı patent ihlali iddiasının ileri sürülebilmesi; CAD dosyasının patent konusu buluşun gerçekleştirilmesini sağlayacak nitelikte olması ve buluşun esasını oluşturan bir kısmıyla ilgili unsur veya araç olarak kabul edilebilmesi şartına bağlıdır.

¹²⁹ Soysal, s. 340.

Söz konusu dosyaların cismani varlığının olmaması, bunların patent hukuku bağlamında ürün olarak değerlendirilmesine engel olmaktadır. Bu nedenle CAD dosyalarının paylaşılması doğrudan patent ihlaline neden olmayacaktır.

CAD dosyalarını barındıran servisler, yer sağlayıcı statüsünde oldukları için patent ihlalinde ancak ihlalde aktif rol oynamaları halinde ya da kendilerine yapılan bildirimle rağmen içeriği kaldırmamaları halinde söz konusu olabilir.

3D baskı hizmeti veren servisler, yer sağlayıcı statüsünde olmadıkları için doğrudan patent ihlalinde sorumlulukları gündeme gelebilir. Dolaylı patent ihlalinde sorumlulukları ise ancak istisnai durumlarda gündeme gelebilecektir.

Kaynakça

Kitaplar

- Bainbridge, David I., Intellectual Property, Eighth Edition, Pearson, England, 2010.
- Christopher, Barnatt, 3D Printing, Third Edition, ExplainingTheFuture.com, 2016.
- Çolak, Uğur, Türk Patent Hukuku, Adalet Yayınevi, Ankara, 2022.
- Ekici, Şerafettin, Bilişim ve Teknoloji Hukuku, Güncellenmiş 3.B, Seçkin Hukuk, Ankara, 2024.
- Güneş, İlhami, Sınai Mülkiyet Kanunu Işığında Uygulamalı Patent ve Faydalı Model Hukuku, Güncellenmiş, 4. B., Seçkin, Ankara, 2021.
- Karaaslan, Pelin, Dolaylı Patent İhlali, Seçkin Yayınları, Ankara, 2021.
- Köker, Ali Rıza/Yalçın, Uğur Gürşad, Uzman Gözüyle Patent ve Faydalı Modelden Kaynaklanan Uyuşmazlıklar, 2. B., Adalet Yayınevi, Ankara, 2021.
- Li, Yun/Li, Xiaojun/Shen, Dahai, 3D Printing in Space An Illustrated Introduction, Chemical Industry Space / Springer, 2024.
- Miller, Arthur R./Davis, Michael H., Intellectual Property Patents, Trademarks and Copyright, Fourth Edition, Thomson/West, USA, 2007.
- Ortan, Ali Necip, Avrupa Patent Sistemi, (Patent), C.II, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992.
- Saraç, Tahir, Patentten Doğan Hakka Tecavüz ve Hakkın Korunması, Seçkin, Ankara, 2003.
- Şehirali, Feyzan Hayal, Patent Hakkının Korunması, Turhan Kitapevi, Ankara, 1998.
- Sheng, Richard, 3D Printing, A Revolutionary Process for Industry Applications, Academic Press An Imprint of Elsevier, 2022.
- Soysal, Tamer, Üç Boyutlu Baskı Teknolojilerinin Fikri Mülkiyet Hukukuna Etkileri, Adalet, Ankara, 2023.

- Suluk, Cahit/Karasu, Rauf/Nal, Temel, Fikri Mülkiyet Hukuku, Güncellenmiş 8. B., Seçkin, Ankara, 2024.
- Tekinalp, Ünal, Fikri Mülkiyet Hukuku, Genişletilmiş ve Güncellenmiş 5.B., Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2012.
- Torta, Stephanie/Torta, Jonathan, 3D Printing An Introduction, Mercury Learning and Information, USA, 2019.
- Yıldız, Ozan Ali, 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu, Gerekeç, Bibliyografya ve Mahkeme Kararlarıyla Birlikte, 2. B., Adalet Yayınevi, Ankara, 2023.
- Yusufoğlu, Fülurya, Patent Verilebilirlik Şartları, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2014.

Makaleler ve Kitap Bölümleri

- Bilir, Döndü Deniz/Köker, Ali Rıza, "Patent Konusu Buluşun Dolaylı Kullanımının Önlenmesi", *Prof. Dr. Rıza Ayhan'a Armağan*, C. II, Yetkin Yayınları, Ankara, 2022, s. 1641-1663.
- Blanke-Roeser, Constantin, "3D-Druck als Herausforderung für das deutsche und europäische Patentrecht – Rechtlicher Rahmen und Chancen für Rechteinhaber", Tobias Redlich/Manuel Moritz/Jens P. Wulfsberg (Hrsg.), *Interdisziplinäre Perspektiven zur Zukunft der Wertschöpfung*, s. 135-146.
- Bozkurt, Yüksel Armağan, Ebru, "Üç Boyutlu Yazıcıların Fikri Mülkiyet Hukukuna Etkileri", *Fikri Mülkiyet Hukuku Yıllığı 2014*, (Ed. Tekin Memiş), Yetkin Yayınları, Ankara, 2016, s. 101-147.
- Bradshaw, Simon/Bowyer, Adrian/Haufe, Patrick, "The Intellectual Property Implications of Low-Cost 3D Printing", *Script-ed A Journal of Law, Technology & Society* 2010, C. 7, S. 1, s. 5-31.
- Brean, Daniel Harris, "Asserting Patents to Combat Infringement via 3D Printing: It's No "Use", *Fordham Intellectual Property, Media and Entertainment Law Journal* 2015, C. 23, S. 3, s. 771-814.
- Elam, Viola, "CAD Files and European Design Law", *Journal of Intellectual Property, Information Technology and Electronic Commerce Law* 2016, C.7, S. 2, s. 146-162.
- Gaisford, Simon, "3D Printed Pharmaceutical Products" in Deepak M. Kalaskar (ed), *3D Printing in Medicine*, WoodHead Publishing, An imprint of Elsevier, UK, 2017, s. 155-166.
- Goddard, Heinz, "Cross-Border Contributory Patent Infringement in Germany", *Washington Journal of Law, Technology & Arts* 2011, C. 7, S. 2, s. 135-148.
- Işıktas, İmre; Deniz, Işıktas, "Tasarımda ve Üretimde Üç Boyutlu Baskı Teknolojisinin Seramik Alanında Kullanım Olanakları", *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, C. 6, S. 28, s. 1193-1206.
- Kamran, Medhavi/Saxena, Abhishek, "A Comprehensive Study on 3D Printing Technology", *MIT International Journal of Mechanical Engineering* 2016, C. 6, S. 2, s. 63-69.
- Klaka, Rainer, "Die mittelbare Patentverletzung in der deutschen Rechtspraxis", *GRUR* 1977, C. 79, S. 6, s. 337-343.
- Mengden, Martin, "3D-Druck – Droht eine „Urheberrechtskrise 2.0“? - Schutzzumfang und drohende Rechtsverletzungen auf dem Prüfstand", *MMR Zeitschrift für IT-Recht und Recht der Digitalisierung* 2014 C. 17, S. 2, s. 79-85.

- Nichols, Megan R., "How does the automotive industry benefit from 3D metal printing?", *Metal Powder Report*, September/October 2019, C. 74, S. 5, Published by Elsevier, s. 257-258.
- Nordemann, Jan Bernd/Rüberg, Michael/Schaefer, Martin, "3D-Druck als Herausforderung für die Immaterialgüterrechte", *NJW Neue Juristische Wochenschrift* 2015, C. 68, S. 18, s. 1265-1271.
- Osborn, Lucas S./Holbrook, Timothy R., "Digital Patent Infringement in an Era of 3D Printing", *University of California, Davis Law Review* 2015, C. 48, S. 4, s. 1319-1385.
- Özsoy, Koray/Duman, Burhan, "Eklemeli İmalat (3 Boyutlu Baskı) Teknolojilerinin Eğitimde Kullanılabilirliği", *International Journal of 3D Printing Technologies and Digital Industry* 2017, C. 1, S. 1, s. 36-48.
- Roopavath, Uday Kiran/Kalaskar, Deepak M., "Introduction to 3D Printing in Medicine", in Deepak M. Kalaskar (ed), *3D Printing in Medicine*, WoodHead Publishing, An imprint of Elsevier, UK, 2017, s. 1-20.
- Rosa Maria, Ballardini/Marcus, Norrgård/Timo, Minnsen, "Enforcing Patents In The Era of 3D Printing", *Journal of Intellectual Property Law & Practice* 2015, C. 10, S. 11, s. 850-866.
- Sadiku, Matthew N.O./Olaleye Olaniyi D./Sadiku Janet O., "3D Printing in Fashion", *International Journal of Trend in Research and Development* 2024, C. 11, S. 4, s. 11-14.
- Sangarsu, Raghavendra, "Exploring the Potential of 3D Printing in Manufacturing: Redefining Production Processes", *Journal of Computer Science and Software Development* 2024, C. 3: 101, s. 1-10.
- Sarı, Onur, "3 Boyutlu Yazıcılarla Meydana Getirilen Ürünlerin Tasarımları Üzerinde Hak Sahipliği", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2021, C. 18, S. 1, s. 333-375.
- Sönmez, Sinan/Kesen, Uğur/Dalgıç, Cüneyt, "3 Boyutlu Yazıcılar", 6. Uluslararası Matbaa Teknolojileri Sempozyumu, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, 01-03 Kasım 2018, s. 471-481.
- Syzdek, Nicole A., "Five Stages of Patent Grief to Achieve 3D Printing Acceptance", *University of San Francisco Law Review*, 2015, C. 49, S. 2, s. 335-360.
- Topçu, Deniz, "Fikri Mülkiyet Hukuku Gözüyle Üç Boyutlu Baskı (3D Yazıcı) Teknolojisi", *Fikri Mülkiyet Hukuku Yıllığı* 2016, Tekin Memiş (ed.), Yetkin Yayınları, Ankara, 2019, s. 231-272.
- Vaver, David, "Invention in Patent Law: A Review and a Modest Proposals", *International Journal of Law and Information Technology* 2003, C. 11, S. 3, s. 286-307.
- Watt, Stuart, "Patent Infringement: Redefining the "Making" Standard to Include Partial Assemblies—Partial Assemblies—Paper Converting Machine Co.v. Magna-Graphics Corp., 745 F.2d 11 (Fed. Cir. 1984)", *Washington Law Review* 1985, C. 60, S. 4, s. 889-909.
- Yıldırım, Ezgi Çiğdem, "Sınai Mülkiyet Kanunu Kapsamında Patent Tecavüzü Davaları İhtiyati Tedbirler", *Ankara Barosu Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Dergisi* 2018, C. 20, S. 1, s. 87-101.
- Zaheer, Abbas Muhammad, "The Potential Role of 3D Printing Technology in Enabling Local Entrepreneurship: To What Extent Patent Law Poses a Barrier", *The Journal of Intellectual Property Studies* 2022, C. 5, S. 2, s. 67-82.

Zoran, Amit/Coelho, Marcelo, "Cornucopia: The Concept of Digital Gastronomy", *Leonardo* 2011, C. 44, S. 5, s. 425-431.

Çevrimiçi Kaynaklar

2000/31 sayılı E-Ticaret Direktif metni, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/31/oj/eng>.

2022/2065 sayılı AB Dijital Hizmetler Tüzük metni, <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng>.

Avrupa Patent Ofisi (EPO) raporu, "Innovation trends in additive manufacturing Patents in 3D printing technologies", September 2023, s. 1-73, <https://link.epo.org/web/service-support/publications/en-additive-manufacturing-study-2023-full-study.pdf>.

Campbell, Thomas/Williams, Christopher/Ivanova, Olga/Garrett, Banning, "Could 3D Printing Change the World? Technologies, Potential, and Implications of Additive Manufacturing", *Strategic Foresight Initiative Report*, s. 1-16, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/could-3d-printing-change-the-world/>.

Gaskill, Melissa, "Solving the Challenges of Long Duration Space Flight with 3D Printing", <https://www.nasa.gov/missions/station/solving-the-challenges-of-long-duration-space-flight-with-3d-printing/>.

Heyne, Lars, "Immaterialgüterrechte und Objektreplication: Juristische Risiken und Lösungsmöglichkeiten bei der Vermarktung von 3D-Druckvorlagen" EIKV-Schriftenreihe zum Wissens- und Wertemanagement, No. 7, European Institute for Knowledge & Value Management (EIKV), Rameldange, s. 1-57, <https://www.econstor.eu/handle/10419/129312>.

<https://cults3d.com/en/legal>.

<https://www.epo.org/en/news-events/news/patent-filings-3d-printing-grew-eight-times-faster-average-all-technologies-last>.

<https://www.makerbot.com/legal/ip-policy/>.

<https://www.myminifactory.com/>.

<https://www.nike.com/launch/t/vaporfly-elite-flyprint-future-3d>.

<https://www.shapeways.com>.

<https://www.thingiverse.com>.

https://www.thingiverse.com/#google_vignette.

İlgül, Reşat Canberk/Akgünoğlu, Burak, "3 Boyutlu Yazıcı", Karabük Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Mekatronik Mühendisliği, Bitirme Tezi, 2016, s. 1-31, https://www.ibrahimcayiroglu.com/Dokumanlar/MekatronikProjeUygulaması/21-3_Boyutlu_Yazici-Resat_Canberk_ILGUL-Burak_AKGUNOGLU.pdf.

Krishna, Sathesh/Small, Kirstin/Maetani, Troy/Chepelev, Leonid/ Schwarz, Betty, Anne/ Sheikh, Adnan, "Musculoskeletal 3D Printing" in Frank J. Rybicki/Gerald T. Grant (eds.), *3D Printing in Medicine A Practical Guide for Medical Professionals*, Springer, (eBook), 2017, s.71-84, <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-61924-8>.

Nordberg, Ana/Schovsbo, Jens, "EU Design Law and 3D Printing: Finding the Right Balance in a New e-Ecosystem" (December 21, 2016). Rosa Maria Ballardini/Marcus Norrgård/Jouni Partanen (eds) 3D Printing, Intellectual Property and Innovation - Insights from Law and Technology (Wolters Kluwer, 2017 Forthcoming), University of Copenhagen Faculty of Law Research Paper No. 2017-30, s. 1-24, <https://ssrn.com/abstract=2888426>.

Overview of 3D printing & intellectual property law Under the contract with the Directorate General Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs (MARKT 2014/083/D), Annex 3, s. 1-22, <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/18921/attachments/3/translations/en/renditions/native>

Sargent, Jr John F./Schwartz, R.X., "3D Printing: Overview, Impacts, and the Federal Role", Congressional Research Service, s. 1-15, <https://sgp.fas.org/crs/misc/R45852.pdf>.

Türk Patent, Patent ve Faydalı Model Başvuru Kılavuzu, 2024, s. 1-46, <https://www.turkpatent.gov.tr/basvuru-kilavuzlari>.

İŞVERENİN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ÖNLEMLERİ ALMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ BAKIMINDAN İŞYERİNDE YAPAY ZEKA KULLANIMI

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE WORKPLACE WITH
REGARDS TO THE EMPLOYER'S OBLIGATION TO PROVIDE
OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY

Fatih GÜLTEKİN*
İlknur KILKIŞ**

Özet: Teknolojik gelişmeler işverenlerin iş sağlığı ve güvenliği yükümlülüğüne yeni boyutlar getirmiştir. Her geçen gün işyerlerinde yapay zeka sistemlerinin kullanımı artmaktadır. Bu sistemler hem işverenlerin hem de çalışanların sağlığı ve güvenliğe öncelik vermesini ve çalışma koşullarının proaktif olarak iyileştirilmesini sağlamaktadır. Yapay zeka kullanımı iş süreçlerini verimli hale getirir de iş sağlığı ve güvenliği açısından yeni riskler yaratmaktadır. İşveren yapay zekadan kaynaklanan potansiyel tehlikeleri de risk değerlendirmesine dahil ederek işyeri güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. Çalışanların fiziksel ve psikososyal risklerden korunmasının yanı sıra yapay zeka kullanımı veri güvenliği riskini de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda işverenin yükümlülüğü, klasik iş güvenliği önlemlerinin ötesinde yapay zeka teknolojilerinin doğurduğu yeni riskleri de kapsayacak şekilde genişlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Risk Değerlendirmesi, İşverenin Sorumluluğu, İş Sağlığı ve Güvenliği, Kişisel Veriler

Abstract: Technological developments have brought new dimensions to employers' obligations regarding occupational health and safety. The use of artificial intelligence systems in workplaces is increasing day by day. These systems enable both employers

* Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı, fatihgultekin@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3005-4061

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı, ilknur@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0018-3807

and employees to prioritize health and safety and proactively improve working conditions. Although the use of artificial intelligence makes work processes more efficient, it creates new risks in terms of occupational health and safety. The employer is obliged to ensure workplace safety by including potential hazards arising from artificial intelligence in the risk assessment. In addition to protecting employees from physical and psychosocial risks, the use of artificial intelligence also brings with it a data security risk. In this context, the employer's obligation expands beyond classical occupational safety measures to include new risks posed by artificial intelligence technologies.

Keywords: Artificial Intelligence, Risk Assessment, Employer Responsibility, Occupational Health and Safety, Personal Data

GİRİŞ

Karşılaşılan problemlerin makineler tarafından akıllıca çözülmesine yönelik yöntemler 1950'lerden bu yana "yapay zeka" başlığı altında araştırılmaktadır. Yapay zeka günümüzde bilim ve teknoloji-deki ilerlemelerle daha popüler hale gelmiştir. Özellikle teknoloji-de yaşanan hızlı gelişmelerle birlikte son dönemde yapay zeka alanında dönüşümler yaşanmaktadır. Yapay zeka biz farkında olmasak da günlük yaşamımızı büyük oranda etkilemektedir. Tıpta, trafikte, işte veya evde olsun, yapay zeka sistemleri yapılması gereken işleri daha hızlı ve verimli bir şekilde tamamlamamıza yardımcı olmaktadır. Makine öğrenimi alanındaki ilerlemeler son yıllarda yapay zekaya yönelik trendin ve kamuoyunun ilgisinin önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Herkes tarafından yapay zeka hakkında yorumlar yapılmaktadır. Bir kesim yapay zekayı desteklerken kimileri eleştirmektedir. Aynı zamanda bu gelişmeler, "Yapay zeka gelecekte nasıl gelişecek?", "Bunun hayatımıza ve toplumumuza etkisi nedir?", "Yapay zekanın etik ve sorumlu bir şekilde kullanılmasını nasıl sağlayabiliriz?" gibi etik ve sosyal açılardan önemli soruları da gündeme getirmektedir. Bununla birlikte yapay zekanın hayatın çeşitli alanlarında artan kullanımı, hukuk sistemine hukukun da hemen her alanını etkileyen yeni zorluklar sunmaktadır.¹

1 Alesch Staehelin, "Begriff und Wesen der Künstlichen Intelligenz Möglichkeiten, Realitäten, Grenzen", *GRUR*, 2022, s. 1569; Daniel Busche, "Einführung in die Rechtsfragen der künstlichen Intelligenz", *JA*, 2023, s. 441; Michael Witteler/Lucas Moll, "Künstliche Intelligenz am Arbeitsplatz-Datenschutz und Rechte des Betriebsrats", *NZA*, 2023, s. 327; Nazlı Töre, "Uluslararası Alanda Yapay Zeka ile Rekabet Hukuku İlişkisi", *Çimento İşveren*, C. 38, S. 3, 2024, s. 81.

İş yaşamı açısından da çalışma şeklimizi temelden değiştirecek bir gelişmenin başlangıcındayız. İşverenler, günümüzde insanların çalışma şekli üzerinde etkisi olan yapay zeka destekli yazılımlar kullanmaktalar. Yapay zekanın çalışma yaşamına etkisi “Yapay zeka işyerinde yürütülen işler ve işgücü açısından ne anlama geliyor?”, “Çalışanlara yönelik faaliyetler ve talepler nasıl değişecek?”, “Yapay zeka sistemleriyle karakterize edilen bir çalışma dünyasında insanlar nasıl bir rol oynuyor?” gibi soruları da beraberinde getirmektedir.² Çalışmamız esas olarak yapay zekanın işverenin iş sağlığı ve güvenliği önlemleri alma yükümlülüğüne etkisini ele almaktadır. Bu bağlamda yapay zeka ve yapay zekanın çalışma yaşamına etkisi ile ilgili genel bir değerlendirmede bulunularak, iş sağlığı ve güvenliği açısından yapay zeka olgusu üzerine görüşlere yer verilecektir.

I. YAPAY ZEKA SİSTEMİNE İLİŞKİN GENEL ESASLAR

A. Yapay Zeka Kavramı

Yapay zeka kavramı 1950’lerden beri var olmasına rağmen, genel olarak kabul edilmiş bir tanımı mevcut değildir. En temel anlamıyla yapay zeka bir makinenin insan zekasıyla ilişkilendirilen bilişsel işlevleri yerine getirme yeteneğini ifade etmektedir. Örneğin algılama, akıl yürütme, öğrenme, problem çözme ve hatta yaratıcılık gösterme gibi.³ Başka bir deyişle açık bir programlama olmadan, makinenin işlediği verilerden istatistiksel olarak öğrenmesini ifade eden yapay zeka bir dizi bilgisayar teknolojisini kapsayan bilimsel bir alandır. Algoritmalar, veriler, öğrenme modelleri gibi yapay zeka bileşenlerine dayalı olarak çalışan ve insan zekasını taklit eden sistemler oluşturmayı içermektedir. Yapay zeka, bilgileri sentezleyebilir ve verileri modelleyebilir, bir görüntüdeki öğeleri tanıyabilir veya eğilimleri tahmin edebilir ve tüm sonuçlarını açık ve anlaşılır bir dille sunabilir. Bir yapay zeka sistemi, yapay zekanın genel kavram ve ilkelerinin somut bir uygulamasıdır.⁴

² Witteler/Moll, s. 327.

³ Iria Giuffrida, “Liability For AI Decision-Making: Some Legal And Ethical Considerations”, *Fordham Law Review*, Vol. 88, Iss. 2, 2019, s. 441.

⁴ What is an AI system?, <https://naaia.ai/what-is-an-ai-system/> e.t., 25.10.2025.

Yapay zeka sistemi ile ilgili olarak “zekanın” gerekli olduğu hizmetleri gerçekleştiren makine sistemlerinin bulunması gerektiği yönünde görüş birliği bulunmaktadır. Ancak yapay zeka alanındaki hukuki konuların anlamlı bir şekilde ele alınabilmesi için bir ön soru olarak bundan ne kastedildiğini tanımlamak gereklidir. Türk Dil Kurumu(TDK)’nda yapay zeka; “Bir bilgisayarın, bilgisayar kontrolündeki bir robotun veya programlanabilir bir aygıtın insana benzer biçimde algılama, öğrenme, fikir yürütme, karar verme, sorun çözme, iletişim kurma vb. işlevleri sergileyebilme yeteneği”⁵ olarak tanımlanmıştır. Yapay zeka, ortak amacı bir sorunu mümkün olduğu kadar rasyonel, en hızlı ve en iyi şekilde çözmek olan farklı bilgisayar bilimi yöntemlerini kapsayan geniş bir kolektif terimdir.⁶

Avrupa Birliği Komisyonu’nun 21 Nisan 2021’de sunduğu Yapay Zeka İçin Uyumlu Kurallar Oluşturulmasına ve Bazı Birlik Yasal Maddelerinin Değiştirilmesine İlişkin Düzenleme Teklifi (Avrupa Yapay Zeka Yasası Taslağı)⁷ ve devamında 12 Temmuz 2024 tarihli Resmi Gazete’de⁸ yayımlanan ve kademeli olarak yürürlüğe giren Avrupa Birliği Yapay Zeka Kanunu’nda⁹, yapay zekanın tanımına yönelik geniş bir yaklaşım tercih edilmiştir. Avrupa Komisyonu’nda büyük çoğunluk yapay zekanın dar, net ve kesin bir tanımının yapılması çağrısında bulunsa da düzenlemede geleceğe yönelik olarak yapay zeka teknolojisi ile yapay zeka pazarındaki hızlı gelişmeler dikkate alındığında yapay zekanın tanımının dar olmaması gerektiği belirtilmiştir.¹⁰ “Yapay zeka sistemi” Avrupa Yapay Zeka Yasası Taslağı’nda insanlar tarafından belirlenen bir dizi hedefe yönelik olarak, etkileşimde bulundukları ortamı etkileyen içerik, tahmin, öneri veya karar gibi sonuçlar

⁵ <https://sozluk.gov.tr/>, e.t., 02.05.2025.

⁶ Busche, s. 441-442.

⁷ Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin yapay zekaya ilişkin uyumlaştırılmış kuralları belirleyen (Yapay Zeka Yasası) ve Birliğin bazı yasal düzenlemelerinde değişiklik yapan bir yönetmelik teklifi, Madde 3(I). Taslak tam metni için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206>, e.t., 03.05.2025.

⁸ 12.07.2024 tarih 2024/1689 sayılı Avrupa Birliği Resmi Gazetesi (Mevzuat serisi). <https://eur-lex.europa.eu/oj/daily-view/L-series/default.html?&ojDate=12072024>, e.t., 03.05.2025.

⁹ <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>, e.t., 03.05.2025.

¹⁰ Witteler/Moll, s. 327.

üretebilen teknik ve kavramlardan bir veya daha fazlası kullanılarak geliştirilmiş yazılım olarak tanımlanırken, Avrupa Birliği Yapay Zeka Kanunu'nda ise değişen seviyelerde otonomi ile çalışmak üzere tasarlanmış, kullanıma alındıktan sonra uyarlanabilirlik gösterebilen, açık veya örtülü hedefler için aldığı girdiden, fiziksel veya sanal ortamları etkileyebilecek tahminler, içerik, öneriler veya kararlar gibi çıktıların nasıl üretilceğini çıkaran makine tabanlı bir sistem olarak tanımlanmıştır.¹¹

Yapay zeka teknik ve kavramları; derin öğrenme de dahil olmak üzere makine öğrenimi (denetimli, denetimsiz ve takviyeli öğrenmeyi içeren) kavramlarını; mantık ve bilgiye dayalı (bilgi temsili, tümevarımsal programlama, bilgi tabanları, çıkarım makineleri, (sembolik) akıl yürütme ve uzman sistemler) kavramları; istatistiksel yaklaşımları, Bayes tahminini, arama ve optimizasyon yöntemlerini kapsamına almaktadır. Bu bağlamda yapay zekaya, karmaşık problemleri çözme, yorumlama ve öğrenme yeteneğine sahip olan eski bilgileri yeni bilgilerle sentezleyen akıllı yazılımlar şeklinde kısa tanımlama da getirilebilir.¹²

B. Yapay Zeka Sisteminin Teknik Temelleri

İnsanlardaki öğrenme yetisi sinir ağları arasında meydana gelen etkileşim ve iletişim sonucunda ortaya çıkmaktadır. Yeni bilgilerin önceki öğrenilen bilgilerle birleştirilmesi, önceki bilgilerin geri çağırılması beynimizdeki sinir hücreleri ile örülmüş olan ağ sayesinde gerçekleşmektedir. Bilgiler bu sinir ağlarında saklanır ve gerektiğinde oluşan değerlerle yeni durumlara cevap verir. Tıpkı insan beyninde olduğu gibi makineler de yapay sinir ağları ile geçmişteki durumları öğrenerek yeni durumlara cevap verecek biçimde yapılanmaktadır.¹³ Yapay sinir ağı aracılığıyla

¹¹ Salih Karadeniz, "Avrupa Birliği Yapay Zekâ Kanunu'nun Risk Grupları ve İlgililerin Yükümlülükleri Bağlamında İncelenmesi", *HBV-HFD*, C.29, S.1, s. 318; What is an AI system?, <https://naaia.ai/what-is-an-ai-system/> e.t., 25.10.2025.

¹² Mesut Akaner/Veysel Özdemir, "Yapay Zekâ Kullanılarak Faaliyet Alanları Tehlike Sınıflarının Belirlenmesi İçin Örnek Bir Çalışma", *Çalışma İlişkileri Dergisi*, C.13, S.1, 2022, s. 127.

¹³ Muhammed Fatih Alaeddinoğlu/Selçuk Sincar/Abdullah Naralan, "İş Sağlığı ve Güvenliğinde Risk Analizi ve Değerlendirmesi için Geliştirilmiş Bir Karar Destek Sistemi (Yapay Sinir Ağı)-Atatürk Üniversitesi Örneği", *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C.30, S.2, 2015, s. 276-277.

insanın en önemli özelliklerinden biri olan zeka, makine ortamına aktarılmaktadır. Yapay zeka her ne kadar insan zekası kadar mükemmel olmasa da insanın öğrenme, sınıflandırma, özellik belirleme, genelleme, ilişkilendirme ve optimizasyon gibi özelliklerini bilgisayar ortamına kazandırmakta ve insanlığa birçok fayda sağlamaktadır.¹⁴

Yapay zeka sisteminin bir parçası olan algoritma, büyük veri ve makine öğrenimi kavramları da kısaca açıklanmalıdır. Algoritma, bir görevin gerçekleştirilmesi amacıyla bir dizi hesaplama için bilgisayar dilinde formüle edilmiş ve kesin olarak tanımlanmış hesaplama kurallarıdır. Büyük veri, önceki veri kayıt ortamlarına göre veri miktarıyla hacminin arttığı ve verinin daha hızlı işlendiği bir veri yöntemi şeklinde anlaşılmalıdır.¹⁵ Makine öğrenimi ise bir modelin verilerden veya geri bildirimlerden öğrenildiği ve sorunları çözmek için kullanıldığı bilgisayar programlarını oluşturmaya veya geliştirmeye yönelik yöntemler için kullanılan genel bir terimdir. Başka bir ifadeyle karar alma sürecini desteklemek amacıyla toplanan veri setlerinin analiz edilmesi sonucunda geleceğe veya mevcut duruma ilişkin bir tahmin yapılmasını sağlayan yöntemlerdir.¹⁶ Zaman içinde gelişen makine öğrenimi kavramı, özünde, bağımsız olarak karmaşık işleme modelleri geliştiren algoritmalar aracılığıyla deneyimden bilgi üretimini tanımlamaktadır. Sistem, belirli miktarda eğitim verisi girildikten sonra, önceden tanımlanmış kurallar veya hesaplama özellikleri tanımlamak zorunda kalmadan, potansiyel olarak bilinmeyen verileri nasıl işleyeceğini otomatik olarak öğrenir.¹⁷ Makine öğrenimi kısaca yapay zeka sistemlerinin yeni verileri dikkate alarak kendini değiştirme yeteneği olarak da tanımlanabilir.¹⁸

¹⁴ Alaeddinoğlu/Sincar/Naralan, s. 281.

¹⁵ Gülsevil Alpagut/Aybüke Karaca Yağcı, “İşyerinde Yapay Zeka Uygulaması ve Ayrımcılık”, *Sicil İş Hukuku Dergisi*, S.49, 2023, 12; Gökhan Türe, “Yapay Zeka ve İş Hukuku: İşyerinde Algoritmik Yönetim”, *Dijital İş Hukuku Uygulamaları*, ed. Saim Ocak, Adalet, Ankara, 2024, s. 159-160.

¹⁶ Sedat Ayaz, *Yapay Zeka Temelli Akıllı Yargı Sistemi*, Legal, İstanbul, 2024, s. 23; Sevda Bora Çınar, *Yapay Zeka ve Hukuk*, Seçkin, Ankara, 2025, s. 127; Busche, s. 442.

¹⁷ Oliver Giering, “Künstliche Intelligenz und Arbeit: Betrachtungen zwischen Prognose und betrieblicher Realität”, *ZfA*, 2022, s. 53.

¹⁸ Cynthia Obianuju Ozobu/Friday Emmanuel Adikwu/Cynthia Oladipo Odujobi/Fidelis Othuke Onyeke/Emmanuella Onyinye Nwulu, “Advancing Occupational Safety with AI-Powered Monitoring Systems: A Conceptual Framework for Hazard Detection and Exposure Control”, *World Journal of Innovation and Modern*

Yapay zekadaki mevcut patlama, esas olarak algoritmaların büyük veri kümeleri üzerinde eğitilerek kendi kurallarını geliştirdikleri makine öğrenimindeki büyük ilerlemeye dayanmaktadır. Bu, kuralların elle programlanması gereken sistemlere getirilen bir alternatiftir.¹⁹ Yapay zeka sistemleri, büyük miktarda veriden, öğrenme ve kalıpları tanımaya olanak tanıyan algoritmalara ve makine öğrenimi yöntemlerine dayanmaktadır. Böylece sistem, bağımsız olarak karar verebilir ve karmaşık sorunları çözebilir. Yapay zeka insan eylemlerini kopyalamayı amaçlar. Bunu başarmak için insan beyninin yapısına uygun yapay sinir ağları oluşturulmuştur. Bu ağlar olağanüstü karmaşıklıkta milyarlarca parametreye sahiptir. Sistemde giriş ve çıkış arasında ek katmanlar (sözde gizli katmanlar) vardır. Sistemin bağımsız olarak öğrenme (makine öğrenmesi) ve algoritmaları değiştirme (makine öğrenmesinin bir alt formu olarak derin öğrenme)²⁰ yeteneği bulunsa da belirli bir girdinin sonucunun ne olacağı kesin olarak tahmin edilememektedir.²¹ Yapay zeka yardımıyla oluşturulan algoritmalar, özellikle de derin öğrenmenin karmaşık yöntemleri kullanıldığında kolayca analiz edilemez.²²

Yapay zekanın tipik unsurları veri toplama, depolama ve işleme, otomatik düşünme, sürekli düşünme, kontrollü düşünme, bilgi ve becerileri uygulama, ampirik öğrenme, ağ bağlantılı düşünme, yeni olasılıkların ve fırsatların önünü açma, karar verme ve karmaşık prob-

Technology, Vol. 9, Iss. 1, 2025, s. 188.

¹⁹ Román Gil, "AI and employment law", *Is employment law ready for AI?*, *Ius Laboris*, 2023, s. 7; Staehelin, s. 1569.

²⁰ Bir makine öğrenmesi yöntemi olan "Deep Learning" (derin öğrenme), kavramı farklı hiyerarşik katmanlar aracılığıyla meydana gelen bir veri değerlendirme sürecidir. Sistem girdi katmanı ile çıktı katmanı arasında çok sayıda ara katmana sahip yapay sinir ağlarını kullanarak kapsamlı bir içyapı oluşturur. Yapay zeka hipotezler oluşturur ve sorulara hızlı bir şekilde cevap önerileri sunar. Remzi Demir, *Yapay Zeka İmalatçısının Ürün Sorumluluğu, Adalet*, Ankara, 2023, s. 39; Staehelin, s. 1569; Töre, s. 81; Ayaz, s. 24.

²¹ Mohamed El-Helaly, "Artificial Intelligence and Occupational Health and Safety, Benefits and Drawbacks", *La Medicina del Lavoro*, Vol.115, Iss.2, 2024, s. 1; Witteler/Moll, s. 327; Töre, s. 81; Akaner/Özdemir, s. 128; Gil, s. 6; Ayaz, s. 23.

²² Christiane Wendehorst, "Liability for Artificial Intelligence The Need to Address Both Safety Risks and Fundamental Rights Risks", *The Cambridge Handbook of Responsible Artificial Intelligence Interdisciplinary Perspectives*, ed. Silja Voenekey/Philipp Kellmeyer/Oliver Mueller/Wolfram Burgard, Cambridge University, 2022, s. 195.

lemleri çözmez.²³ Yapay zeka, farklı görev ve problemler için güçlü ve zayıf yönleri sahip farklı araçları içeren bir sistem olarak anlaşılmalıdır. Programcının görevi bu araçları kullanarak mevcut sorunu çözebilecek akıllı bir etmen geliştirmektir. Analog dünyada olduğu gibi, karmaşık bir sorunu çözmek için çeşitli araçların düzenli olarak bir arada kullanılması gerekir. Yapay zeka terimi özellikle mantıksal düşünme, belirsizlik altında karar verme, planlama, öğrenme ve doğal dilde iletişim alanlarındaki yöntemleri kapsamaktadır.²⁴ Burada saf “analitik”in ötesinde, daha karmaşık “bilişsel”, yani gerçek yapay zeka devreye girmektedir. Dört uygulama, programlama arayüzü verilerden yeni bilgiler edinmeye yardımcı olmaktadır. “Doğal dil işleme” ile yapay zeka, doğal dili insanlar tarafından kullanıldığı şekilde anlar. Yapay zeka, tıpkı insanlar gibi soruları doğal dilde yanıtlar. Bu nedenle yapay zeka, doğal insan dili ve diyalogları yoluyla etkileşime olanak sağlar. Yapay zeka, “metinsel analiz” sayesinde metin belgeleri gibi yapılandırılmamış bilgileri okuyabilir. Kullanılmayan büyük miktarda verilerdeki korelasyonları ve kalıpları bulmak için metin kaynaklarını değerlendirmeyi mümkün kılar. “Video ve görüntü analitiği”, sahneleri ve kalıpları tespit etmek için video akışlarından ve anlık görüntülerden yapılandırılmamış verilerin izlenmesini sağlar. Son olarak, “makine öğrenimi” veri işlemeyi otomatikleştirir ve verileri öğrenmek ve sonuçları iyileştirmek için sürekli olarak yeni verileri izler.²⁵

C. Yapay Zekadan Beklentiler ve Yapay Zeka Sisteminin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Öncelikle güçlü ve zayıf yapay zeka arasında bir ayrım dikkati çekmektedir. Güçlü yapay zeka, zeki bir insanın gerçekleştirebileceği herhangi bir entelektüel görevi anlama veya öğrenme yeteneğidir²⁶. Güçlü yapay zeka sistemlerinin insanlarla aynı entelektüel ve duygusal yeteneklere (mantıksal akıl yürütme, yaratıcılık, karar verme, planlama ve öğrenme dahil) sahip olduğu varsayılır. Hatta onları aş-

²³ Staehelin, s. 1569.

²⁴ Busche, s. 442. Yapay zekanın çalışma alanları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bora Çınar, s. 120-137.

²⁵ Staehelin, s. 1569; El-Helaly, s. 1; Ayaz, s. 21.

²⁶ Güçlü yapay zeka üzerine yapılan akademik çalışmalar, özel sektör girişimleri, politik çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bora Çınar, s. 156-162.

ması amaçlanır. Bu zeka örneği günümüzde mevcut değildir. Gelecekte güçlü bir yapay zekanın mümkün olup olmayacağı da şüphelidir. Uzun vadede güçlü yapay zeka geliştirme olasılığı olsa da şu anda var olan tüm yaklaşımlar ve teknolojiler zayıf yapay zeka kategorisine aittir. Buna karşın zayıf yapay zeka, matematiksel ve bilgisayar bilimi yöntemlerine dayalı belirli problemlere somut çözümler sunar ve süreç içinde kendini iyileştirme (optimize etme) yeteneğine sahiptir. Toplanan milyonlarca veri analiz edilip bir algoritma seti uygulanarak birçok denemeden sonra en ideal sonuca ulaşılarak insan hatası en alt düzeye indirilir. İnsan zekasının bazı yönleri her zaman yalnızca taklit edilir ve resmen yeniden üretilir.²⁷ Bu bağlamda makinenin bilinci var mıdır? Bu soruya en azından şu an için evet cevabı verilemez. Makinenin düşünmeyi, öğrenmeyi ve öğretmeyi kendiliğinden gerçekleştirmesi mümkün müdür? Yine en azından şu an için hayır denilebilir. Son olarak yapay zekanın eylemlerine bakıldığında dikkat çekici olan şey hesap verebilirlik, yükümlülük konularındaki boşluktur. Bazıları yapay zekayı haklı olarak yalnızca bir araç, insanlara yardım etmeyi amaçlayan bir “bilişsel sistem” olarak anlamaktadır.²⁸

“Zeka” öncelikle soyutlama ve kategorize etme, benzetme, farkındalık, bilgiyi ilgili bağlamda işleme, atama, sınıflandırma ve kapsama gibi şeylerle ilgilidir. Makinelerin henüz insan zekası düzeyine ulaşmadığını düşünsek de bilgisayarlar özellikle büyük miktarda veriyi hızlı bir şekilde işleme konusunda gelişmiştir. Bu şekilde bakıldığında yapay zeka bir bakıma Wikipedia bilgisine sahip bir bebektir. Makine öğreniminin gücü, çok büyük veri kümelerini analiz etmede ve bu verilerdeki kalıpları belirlemede yatmaktadır. Bu, son on yılda makine öğrenimindeki ilerlemelerin metin tahmininde, çeviride, görüntü ve konuşma tanıma, büyük miktarda verideki kalıpları (örnekleri) bulmanın sorunları çözebileceği diğer alanlarda, neden şaşırtıcı gelişmelere yol açtığını açıklamaktadır.²⁹ Bunun en bilinen örneklerinden biri, bir kullanıcıyla sohbet edebilen etkileyici bir chatbot (bir bilgisayar programı) olan ChatGPT’dir. Ancak bu programda sadece halihazırda

27 Erdem Doğan, *Yapay Zekanın Hukuki Statüsü ve Sorumluluğu*, Seçkin, Ankara, 2022, s. 98; Hazal Gülel, *Hukuki Açıdan Yapay Zeka*, Adalet, Ankara, 2023, s. 43; Witteler/Moll, s. 327; Gil, s. 8; Giering, s. 53.

28 Staehelin, s. 1570; Bora Çınar, s. 206.

29 Staehelin, s. 1570.

var olanın yeniden yaratılması, düzenlenmesi, değiştirilmesi veya işlenmesi söz konusudur. Diğer deyişle ChatGPT'nin gerçek bir yaratıcı yeteneği yoktur.³⁰ Yapay zeka, iyi tanımlanmış ve şekillendirilmesi kolay görevlerde güçlüdür. Bu şekilde anlaşıldığında yapay zeka insanın asistanıdır. Fakat bunun herhangi bir kullanıcıya ihtiyaç duymayan "otonom" yapay zeka ile hiçbir ilgisi yoktur.³¹ Avrupa Parlamentosu Hukuk İşleri Komisyonu'nun 27.01.2017 tarihli Robotik Konusunda Medeni Hukuk Kuralları Tavsiye Raporu'nda bir "robotun otonomisi", dış kontrol veya etkiden bağımsız olarak kararlar alma ve bunları dış dünyada uygulama yeteneği olarak tanımlanmıştır. Devamında bu otonominin tamamen teknolojik nitelikte olduğu ve derecesinin, bir robotun çevresiyle etkileşiminin ne kadar karmaşık olacak şekilde tasarlandığına bağlı olduğu ifade edilmiştir (APR.art.Z/AA).³²

Makine öğrenimi, makinelerin verilerden içgörü elde etme yeteneğidir. Fakat "derin öğrenme" bile ilişkileri açık bir şekilde öğrenemez, ancak çok sayıda örnek (veri) temelinde dolaylı olarak öğrenebilir. Dolayısıyla en azından şu an için yapay zekanın insani anlamda bir zeka olduğu söylenemez. Çünkü makineler düşünme ve karar verme konusunda tam anlamıyla özerk değildir. Makinenin bağlamdan bağımsız soyutlama yeteneği neredeyse hiç yoktur. Bir savaş veya silahlı çatışma bağlamında, bir yapay zekaya beyaz bayrak kaldırmanın (barışçıl bir niyet göstermenin) anlamını öğretirseniz, yapay zeka sadece beyaz bayraklı saldırganlarla karşı karşıya kaldığında kolayca kandırılacaktır. Buna karşın, herhangi bir küçük çocuk bile bu beceriksiz hileyi anlayacaktır. Dolayısıyla makine, yaşam deneyiminin yanı sıra ön bilgi, transfer ve genel bilgiyi kullanma yeteneğinden yoksundur.³³ Bu sebeple yapay zekanın henüz yapamadığı çok sayıda önemli insan görevi vardır ve bunun kısa veya orta vadede değişmesi pek olası görünmemektedir. Bugün yapay zeka olarak bildiğimiz şey, ne dünyayı (yani uzay ve zamanı) temsil edebilir, ne sağduyu dediğimiz şeyle hareket edebilir (karmaşık bir ortamda verimli bir şekilde çalışabilir), ne de zihinsel deneyler yapabilir (bilim ve matematik için çok önemli olan bir şey). Yapay zeka ne ihtiyatlılığa (belirli, benzersiz durumlar-

³⁰ Gülel, s. 38; Gil, s. 7.

³¹ Staehelin, s. 1570.

³² https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_EN.html?redirect,e.t.,25.01.2025.

³³ Staehelin, s. 1570; Doğan, s. 178.

da doğru kararı verme yeteneği) ne de bilgeliğe (bütünü görme, düşünme yeteneği) sahiptir. Mevcut haliyle, olağan dışı veya alışılmadık durumlarda ne olacağını doğru bir şekilde tahmin etme yeteneğinden yoksundur. En azından şu anki durumda bu söylenebilmektedir.³⁴

Makine öğrenimi yaklaşımları çeşitli görevlerde özellikle başarılı olamamıştır. Makine öğrenimi büyük miktarda veri gerektirir. İşleri doğru yapabilmek için, bir şeyin belirli kurallara göre gerçekleştiğine dair yeterli sayıda kesin örnek kullanılması gerekir. Özellikle nadir görülen olayları tahmin etmek istediğimizde veya niceliksel verilerde yakalanması zor olan sosyal olaylarla uğraştığımızda bu durum sorunlu hale gelir. Makine öğrenimi son derece savunmasız olma eğilimindedir. Bu da görevlerde yapılacak en ufak bir değişikliğin bile yapay zekanın sıfırdan yeniden eğitilmesi gerekebileceği anlamına gelir. Bu nedenle, belirli bir yargı prosedüründe veya örneğin kriz anlarında siyasi kararlarla ilgili olarak ne olacağını tahmin etme söz konusu olduğunda kullanışlılığı sınırlı olacaktır. Dolayısıyla algoritmaların algoritmik olmayan becerilerden yoksun olması mümkündür.³⁵

Bir program ne kadar karmaşık olursa olsun, sadece bizim öğrettiğimiz şeyleri yansıtır. Yapay bilgi ve deneyim üretimi olan makine öğrenimi için de durum aynıdır. Makine öğrenimi her şeyi “öğrettiğimiz” devasa bir veri tabanını temsil eder. Makinelerin kendi fikirleri yoktur, dikte edilen kurallara başvururlar. Bir makine şüphe etmez. Sorgulamaz. İnsanlık, barış veya ortak iyilik için değer yaratma arzusu yoktur. Tıpkı biz insanların onları programladığı gibi makineler yapmaları gerekeni yaparlar³⁶ Makine öğrenimi, eğitmek için genellikle muazzam miktarda kaynak gerektirir. Bu durum çevreye ağır bir yük getirirken birçok araştırmacı ve geliştiricinin erişemediği büyük fiziksel kaynakların kullanımını da gerektirmektedir. Bu öğrenimin sınırlarının farkındaysak, karmaşık bir sosyal sorunu çözmesi beklenen bir makine öğrenimi sistemi duyduğumuzda şüpheli olmamız muhtemeldir.³⁷

³⁴ Gil, s. 7-8; Doğan, s. 180-181.

³⁵ Staehelin, s. 1570; Gil, s. 8.

³⁶ Gabriela Bonin, “Künstliche Intelligenz gibt es eigentlich nicht”, *HSLU Blog-Newsletter*, 2023, s.n.y., <https://hub.hslu.ch/informatik/kunstliche-intelligenz-gibt-es-nicht-wichtig-ist-digitale-ethik/>, e.t., 01.09.2025; Demir, s. 23.

³⁷ Staehelin, s. 1570.

Yapay zeka büyük bir potansiyele sahiptir. Ancak makine zekasını insan zekasıyla eşitlemeyi, hatta karşılaştırmayı bırakmalıyız. Elbette nöroloji, bilişsel psikoloji, gelişim psikolojisi, oyun teorisi vb. yapay zekayı insan veya hayvan zekasına yaklaştırmaya yardımcı olacaktır. Ancak “yapay zeka” gibi abartı odaklı terimler doğal olarak aşırı beklentileri körüklemektedir.³⁸ Öğretide “yapay zeka” nitelendirmesinin insan zekası çağrışımında bulunması ve bununla kıyaslanması sebebiyle “yapay zeka” yerine “öğretilmiş (veya öğrenebilen) algoritmalar” ifadesinin gerçeği daha doğru yansıttığı ifade edilmektedir.³⁹ Buna karşılık makineler ve algoritmaların bunu insan girdisi, tasarımı, doğrulaması ve uygulaması olmadan yapamayacağı için “artırılmış/ gelişmiş zeka” teriminin daha uygun bir tanımlayıcı olacağı da öne sürülmektedir.⁴⁰ Bu bağlamda Endüstri 4.0’ın IoT, robotik ve büyük veri gibi teknolojik gelişmelere odaklanırken, 2020’lerin başında insan merkezli yaklaşımı esas alan Endüstri 5.0’ın başlaması ile artırılmış zeka kavramının insanlarla işbirliği içinde çalışarak onların yeteneklerini tamamlayıp güçlendireceğine vurgu yapılmaktadır.⁴¹

D. Yapay Zeka Sistemine İlişkin Yasal Düzenlemeler

Yapay zekanın sağlık sektöründen hukuk, eğitim, çevre ve finans sektörüne kadar birçok alanda cezbedici uygulamalarına karşılık kullanımının yaratacağı tehlikelere yönelik olarak çok sayıda araştırmacı, teknoloji yöneticisi ve akademisyen tarafından dikkat çeken uyarılar yapılmıştır. Yapay zeka kaynaklı kimlik avı saldırıları ve algoritma önyargılarından potansiyel veri ihlallerine kadar önemli tehditlerin varlığı nedeniyle, etik ve güvenlik sorunlarına yol açtığı belirtilmiştir. Özellikle 2023 yılından itibaren bu alanda artan kaygı ve yapay zekanın sunduğu fırsatları değerlendirmek için öncelikle risklerinin yönetilmesi gerektiği düşüncesi, ülkelerin yapay zekaya ilişkin düzenleme

³⁸ Staehelin, s. 1570; Bonin, s.n.y..

³⁹ Cannur Ercan, “Robotların Fiillerinden Doğan Hukuki Sorumluluk Sözleşme Dışı Sorumluluk Hallerinde Çözüm Önerileri”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, S.40, 2019, s. 23.

⁴⁰ Jesse M. Ehrenfeld, “Artificial Intelligence versus Augmented Intelligence: What’s in a Word?”, *Biomedical Instrumentation & Technology*, Vol.56, Iss.4, 2022, s.130-131.

⁴¹ Nachaat Mohamed, “Augmented Intelligence: A Comprehensive Review of the Flexibility Between Human and Artificial Intelligence”, *Journal of The Institution of Engineers (India): Series B*, 2025, s. 6; Alpagut/Karaca Yağcı, s. 14.

yapma çabalarını arttırmıştır.⁴² OECD'ye göre ise yapay zeka sistemlerinin, uyum sağlama ve öğrenme yeteneği sayesinde belirli alanlarda insanları geride bırakabileceği ve önümüzdeki 20 yıl içinde işlerin üçte birini kökten değiştirebileceği beklentisi de uygun bir düzenleyici çerçevenin oluşturulmasını hızlandırmıştır.⁴³

Bu alanda öncü olan Avrupa Birliği, 2019 yılında oluşturduğu güvenli ve etik yapay zeka uygulamaları için bağlayıcı olmayan Yapay Zeka Etiği Yönergeleri üzerine inşa ettiği Avrupa Birliği Yapay Zeka Yasası'nı 2024 yılında onaylamış ve aşamalı bir yaklaşımla yürürlüğe koymuştur. Yapay zekanın hem kamu hem de özel sektörde kullanımını düzenleyen dünyanın ilk mevzuatı olan Yasa, yapay zekayla ilişkili potansiyel riskleri azaltmayı ve Birlik içinde faaliyet gösteren işletmeler için yapay zekanın daha güvenli olmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Yapay zeka sistemlerini risk düzeylerine göre sınıflandırmakta ve farklı kullanımlara göre uyarlanmış yükümlülükler getirmektedir.⁴⁴ Dönem içinde yasada "sorumluluk açığı" olarak değerlendirilen, yapay zeka kaynaklı hasarlardan kimin sorumlu olacağı sorusu(hukuki sorumluluğa) için Avrupa Birliği yapay zeka sorumluluk çerçevesinin oluşturulması beklenmektedir.⁴⁵

Amerika Birleşik Devletleri'nde 2024 yılında yapay zeka ile ilgili 700'den fazla ve 2025 yılı başlarında 40'tan fazla yasa tasarısı sunulmuştur. Federal düzeyde tek bir mevzuat çerçevesinde düzenleme mevcut

⁴² Evgeny Morozov, "The True Threat of Artificial Intelligence", <https://www.nytimes.com/2023/06/30/opinion/artificial-intelligence-danger.html#>, e.t., 27.10.2025; Naaia, "The 2025 worldwide state of AI regulation", <https://naaia.ai/worldwide-state-of-ai-regulation/>, e.t., 25.10.2025; Julia Arenos Karsten, "Closing the gap: Fair victim compensation in the EU AI liability regime", <https://esthinktank.com/2025/05/05/closing-the-gap-fair-victim-compensation-in-the-eu-ai-liability-regime/> e.t., 25.10.2025.

⁴³ <https://naaia.ai/what-is-an-ai-system/> e.t., 26.10.2025.

⁴⁴ <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence#ai-regulation-in-europe-the-first-comprehensive-framework-4>, e.t., 26.10.2025.

⁴⁵ Magdalini Christofi, "The 'Great Reversal' in European AI governance The Withdrawal of the AILD", <https://gzg.com.cy/insights/insights/the-great-reversal-in-european-ai-governance-the-withdrawal-of-the-aild/> e.t., 26.10.2025; Julia Arenos Karsten, "Closing the gap: Fair victim compensation in the EU AI liability regime", <https://esthinktank.com/2025/05/05/closing-the-gap-fair-victim-compensation-in-the-eu-ai-liability-regime/> e.t., 25.10.2025.

olmadığı gibi eyalet düzeyinde de birden fazla yapay zeka düzenlemeleri mevcuttur. Özellikle bazı eyaletler; 25'ten fazla yasanın kabul edildiği Kaliforniya, 6 yasanın kabul edildiği Washington, her birinde 5 yasanın yürürlüğe girdiği Colorado ve New York öne çıkmaktadır. Ayrıca Louisiana, Connecticut, Tennessee, Utah, Rhode Island, New Jersey, Michigan, Massachusetts gibi bazı eyaletlerde de yapay zeka konusunda düzenleyici faaliyetler bulunmaktadır. Ancak federal düzeydeki bu tutarsızlık, birden fazla düzenlemeye uymaya çalışan şirketler için sorunlara yol açarken, Güvenli, Emniyetli ve Güvenilir Yapay Zeka Yönetmeliği gibi bazı düzenlemelerin de 2025 yılında askıya alınması, yasal yaklaşımların istikrarsızlığını göstermektedir.⁴⁶

Kanada'nın Yapay Zeka ve Veri Yasası, yapay zeka sistemlerinin tanımını, zararın önlenmesine odaklanılmasını ve ihlal durumunda getirdiği ağır cezaları içermektedir. Verilerin anonimleştirilmesiyle ilgili temel hükümleri ve özel gereklilikleri düzenlemektedir. Avrupa Birliği'nin önerdiği Yapay Zeka Yasası'nın hedeflerini yansıtmaktadır.⁴⁷

Asya, Çin ve Güney Kore gibi ülkelerde güçlü ve spesifik stratejiler benimsenmiştir. Çin'de yapay zeka sistemlerinin geliştirilmesini ve merkezi devlet kontrolüyle denetlenmesini destekleyen bir vizyon benimsenmiştir. Şu anda dört adet yapay zeka mevzuatı yürürlüktedir. Güney Kore'de, 2024 yılı sonunda kabul edilen ve yapay zekaya ilişkin bağlayıcı bir yasa olan Temel Yapay Zeka Yasası Ocak 2026'da yürürlüğe girecektir. Japonya'da 2024 tarihli Yapay Zeka Güvenliğine İlişkin Değerlendirme Perspektifleri Kılavuzu ile Yapay Zeka ve Telif Hakkı Hukuku Rehberi yapay zeka sistemlerine ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Güney Amerika'da daha çok Kanun Hükmünde Kararnameler, Birleşik Krallık'ta ise Eylem Planıyla yapay zekanın özel kullanımlarının düzenlendiği görülmektedir.⁴⁸

Türkiye'de yapay zeka ile ilgili hukuki bir alt yapı henüz mevcut değildir. Türkiye, 2021 yılında "Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi"ni yayınlamıştır. Stratejide yapay zekanın etik ve hukuki çerçeve içinde geliş-

⁴⁶ <https://naaia.ai/worldwide-state-of-ai-regulation/>, e.t., 26.10.2025.

⁴⁷ Mardi Witzel, "A Few Questions about Canada's Artificial Intelligence and Data Act", <https://www.cigionline.org/articles/a-few-questions-about-canadas-artificial-intelligence-and-data-act/>, e.t., 26.10.2025.

⁴⁸ <https://naaia.ai/worldwide-state-of-ai-regulation/>, e.t.26.10.2025.

tirilmesi, veri koruma düzenlemeleri ile uyumlu hale getirilmesi, toplum yararına kullanılması gibi uzun vadeli hedefler belirlemiştir.⁴⁹ 5 Ekim 2024 tarihli Resmi Gazete’de Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararı ile “Yapay Zekanın Kazanımlarına Yönelik Atılacak Adımların Belirlenmesi, Bu Alanda Hukuki Altyapının Oluşturulması ve Yapay Zeka Kullanımının Barındırdığı Risklerin Önlenmesine İlişkin Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Bir Meclis Araştırması Komisyonu Kurulmasına Dair Karar” alınmıştır.⁵⁰ Alınan karar ile 3 aylık çalışma süresini 13 Mayıs 2025 tarihinde tamamlayan Komisyonun, yapay zekayı teknik, toplumsal, hukuki ve etik boyutları ile ele aldığı, yapay zeka teknolojilerinin hukuk sistemine entegrasyonunu görüştüğü, Türkiye’de yapay zekaya özgü özel bir hukuk düzenlemesi bulunmamakla birlikte Kişisel Verileri Koruma, Borçlar ve Fikri Mülkiyet Kanunlarının bu teknolojiyi kapsayabileceği, uluslararası düzenlemeler ve Türkiye’nin sosyal, kültürel dinamiklerine uygun yapay zeka hukuku geliştirilmesi gerektiği ve sonuç olarak Türkiye’nin yapay zeka alanında sürdürülebilir bir ilerleme kaydetmesi ve küresel rekabette etkin bir konuma ulaşması için bir yol haritası sunulduğu belirtilmektedir.⁵¹

II. ÇALIŞMA YAŞAMINDA YAPAY ZEKA UYGULAMASI

Yapay zekanın insan emeği üzerindeki etkisi, belirli eylemleri gerçekleştirmek için veri toplamaya ve işlemeye dayanan hesaplamalı yöntemlerin kullanımına dayanmaktadır. Yapay zeka büyük bir hızla gelişmekte ve istihdamı etkilemektedir. Personel alımı, yönetim stratejisinin belirlenmesi, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alınmasında yapay zekanın etkinliği her geçen gün artmaktadır.⁵² Google’ın tekno-

⁴⁹ Zeynep Dönmez, “Yapay Zekânın Hukuki Gelişimi ve AB Yapay Zekâ Yasası”, *Adalet Dergisi*, S. 74, 2025, s. 954.

⁵⁰ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/10/20241005-1.pdf>, e.t., 26.10.2025.

⁵¹ Begüm Yavuzdoğan Okumuş, “Türkiye’de Yapay Zeka Hakkında Yapılan Çalışmalar: Yapay Zekâ Komisyonu Faaliyet Özeti”, <https://gun.av.tr/tr/goruslerimiz/guncel-yazilar/turkiye-de-yapay-zeka-hakkinda-yapilan-calismalar-yapay-zeka-komisyonu-faaliyet-ozeti#top>, e.t., 26.10.2015.

⁵² Maciej Jarota, “Artificial Intelligence In The Work Process. A Reflection On The Proposed European Union Regulations On Artificial Intelligence From An Occupational Health And Safety Perspective”, *Computer Law & Security Review*, Iss.49, 2023, s. 2; Witteler/Moll, s. 328; Gülel, s. 79.

loji ve toplum başkan yardımcısı James Maniyika'nın belirttiği gibi, yapay zeka gelişiminin bir sonucu olarak bazı yeni işler yaratılacak, bazı işler kaybolacak ve bazıları değişecektir.⁵³ Yapay zeka çalışma şeklimizi dönüştürmektedir. Yapay zeka teknolojisi birçok rutin veya zahmetli görevin kolaylaştırılmasına olanak tanır ve daha fazla hareketlilik, esneklik ve iş yaşam dengesi için olanaklar sunar. Bununla birlikte bu teknoloji eşitsizlik ve ayrımcılık, güvenlik ve gizlilik, çalışma koşulları ve işimiz ile özel hayatımız arasındaki net ayrımın kaybolmasıyla ilgili endişelere de yol açmaktadır.⁵⁴ Belirtmek gerekir ki iş hukuku ve bununla bağlantılı olarak iş sağlığı ve güvenliği hukuku bağlamında çalışma yaşamında yapay zeka kullanımına yönelik olarak henüz verilmiş mahkeme kararına rastlanmamıştır⁵⁵. Bununla birlikte yapay zekanın istihdamda etkin biçimde kullanılmaya başlanması yapay zekayı ileride birçok uyumsuzluğun ana öznesi haline getirecektir.

İşe alım sürecinin aşamaları iş ilanın hazırlanması, iş görüşmelerinin gerçekleştirilmesi ve işe alımı yapılacak olan adayın seçimine kadar olan süreçlerin tümünü kapsar. Yapay zekanın büyük bir hassasiyet, hız ve verimlilikle hareket etme kapasitesi göz önüne alındığında potansiyel işverenin ihtiyaç duyduğuna inandığı özelliklere sahip adayların tespiti için yapay zeka araçlarının personel seçim sürecinde kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır.⁵⁶ Sistem algoritmaları en uygun adayların özelliklerinin belirlendiği kriterleri doğrudan tespit ederek çalışmaktadır. Bu, programcının uygun gördüğü durumlarda programa dahil ettiği önyargılar dışında hiçbir önyargı olmaksızın, tamamen nesnel ölçütlerin uygulanmasına olanak tanır. Bu kriterler, parametrelere bağlı olarak tarafsız, tamamen çıkarımsal ve herhangi bir ay-

⁵³ Gil, s. 10, 15.

⁵⁴ Gil, s. 15; Jarota, s. 3.

⁵⁵ Yapılan içtihat taramalarında ülkemizde yapay zekanın kullanılması ile ilgili uyumsuzluklar Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemelerinin önüne gelmiştir. İlgili kararlar genel olarak giyilebilir teknolojik cihazlarda kullanılan "akıllı destek" ibaresinin markalar tarafından kullanılması ve tescilinin yapılabilmesi, markaların hükümsüzlüğü, marka hakkına tecavüz ile ilgilidir. İlgili kararlar için bkz. Y. 11HD., E. 2021/8355, K. 2023/2460, T. 26.04.2023; Y. 11HD., E. 2024/2886, K. 2024/4204, T. 22.05.2024; Ankara BAM 20HD., E. 2021/1777, K. 2023/1649, T. 15.12.2023; İstanbul BAM 16HD., E. 2020/2009, K. 2022/1812, T. 01.11.2022, <https://www.hukukturk.com/>, e.t., 17.10.2025.

⁵⁶ Gil, s. 15; Alpagut/Karaca Yağcı, s. 14; Türe, s. 163.

rımcılık veya itiraz edilebilir öznellikten uzak olacaktır. Algoritmanın sezgilere, izlenimlere veya önyargılara dayanarak hareket edememesi olumlu görülebilir. Nesnel profillere dayalı otomatik kararlar, karar alma sürecinde daha fazla tutarlılık ve adalete olanak tanır. En azından bu tür bir karar alma, insan hatası, ayrımcılık veya gücün kasıtlı olarak kötüye kullanımı fırsatını ortadan kaldıracaktır.⁵⁷

Yapay zeka kullanılarak personel seçiminde alternatif ve daha karmaşık bir yol da mevcuttur. Potansiyel çalışanların özelliklerini doğrudan aramak yerine, iyi performans göstermiş önceki veya mevcut çalışanların özelliklerine dayalı olarak tümevarım da uygulanabilir. İşveren, şirket için değerli olan işçilerin özelliklerine benzer özellikler arar ve bu süreç aracılığıyla uygulanması gereken kriterleri belirler. Algoritma, işverenlerine yeteneklerini başarılı biçimde göstermiş olan çalışanlara bir şekilde en çok benzeyen adayları belirler. Bu seçim biçimi bir bakıma nesnel ve yararlı olsa da ayrımcılık oluşturacak önyargıları yeniden üretebilir veya kriterleri pekiştirebilir.⁵⁸ Ayrıca işverenlerin aynı yazılım programını kullandığı düşünülürse programın yaptığı filtrelemeden olumsuz şekilde etkilenen adayın, aynı programın yapacağı ön değerlendirme sürecinde de başarısız sayılacağı şüphesizdir.⁵⁹ Amerika Birleşik Devletleri'nde 40 yaş üstü bir kişi olan Derek Mobley, Workday Inc. adlı işe alım platformu tarafından kullanılan otomatik sistemlerin ırk, yaş, engellilik gibi korunan özelliklere karşı ayrımcılık yaptığı iddiasıyla dava açmıştır. Mobley, Workday platformunu kullanan şirketlere 100'den fazla başvuru yapmış ve başvurusu her seferinde reddedilmiştir. Mobley, başvuru sahiplerini puanlamak, sıralamak, derecelendirmek veya taramak için tasarlanan yapay zeka araçlarının yaşlı adayları haksız yere dezavantajlı duruma düşürdüğünü iddia etmiştir. Son başvurusunda mahkeme sistemi tasarlayan/sağlayan firma ile işveren arasındaki sorumluluk ilişkisinin incelenmesine, Workday'in yapay zeka sisteminin 40 yaş üstü başvuru sahiplerini orantısız bir şekilde etkileyip etkilemediği şeklindeki ana sorunun ele alınabileceğine karar vermiştir. Dava henüz temyiz edilmemiş ve yerleşik bir içtihat haline gelmemiş olsa da istihdam kararlarında yapay zeka kullanımına ilişkin olarak ül-

⁵⁷ Gil, s. 15.

⁵⁸ Gil, s. 15-16; Alpagut/Karaca Yağcı, s. 15; Demir, s. 72.

⁵⁹ Türe, s. 167.

kede en yakından takip edilen davalardan biri olarak öne çıkmaktadır.⁶⁰ Avusturya Federal İdare Mahkemesi ise 1 Eylül 2025 tarihinde vermiş olduğu kararda işsizler için devletten verilen destek kapsamında kullanılan bir algoritmik sistemi otomatik karar verme ve denetim boyutuyla incelemiştir. Sistem işsiz bireylerin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, sağlık durumu ve bölgesel işgücü piyasası koşulları gibi özellikleri kullanarak entegrasyon olasılıklarını otomatik olarak hesaplamış, iş arayanları yüksek işgücü piyasası fırsatları, orta fırsatlar ve düşük fırsatlar olarak üç kategoriye ayırmıştır. Her sınıflandırma, farklı destek önlemlerine ve fon havuzlarına erişimi belirliyordu. Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü'nün 22. maddesinin⁶¹ ihlali iddiası ile açılan davayı mahkeme, sistemin insan karar vericiyle birlikte çalıştığını, kararların otomatik sistem tarafından doğrudan alınmadığı, danışmanların algoritmik sınıflandırmalar için ayrıntılı açıklamalara erişebilmeleri ve sistemin doğruluğundan şüphe duyduklarında kontrolde bulunabilmeleri gerekçesiyle başvuruyu reddetmiştir.⁶² Karar, insan gözetiminin doğru bir şekilde uygulanmasının veri koruma gerekliliklerini karşılarken aynı zamanda faydalı otomasyonu nasıl mümkün kılabileceğini göstermektedir.

İşe alım sürecinde yapay zekanın kullanımı kişisel verilerin ihlali-ne de sebep olabilir. Özellikle işçinin sosyal medya hesabından yapay zeka tarafından toplanan veriler kişisel verilerin korunmasına ilişkin sakıncalar doğurmakta ve çoğunlukla hatalı sonuçlar vermektedir.⁶³ Bu sebeple algoritma oluşturulurken uygulayıcıların, profillemeye veya karar alma sürecinde kullanılan veri kategorilerini, bunun gerekçesini, uygulanan kuralları, belirli bir profilin otomatik karar süreciyle ilgili olmasının nedenlerini ve bu profilin bir karar almada nasıl kullanıldığını belirtmeleri gereklidir.⁶⁴

⁶⁰ <https://www.hklaw.com/en/insights/publications/2025/05/federal-court-allo ws-collective-action-lawsuit-over-alleged?utm, e.t., 18.10.2025>.

⁶¹ Madde hükmüne göre, "İlgili kişi, kendisi ile ilgili hukuki sonuçlar doğuran veya kendisini benzer şekilde önemli ölçüde etkileyen, profillemeye de dahil olmak üzere yalnızca otomatik işleme dayalı bir karara tabi tutulmama hakkına sahiptir.". (GDPR m.22/I)

⁶² <https://ppc.land/austrian-court-rules-employment-algorithm-complies-with-gdpr-article-22/?utm, e.t., 28.10.2025>.

⁶³ Türe, s. 168.

⁶⁴ Gil, s. 17.

İşyerinde görülen işin yöntem ve tekniğini gösteren talimatlar ile işçilerin işyerindeki davranışlarına ilişkin talimatlar işverenin yönetim hakkı kapsamındadır.⁶⁵ Yapay zeka sistemlerinin gelişiminden önce işverenin yönetim hakkı ağırlıklı olarak işveren vekilleri tarafından kullanılmakta ise de günümüzde işverenin emir ve talimat verme yetkisini yapay zeka sistemine devrettiği de görülmektedir.⁶⁶ Kişiler sadece yapay zeka tarafından işe alınmaz, aynı zamanda yapay zeka tarafından değerlendirilebilir, izlenebilir ve yönetilebilir. Yapay zeka iş ile ilgili talimatların dağıtılması, performansların kontrol edilmesi, belirli işlerin bunları tamamlamaya en uygun çalışanlara atanması, işyerinde iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alınması, çalışma sürelerinin takip edilmesi ve iş ilişkisine devam edilip edilmeyeceğine karar verilmesi için kullanılabilir. Bu bağlamda algoritmalar, hizmet sağlayıcıları görevlerle eşleştirmek, faaliyetleri izlemek, derecelendirmeler yapmak, ödüller sunmak veya disiplin önlemleri almak için çalışır.⁶⁷ İşverenler ayrıca çalışanlarının davranışlarını, kişisel niteliklerini ve özelliklerini izlemek ve değerlendirmek için de bu teknolojileri kullanırlar. Biyometrik kimlik kartlarının (parmak izleri, retina veya iris desenleri, ses dalgaları veya DNA gibi verilerle) kullanımı, performans ve üretkenlik yönetimi amaçları için kullanılabilen konum tabanlı verileri toplamak için mobil izleme sistemlerinin kullanımı, bilinen yöntemlerden bazılarıdır.⁶⁸ Yönetim kararlarının bir yapay zeka sistemine devredilmesi de yeni iş biçimleri düşünüldüğünde özellikle önemlidir. Algoritmik yönetimin, çalışanların hizmet sunumuyla ilgili verilerini işlemesi, görevleri ataması ve denetlemesi, doğrudan talimatlar vermesi ve performansı değerlendirmesi, transferler, kariyer ilerlemesi veya iş ilişkisinin sonlandırılması hakkında kararlar vermesi belirli yönetim işlevlerinin devredilmesi anlamına da gelmektedir.⁶⁹

İş ile ilgili emirlerin otomatik olarak dağıtılması çalışanlar açısından istenmeyen gelişmelere de yol açabilmektedir. Yazılım, emirleri

65 Sarper Süzek/Süleyman Başterzi, *İş Hukuku*, Beta, İstanbul, 2024, s. 87; Nuri Çelik/Nurşen Caniklioğlu/Talat Canbolat/Ercüment Özkaraca, *İş Hukuku Dersleri*, Beta, İstanbul, 2023, s. 274.

66 Türe, s. 170.

67 Gil, s. 12-13; Alpagut/Karaca Yağcı, s. 15.

68 Gil, s. 13.

69 Gil, s. 19.

belirli görevleri en hızlı tamamlayan çalışanlara atamayı tercih ediyorsa bu durum işverenin çıkarınadır. Ancak belli bir noktada emirden etkilenenlerin iş yükü ve çalışma süresi aşırı artarken, iş sonuçlarının kalitesi düşebilir. Bu durum da yüksek performans gösteren çalışanı düşük performans gösteren birine dönüştürebilir.⁷⁰

İş sözleşmesinin sona erdirilmesinde de yapay zekadan faydalanılabilmektedir. Özellikle performansla dayalı fesihlerde işçilerin performans verileri anlık olarak hızlı bir şekilde toplanmakta ve algoritmaların belirlediği metriklere göre performansı düşük işçiler ya sistem tarafından uyarılmakta ya da fesih ile karşı karşıya kalmaktadır.⁷¹ Ancak kimi zaman üretkenlik gerekçesiyle çalışanları takip etmek ve sonra işten çıkarmak için kullanılan yapay zeka sisteminin verilerinin, yanlış yorumlanması nedeniyle insan hatasından kaynaklanan haksız fesih kararlarının alındığına ilişkin raporlar da tespit edilmiştir.⁷²

Performansın izlenmesinde yapay zeka sistemlerinin çalışanların e-posta içerikleri, klavye hareketleri, kamera görüntüleri gibi kişisel verileri analiz edebiliyor olması, çalışanların özel hayatlarına müdahale edilmesi konusunda gerçek bir risk yaratmaktadır. Yapay zeka ve diğer teknoloji biçimleri aracılığıyla artan dijitalleşme, çalışanların işlerinden tamamen uzak olmadığı, her zaman erişilebildiği bir duruma katkıda bulunmaktadır.⁷³

Yapay zekanın işyerinde ve genel olarak uygulanmasını düzenleme ihtiyacı hem açıktır hem de acildir. 28 Şubat 2022'de, Papalık Yaşam Akademisi, Microsoft, IBM, FAO ve İtalyan hükümeti İnovasyon Bakanlığı tarafından bir Yapay Zeka Etiği Çağrısı⁷⁴ imzalanmıştır.

⁷⁰ Witteler/Moll, s. 328; Alpagut/Karaca Yağcı, s. 14.

⁷¹ Türe, s. 177.

⁷² Gil, s. 13.

⁷³ Gil, s. 14; Demir, s. 73.

⁷⁴ Çağrı kapsamında rehber ilkeler şunlardır: Şeffaflık: Yapay zeka sistemleri herkes tarafından anlaşılabilir olmalıdır. Kapsayıcılık: Yapay zeka sistemleri hiçbir kişiye karşı ayrımcılık yapmamalıdır, çünkü tüm insanlar onur açısından eşittir. Hesap verebilirlik: Bir makinenin yaptığı şeyden sorumlu olacak bir insan her zaman olmalıdır. Adalet: Yapay zeka sistemleri önyargılı olmamalı veya önyargı yaratmamalıdır. Güvenilirlik: Yapay zeka güvenilir olmalıdır. Güvenlik ve gizlilik: Yapay zeka sistemleri güvenli olmalı ve kullanıcıların gizliliğine saygı göstermelidir. <https://www.romecall.org/the-call-for-ai-ethics-was-signed-in-rome/>, e.t.11.06.2025.

Çağrı, yapay zekaya etik bir yaklaşımı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Temel fikir, dijital inovasyonun ve teknolojik ilerlemenin, insanlığın merkezi önemini kabul eden bir şekilde ilerlediği bir gelecek yaratma çabasıyla uluslararası örgütler, hükümetler, kurumlar ve özel sektör arasında paylaşılan bir sorumluluk duygusunu teşvik etmektir. Yeni algoritmaların geliştirilmesiyle ilgili olarak, imzacılar, bireylere ve insanlığa bir bütün olarak hizmet eden, insan onuruna saygı gösteren, böylece her bireyin teknolojideki gelişmelerden faydalanabilmesini sağlayan ve yalnızca daha fazla kar elde etmeyi veya işyerindeki insanların kademeli olarak değiştirilmesini hedeflemeyen yapay zekanın geliştirilmesi çağrısında bulunma sözü verdiler. Yapay zeka her ne kadar iş yaşamında yavaş yavaş hakim olmaya başlasa da ülkemiz hukukunda yapay zeka teknolojilerini düzenleyen genel bir hukuki çerçeve olmadığı gibi, istihdam ilişkisini düzenleyen hükümler de bulunmamaktadır.⁷⁵ Bununla birlikte yapay zekanın tercih edilmeye başlandığı çalışma yaşamında kapsamlı düzenlemelerin yürürlüğe girmesinin muhtemelen birkaç yıl daha süreceği göz önüne alındığında, işletmelerin karşı karşıya olduğu önemli belirsizlik durumunun tartışılmaya değer olduğunu düşünüyoruz.

III. YAPAY ZEKANIN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNDE KULLANIMI

A. Genel Olarak

İş sağlığı ve güvenliğinin temel amacı; işyerinde yaralanmaları, hastalıkları ve ölümleri önlemek, çalışanların fiziksel, ruhsal ve sosyal sağlıklarını destekleyen bir çalışma ortamı yaratmak ve sürdürmektir. Güvenli ve sağlıklı bir çalışma ortamı, işyerinde temel bir ilke (işçinin korunması) ve hak (yaşam hakkı) olmanın yanı sıra sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, üretken tam istihdamı ve herkes için insana yakışır işi teşvik etmek için de bir gerekliliktir. Ülke mevzuatlarında işçilerin yaşamlarını korumaya yönelik güçlü düzenlemeler mevcuttur. İşveren bu konuda gerekli olan her tür önlemi almakla yükümlü tutulmasının yanı sıra önlemlerin yeterliliğini ve çalışanların alınan önlemlere uyup uymadıklarını izleme (denetleme) ile de yükümlü kılınmıştır.

⁷⁵ Töre, s. 82; Demir, s. 73.

Buna rağmen istatistikler dünya çapında her yıl yaklaşık 3 milyon işçinin iş kazaları ve meslek hastalıkları nedeniyle hayatını kaybettiğini ve 395 milyon işçinin ölümcül olmayan iş kazalarına maruz kaldığını göstermektedir.⁷⁶

Mevzuatımızda işverenin işçiyi koruma-gözetme borcu kapsamında iş sağlığı ve güvenliği önlemleri alma yükümlülüğü Türk Borçlar Kanunu⁷⁷ m. 417’de düzenlenmiştir. m. 417/I’de genel olarak işverenin işçinin kişiliğini gözetme ve m. 417/II’de işverenin iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini alma yükümlülüğü düzenlenmektedir. Alana özgü İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu⁷⁸ m. 4/I’de de işverenin çalışanların işle ilgili sağlık ve güvenliğini sağlamakla yükümlü olduğu ve bu çerçevede alması gereken önlemler detaylı olarak düzenlenmiştir. Gerek Türk Borçlar Kanunu gerekse de İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’na göre işverenin almak zorunda olduğu önlemler, mevzuatın ötesinde bilim, teknik ve tecrübenin o anda ulaştığı durum ve düzeye göre belirlenecektir. Bu sebeple işveren işyerindeki tüm tehlikelere karşı herhangi bir yazılı mevzuat düzenlemesi olmasa da tüm önlemleri almak, bilimsel ve teknik ilerlemeleri takip ederek bunları işyerinde uygulamakla yükümlüdür.⁷⁹

Avrupa Birliği hukukunda da 89/391/EEC sayılı Direktif m. 6 (1ve 2) uyarınca işveren, çalışanların sağlık ve güvenliklerinin korunması için değişen koşulları da dikkate alarak her tür önlemi almakla yükümlüdür. Önleme ilkeleri arasında önlemlerin, teknolojik gelişmelere uyarlanacak şekilde alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Söz konusu Direktif işverenlerin iş sağlığı ve güvenliği risklerine karşı önlem alma yükümlülüğünü kapsamlı bir şekilde düzenlerken, yapay zekanın geliştirilmesi de dahil olmak üzere teknolojik ilerlemelerin dikkate alınacağı genel önleme mekanizmalarını garanti etmektedir.

Günümüzde bilimsel gelişmeler ve teknolojik ilerlemeler yapay zekanın, çalışan sağlığı ve güvenliği üzerinde giderek artan bir etki-

⁷⁶ ILO, A Call For Safer And Healthier Working Environments (Report), Geneva, 2023, s. 1

⁷⁷ 04.02.2011 tarih 27836 sayılı Resmi Gazete

⁷⁸ 30.06.2012 tarih 28339 sayılı Resmi Gazete

⁷⁹ A. Murat Demircioğlu/Tankut Centel/Hasan Ali Kaplan, *İş Hukuku*, Beta, İstanbul, 2019, s. 122; Ömer Ekmekçi/Esra Yiğit, *Bireysel İş Hukuku*, On İki Levha, İstanbul, 2022, s. 363; Süzek/Başterzi, s. 431; Çelik/Caniklioğlu/Canbolat/Özkaraca, s. 397.

ye sahip olduğunu göstermektedir. İşyerindeki riskleri azaltmak için artırılmış gerçeklik, yapay zeka, nesnelerin interneti(IoT) ve giyilebilir cihazlar gibi gelişmiş teknolojilerin entegrasyonu, işyeri güvenliği kavramını çok daha dinamik ve proaktif bir anlam taşıyan “Artırılmış İşyeri Güvenliği”ne dönüştürürken taraflar için de önemli avantajlar sağlama potansiyeli yaratmıştır. Gerçek zamanlı veriler, öngörücü analizler ve kapsamlı eğitim deneyimleri sunan artırılmış güvenlik sistemleri geleneksel güvenlik önlemlerinin aksine, proaktiftir.⁸⁰ Özellikle çalışanların sağlığı ve güvenliği üzerinde tehdit oluşturan risk faktörlerinin endüstrinin gelişimi ile aynı yönde artması karşısında, iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları daha karmaşık ve önemli olmaya başlamış, işyeri güvenliğini sağlamak kritik bir endişe haline gelmiştir. Artan risk çeşitliliği de işyerinde bireylerin refahını korumak ve geliştirmekle ilgilenen iş sağlığı ve güvenliğini multidisipliner hale dönüştürmüştür. Bu sebeple iş sağlığı ve güvenliği alanında yetişmiş, eğitilmiş, yüksek bilgi birikimine sahip profesyonellere ihtiyaç duyulmuştur. Bununla birlikte uzman yetiştirilmesinin uzun bir süreç olması, profesyonellerin sayısının yetersizliği, profesyonellerin kişisel özellikleri sebebiyle tehlikeleri algılama yeteneklerinin farklılık göstermesinden kaynaklı risklerin doğru tespit edilememesi ve teknolojideki gelişmeler endüstrinin yapay zekaya olan ilgisini arttırmıştır. Çünkü yapay zeka teknolojilerinin iş sağlığı ve güvenliği sistemine dahil edilmesi yalnızca çalışanları korumakla kalmayıp, operasyonel verimliliği de optimize eden kapsamlı bir güvenlik ekosistemi oluşturur. Bu aynı zamanda hem iş sağlığı ve güvenliği alanında hem de daha işbirlikçi ve insanı destekleyen yapay zeka sistemlerine doğru bir paradigma değişimine de işaret eder.⁸¹ Bilgi teknolojilerinin kullanılması ve proaktif yaklaşımların uygulanması iş kazalarının oluşmasını engelleyerek iş sağlığı ve güvenliği sisteminin etkinliğini de arttırır. Dolayısıyla

⁸⁰ Mustafa Alp/Sevil Doğan, “Giyilebilir Teknolojiler ve İş İlişkisine Etkileri”, Çalışma ve Toplum Dergisi, C.4, S.71, 2021, s. 2607; Jarota, s. 1; Meegle, “Human Augmentation Augmented Workplace Safety”, s.n.y., https://www.meegle.com/en_us/topics/human-augmentation/augmented-workplace-safety, e.t., 28.08.2025.

⁸¹ Bilal Murat/Ali Rıza Motorcu/Yunus Kayır, “İş Sağlığı ve Güvenliği Faaliyetlerinde Yapay Zeka ve Uzman Sistem Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 5. Uluslararası Mühendislik ve Teknoloji Yönetimi Kongresi, İstanbul, 2021, s. 240-241; Alaeddinoğlu/Sincar/Naralan, s. 276; Mohamed, s. 24; Meegle, s.n.y.

iş sağlığı ve güvenliğinde yapay zekanın kullanılması olumlu bir rol oynamaktadır.

Öte yandan, yapay zeka sistemlerinin insan faktörünü göz ardı ederek algoritmalara dayalı kararlar alması işyerinde stres, kaygı ve motivasyon düşüklüğüne yol açıp çalışan refahını olumsuz etkileyebilir. Bazı mesleklerin dönüşüme uğraması veya ortadan kalkacak olması çalışanlarda stres ve iş güvencesi endişeleri yaratarak fiziksel ve ruhsal sağlık üzerinde yeni riskler doğurabilir.⁸² İnsan zekası ve yapay zeka etkileşimindeki uyumsuzluk yanlış anlaşılmalara ve operasyonel hatalara yol açabilir. Özellikle acil durumlarda insan müdahalesi ile yapay zeka tepkileri arasında yaşanabilecek zamanlama uyumsuzlukları yeni riskler doğurabilir. Yapay zekanın kendi kendine öğrenerek beklenmedik kararlar alma olasılığı dinamik ve öngörülemeyen riskler yaratabilir.⁸³ Bundan dolayı yapay zeka teknolojilerinin işyerinde kullanılması sırasında olumlu etkilerinin en üst düzeye çıkarılırken olumsuz etkilerini sınırlamak, yapay zekanın gelişimini olumlu sonuçlara yönlendirmek ve bu teknolojilerin iş sağlığı ve güvenliği için potansiyel faydalarının en üst düzeye çıkarılmasını sağlamak gereklidir.⁸⁴

B. İş Sağlığı ve Güvenliğinin Sağlanmasında Yapay Zekanın Etkileri

İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarında yapay zeka büyük ölçüde tehlikelerin tespiti ve risk değerlendirmesi, gerçek zamanlı izleme, eğitim ve simülasyon, sağlık takibi ile olay araştırması ve raporlaması alanlarında teknolojik uygulama perspektifleri sunmaktadır.⁸⁵

1. Mesleki Risklerin Önlenmesi

Çalışılan ortamda bulunan makine, cihaz ve kimyasallar, çalışma yöntem ve şekilleri, çalışma ortamının fiziksel özellikleri gibi pek

⁸² El-Helaly, s. 2, 5.

⁸³ Kamran Gholamizadeh/Esmail Zarei/Luca Gualtieri/Matteo De Marchi, “Advancing occupational and system safety in Industry 5.0: Effective HAZID, risk analysis frameworks, and human-AI interaction management”, *Safety Science*, Vol. 184, 2025, s. 19.

⁸⁴ El-Helaly, s. 2; Mohamed, s. 19

⁸⁵ Bambang Riyanto Trilaksono, “Artificial Intelligence and Its Applications in Occupational Safety and Health”, (slide presentation), ILO, s. 13

çok faktörden kaynaklanan çok sayıdaki tehlike kaynağı, çalışanların yaşamı için risk oluşturmaktadır. Bu tehlike ve risklere maruziyet sonucunda çalışanın sağlığı ve güvenliği olumsuz yönde etkilenmektedir. İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu m. 5'te işverenin risklerden korunma yükümlülüğünü yerine getirirken risklerden kaçınması, kaçınmadığı riskleri analiz etmesi, risklerle kaynağında mücadele etmesi, iş süreçleri ve ekipmanların sağlık ve güvenliğe olumsuz etkilerini önlemesi, önlenemiyor ise en aza indirmesi, teknik gelişmelere uyum sağlaması, tehlikeli olanı tehlikesiz veya daha az tehlikeli olanla değiştirmesi gibi temel ilkelere göre hareket etmesi gerektiği düzenlenmiştir. Ayrıca m.10'da da işverenin iş sağlığı ve güvenliği yönünden risk değerlendirmesi yapmak veya yaptırmakla yükümlü olduğu (m. 10/I), yapılacak risk değerlendirmesi sonucu alınacak iş sağlığı ve güvenliği tedbirleri ile kullanılması gereken koruyucu donanım veya ekipmanı belirleyeceği (m. 10/II), iş sağlığı ve güvenliği yönünden çalışma ortamına ve çalışanların bu ortamda maruz kaldığı risklerin belirlenmesine yönelik gerekli kontrol, ölçüm, inceleme ve araştırmaların yapılmasını sağlayacağı (m. 10/IV) düzenlenmiştir.

a. Tehlike Tanımlama ve Risk Değerlendirmesi

İş sağlığı ve güvenliği sisteminde risk değerlendirmesi işyerindeki potansiyel tehlikelerin ve yaratacağı risklerin büyüklüğünü tahmin etme ve mevcut kontrol önlemlerinin yeterliliğini değerlendirmeye yönelik sistematik bir süreçtir.⁸⁶ Bu süreç tehlikelerin tanımlanması, risklerin belirlenmesi ve derecelendirilmesi, kontrol önlemlerinin belirlenmesi ve izlenmesi ile dokümantasyon(bulguların kaydedilmesi) aşamalarından meydana gelir.⁸⁷ İşyerinde var olan ya da dışarıdan gelebilecek, çalışanı veya işyerini etkileyebilecek zarar veya hasar verme potansiyeli olarak tanımlanan tehlike (6331-m. 4/p) ve tehlikeden kaynaklanacak kayıp, yaralanma ya da başka zararlı sonuç meydana gelme ihtimali olan riskler (6331-m. 4/o) önlenemediği takdirde işye-

⁸⁶ Ercüment Neşet Dizdar/Oğuz Koçar, "İş Sağlığı Ve Güvenliği Yönetim Sistemlerinde Risklerin Yapay Sinir Ağlarıyla Değerlendirilmesi", *Academic Platform Journal of Engineering and Science*, C. 6, S. 3, s. 74.

⁸⁷ Terje Aven, "Risk assessment and risk management: Review of recent advances on their foundation", *European Journal of Operational Research*, Vol. 253, Iss. 1, 2016, s. 6; Gholamizadeh/Zarei/Gualtieri/De Marchi, s. 8.

rinde yaralanma ölüm gibi önemli kayıplar meydana gelebilmektedir. Endüstri alanındaki ilerlemeler ve tehlike çeşitliliğinin artması sebebiyle çalışanların iş sağlığı ve güvenliğini tehdit eden risklerin tespiti ve kontrol altına alınması zorlaşmaya başlamıştır. İşyerlerindeki risklerin doğru tanımlanması ve değerlendirilmesi, alternatifler arasında seçim yaparak risk azaltıcı önlemlerin uygulanmasıyla çalışanlar ve işverenler için daha güvenli ortam oluşturulabilmektedir.⁸⁸ Bununla birlikte yalnız risklerin olasılık ve şiddetinin hesaplanması bir işyerindeki kaza risk ve olasılığını ortadan kaldırmaz. Önemli olan tespit edilen risklere uygun kontrol önlemlerinin alınmasıdır.⁸⁹ Çalışma ortamındaki her türlü riskin ortadan kaldırılması veya azaltılması, özellikle çalışanlar yönünden etkisiz hale getirilmesini hedefleyen kontrol önlemlerine yönelik çalışmalar risk değerlendirmesi prosesi ile gerçekleştirilmektedir.

İşyerinde tehlikeler genellikle göz önündedir ama bazen görülür bazen ise gözden kaçır. Özellikle çevresel faktörlerden, aşınma ve küçük ekipman arızalarından kaynaklanan tehlikeleri gözden kaçırmak daha kolaydır. Bu küçük ve gizli tehlikeler inşaat, maden gibi yüksek riskli sektörlerde önlenemez kazaların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu noktada yapay zeka destekli tehlike tespiti ile insan uzmanların gözünden kaçabilecek tehlikeler tespit edilebilmektedir. Özellikle tehlike tespitine yönelik geleneksel yaklaşımların genellikle reaktif önlemlere dayanması sağlık ve güvenlik risklerinin proaktif olarak azaltma yeteneklerini sınırlamaktadır. İşyeri ortamlarının artan karmaşıklığı, gelişen güvenlik gereksinimlerine uyum sağlayabilen yenilikçi çözümler gerektirmektedir. Yapay zeka ve IoT alanındaki teknolojik gelişmeler, iş güvenliği uygulamalarında ilerlemeler yaratmıştır. Yapay zeka destekli sistemler, büyük miktarda veriyi gerçek zamanlı olarak analiz ederek öngörücü içgörüler ve güvenlik protokollerinin otomasyonunu mümkün kılmaktadır. Giyilebilir sensörler ve IoT cihazları, durumsal farkındalığı ve tehlike tanımlamasını geliştiren sürekli veri akışları sağladıkları için iş güvenliğini reaktif önlemlerden proaktif, veri odaklı stratejilere kaydırmak için dönüştürücü bir potansiyel sunmaktadır. Bu tespit gelişmiş görüntü tanıma, video ve sensör girdileri ile büyük

⁸⁸ Murat/Motorcu/Kayır, s. 240; Aven, s. 6.

⁸⁹ Dizdar/Koçar, s. 74.

miktarda veriyi analiz ederek potansiyel riskleri gerçek zamanlı olarak belirleyebilen gelişmiş algoritmalara dayanmaktadır. Makine öğrenimi ve derin öğrenme modelleri geçmiş verileri, çevresel faktörleri ve çalışan davranışlarını analiz ederek riskleri tahmin edip ortadan kaldırılmasını sağlar ve potansiyel bir kazayı önlemeye yardımcı olur.⁹⁰

Böylece işyeri tehlikelerinin eş zamanlı izlenmesi, risklerin proaktif olarak belirlenmesi ve ele alınması ve desteklenen öngörücü analizler aracılığıyla önleyici tedbirlerin geliştirilmesi sağlanmaktadır. Bu sistemler özellikle insanların sürekli olarak takip edemeyeceği kadar karmaşık veya hızlı tempolu ortamlarda gözden kaçırılacak ürünleri ve ayrıntıları görme konusunda daha etkilidir. Örneğin yapay zeka sistemi, bir şantiyenin görüntülerini veya video kayıtlarını analiz ederek, sahadaki birinin hemen fark edemeyeceği eksik bir güvenlik korkuluğu veya yanlış istiflenmiş malzemeler gibi güvenli olmayan durumları tespit edebilir. Benzer şekilde bir depo ortamında depolama raflarını izleyerek olası güvenlik risklerini tarar ve çalışanların fark etmediği küçük ama giderek artan bir dengesizliğin tespitinde güvenlik ekibini derhal uyararak, ekibin kutuların devrilmesini önlemek için hızla yeniden düzenlemesini sağlayabilir. Yapay zekanın bu erken uyarıları, riski ortadan kaldırarak potansiyel bir kazayı önlemeye yardımcı olurken deponun çalışanlar için güvenli bir ortam olmasını da sağlamaktadır.⁹¹

Zaman, kaynak veya yorgunluktan etkilenen insan uzmanlarının aksine, yapay zeka sistemleri 7/24 çalışabilir ve verileri kesintisiz ya da kör noktalar olmadan işleyerek sürekli olarak riskleri tarar ve işaretler. Bu hassasiyet, güvenlik ekiplerine daha hızlı müdahaleler için erken uyarı avantajı sağlamaktadır. Yapay zekanın tehlike tespitindeki en etkileyici yönlerinden biri öğrenme ve gelişme yeteneğidir. Yapay zeka daha fazla veri işledikçe, riskleri belirlemede daha iyi hale gelir ve potansiyel tehlikeleri tespit etme yeteneğini sürekli olarak geliştirir. Bu öğrenme yeteneği, yapay zeka destekli araçların zamanla daha

⁹⁰ El-Helaly, s. 2-3; EHS Environmental, Health & Safety, "AI in Safety: Spot Hidden Hazards Before They Become Accidents", s.n.y., <https://hsi.com/blog/ai-powered-hazard-detection>, e.t., 11.08.2025; Trilaksono, s. 14; Ozobu Adikwu/Odujobi/Onyeke/Nwulu, s. 187

⁹¹ El-Helaly, s. 2-3; EHS Environmental, Health & Safety, s.n.y.

etkili olmasını sağlayarak, gelişen risklerin bir adım önünde olmalarını sağlar. Aynı zamanda iş kazası raporları, çalışma ortamının sensör verileri, çalışanların sağlık verileri gibi çok sayıda veri işlenerek riskli bölgeler ve risk eğilimleri belirlenebilir, işyerindeki risk eğilimlerinin azalış veya artışı da saptanabilir.⁹²

Ayrıca yapay zeka makine arızalarını tahmin etmede rol oynayabilir. Makinelerdeki sensör verilerinin analizi yoluyla, olası bir arızayı işaret eden anormal durumları belirleyebilir ve riskleri değerlendirerek azaltabilir. Bu proaktif tespit, şirketlerin bir makine arızalanmadan önce bakım yapılmasını ve olası kazaların önlenmesini sağlar. Tehlike tespit programlarının etkin kullanımı, güvenli olmayan çalışma koşulları, koruyucu giysi giymemiş çalışanlar, alet ve ekipmanların yanlış kullanımı, takılma ve düşme tehlikeleri, gözetimsiz araçlar, yerinde olmayan ekipmanlar ve diğer uyumluluk sorunları gibi çeşitli risklere karşı koruma sağlamaya yardımcı olmaktadır.⁹³ Nitekim yapılan çalışmalar da yapay zeka odaklı yaklaşımların tehlike tanımlama süreçlerini önemli ölçüde iyileştirdiğini ve etkili güvenlik yönetimi için özel risk analizi çerçevelerinin gerekliliğinin altını çizmektedir.⁹⁴ Endüstri 5.0'ın önceki endüstri evrelerinden farklı olarak insan ve makineler arasındaki ilişkiyi insanın bilişsel gücünü artırmayı amaçlayan işbirliğine dayalı bir sinerji olarak öne çıkarması, sistem güvenliğini doğrudan insan faktörleriyle ilişkilendirmektedir. Bu dönüşümün sonuçları bakımından yapay zekanın işyerinde güvenliği artırmak için olanaklar sunarken yeni riskler de doğurabileceği göz ardı edilmemelidir.⁹⁵

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun m. 9 hükmüne göre işyerlerinin iş sağlığı ve güvenliği açısından tehlike sınıflandırılmasında, İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğünün başkanlığında çeşitli kamu kurumları ile sosyal tarafların oluşturduğu bir komisyonun görüşleri

92 Taliye Akbıyık, "Uzaktan Çalışmada İş Sağlığı ve Güvenliği", *Dijital İş Hukuku Uygulamaları*, ed. Saim Ocak, Adalet, Ankara, 2024, s. 329; EHS Environmental, Health & Safety, s.n.y.

93 El-Helaly, s. 2-3.

94 Gholamizadeh/Zarei/Gualtieri/De Marchi, s. 1.

95 Teófila Vicente-Herrero/Victoria Ramírez Iñiguez/Rosa González Casquero/María Gil Llinás/Hector Eugercios Escribano/Sheila García Agudo, "Inteligencia Artificial y Salud Laboral: Beneficios y Desafíos", *Academic Journal of Health Sciences*, Vol.39, Iss.5, 2024, s.127-128.

doğrultusunda, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca yayımlanan tebliğ esas alınmaktadır. İşyeri tehlike sınıfının tespitinde işyerinde yapılan asıl iş dikkate alınmaktadır. İşyerinin tehlike sınıfının tespiti son derece önemlidir çünkü işverenin alması gereken iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini doğrudan etkiler. Bir başka deyişle mevzuatta işverenin pek çok yasal yükümlülüğü işyerinin tehlike sınıfı ile çalışan sayısı üzerinden belirlenmektedir. Bazen yapılan asıl iş ile tehlike sınıfının uyum sağlamaması ile karşılaşilmektedir. Yanlış tehlike sınıfına göre yapılacak iş sağlığı ve güvenliği hizmetleri doğru olmayacağı için hem çalışanlar riskli bir çalışma ortamına maruz kalabilecek hem de bir iş kazası veya denetimde ciddi yaptırımlar doğabilecektir. Bu bağlamda tehlike sınıflarının belirlenmesinde farklı bir perspektife dayanarak, yapay sinir ağlarının kullanılmasıyla yapay zekânın, faaliyet alanlarının tehlike sınıflandırmasında da kullanılabileceği önerilmektedir.⁹⁶

Yapay zekaya yönelimdeki en büyük etken sözel mantıkla risk değerlendirmesi yapılmasının, uygulamayı yapan uzmanın kendi deneyim ve sezgilerine dayanarak riskleri sübjektif değerlerle tahmin etmesinin kritik öneme sahip bir konuda sakınca oluşturmasıdır.⁹⁷ Yapay zeka sistemlerinde kullanılan nicel risk değerlendirme yöntemlerinde risk hesaplanırken tehlikeli bir olayın meydana gelme olasılığı, tehlikenin etkisi gibi ölçütlere sayısal değerler verilir. Bu değerlerle matematiksel ve mantıksal metotlar işlenip risk değeri bulunur. Kullanılan yöntemler basit teknikler olabileceği gibi daha karmaşık olan simülasyon modelleri de olabilir. İşte bu noktada yapay zekanın işyerinde yenilikçi kullanımları ve yapay zeka destekli uygulamalar, risklerin işyeri ve çalışanlar üzerindeki olası sonuçları hakkında iş sağlığı ve güvenliği profesyonelleri için önemli fırsatlar sunar.⁹⁸

Risk değerlendirmesi konusunda yapılan çalışmaların kazaların oluşmasını büyük ölçüde engellediği görülmüştür. Yapay zeka iş sağlığı ve güvenliği açısından; insansız hava araçlarının risk yönetiminde, çalışanların doğrudan maruz kalması sonucunda solunum yolu, deri ve kanser hastalıklarına sebep olan risklerin değerlendirilmesinde,

⁹⁶ Akaner/Özdemir, s. 123,126

⁹⁷ Dizdar/Koçar, s. 74-75.

⁹⁸ Dizdar/Koçar, s. 75.

metal, inşaat, maden, petro-kimya endüstrisinde, kas ve iskelet sistemi rahatsızlıklarının tespitinde (ergonomi) yapay zeka uygulamaları geliştirilmiş ve uygulamalardan başarılı sonuçlar alınmıştır.⁹⁹ Sistemlerde geliştirilen modeller ile insan uzmanları taklit ederek karar sürecinde destek olarak kullanılan yapay zeka uygulamaları, her gün daha da geliştirilmekte ve kullanılmaktadır. Yapay zeka tabanlı teknolojilerin iş sağlığı ve güvenliğinde kullanılmasıyla kazaların analizi ve risk değerlendirmesinin yapılmasında daha isabetli sonuçlara varılacaktır. Gerçek zamanlı izleme ve risk azaltma stratejilerinin sunulmasıyla işgücünü korumak için daha proaktif ve duyarlı bir yaklaşımın yolu açılmaktadır.¹⁰⁰

Avrupa Komisyonu Yapay Zeka Üst Düzey Uzman Grubu 2019'da etik ve güvenilir yapay zeka kullanımının teşviki için "Güvenilir Yapay Zeka için Etik Rehber" isimli belge sunmuştur.¹⁰¹ Belge iyilik, insanlık, şeffaflık, adalet, çevre güvenliği, mahremiyet, hesap verilebilirlik olarak yedi önemli unsur etrafında şekillenmiştir. Risk değerlendirmesi açısından çevre güvenliği ilkesi yapay zekanın insan sağlığına zarar vermemesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁰²

b. Yapay Zeka Tabanlı Otomatik Botların Tehlikeli Görevlerde Kullanılması

Robotların kısaltması olan botlar, belirli görevleri yerine getirmek üzere tasarlanmış otomatik yazılım programlarıdır. Endüstride kullanılan en önemli botlar işbirlikçi robotlar (Cobot'lar) ve sohbet robotlarıdır. Genellikle cobot olarak adlandırılan işbirlikçi robotlar, insanlara yakın mesafede çalışmak ve işbirlikçi bir ortam yaratmak üzere tasarlanmıştır. İzole bir şekilde veya güvenlik bariyerlerinin arkasında çalışan geleneksel endüstriyel robotların aksine, cobotlar çalışma alanını insan operatörlerle paylaşmak üzere tasarlanmıştır. Bu işbirliğinin amacı, üretim ve lojistik gibi sektörlerde üretkenliği ve güvenliği artırmaktır. Sohbet robotları ise kullanıcılarla sohbete girmek için ta-

⁹⁹ Sektörlere ilişkin detaylı tablo bilgisi için bkz. Murat/Motorcu/Kayır, s. 243-245.

¹⁰⁰ Murat/Motorcu/Kayır, s. 240.

¹⁰¹ Belge için bkz. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>, e.t.11.06.2025.

¹⁰² Ayaz, s. 33.

sarlanmış botlardır ve müşteri hizmetlerinde yaygın olarak kullanılırlar, sorgulara hızlı ve otomatik yanıtlar sağlarlar. Yapay zeka destekli kullanılan bu otomasyon sistemleri, özellikle ortamların güvenlik denetimi ve tehlikeli maddelerin taşınması dahil olmak üzere riskli görevlerin yerine getirilmesinde robotların verimliliğini artırır.¹⁰³

2. İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi Verilmesi

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu m. 16/I-a'da işverenin işyerinde sağlığın ve güvenliğin sağlanması ve sürdürülebilmesi amacıyla çalışanları ve çalışan temsilcilerini işyerinin özelliklerini de dikkate alarak işyerinde karşılaşılabilecek sağlık ve güvenlik riskleri ile koruyucu ve önleyici tedbirler hakkında bilgilendireceği, m. 17/I'de işverenin çalışanların iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri almasını sağlayacağı, bu eğitimin özellikle işe başlamadan önce, çalışma yeri veya iş değişikliğinde, iş ekipmanının değişmesi halinde veya yeni teknoloji uygulanması halinde verileceği, eğitimlerin değişen ve ortaya çıkan yeni risklere uygun olarak yenileneceği, gerektiğinde ve düzenli aralıklarla tekrarlanacağı düzenlenmiştir.

İşyerindeki güvensiz davranışlar ve tehlikeli koşullar, büyük kazalarla sonuçlanabilecek ciddi riskler oluşturmaktadır. Kişisel güvenlik farkındalığını artırmak, kaza sayısını azaltmak, davranış değişikliği yaratmak için iş güvenliği eğitimi kritik öneme sahiptir. Çalışanları eğitmek için yapay zeka tabanlı sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik, özellikle gerçek hayat deneyimi ile öğrenmenin tehlikeli olabileceği yüksek riskli endüstrilerde, gerçek dünya ortamına dijital bilgileri yansıtan yeni bir teknoloji olup güvenlik eğitimi için umut verici bir araçtır. Yapay zeka destekli simülasyonlar çalışanların riskli durumlarda pratik bilgi ve deneyim kazanmasına, acil durum prosedürlerini uygulamalarına ve kontrollü bir ortamda tehlikeli senaryoları deneyimlemelerine olanak tanımaktadır. En çok inşaat üretim ulaşım gibi tehlikeli sektörlerde ve yangın, deprem gibi acil durum senaryolarında kullanılmaktadır. Geleneksel güvenlik eğitiminde kullanılan slayt sunumları, videolar veya metin tabanlı materyallerin yerine daha etkililişimli ve kalıcı bir öğrenme deneyimi sunmaktadır.¹⁰⁴

¹⁰³ El-Helaly, s. 4; Demir, s. 71.

¹⁰⁴ Immad A. Shah/SukhDev Mishra "Artificial intelligence in advancing occupa-

Yapay zeka destekli eğitim teknolojileri hedef odaklı ve hataları en aza indirerek kazaları önlemeyi sağlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda farklı sektörlerde örneğin inşaat sektöründe tehlike önlemeye odaklanıldığı, üretim sektöründe ekipman ve araçların doğru kullanımına odaklanıldığı, ulaşım sektöründe ise risk algısı ve sürüş güvenliğine önem verildiği görülmektedir. Katılımcılar, sanal nesnelerle etkileşime girerek gerçek dünya senaryolarını simüle etmektedirler. Ayrıca bu teknolojiler bireysel öğrenme modellerini analiz ederek, çalışanların güçlü yönlerine ve gelişim alanlarına göre bireye özel eğitim modülleri de sunmaktadır. Yapay zekanın içerik oluşturmayı otomatikleştirme, öğrenme yolları önerme ve uygulamalı simülasyonları kolaylaştırma becerisi sayesinde işyerleri, beceri eksikliklerini her zamankinden daha hızlı giderebilirler. Yapay zeka tabanlı eğitim ile geleneksel eğitim yöntemlerinin etkinliğini karşılaştıran çalışmalarda yapay zeka teknolojisinin güvenlik eğitimi sunumunda etkili bulunduğu, bilgi edinimi açısından ise geleneksel eğitim yöntemlerinin üstün olduğu vurgulanmaktadır.¹⁰⁵

Yapay zeka tabanlı sistemler eğitim verme amacıyla kullanılırken eğitim verilerine ihtiyaç duyulur. Bunlar mevcut veya eski çalışanlardan alınan veriler veya satın alınan veri setleri olabilir. Eğitim verilerinin kişisel bir referansı varsa, bunların işlenmesi ilgili kişinin iznini gerektirir. Eğitim verilerinin anonimleştirilmesiyle kişisel referanslardan kaçınılabilir. Bu, veri ile sahibi arasında artık bağlantı kurulamadığında ortaya çıkan durumda söz konusudur. Kural olarak anonimleştirilmiş veriler eğitim verisi olarak kullanılabilir.¹⁰⁶

Menfaat alanlarını tartarken yapay zekanın hangi eğitim verileriyle beslenmesi gerektiği çok önemli olacaktır. Eğitim verileri çalışan-

tional health and safety: an encapsulation of developments" *Journal of Occupational Health*, Vol. 66, Iss.1, 2024, s. 7; Peizhen Gong/Ying Lu/Ruggiero Lovreglio/Xiaofeng Lv/Zexun Chi, "Applications and Effectiveness of Augmented Reality in Safety Training: A Systematic Literature Review and Meta-Analysis", *Safety Science*, Vol. 178, 2024, s. 1-8; Osman Çaydere/Nail Akgün, "Eğitimde Yenilikçi Teknolojilerin Kullanımı Ve Çağdaş İçerik Tasarlama", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 2, 2023, s. 444-445; Trilaksono, s. 16.

¹⁰⁵ Gong/Lu/Lovreglio/Lv/Chi, s. 1-3.

¹⁰⁶ Witteler/Moll, s. 329.

ların kişiliğiyle ne kadar az ilgili olursa (örneğin, nitelikler ve kariyer adımlarıyla sınırlı olduğundan), işverenin çıkarlarının üstün gelme olasılığı o kadar artar. Ayrıca, değiştirilen amaçlar doğrultusunda verilerin işlenmesine izin verilip verilmediğinin de kontrol edilmesi gereklidir. Yapay zeka işten ayrılan çalışanın kişisel verilerinin herhangi bir zamanda veri kaydından kaldırılabilceği şekilde tasarlanmalıdır. Bu nedenle anonimleştirilmiş eğitim verilerinin kullanılması tercih edilebilir görünmektedir.¹⁰⁷

3. Çalışan Sağlığının İzlenmesi

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu m. 15'e göre işveren, çalışanların işyerinde maruz kalacakları sağlık ve güvenlik risklerini dikkate alarak sağlık gözetimine tabi tutulmalarını sağlar (m. 15/I-a). Sağlık muayenesi yaptırılan çalışanın özel hayatı ve itibarının korunması açısından sağlık bilgileri gizli tutulur (m. 15/V). İşverenin sağlık gözetimi yükümlülüğünün bir parçası olarak yapay zekanın bu konuda etkin bir rol oynadığı söylenebilir.

a. Giyilebilir Teknoloji (Cihazlar, Sensörler ve IoT Cihazları) Aracılığıyla Çalışan Sağlığının İzlenmesi

Giyilebilir teknoloji basit şekilde insanların vücutlarına takılabilen veya giyilebilen mekanik ya da teknolojik cihazlar olarak tanımlanabilir. 1260'lı yıllarda gözlükler, 1760'lı yıllarda cep saatleri, 1900'lü yıllarda kol saatleri giyilebilir teknolojiye örnek olarak gösterilebilirken internetin hayatımıza girmesiyle teknoloji ileri düzeye ulaşmış ve bu cihazların kapsamı da genişlemiştir.¹⁰⁸ Günümüzde modern anlamıyla giyilebilir teknoloji, giyilerek veya takılarak kişilerin gün içinde vücutta taşıyabildiği nesnelere yerleştirilen cihazlar ile kablosuz biçimde kişisel verilerin toplandığı, analiz edilerek internet üzerinden aktarıldığı sistemlerdir.¹⁰⁹ Güncel tanım kapsamında giyilebilir teknoloji ile

¹⁰⁷ Witteler/Moll, s. 330.

¹⁰⁸ Ece Sıla Hafızoğlu, "Elektronik-Biyometrik Takip Sistemleri ve Giyilebilir Teknoloji Kullanımı", *Dijital İş Hukuku Uygulamaları*, ed. Saim Ocak, Adalet, Ankara, 2024, s. 679; Emel Badur, "Giyilebilir Teknolojik Ürünler Aracılığıyla İşlenen Kişisel Sağlık Verilerinin Korunması", *TBB Dergisi*, S. 179, 2025, s. 312; Alp/Doğan, s. 2601.

¹⁰⁹ Hafızoğlu, s. 680; Badur, s. 313.

Nesnelerin İnterneti(IoT)¹¹⁰ kavramları iç içedir. Nesnelerin İnterneti (IoT), internet üzerinden iletişim kuran ve veri paylaşan, birbirine bağlı fiziksel cihazlar, nesneler ve sistemlerden oluşan ağı ifade eder.¹¹¹ Giyilebilir IoT destekli teknoloji kapsamında işverenler tarafından en çok akıllı telefonlar, sensörlü iş eldivenleri ve bileklikler, akıllı kulaklık, gözlük, saat ve yaka kartları tercih edilmektedir.¹¹²

İşyerinde giyilebilir teknoloji kullanımı yalnız işverenin menfaatine değildir. Ayrıca bu teknolojiler, çalışanların refahını, güvenliğini ve üretkenliğini artırmada önemli rol oynamaktadır. Bu cihazlar, hayatı belirtirler, atılan adımlar ve uyku düzenleri gibi çeşitli sağlık ölçümlerini izlemek, yorgunluk veya stres seviyelerini belirlemek ve acil durumlar veya olası sağlık risklerinde çalışanları ve yöneticileri derhal bilgilendirmek için yaygın olarak kullanılır. Çok sayıda araştırma, şirketlerin yapay zeka ile desteklenen giyilebilir cihazlar, sensörler ve IoT'den gelen verileri kullanarak, yüksek stres seviyeleri veya uyku düzensizliği gibi potansiyel sağlık risklerini tespit edebileceğini göstermiştir. Ayrıca, giyilebilir cihazlar ve IoT tarafından toplanan veriler, çalışan refahını desteklemek için kişiselleştirilmiş fitness planları ve stres yönetimi atölyeleri de dahil olmak üzere hedeflenen sağlık programlarının uygulanmasını sağlamak amacıyla yapay zeka tarafından işlenebilmektedir.¹¹³

Solunum cihazları, güvenlik ayakkabıları, kulaklıklar ve güvenlik gözlükleri gibi kişisel koruyucu ekipmanlar, çalışanları işyerindeki çeşitli tehlikelerden korumada her zaman önemli bir rol oynamıştır. Akıllı kişisel koruyucu ekipman, geleneksel ekipmanı (itfaiyeci koruyucu kıyafeti gibi) sensörler, dedektörler, veri aktarım modülleri, piller, kablolar gibi elektronik cihazlarla birleştiren kişisel koruyucu ekipmanı ifade eder. Kişisel koruyucu ekipmanlar yapay zeka teknolojileri

¹¹⁰ IoT; "Nesnelerin İnterneti (IoT), internet üzerinden diğer cihaz ve sistemlerle veri bağlantısı ve paylaşımı amacıyla sensörler, yazılımlar ve diğer teknolojilerle gömülü olan fiziksel nesnelerin ağını açıklar. Bu cihazlar, sıradan ev nesnelerinden gelişmiş endüstriyel araçlara kadar değişiklik gösterir.", [https://www.oracle.com/tr/internet-of-things/#:~:text=Nesnelerin%20C4%B0nterneti%20\(IoT\)%2C%20internet,end%C3%BCstriyel%20ara%C3%A7lara%20kadar%20de%C4%9Fi%C5%9Fiklik%20g%C3%B6sterir.,e.t.11.06.2025](https://www.oracle.com/tr/internet-of-things/#:~:text=Nesnelerin%20C4%B0nterneti%20(IoT)%2C%20internet,end%C3%BCstriyel%20ara%C3%A7lara%20kadar%20de%C4%9Fi%C5%9Fiklik%20g%C3%B6sterir.,e.t.11.06.2025).

¹¹¹ El-Helaly, s. 2.

¹¹² Alp/Doğan, s. 2601; Türe, s. 172; Badur, s. 314.

¹¹³ El-Helaly, s. 2; Türe, s. 174; Hafızoğlu, s. 684.

ile birleştğinde, değişen çevre koşulları aktif olarak izlenerek bunlara uyum sağlanabilir, tehlikeler tespit edilebilir, hava kalitesi değerlendirilebilir ve gerçek zamanlı uyarılar sağlanabilir. Tüm bunlar çalışma koşullarını proaktif olarak iyileştirmektedir. İnşaat, madencilik ve üretim gibi tehlikeli çalışma ortamlarında, sensörlerle donatılmış akıllı kasklar gibi özel giyilebilir cihazlar zararlı gazları tespit edebilir, çevre koşullarını izleyebilir ve baş yaralanmalarını değerlendirebilir. Yapay zeka ile entegre edilmiş bu giyilebilir cihazlar, kaza durumunda otomatik uyarılar veya acil durum müdahalelerini tetikleyerek zamanında yardım edilmesini ve ciddi sonuçların önlenmesini sağlar.¹¹⁴

Taşımacılık sektöründe işçilerin dikkat dağınıklığı ve yorgunluğu kazalara sebebiyet vermektedir. Giyilebilir teknoloji olan akıllı şapkalar uzun yol ve ağır vasıta sürücülerinin beyin frekanslarından yorgunluk seviyelerini ölçerek aracı süremeyecek derecede uykusu olanları uyarmakta ve böylece kaza olasılıkları azalmaktadır. Aynı sektörde yapay zeka yüz ve nesne tanıma yöntemiyle, sürücülerin yorgunluk ve dikkat dağınıklığını ölçebilmektedir.¹¹⁵ Yapay zeka teknolojisi iş hijyeninin sağlanmasında da kullanılabilir. Örneğin hastanelerde kullanılan giyilebilir teknolojilerle işçilerin el yıkama protokolüne uygun davranıp davranmadığı ölçülebilir.¹¹⁶ Verilen örneklerden de görüleceği üzere giyilebilir cihazların, sensörlerin ve yapay zekanın entegrasyonu hem işverenlerin hem de çalışanların sağlık ve güvenliğine öncelik verilmesine yardımcı olur ve bu da artan üretkenlik ve iş memnuniyeti, azalan işe devamsızlıkla sonuçlanır.

Giyilebilir dış iskeletler de, ağır işlerde çalışan kişilere, özellikle üretim ve taşımacılıkta burkulma ve sırt sorunları riskini azaltmak için yardımcı olabilecek yeni bir buluştur. Yapay zeka teknolojisinde çalışan sağlığını iyileştirmek için doğrudan kullanılabilir, çalışanların verimliliğini artırabilir ve sağlık korumasını teşvik edebilir. Bir dış iskelet, bir insanın giysi şeklinde giydiği, kullanıcının uzuvlarının ve eklemlerinin dinamiklerini artırmak için tasarlanmış giyilebilir robot kostümleridir. İşverenin çalışanın biyometrik analizini yapmasına ve çalışanı yaralanmadan sonra tam olarak zindeliğe kavuşturmasına

¹¹⁴ El-Helaly, s. 2-3.

¹¹⁵ Türe, s. 174-175; Hafızoğlu, s. 682.

¹¹⁶ Türe, s. 175.

olanak tanır.¹¹⁷ Mesleki dış iskeletler, sırt ve omuz yaralanma riskini azaltmak için stratejik olarak tasarlanmıştır. Amaçları, özellikle gelecekteki ergonomik önlemlerin mümkün olmadığı durumlarda çalışanlara destek sağlamak ve genel işyeri güvenliğini artırmaktır. Toyota, Ford ve Boeing gibi önde gelen şirketler, yaklaşık on yıldır çalışanları arasından belirli ekiptekilere dış iskelet teknolojisini entegre etmiş ve bu şirketler dış iskelet kullanan gruptaki yaralanmalarda %83'lük bir azalmayı tespit etmişlerdir. Dış iskelet kullanan çalışanlar, minimum rahatsızlık, yaralanmalarda azalma ve daha düşük sağlık giderleri bildirmişlerdir. Çalışmalar, mesleki dış iskelet ve maruziyetlerin, lojistik, inşaat, imalat, askeri ve sağlık gibi çeşitli sektörlerde uygulanabilen fiziksel görevler sırasında kas gerginliğini ve yorgunluğu azaltabileceğini göstermiştir.¹¹⁸

Sensör teknolojisi giyilebilir cihazların ötesine kadar uzanmaktadır. İşyeri sağlık izleme sistemi kapsamında çalışma alanlarındaki çevresel sensörler sıcaklık, nem, gürültü seviyeleri ve hava kalitesi gibi faktörleri de tespit edebilmektedir. Yapay zeka, çalışanların konforu için en uygun koşulları oluşturabilirken enerji verimliliğini artırmak için akıllı bina sistemlerini optimize edebilir. Bunlara iş yerinde akıllı iklim kontrolü, aydınlatma ve kaynak yönetimi de dahildir.¹¹⁹

Sonuç olarak yapay zekâ algoritmaları, insan tıbbi uzmanlığıyla desteklendiğinde, karmaşık tıbbi verileri analiz edebilir, hasta semptomlarındaki kalıpları belirleyebilir ve hatta hastalığın ilerlemesini tahmin edebilir.¹²⁰

b. İşyerindeki Şiddeti ve Çalışanların Ruh Sağlığını İzleme

Yapay zeka kuruluşlara, çalışanlarının ruh sağlığını ve refahını desteklemek için önleyici tedbirleri uygulamasına olanak tanır. Yapay zeka destekli araçlar, işyerinde zihinsel sağlık sorunlarını izlemek ve ele almak için giderek daha fazla kullanılmaktadır. Bu araçlar sağlık ölçümlerini izleyerek sağlık profesyonellerine çalışanlar arasındaki sağlık sorunlarının erken tespiti için gerçek zamanlı bilgi sağlamakta-

¹¹⁷ Jarota s. 2

¹¹⁸ Shah/Mishra, s. 5

¹¹⁹ El-Helaly, s. 2.

¹²⁰ Mohamed, s. 20

dır. Ayrıca bu araçlar çalışanların iletişimini stres belirtileri açısından analiz etmede rol oynayabilir ve zamanında müdahale ve destek sağlayabilir.¹²¹ Örneğin çalışanın gereğinden fazla hızlı konuşması, bazı kelimeleri sürekli olarak tekrar etmesi, ifadelerindeki duygu akışından kaynaklı tonlamalar stres seviyesinin belirlenmesinde ölçüt alınabilir.¹²²

İşyerinde şiddet, çalışanların ruh sağlığı için risk oluşturan küresel çapta yaygın bir sorundur. Yapay zeka, işyerinde şiddeti önlemede önemli bir rol oynayabilir. Doğal dil işleme, büyük metin gövdelerini analiz etmeye yardımcı olan bir tekniktir. Yapay zeka, doğal dil işlemeyi kullanarak e-postaları ve dosyaları uygunsuz dil açısından tarayabilir ve bu tür ifadeler tespit edildiğinde yöneticileri uyarabilir. Yapay zeka, ses tanıma özelliğiyle toplantılarda konuşulan ifadeleri tanıyabilir ve taciz durumlarına yönelik ayrıntılı raporlar üretebilir.¹²³

c. Uyğururucu ve Alkol Tarama Programlarında Kullanımı

Çalışanların alkol ve uyğururucu kullanımı hem çalışanları hem de işyerini olumsuz etkileyebilir ve devamsızlığa, yüksek oranda işten çıkarılmaya, üretkenliğin azalmasına ve diğur güvenlik sorunlarına yol açabilir. Yapay zeka, işyerinde uyğururucu ve alkol tarama süreçlerine katkıda bulunabilir. Otomatik sistemler biyolojik numuneleri analiz ederek güvenlik düzenlemelerine uyumun sağlanmasını ve uyğururucu madde içermeyen bir çalışma ortamının oluşturulmasını teşvik edebilir.¹²⁴

d. Kas-İskelet Sistemi ve Ergonomi

Çalışma ortamının iş sağlığı ve güvenliği açısından çalışana uygun bir biçimde düzenlenmemesi durumunda ergonomi kaynaklı fiziksel rahatsızlıklar ortaya çıkmaktadır.¹²⁵ İşle ilgili kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları, işyerinde mesleki kaynaklı sağlık problemlerinin önemli bir nedeni olarak kabul edilir ve işe devamsızlık oranlarının artmasına ne-

¹²¹ El-Helaly, s. 3.

¹²² Akbıyık, s. 332.

¹²³ El-Helaly, s. 3; Türe, s. 175.

¹²⁴ El-Helaly, s. 3.

¹²⁵ Akbıyık, s. 323.

den olmaktadır. Ergonomi, garip duruş, tekrarlayan hareketler ve işte aşırı güç gibi ergonomik risk faktörlerinin neden olduğu kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarını önlemek için çalışma ortamlarını, araçlarını ve çalışan duruşlarını ayarlama olarak tanımlanabilir. Ergonomistler genellikle duruş analizi, antropometrik ölçümler, hareket ve zaman çalışmaları, biyomekanik modeller, kuvvet değerlendirmesi ve enerji harcaması değerlendirmeleri gibi teknikler kullanarak her çalışanın ergonomik risk faktörlerini değerlendirir. Son zamanlarda yapılan çeşitli çalışmalar, yapay zeka ve giyilebilir sensörlerin birlikte kullanılması yoluyla ergonomik analizin geliştirilebileceğini göstermiştir. Yapay zeka destekli sağlık programları, işyerinde kas-iskelet sistemi bozukluklarını tahmin etmek ve önlemek için, ergonomik faktörleri ve bireysel antropometrik verileri analiz edebilir. Yapay zeka destekli giyilebilir cihazlar, yaralanma riski oluşturabilecek hareketleri tespit etmek için çalışanların hareketlerini ve vücut duruşlarını sürekli olarak analiz edebilir. Daha sonra işçilere uzun vadeli sağlık sorunlarına yakalanma olasılığını azaltmak için uyarılar gönderilir.¹²⁶

Yapay zekanın kas ve iskelet sistemine destek veren dış iskelet ekipmanı omurgadaki baskıyı hafifletirken işçinin daha ağır yükleri kaldırıp taşımasına da olanak sağlamaktadır.¹²⁷ Örneğin çalışanların bilgisayar ekranı karşısında uzunca vakit geçirmesi durumunda duruş pozisyonunun düzeltilmesi veya gözlerin dinlendirilmesi için yapay zeka alarm biçiminde sesli ya da görsel uyarılarda bulunabilir.¹²⁸

4. Karar Destek Sistemleri

Sadece yapay zeka sistemi tarafından verilen kararlar, karardan olumsuz etkilenen ve kararın gerekçesini öğrenme imkanına sahip olmayan kişilerin temel hakları açısından sakınca oluşturmaktadır.¹²⁹ Bu sebeple yapay zekanın karar verici bir pozisyonda olmasından ziyade verilen kararlara destek olacak bir araç olması gereklidir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Daha Aydınlık Bir Gelecek İçin Çalışmak Raporu'nda da yapay zekaya yönelik olarak, işi etkileyen nihai kararların insan tara-

¹²⁶ El-Helaly, s. 4.

¹²⁷ Jarota, s. 2.

¹²⁸ Akbıyık, s. 330.

¹²⁹ Türe, s. 199.

fından alınmasını sağlayan “insan kontrollü” bir yapay zeka yaklaşımının benimsenmesinin gerekli olduğu ifade edilmiştir.¹³⁰ Karar destek sistemleri, bir organizasyon içindeki karar alma faaliyetlerini destekleyen bilgisayar tabanlı araçlar veya sistemlerdir. Yapay zeka destekli karar destek sistemleri, karmaşık veri kümelerini analiz ederek, kalıpları belirleyerek ve içgörü ve öneriler sağlayarak yöneticilerin ve idarecilerin bilinçli kararlar almalarına yardımcı olabilir. Bu sistemler, çeşitli sektörlerde karar alma süreçlerine yardımcı olmak için veri madenciliği, makine öğrenimi ve doğal dil işleme gibi tekniklerden yararlanır.¹³¹ Bu bağlamda yapay zeka sisteminden iş kazaları meydana geldiğinde sorumlunun tespiti ile sorumluluğun paylaşılması açısından da faydalanılabilir. İşçinin uyku düzeni, kalp ritmi gibi durumları ölçebilen giyilebilir teknolojiler işverenin kusuru açısından kanıtlayıcı bir etki gösterebilir.¹³²

IV. YAPAY ZEKANIN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNDEKİ DEZAVANTAJLARI VE UYGULAMADA SEBEP OLDUĞU SORUNLAR

A. Genel Olarak

Yapay zekanın işyeri güvenliğini artırma konusundaki muazzam potansiyeline rağmen, uygulanması zorluklar ve etik sorunları da beraberinde getirmektedir. Yapay zeka sistemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması pahalı olabilir ve donanım, yazılım ve eğitim için önemli yatırımlar gerektirebilir. Yapay zekanın doğru risk değerlendirmeleri yapması ve etkili öneriler sunması için yüksek kaliteli veriler esastır. Kullanılan veriler eksik, güncelliğini yitirmiş veya yanlışsa, bu durum yapay zeka sisteminin performansını önemli ölçüde etkileyebilir, bu da hatalı tahminlere ve potansiyel olarak güvenlik tehlikelerine yol açabilir. İnsanlara benzer şekilde, yapay zeka da önyargılı veriler üzerinde eğitilirse sonuçlar tarafsızlıktan uzaklaşabilir. Dolayısıyla, istenmeyen sonuçlarla karşılaşılmasından kaçınılması için yapay zeka sistemlerinin ölçülü ve objektif verilerle eğitilmesinin sağlanması zorunludur.¹³³

130 Çalışma Yaşamının Geleceği Küresel Komisyonu, *Daha Aydınlik Bir Gelecek İçin Çalışmak*, Uluslararası Çalışma Örgütü, Cenevre, 2019, s. 13.

131 El-Helaly, s. 4.

132 Türe, s. 175.

133 El-Helaly, s. 5.

Yapay zeka, sağlık hizmeti risk yönetimi sürecini olumlu yönde etkileyebilirken, kullanımıyla ilişkili riskler de vardır. Birincil risk, çalışanın işyerinde yaralanmasıyla sonuçlanan işyeri kazalarının potansiyel oluşumuyla ilgilidir. Bir çalışanın hareket etmesine veya rehabilitasyonuna yardımcı olmak için yapay zeka ile donatılmış dış iskeletler arızalandığında yaralanmaya neden olabilir. Bu nedenle, bunları kullanırken uygun bir iş sağlığı ve güvenliği politikasının oluşturulması gereklidir. Yapay zeka ile donatılmış robotlar üretim sağlamak için kullanılırken çalışma ortamında daha önce bilinmeyen yeni riskler de yaratabilir. Üretim sürecinde kullanılan bu robotlar işçilerle düzgün bir şekilde iletişim kuramaması sonucu bir iş kazası tehlikesi meydana gelebilir. Günümüzde iş kazaları iş sürecini denetleyen dijital ağlardan da kaynaklanmaktadır. Ayrıca çalışan, yapay zekanın iş süreci yönetiminden kaynaklanan telâş ve zaman baskısı nedeniyle fiziksel bir yaralanma yaşayabilir.¹³⁴

Yapay zeka kullanımının iş sağlığı ve güvenliği açısından sakıncaları ayrıca çalışanın özel hayatı ve kişisel verileri ve ruh sağlığı ile de doğrudan ilişkilidir. Bu hususlara da kısaca değinilmesi gereklidir.

B. Yapay Zeka Kullanımının Özel Hayat ve Kişisel Veriler Üzerindeki Etkisi

İşgücü yönetimi bağlamında, yapay zeka sistemleri işçiler hakkında veri toplamak ve bu verileri analiz etmek ve çalışma hayatını etkileyen kararlar almak için kullanılmaktadır. Yapay zeka, sağlık ve güvenlik uygulamalarında devrim yaratma potansiyeline sahip olsa da özel hayatın gizliliği ve kişisel verilerin korunması açısından birçok soruna yol açabilir. İşverenler tarafından üretkenlik ve performans yönetimi amaçları için izleme oldukça yaygındır ve buna elektronik iletişimler, bilgisayar içeriği ve sosyal medya etkinliği dahildir. Yapay zekanın işyerinde kullanımı yalnızca çalışanlara yönelik talepleri etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda veri koruma hakları açısından da etki yaratmaktadır. Bu sistemler, hem fırsatlar hem de riskler sunan çok sayıda veriyi işleyebilir.¹³⁵ Kişisel verilerin korunması özel hayatın gizliliği

¹³⁴ Jarota, s. 3.

¹³⁵ Witteler/Moll, s. 327.

kapsamındadır. Kişisel Verilerin Korunması Kanunu¹³⁶ m. 1’de kanunun amacının, kişisel verilerin işlenmesinde başta özel hayatın gizliliği olmak üzere kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumak ve kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasları düzenlemek olduğu ifade edilmiştir. 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’na göre (m. 3/1-d) kişisel veri; kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgiyi kapsamına almaktadır. Bu veriler kapsamında kişinin gizli ve özel hayatına ilişkin birçok bilgi de yer almaktadır. Özel hayatın gizliliği bir açıdan kişinin tüm bu verilerinin korunması ile sağlanabilir. Özellikle yapay zeka destekli giyilebilir teknolojilerde kalp atış hızının farklılaşması, coğrafi konum, vücut hareketleri gibi hassas veriler anlık olarak sürekli biçimde toplanır. Bu cihazların çalışma saatlerinin ardından veri toplamayı durdurulmaması özel hayatının izlendiğini gösterir.¹³⁷

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında kişilerin verileri genel ve özel nitelikli kişisel veriler olarak ikiye ayrılmıştır. Kanun kapsamında kişilerin sağlığı, güvenlik tedbirleriyle ilgili verileri ile biyometrik ve genetik verileri özel nitelikli kişisel veriler arasında sayılmıştır (m. 6/I). İş sağlığı ve güvenliği açısından da yapay zeka sistemlerinin giyilebilir cihazlar ve sensörler gibi kişisel bilgileri içeren kapsamlı veri kümelerine dayanması göz önüne alındığında, gizlilik ve veri güvenliğinin sağlanması ön plana çıkmaktadır. Giyilebilir teknolojilerle işçilerin özel nitelikli kişisel verileri kategorisinde yer alan sağlığına ilişkin verileri ile biyometrik verilerinin elde edilmesi, işverenin meşru menfaati ölçüsünde iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alınması açısından gerekli olsa da bu verilerin güvenilir bir şekilde toplanmasının, kullanılmasının ve saklanması garanti altına alınması önemlidir.¹³⁸

Gerek genel nitelikli gerekse de özel nitelikli kişisel verilerin işlenebilmesi için ilgilinin açık rızası olması gereklidir (m. 5/I, m. 6/III-a). Buna karşın Kişisel Verilerin Korunması Kanunu m. 6/III’te özel nitelikli kişisel verilerin istihdam, iş sağlığı ve güvenliği, sosyal güvenlik, sosyal hizmetler ve sosyal yardım alanlarındaki hukuki yükümlülük-

¹³⁶ 07.04.2016 tarih 29677 sayılı Resmi Gazete

¹³⁷ Alp/Doğan, s. 2614.

¹³⁸ El-Helaly, s. 5; Türe, s. 176; Jarota, s. 3.

lerin yerine getirilmesi için zorunlu olması durumunda işlenebileceği belirtilmiştir (m. 6/III-f). Maddenin açık hükmü uyarınca işverenin yapay zeka aracılığıyla iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini almak için gerekli olan verileri işleyebileceği söylenebilir. Bununla birlikte Kanun düzenlemesinde m.6/III'te özel nitelikli kişisel verilerin işlenmesinin yasak olduğu, ancak bu verilerin işlenmesinin alt bentlerdeki sınırlayıcı sebeplerin varlığı halinde söz konusu olduğu düzenlenmiştir. İlgili düzenlemenin "a" bendinde özel nitelikli kişisel verilerin ilgili kişinin açık rızasının olması durumunda işlenebileceği belirtilmişken, özel nitelikli kişisel verilerin "f" bendinde "istihdam, iş sağlığı ve güvenliği, sosyal güvenlik, sosyal hizmetler ve sosyal yardım alanlarındaki hukuki yükümlülüklerin yerine getirilmesi için zorunlu olması durumunda işlenebileceği" düzenlenmiştir. İşveren özel nitelikli verileri işleyecekse "a" ve "f" alt bendini birlikte uygulaması mı gereklidir? Yoksa yalnızca "f" alt bendine dayalı olarak kişinin açık rızasını almadan verilerini işleyebilecek midir? Kanun kapsamında 02.03.2024 tarihindeki değişiklikten önce ilgili şartlardan birinin varlığı halinde kişisel verilerin ilgilinin açık rızasının alınmadan da işlenebileceği düzenlenmişti. Bu şartlardan biri "veri sorumlusunun hukuki yükümlülüğünü yerine getirebilmesi için zorunlu olması"ydı. Değişiklikten önceki düzenlemeye göre işverenin iş sağlığı ve güvenliği yükümlülüğünü yerine getirebilmesi için ilgilinin açık rızası olmadan kişisel verilerini işleyebileceği sonucuna varılacaktı. Fakat iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alınması amacıyla da olsa kişinin sağlık ve cinsel hayatına yönelik verilerinin işlenmesi için açık rıza aranmaktaydı. (mülga m 6/III). Getirilen yeni değişiklikle açık rıza ve iş sağlığı ve güvenliği yükümlülüğünün yerine getirilmesi ayrı bentlerde düzenlenmiştir. Düzenleme bizi, işverenin koruma ve gözetme yükümlülüğü gereğince ilgilinin özel nitelikli kişisel verilerini açık rızası olmadan işleyebileceği sonucuna götürmektedir. Açık rızanın varlığı şartının aranması gerektiğinin söylenebilmesi için Kanun m. 6/III'ün "Özel nitelikli kişisel verilerin işlenmesi yasaktır." ifadesi "Özel nitelikli kişisel verilerin ilgilinin açık rızası olmaksızın işlenmesi yasaktır." şeklinde düzenlenmeli ve alt bentlerde sayılan tüm sınırlayıcı sebeplerin uygulanabilmesi için ilgilinin açık rızasının aranması gereklidir. Buna karşın kişinin sağlık ve biyometrik verilerinin rıza olmaksızın işlenmesi kişilik haklarına yönelik ölçüsüz müdahale oluşturacaktır. Olması gereken eski

düzenlemede olduğu gibi (mülga m. 6/III) kişilerin sağlığına yönelik verilerin işlenebilmesi için herhalde açık rızasının alınmasına yönelik düzenlemenin mevzuata dahil edilmesidir.

İşyerlerinde yapay zeka teknolojilerinin kullanımıyla ilgili olarak şeffaflık ve onaya yönelik talep artmaktadır. Yapay zeka bir yandan iş süreçlerini optimize etmeye ve verimliliği artırmaya yardımcı olabilir. Yapay zeka tarafından verilerin işlenmesine yönelik olarak verilen rıza şeffaflıkla ilgilidir. Çalışanlardan verilerinin yapay zeka tarafından kullanılmasına ilişkin onayları istenmediğinde, bu teknolojinin ne zaman ve nasıl kullanılacağını bilme olasılıkları düşüktür.¹³⁹ İşçinin vereceği açık rıza, hangi verilerinin işleneceği konusunda işveren tarafından net ve açık bir biçimde veri politikası oluşturulmuşsa geçerli olmalıdır.¹⁴⁰

Türk Borçlar Kanunu m. 419/I'e göre "İşveren, işçiye ait kişisel verileri, ancak işçinin işe yatkınlığıyla ilgili veya hizmet sözleşmesinin ifası için zorunlu olduğu ölçüde kullanabilir.". İşverenin iş sağlığı ve güvenliği önlemi alma yükümlülüğü gereği işveren işçiye ait kişisel verileri işleyebilecektir. Ancak işverenin kendisine tanınan açık ve meşru amaçlar dışında gereğinden fazla veriyi kullanması menfaat dengesine aykırılık oluşturacaktır.¹⁴¹ Verilerin işlenmesinde önem taşıyan ilke verilerin işlendiği amaçla bağlantılı, sınırlı ve ölçülü olmasıdır.¹⁴²

C. Yapay Zekanın İşçilerin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri

Yapay zekanın sağlık ve güvenliğe entegre edilmesi, iş otomasyonu ile ilgili kaygı ve stres veya yapay zeka hatalarının kazalara yol açma potansiyeli de dahil olmak üzere çalışanların ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyebilir. İşçiler çalışma saatleri içinde yapay zeka sistemleri tarafından izlenen bir ortamda kontrol kaybı hissedebilir, yapay zeka ile daha fazla etkileşime girdiklerinde meslektaşlarından izolasyon ve kopukluk yaşayabilir ve görevleri yapay zeka tarafından otomatikleştirildiğinde anlam ve amaç duygusunun azaldığını hissedebilir.¹⁴³ Ayrıca çalışanların izlenme faaliyetinin ölçüsü hakkında bil-

¹³⁹ Gil, s. 14.

¹⁴⁰ Alp/Doğan, s. 2618.

¹⁴¹ Alp/Doğan, s. 2618.

¹⁴² Alp/Doğan, s. 2621.

¹⁴³ El-Helaly, s. 5; Hafızoğlu, s. 696.

gi sahibi olmamaları ve işyerlerinde geleceklerine ait kararların yapay zeka sistemi tarafından verilmesi yoğun endişeye yol açmaktadır.¹⁴⁴ Yapay zekanın otomasyon yetenekleri iş kayıplarına ilişkin endişeleri de arttırmaktadır ve bu da iş sağlığı ve güvenliği profesyonellerinin değişen görevlere yanıt olarak yeni beceriler edinmesinin gerekliliği konusundaki kaygıları beraberinde getirmektedir.¹⁴⁵ Bu duygusal etkilerin dikkate alınarak yapay zeka teknolojilerinin uygulanması çalışma ortamının düzenlenmesi açısından çok önemlidir.

V. İŞVERENİN YAPAY ZEKA KULLANIMINDAN DOLAYI SORUMLULUĞU

Türk Borçlar Kanunu ve İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda işverenlerin iş sağlığı ve güvenliği konusunda her türlü önlemi alacağına yönelik düzenlemeler getirilse de tartışılması gereken konulardan biri iş kazasına sebep olma potansiyeli olan yapay zekanın hukuki statüsünün ne olduğu üzerinedir. Yapay zekaya bir kişi gibi mi ya da eşya vasfında mı statü tanınmalıdır? İşverenin sorumluluğu da yapay zekaya verilen statüye göre değişkenlik göstermektedir.

A. Yapay Zekanın Kişiliği ve Sorumluluk

Yapay zeka ve ilgili teknolojilerin kitlesel olarak yaygınlaştırılması, mevcut sorumluluk rejimleri için birçok zorluk ortaya çıkarmaktadır.¹⁴⁶ Yapay zeka ile ilgili yapılan çalışmalarda yapay zeka hukuk alanında önceleri sadece bir nesne olarak görülmüştür. Önümüzdeki süreçte yapay zekanın yalnız hukukun bir nesnesi değil aynı zamanda süjesi olarak görülmesi muhtemeldir.¹⁴⁷ Avrupa Parlamentosu Hukuk İşleri Komisyonu'nun 27.01.2017 tarihli Robotik Konusunda Medeni Hukuk Kuralları Tavsiye Raporu'nda¹⁴⁸ yapay zekanın özerkliğine ilişkin olarak "bir robotun özerkliği, dış kontrol veya etkiden bağımsız olarak kararlar alma ve bunları dış dünyada uygulama yeteneği olarak tanımlanabilirken; bu özerklik tamamen teknolojik niteliktedir ve

¹⁴⁴ Türe, s. 175.

¹⁴⁵ El-Helaly, s. 5; Jarota, s. 3.

¹⁴⁶ Wendehorst, s. 194.

¹⁴⁷ Ayaz, s. 74.

¹⁴⁸ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_EN.html?redirect,e,t.,25.01.2025.

derecesi, bir robotun çevresiyle etkileşiminin ne kadar karmaşık olacak şekilde tasarlandığına bağlıdır” ifadesi yer almıştır. İlgili Raporda yapay zekaya ilişkin sorumluluğun halihazırdaki yasalar kapsamında mı değerlendirileceği yoksa kendine özgü özellik ve sonuçları olan yeni bir sorumluluk kategorisi mi yaratılacağı tartışılmış ve geleneksel kuralların yapay zekanın bağımsız kararlar alarak sebep olduğu zararlar karşısındaki yasal sorumlulukların doğumunda yeterli olmayacağı öngörülmüştür. Komisyon yapay zekanın otonom kararlarından kaynaklı sorumluluk açısından kendine özgü “elektronik kişilik” statüsünün oluşturulmasını tavsiye etmiştir. Bu statünün sadece yapay zekaya tanınan yeni bir kişilik türü olarak robotik bilim açısından değil aynı zamanda kişiler hukuku açısından da yeni bir çağın habercisi olacağı literatürde ifade edilmiştir.¹⁴⁹

Yapay zekanın hukuki statüsüyle yapay zeka tarafından verilen zararların sorumluluğunun belirlenmesi birbiriyle bağlantılıdır.¹⁵⁰ Yapay zekanın kişiliğine yönelik görüşler olsa da¹⁵¹ hukukumuzda herhangi bir düzenleme bulunmadığından onu bir sorumluluk süjesi olarak kabul etmek mümkün değildir.¹⁵² Sorumluluktan söz edilebilmesi için hak ve borç ehliyetinin (TMK m. 8) yani kişiliğinin olması gereklidir. Diğer bir deyişle yapay zekanın sebep olduğu zararlardan bizzat sorumlu tutulabilmesi için kendisine Türk Medeni Kanunu anlamında bir kişilik verilmesi gereklidir.¹⁵³ Hukukumuzda da yapay zekaya

¹⁴⁹ Başak Bak, “Medeni Hukuk Açısından Yapay Zekanın Hukuki Statüsü ve Yapay Zeka Kullanımından Doğan Hukuki Sorumluluk”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, S. 35, 2018, s. 220; Doğan, s. 212.

¹⁵⁰ Bak, s. 217.

¹⁵¹ Yapay zekanın kişiliğini kabul ve reddeden farklı görüşler için bkz. Seda Kara Kılıçarslan, “Yapay Zekanın Hukuki Statüsü ve Hukuki Kişiliği Üzerine Tartışmalar”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, S. 2, 2019, s. 377-384; Bak, s. 217-219; Doğan, s. 207; Demir, s. 95.

¹⁵² Sinan Sami Akkurt, “Yapay Zekanın Otonom Davranışlarından Kaynaklanan Hukuki Sorumluluk”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, S. 13, 2019, s. 44.

¹⁵³ Hukukumuzda kişiliğin başlangıcı çocuğun tam ve sağ doğumuyla gerçekleşir. Kişiliğin başlangıcı ve sona ermesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ergun Özsunay, *Gerçek Kişilerin Hukuki Durumu*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1977, s. 15 vd.; Bilge Öztan, *Şahsın Hukuku Hakiki Şahıslar*, Turhan, Ankara, 1992, s. 10 vd.; Rona Serozan, *Medeni Hukuk Genel Bölüm/Kişiler Hukuku*, Vedat, İstanbul, 2015, s. 423 vd.; Mustafa Dural/Tufan Ögüz, *Türk Özel Hukuku Kişiler Hukuku*, Filiz, İstanbul, 2017, s. 17vd.

hukuki nitelikte bir statü verilmediğinden davranışlarından bizzat sorumlu tutulması en azından şu an için mümkün değildir.¹⁵⁴

Yapay zeka kendisini yaratan (üreten) kişinin idare ve denetimi olmadan otonom bir şekilde veya kendisini kullanan kişinin sevk ve idare etmesiyle kendisinden istenen davranışı yerine getirebilir. Ancak yapay zekanın kendisini üreten, programlayan ya da kullanan kişilerin öngöremeyeceği biçimde davranış geliştirmeleri de teknolojik ilerlemeler göz önünde bulundurulduğunda mümkün gözükmektedir. İster kendini kullanan kişinin sorumluluğunda isterse otonom bir biçimde hareket etsin her iki durumda da zarar ihtimali söz konusudur.¹⁵⁵

Yapay zekanın kullanımından kaynaklı doğan zararın tazmini bağlamında sorumluluğun hukuki niteliğinin ve sorumlu kişinin kim olduğunu kısaca ele alınması gereklidir. Yapay zekanın vermiş olduğu zararlara karşı hukukumuzda benimsenmiş özel bir sorumluluk türü bulunmamaktadır. Olası sorunlara da haksız fiil hükümleri (TBK m. 49) uygulanarak çözüm getirilebilir. Buna göre hukuka aykırı bir fiille ve kusurlu bir biçimde başkasına zarar veren kimse vermiş olduğu zararı gidermekle yükümlüdür.¹⁵⁶ Haksız fiil sorumluluğunda sorumluluğu doğacak kişinin kişiliğinin bulunması şart olduğundan yapay zekanın sorumluluğundan bahsedilemese de sorumluluk üretim ya da kullanım sürecindeki herhangi bir eksiklik veya yanlışlıktan veya yapay zekanın üretim amacına uygun bir yerde faaliyete konulmamasından kaynaklanabilir. Bu durum da yapay zeka programlayıcısından ya da kullanıcılarından fiilin hukuka aykırılığı ve failin kusuruna dayanılarak zarar tazmin edilebilecektir.¹⁵⁷

Haksız fiil sorumluluğu fiilin hukuka aykırılığına ve failin kusuruna dayandırılmışsa da kusur aranmaksızın hatta bazen hukuka aykırılık söz konusu olmaksızın sorumluluğun düzenlendiği durumlar bulunmaktadır. Hukukumuzda haksız fiil sorumluluğu yanında hakkaniyet düşüncesine dayalı olarak bir zararın doğumunda kusuru bu-

¹⁵⁴ Akkurt, s. 48.

¹⁵⁵ Cemil Güner, "Yapay Zekanın Verdiği Zarardan Doğan Sözleşme Dışı Sorumluluğa Uygulanacak Hukuk", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, S.15, 2020, s. 232-233.

¹⁵⁶ Haluk N. Nomer, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Beta, İstanbul, 2018, s. 151.

¹⁵⁷ Güner, s. 237; Ercan, s. 29.

lunmayan kişilerin de belirli hallerde sorumluluğunun öngörüldüğü haller kusursuz sorumluluk adı altında düzenlenmiştir¹⁵⁸. Yapay zekayı üreten, satan, kullanan, programlayan, idare eden, işleten kişilerin sorumluluğuna gidilebilmesi için kusursuz sorumluluk hükümlerinin uygulanması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁵⁹ Kusursuz sorumluluğun türünün tespitinde ise yapay zekaya verilen hukuki nitelik belirleyicidir. Bu kapsamda yapay zekanın eşya, tüzel kişi, köle, elektronik kişi olarak değerlendirilmesine yönelik görüşler ileri sürülmüş,¹⁶⁰ meydana gelen zararlardan “yardımcı kişilerin fiillerinden sorumluluk” (TBK m. 116), “adam çalıştıranın sorumluluğu” (TBK m. 66), “hayvan bulunduranın sorumluluğu” (TBK m. 67), “yapı malikinin sorumluluğu” (TBK m. 69), “ev başkanının sorumluluğu” (TMK m. 369) hükümlerinin uygulanıp uygulanmayacağı tartışılmıştır.¹⁶¹

Hukukumuzdaki mevcut düzenlemeler dikkate alınırsa kişiliği olmayan, fiil ehliyeti bulunmayan yapay zeka donanımlı bir cihazın yol açtığı zarara kusursuz sorumluluk türlerinden tehlike sorumluluğu hükümlerinin uygulanması en tutarlı sayılacak görüşlerden biridir. Çünkü yapay zeka verdiği zararlar açısından sorumluluğun bir süjesi olamaz. Bu sebeple verilen zarar için kusur sorumluluğunun işletilmesi mümkün olmayacaktır. Buna göre yapay zekayı kullanan, idare eden, programlayan kişi tarafınca zarar tehlike sorumluluğu hükümlerine göre tazmin edilmelidir.¹⁶²

Türk Borçlar Kanunu m. 71/I'e göre, “Önemli ölçüde tehlike arzeden bir işletmenin faaliyetinden zarar doğduğu takdirde, bu zarardan işletme sahibi ve varsa işleten müteselsilen sorumludur.”. Tehlike sorumluluğu herhangi bir tehlikeli bir ürün, eşya ya da faaliyet için değil yalnızca işletmeler için öngörülmüştür. Ayrıca her işletme değil “önemli ölçüde tehlike arzeden” işletmeler tehlike sorumluluğu hükümlerine tabi olacaktır. Bu tür sorumlulukta sorumluluk şartları sorumlu aleyhi-

158 M. Kemal Oğuzman/M. Turgut Öz, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, C. 2, Vedat, İstanbul, 2023, s. 145; Nomer, s. 172.

159 Aslı Çalışkan Yıldırım, “Adam Çalıştıranın Sorumluluğu”, *Cumhuriyetin Yüzüncü Yılına Armağan*, C. 2, Oniki Levha, 2024, s. 984; Güner, s. 238.

160 Yapay zekanın hukuki nitelendirilmesine yönelik ayrıntılı görüşler için bkz. Güner, s. 238; Akkurt, s. 44-47; Kara Kılıçarslan, s. 379-384.

161 Bak, s. 220-223; Akkurt, s. 47-50; Ercan, s. 37-41.

162 Bak, s. 225; Güner, s. 240.

ne ağırlaştırılmıştır.¹⁶³ Bir işletmenin önemli ölçüde arz ettiği tehlike durumu belirlenirken işletmenin mahiyetinin ve faaliyette kullanılan malzemelerin, araçların güçlerin gibi unsurların niteliğinin göz önünde bulundurulması gereklidir. Bu unsurların tehlikeli niteliği sebebiyle ilgili işletme faaliyette bulunduğu işlerde uzman bir kişiden beklenen tüm özeni gösterse bile görülen iş sıkça ya da ağır zararlar doğurmaya elverişli ise işletme tehlike arz eden bir işletme olarak değerlendirilecektir. Diğer bir ifadeyle işletmenin kendisinin karakteristik bir tehlike yaratması gereklidir.¹⁶⁴ İşletme kavramının kapsamına ticari işletmelerin yanında esnaf ve kamu işletmeleri de girebilir.¹⁶⁵ TBK m. 71/II'ye göre *"Bir işletmenin, mahiyeti veya faaliyette kullanılan malzeme, araçlar ya da güçler göz önünde tutulduğunda, bu işlerde uzman bir kişiden beklenen tüm özenin gösterilmesi durumunda bile sıkça veya ağır zararlar doğurmaya elverişli olduğu sonucuna varılırsa, bunun önemli ölçüde tehlike arzeden bir işletme olduğu kabul edilir. Özellikle, herhangi bir kanunda benzeri tehlikeler arzeden işletmeler için özel bir tehlike sorumluluğu öngörülmüşse, bu işletme de önemli ölçüde tehlike arzeden işletme sayılır."* düzenlemesiyle tehlike arz eden işletmeden ne kastedildiği genel olarak belirtilmiştir. Bir işletmede yürütülen işlerde yapay zeka kullanımı sonucu uzman bir kişiden tüm özenin gösterilmesi durumunda dahi faaliyet sıkça ve ağır zarar doğurmaya elverişli ise yapay zekanın otonom davranışları sebebiyle işletme hakkında tehlike sorumluluğu hükümleri uygulanabilir.¹⁶⁶ Örneğin önemli ölçüde tehlike arz eden bir işletme sayılabilecek havai fişek fabrikasında kullanılan yapay zeka destekli bir robot bu sırada işçilerden birine zarar verdiğinde tehlike sorumluluğu hükümleri uygulanabilir. Belirtmek gerekir ki Güner'in ifade ettiği gibi TBK m. 71/I düzenlemesi herhangi bir ürün, eşya ya da faaliyetin tehlikeliliğini değil, işletmelerin tehlikeli olmasını tehlike sorumluluğunun doğumu için şart tutsa da bilim ve teknolojinin erişeceği konum ve yapay zekanın bilişsel özelliği, öngörülemez uyum yeteneği dikkate alındığında önemli ölçüde tehlike arz eden bir işletmenin faaliyeti kapsamında kullanılan yapay zekanın vermiş olduğu zararlarla

163 Fikret Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Yetkin, Ankara, 2018, s. 692; Oğuzman/Öz, s. 205-206.

164 Oğuzman/Öz, s. 206; Eren, s. 692; Akkurt, s. 51.

165 Çalışkan Yıldırım, s. 997.

166 Akkurt, s. 51.

birlikte tehlikeli faaliyet olarak nitelendirilmeyecek alanlardaki yapay zeka kullanımdan meydana gelen zararların da, tehlike sorumluluğu kapsamında görülerek onu kullanan, işleten, programlayan kişilerin sorumluluğuna gidilebilir.¹⁶⁷ Tehlike sorumluluğu görüşü en tutarlı görüş olarak değerlendirilse de günümüzde yapay zeka destekli bir cihazın kullanımı kendi başına böyle bir sorumluluk türüne ihtiyaç duyulacak derecede tehlike arz etmez. Riziko taşıma ve tehlikeli olma çoğunlukla yapay zekanın somut olaydaki kullanımına göre de değişkenlik gösterir.¹⁶⁸ Bu sebeple hukukumuzdaki mevcut düzenlemeler yetersizdir. Yapay zekanın insandan bağımsız otonom kararlar alabildiği olası gelecekte belki doğrudan tehlike sorumluluğu hükümlerinin uygulanacağı söylenebilecek olsa da günümüzde bu hükümlerin doğrudan uygulanması mümkün gözükmemektedir.

Bununla birlikte her durumda haksız fiil hükümleri (TBK m. 49) saklıdır. Hukukumuzda yapay zekanın eşya niteliği dikkate alındığında üretici ve geliştiricilerin imal etmiş olduğu yapay zekanın vermiş olduğu zararların tazmininde sorumluluk haksız fiil kapsamında sayılacaktır.¹⁶⁹

Avrupa Komisyonu'nun Robotik Konusunda Medeni Hukuk Kuralları Tavsiye Raporu'nda¹⁷⁰ son on yıldaki etkileyici teknolojik gelişmeler sayesinde, bugünün robotlarının yalnızca tipik olarak ve insanlara özgü olan faaliyetleri gerçekleştirebilmekle kalmadığı, aynı zamanda belirli otonom ve bilişsel özelliklerin geliştirilmesi (örneğin, deneyimlerden öğrenme ve yarı bağımsız kararlar alma yeteneği) onları çevreleriyle etkileşime giren ve onu önemli ölçüde değiştirebilen etkenlere giderek daha fazla benzettiği, bu bağlamda, bir robotun zararlı eylemi sonucu ortaya çıkan yasal sorumluluğun önemli bir konu haline geldiği belirtilmiştir (APR.art.Z). Rapora göre mevcut yasal çerçeveye göre robotlar, üçüncü taraflara zarar veren eylem veya ihmal-lerden başlı başına sorumlu tutulamaz. Mevcut sorumluluk kuralları, robotun eyleminin veya ihmalinin nedeninin üretici, operatör, sahip

¹⁶⁷ Güner, s. 241-242.

¹⁶⁸ Ercan, s. 42.

¹⁶⁹ Güner, s. 243.

¹⁷⁰ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_EN.html?redirect, e.t., 25.01.2025.

veya kullanıcı gibi belirli bir insan etkenine kadar izlenebildiği ve bu etkenin robotun zararlı davranışını öngörebileceği ve önleyebileceği durumları kapsar. Ayrıca, üreticiler, operatörler, sahipler veya kullanıcılar bir robotun eylemlerinden veya ihmallerinden sorumlu tutulabilir (APR.art.Z/AD). Bir robotun otonom kararlar alabildiği senaryoda, geleneksel kurallar bir robot tarafından verilen zarar için yasal sorumluluk doğurmaya yeterli olmayacaktır. Çünkü durum tazminatla sorumlu tarafı belirlemeyi ve bu tarafın verdiği zararı telafi etmesini talep etmeyi mümkün kılmamaktadır (APR.art.Z/AF). Robotların davranışlarında belirli bir öngörülemezlik düzeyi gerektiren uyarlanabilir ve öğrenme yetenekleriyle donatılabilmesi, bu robotların kendi değişken deneyimlerinden özerk bir şekilde öğrenmeleri ve çevreleriyle benzersiz ve öngörülemez bir şekilde etkileşime girmeleri sebebiyle yeni nesil robotların neden olduğu zararı karşılamak için mevcut yasal çerçeve yeterli olmamaktadır (APR.art.Z/AI).

B. İşverenin İş Sağlığı ve Güvenliği Önlemleri Alma Yükümlülüğü Kapsamında Yapay Zekayı Kullanımından Doğan Sorumluluğu

İşyeri uygulamalarında yapay zeka karar ve eylemleriyle işverenin malvarlığına zarar verebilmesinin yanında çalışanların kişilik hakkı kapsamında yer alan yaşam, vücut bütünlüğü, özel hayatın gizliliği, onur ve haysiyet, kişisel veriler gibi şahıs varlığı değerlerini de ihlal edebilir. Amerika ve Almanya’da işyerlerinde yapay zeka yüklenerek üretilen robotların işçilerin ölümüne sebep olduğu vakalar görülmüştür.¹⁷¹

Yapay zeka sistemleri tarafından alınan hukuka aykırı kararlardan kimin sorumlu olduğunun belirlenmesiyle ilgili olarak belirsizlik söz konusudur. Hukukun tüm alanlarında, bu boşluk “kişi” teriminin yaygın kullanımından kaynaklanmaktadır. Yapay zeka sistemlerinin gerçek veya tüzel kişi olmadığı göz önüne alındığında, hukukumuzdaki mevcut sorumluluk hükümlerinin doğrudan yapay zeka sistemine uygulanması zor görünmektedir. Atfedilen sorumluluk hükmü (TBK m.66), bir çalışan, temsilci ya da işveren vekili tarafından gerçekleştirilen eylemleri işverenin eylemi olarak kabul eder.

¹⁷¹ Güner, s. 233.

İşyerinde işin yürütümünde yapay zeka tarafından verilen bir zarar söz konusu olduğunda akla ilk gelen kişi işverendir. Çünkü yapay zeka destekli bir cihazı doğrudan gözetim ve denetim yetkisi işverene aittir. Ayrıca yapay zeka destekli cihaz üreticisinin yurt dışında olması ve herhangi bir uyuşmazlık durumunda uygulanacak hukuk ve usule ilişkin zorlukların bulunması sebebiyle işveren üreticiye nazaran çok daha kolay erişilebilir konumdadır. Bir iş kazası meydana geldiğinde zarar gören kişi açısından en elverişli yol sözleşme kapsamında cihazı işleten/kullanan işverenin sorumluluğuna başvurmak olur. Çünkü cihazın doğru yerde kullanım amacına uygun, güvenli bir biçimde faaliyete sokulması ve denetimin düzenli yapılması işverenin sorumluluğundadır.¹⁷² İşverenin yapay zekayı kullanımından sorumlu tutulabilmesi için yapay zeka sistemi sonucu meydana gelen davranışın işverene atfedilebilir olması (isnat edilmesi) gereklidir.

İşverenin sorumluluğunun yanında yapay zeka destekli cihazı üreten kişinin de sorumluluğu söz konusudur. Üretici cihazın tüm üretim aşamalarına hakim olan bir kişi olduğundan onun nasıl yapıldığını ve hangi alanlarda ne tür amaçlar için tasarlandığını en iyi bilen kişidir. Bu sebeple üretim aşamasında cihazın parçalarını bir araya getirme, kullanım amacına uygun olarak program yükleyerek cihazın hangi otonomi ve yeteneklere sahip olacağını belirleme, meydana gelen herhangi bir hatada ürünü gözetim ve denetim yükümlülüğü kapsamında ilk fark edecek kişi üreticidir.¹⁷³ Buna karşın zarar gören bir kişinin üreticinin kusurlu olduğunu ispatlaması da neredeyse imkansızdır.¹⁷⁴ Ayrıca iş yaşamının karmaşıklığı sebebiyle kademeli bir sorumluluk silsilesiyle karşılaşılacaktır. Üretici ve işverenin yanında onarım, kontrol ya da gözetimin sağlanması için arada servis sağlayıcılar veya bakım şirketleri varsa bunların da sorumluluğu gündeme gelecektir. Sorumlu aktörlerin kim olduğu ve sorumluluğun düzeyi

¹⁷² Ercan, s. 29; Bora Çınar, s. 228.

¹⁷³ Ercan, s. 30; Jarota, s. 5. Oğuzman/Öz'e göre, zarar faaliyet sırasında çalışan makinaların etrafa dağılan katı, sıvı veya gaz şeklinde kimyasal maddelerin başkalarının malvarlığı veya kişi varlığı değerlerine fiziksel veya kimyasal zarar vermesinde tehlike sorumluluğu hükümleri uygulanması gerekirken, işletmenin üretilen piyasaya çıkardığı ürünlerin verdiği zararlardan sorumluluk hakkında tehlike sorumluluğu hükümleri uygulanmaz. Bu durumda işletmenin ürettiği şeylerden dolayı üreticinin sorumluluğu hükümleri uygulanacaktır. Oğuzman/Öz, s. 206.

¹⁷⁴ Wendehorst, s. 196.

belirlenirken adil olan sorumluluğun öncelikli olarak cihazı işleten işveren ile servis sağlayıcıları arasındaki iç ilişkide tespit edilmesidir. Ayrıca robotların fiilleri sebebiyle doğacak hukuki sorumluluk tespit edilirken öncelikle zarara sebep olan fiilin önceki programlamadan mı yoksa cihazın deneyimleriyle yaptığı sonraki çıkarımlardan mı ya da çevre koşullarından mı kaynaklandığının belirlenmesi gereklidir.¹⁷⁵

İstihdam ilişkisinde yapay zeka kullanımında meydana gelen zararlardan doğan sorumluluğun belirlenmesine ilişkin özel bir düzenleme olmaması ve kusursuz sorumluluk hükümlerinin meydana gelen zararlarda doğrudan uygulanamaması sebebiyle bir zarar meydana geldiğinde haksız fiil hükümlerine göre tazmin yoluna gidilecektir. Söz konusu hükümlerin uygulanması da yapay zeka sistemlerinin oldukça karmaşık bir yapıya sahip olması, üretim ve kullanım aşamasında çok fazla kişinin yer alması sebebiyle kusurun tespiti oldukça güçtür.¹⁷⁶ Yapay zeka destekli teknolojik cihazların gelişmiş bağlantı ve veri akışı sebebiyle, her fiil potansiyel olarak diğerlerini etkiler ve meydana gelen bir zarara tam olarak neyin sebep olduğunun kanıtlanması imkansız hale gelebilir.¹⁷⁷

SONUÇ

Günümüzde yapay zekayı düzenleyen uluslarüstü yeknesak bir metin olmadığı gibi; yürürlükteki hukuk anlamında ulusal bir düzenleme de mevcut değildir. Bu eksikliğin temel nedeni kanımızca yapay zeka konusunun multidisipliner karmaşık yapısından kaynaklanmaktadır.¹⁷⁸ Her ne kadar yapay zeka günlük iş yaşamında yerini almış olsa da hala açık yasal düzenlemelerin eksikliği mevcuttur. Sadece teknik olarak değil hukuki olarak da bir gelişmenin başlangıcındayız.

Hızlı teknolojik gelişmeler hayatımızın giderek daha fazla yönünü etkilemeye başladıkça, yapay zekaya yönelik düzenleyici bir çerçevenin gerekliliği de daha acil hale geliyor. Şu anda yapay zekayı düzenlemeye yönelik tek bir yaklaşım etrafında küresel bir fikir birliği yoktur.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Ercan, s. 31; Jarota, s. 3.

¹⁷⁶ Ercan, s. 49; Wendehorst, s. 195; Alpagut/Karaca Yağcı, s. 29.

¹⁷⁷ Wendehorst, s. 194.

¹⁷⁸ Töre, s. 82.

¹⁷⁹ Gil, s. 21.

Yapay zekanın iş sağlığı ve güvenliğine entegre edilmesi, tahmine dayalı bakım ve gerçek zamanlı risk değerlendirmesi aracılığıyla gelişmiş güvenlik ve üretkenlik gibi faydalar sunar. Ancak çalışma süreci insanlar tarafından yürütülür ve sonucu insanlar içindir. Duygusuz makinenin dışında, işyerinde öncelikle insanın çalıştığını hatırlamak önemlidir. Yapay zekanın dezavantajları arasında etik kaygılar, veri gizliliği hususları ve düzenleyici uyumluluk ihtiyacı yer alır. İşverenler, çalışanların haklarına saygı gösterme, işgücü eğitime yatırım yapma, yapay zeka konusunda uzmanlık oluşturma ve yapay zeka ile insan yaratıcılığını sorunsuz bir şekilde bütünleştiren güvenli bir işyeri sağlamak için çözüm sağlayıcılarla işbirliği yapma konularında inovasyonu dengelemelidir.¹⁸⁰

Yapay zeka, IoT sensörlerini kullanarak her bir çalışanı birçok düzeyde takip edip denetleyebilir. Böylece işyerlerinin güvenlik standartlarına uymasını, yasal risklerin en aza indirilmesini ve uyumluluk kültürünün teşvik edilmesini sağlayabilir. Bunlara çalışanların lokasyonlarının izlenmesi, hayati belirtilerin takibi, çalışanların çevresel tehlikeler konusunda uyarılması, uzaktan çalışanlara doğru bilgi sağlanması, fiziksel yaralanma riskinin azaltılması ve personel eğitiminin artırılması dahildir.¹⁸¹ Bununla birlikte yapay zeka destekli teknoloji kullanılması konusunda ölçülülük ilkesine uygun ve menfaat dengesini koruyan bir yaklaşım sergilenmelidir. Yapay zekaya iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin uygulanması amacıyla başvurulacaksa sadece işverenin bu haklı amacına yönelik veriler işlenmeli, kişilik haklarına ölçüsüz müdahalede bulunulmamalıdır.

Hukuk sistemimize göre yapay zekaya bir kişilik tanımlamak mümkün olmasa da yapay zekanın insan faaliyetlerini aşan düzeyde otonom hale gelmesi de göz önünde bulundurularak ileride karşılaşılabilecek hukuki problemlerin karşılanması için hazırlıklı olunması gereklidir. Nitekim Avrupa Parlamentosu tarafından ileri sürülen “elektronik kişilik” statüsü hukuka klasik gerçek kişilik tüzel kişilik anlayışından farklı bir boyut katmaktadır. Kusursuz sorumluluğa ilişkin olarak birçok görüş yer alsa da bu konuda somut bir düzenleme yapılabileceği kadar hukukumuzda yapay zekanın kusursuz sorumluluğu-

¹⁸⁰ Jarota, s. 5; El-Helaly, s. 5.

¹⁸¹ El-Helaly, s. 4.

na yönelik görüşler geçerli olmayacaktır. Bu sebeple yapay zekaya yönelik yeni düzenlemelerin yapılması gelecek için kaçınılmazdır.

Kaynakça

Kitaplar

- Ayaz, Sedat, Yapay Zeka Temelli Akıllı Yargı Sistemi, Legal, İstanbul, 2024.
- Akbıyık, Taliye, "Uzaktan Çalışmada İş Sağlığı ve Güvenliği", Dijital İş Hukuku Uygulamaları, ed. Saim Ocak, Adalet, Ankara, 2024, 307-352.
- Bora Çınar, Sevda, Yapay Zeka ve Hukuk, Seçkin, Ankara, 2025.
- Çalışkan Yıldırım, Aslı, "Adam Çalıştıranın Sorumluluğu", Cumhuriyetin Yüzüncü Yılına Armağan, C.2, Oniki Levha, 2024, 983-1024.
- Çalışma Yaşamının Geleceği Küresel Komisyonu, Daha Aydınlik Bir Gelecek İçin Çalışmak, Uluslararası Çalışma Örgütü, Cenevre, 2019.
- Çelik, Nuri/Caniklioglu, Nurşen/Canbolat, Talat/Özkaraca, Ercüment, İş Hukuku Dersleri, Beta, İstanbul, 2023.
- Demir, Remzi, Yapay Zeka İmalatçısının Ürün Sorumluluğu, Adalet, Ankara, 2023.
- Demircioğlu, A. Murat/Centel, Tankut/Kaplan, Hasan Ali, İş Hukuku, Beta, İstanbul, 2019.
- Doğan, Erdem, Yapay Zekanın Hukuki Statüsü ve Sorumluluğu, Seçkin, Ankara, 2022.
- Dural, Mustafa/Öğüz, Tufan, Türk Özel Hukuku Kişiler Hukuku, Filiz, İstanbul, 2017.
- Ekmekçi, Ömer/Yiğit Esra, Bireysel İş Hukuku, On İki Levha, İstanbul, 2022.
- Eren, Fikret, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Yetkin, Ankara, 2018.
- Gülel, Hazal, Hukuki Açidan Yapay Zeka, Adalet, Ankara, 2023.
- Hafızoglu, Ece Sıla, "Elektronik-Biyometrik Takip Sistemleri ve Giyilebilir Teknoloji Kullanımı", Dijital İş Hukuku Uygulamaları, ed. Saim Ocak, Adalet, Ankara, 2024, 671-704.
- ILO, A Call For Safer And Healthier Working Environments (Report), Geneva, 2023.
- Murat, Bilal/Motorcu, Ali Rıza/Kayır, Yunus, "İş Sağlığı ve Güvenliği Faaliyetlerinde Yapay Zeka ve Uzman Sistem Uygulamalarının Değerlendirilmesi", 5. Uluslararası Mühendislik ve Teknoloji Yönetimi Kongresi, İstanbul, 2021, 240-248.
- Nomer, Haluk N., Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Beta, İstanbul, 2018.
- Oğuzman, M. Kemal/Öz M. Turgut, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, C.2, Vedat, İstanbul, 2023.
- Özsunay, Ergun, Gerçek Kişilerin Hukuki Durumu, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1977.
- Öztan, Bilge, Şahsın Hukuku Hakiki Şahıslar, Turhan, Ankara, 1992.
- Serozan, Rona, Medeni Hukuk Genel Bölüm/Kişiler Hukuku, Vedat, İstanbul, 2015.
- Süzek, Sarper/Başterzi, Süleyman, İş Hukuku, Beta, İstanbul, 2024.
- Türe, Gökhan, "Yapay Zeka ve İş Hukuku: İşyerinde Algoritmik Yönetim", Dijital İş Hukuku Uygulamaları, ed. Saim Ocak, Adalet, Ankara, 2024, 157-206.

Wendehorst, Christiane, "Liability for Artificial Intelligence The Need to Address Both Safety Risks and Fundamental Rights Risks", *The Cambridge Handbook of Responsible Artificial Intelligence Interdisciplinary Perspectives*, ed. Silja Voenekey/Philipp Kellmeyer/Oliver Mueller/Wolfram Burgard, Cambridge University, 2022, 187-209.

Makaleler

Akaner, Mesut/Özdemir, Veysel, "Yapay Zekâ Kullanılarak Faaliyet Alanları Tehlike Sınıflarının Belirlenmesi İçin Örnek Bir Çalışma", *Çalışma İlişkileri Dergisi*, C. 13, S. 1, 2022, 123-139.

Akkurt, Sinan Sami, "Yapay Zekanın Otonom Davranışlarından Kaynaklanan Hukuki Sorumluluk", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, S. 13, 2019, 39-59.

Alaeddinoğlu, Muhammed Fatih/Sincar, Selçuk/Naralan, Abdullah, "İş Sağlığı ve Güvenliğinde Risk Analizi ve Değerlendirmesi için Geliştirilmiş Bir Karar Destek Sistemi (Yapay Sinir Ağı)-Atatürk Üniversitesi Örneği", *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 2, 2015, 275-291.

Alp, Mustafa/Doğan, Sevil, "Giyilebilir Teknolojiler ve İş İlişisine Etkileri", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, C. 4, S. 71, 2021, 2599-2631.

Alpagut, Gülsevil/Karaca Yağcı, Aybüke, "İşyerinde Yapay Zeka Uygulaması ve Ayırıcılık", *Sicil İş Hukuku Dergisi*, S. 49, 2023, 11-44.

Aven, Terje, "Risk assessment and risk management: Review of recent advances on their foundation", *European Journal of Operational Research*, Vol. 253, Iss. 1, 2016, 1-13.

Badur, Emel, "Giyilebilir Teknolojik Ürünler Aracılığıyla İşlenen Kişisel Sağlık Verilerinin Korunması", *TBB Dergisi*, S. 179, 2025, 309-344.

Bak, Başak, "Medeni Hukuk Açısından Yapay Zekanın Hukuki Statüsü ve Yapay Zeka Kullanımından Doğan Hukuki Sorumluluk", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, S. 35, 2018, 211-232.

Busche, Daniel, "Einführung in die Rechtsfragen der künstlichen Intelligenz", *JA*, 2023, 441-446.

Çaydere, Osman/Akgün, Nail, "Eğitimde Yenilikçi Teknolojilerin Kullanımı Ve Çağdaş İçerik Tasarlama", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 2, 2023, 439-451.

Dizdar, Ercüment Neşet/Koçar, Oğuz, "İş Sağlığı Ve Güvenliği Yönetim Sistemlerinde Risklerin Yapay Sinir Ağlarıyla Değerlendirilmesi", *Academic Platform Journal of Engineering and Science*, C. 6, S. 3, 73-83.

Dönmez, Zeynep, "Yapay Zekânın Hukuki Gelişimi ve AB Yapay Zekâ Yasası", *Adalet Dergisi*, S. 74, 2025, 947-975.

Ehrenfeld, Jesse M., "Artificial Intelligence versus Augmented Intelligence: What's in a Word?", *Biomedical Instrumentation & Technology*, Vol. 56, Iss. 4, 2022, 130-131.

El-Helaly, Mohamed, "Artificial Intelligence and Occupational Health and Safety, Benefits and Drawbacks", *La Medicina del Lavoro*, Vol. 115, Iss. 2, 2024, 1-8.

Ercan, Cannur, "Robotların Fiillerinden Doğan Hukuki Sorumluluk Sözleşme Dışı Sorumluluk Hallerinde Çözüm Önerileri", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, S. 40, 2019, 19-51.

- Gholamizadeh, Kamran/Zarei, Esmaeil/Gualtieri, Luca/De Marchi, Matteo, "Advancing occupational and system safety in Industry 5.0: Effective HAZID, risk analysis frameworks, and human-AI interaction management", *Safety Science*, Vol. 184, 2025, 1-21.
- Giering, Oliver, "Künstliche Intelligenz und Arbeit: Betrachtungen zwischen Prognose und betrieblicher Realität", *ZfA*, 2022, 50-64.
- Gil, Román, "AI and employment law", Is employment law ready for AI?, *Ius Laboris*, 2023, 6-33.
- Giuffrida, Iria, "Liability For AI Decision-Making: Some Legal And Ethical Considerations", *Fordham Law Review*, Vol. 88, Iss. 2, 2019, 439-456.
- Gong, Peizhen/Lu, Ying/Lovreglio, Ruggiero/Lv, Xiaofeng/Chi, Zexun, "Applications and Effectiveness of Augmented Reality in Safety Training: A Systematic Literature Review and Meta-Analysis", *Safety Science*, Vol. 178, 2024, 1-16.
- Güner, Cemil, "Yapay Zekanın Verdiği Zarardan Doğan Sözleşme Dışı Sorumluluğa Uygulanacak Hukuk", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, S. 15, 2020, 229-272.
- Jarota, Maciej, "Artificial Intelligence In The Work Process. A Reflection On The Proposed European Union Regulations On Artificial Intelligence From An Occupational Health And Safety Perspective", *Computer Law & Security Review*, Iss. 49, 2023, 1-14.
- Kara Kılıçarslan, Seda, "Yapay Zekanın Hukuki Statüsü ve Hukuki Kişiliği Üzerine Tartışmalar", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, S. 2, 2019, 363-389.
- Karadeniz, Salih, "Avrupa Birliği Yapay Zekâ Kanunu'nun Risk Grupları ve İlgililerin Yükümlülükleri Bağlamında İncelenmesi", *HBV-HFD*, C. 29, S.1, 307-365.
- Mohamed, Nachaat, "Augmented Intelligence: A Comprehensive Review of the Flexibility Between Human and Artificial Intelligence", *Journal of The Institution of Engineers (India): Series B*, 2025, 1-28.
- Ozobu Cynthia, Obianuju/Adikwu Friday, Emmanuel/Odujobi Cynthia, Oladipo/Onyeke Fidelis, Othuke/Nwulu, Emmanuella Onyinye, "Advancing Occupational Safety with AI-Powered Monitoring Systems: A Conceptual Framework for Hazard Detection and Exposure Control", *World Journal of Innovation and Modern Technology*, Vol. 9, Iss. 1, 2025, 186-213.
- Shah, Immad A./Mishra, SukhDev "Artificial intelligence in advancing occupational health and safety: an encapsulation of developments" *Journal of Occupational Health*, Vol. 66, Iss. 1, 2024, 1-12.
- Stachelin, Alesch, "Begriff und Wesen der Künstlichen Intelligenz Möglichkeiten, Realitäten, Grenzen", *GRUR*, 2022, 1569-1571.
- Töre, Nazlı, "Uluslararası Alanda Yapay Zeka ile Rekabet Hukuku İlişkisi", *Çimento İşveren*, C. 38, S. 3, 2024, 78-95.
- Vicente-Herrero, Teófila/Ramírez Iñiguez, Victoria/González Casquero, Rosa/Gil Llinás, María/Eugercios Escribano, Hector/García Agudo, Sheila, "Inteligencia Artificial y Salud Laboral: Beneficios y Desafíos", *Academic Journal of Health Sciences*, Vol. 39, Iss. 5, 2024, 124-129.
- Witteler, Michael/Moll, Lucas, "Künstliche Intelligenz am Arbeitsplatz-Datenschutz und Rechte des Betriebsrats", *NZA*, 2023, 327-333.

İnternet Kaynakları

- Bonin, Gabriela, “Künstliche Intelligenz gibt es eigentlich nicht”, *HSLU Blog-Newsletter*, 2023, s.n.y., <https://hub.hslu.ch/informatik/kunstliche-intelligenz-gibt-es-nicht-wichtig-ist-digitale-ethik/>, e.t., 01.09.2025.
- Christofi, Magdalini, “The ‘Great Reversal’ in European AI governance The Withdrawal of the AILD”, <https://gzc.com.cy/insights/insights/the-great-reversal-in-european-ai-governance-the-withdrawal-of-the-aild/>, e.t., 26.10.2025.
- EHS Environmental, Health & Safety, “AI in Safety: Spot Hidden Hazards Before They Become Accidents”, s.n.y., <https://hsi.com/blog/ai-powered-hazard-detection>, e.t., 11.08.2025.
- Karsten, Julia Arenos, “Closing the gap: Fair victim compensation in the EU AI liability regime”, <https://esthinktank.com/2025/05/05/closing-the-gap-fair-victim-compensation-in-the-eu-ai-liability-regime/>, e.t., 25.10.2025.
- Meegle, “Human Augmentation Augmented Workplace Safety”, s.n.y., https://www.meegle.com/en_us/topics/human-augmentation/augmented-workplace-safety, e.t., 28.08.2025.
- Morozov, Evgeny, “The True Threat of Artificial Intelligence”, <https://www.nytimes.com/2023/06/30/opinion/artificial-intelligence-danger.html#> e.t., 27.10.2025.
- Naaia, “The 2025 worldwide state of AI regulation”, <https://naaia.ai/worldwide-state-of-ai-regulation/>, e.t., 25.10.2025.
- Trilaksono Bambang, Riyanto, “Artificial Intelligence and Its Applications in Occupational Safety and Health”, (slide presentation), ILO, 1-33.
- Witzel, Mardi, “A Few Questions about Canada’s Artificial Intelligence and Data Act”, <https://www.cigionline.org/articles/a-few-questions-about-canadas-artificial-intelligence-and-data-act/>, e.t., 26.10.2025.
- Yavuzdoğan Okumuş, Begüm, “Türkiye’de Yapay Zeka Hakkında Yapılan Çalışmalar: Yapay Zekâ Komisyonu Faaliyet Özeti”, <https://gun.av.tr/tr/goruslerimiz/guncel-yazilar/turkiye-de-yapay-zeka-hakkinda-yapilan-calismalar-yapay-zeka-komisyonu-faaliyet-ozeti#top>, e.t., 26.10.2015.
- <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/>
- <https://www.europarl.europa.eu/>
- <https://digital-strategy.ec.europa.eu/>
- <https://www.hklaw.com/>
- <https://www.hukukturk.com/>
- <https://naaia.ai/>
- <https://ppc.land/>
- <https://www.resmigazete.gov.tr/>
- <https://www.romecall.org/>
- <https://www.oracle.com/>
- <https://sozluk.gov.tr/>

**HUKUK MUHAKEMLERİ KANUNU UYARINCA
TEMİNAT GÖSTERİLMESİNE GEREK
OLMAYAN HÂLLERDEN BİRİ: DAVACININ,
YURT İÇİNDE İSTENEN TEMİNATI
KARŞILAMAYA YETERLİ TAŞINMAZ MALININ
VEYA AYNÎ TEMİNATLA GÜVENCE ALTINA
ALINMIŞ BİR ALACAĞININ BULUNMASI**

ONE OF THE EXCEPTIONS TO THE OBLIGATION TO PROVIDE
SECURITY UNDER THE TURKISH CODE OF CIVIL PROCEDURE:
THE CLAIMANT'S POSSESSION OF IMMOVABLE PROPERTY OR A
CLAIM SECURED BY A REAL GUARANTEE WITHIN THE COUNTRY
SUFFICIENT TO COVER THE REQUIRED SECURITY

Gökhan AYKUT*

Özet: Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun (HMK) 84. maddesi, bazı durumlarda davacının teminat göstermesinin zorunlu olduğunu düzenlemektedir. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 85. maddesi ise teminat gösterme zorunluluğu bulunmayan istisnâî hâlleri hüküm altına almaktadır. Bu çalışmada, söz konusu istisnalardan biri olan "davacının, yurt içinde teminatı karşılamaya yeterli taşınmaz malının veya aynî teminatla güvence altına alınmış bir alacağının bulunması" Alman Hukuku da göz önüne alınarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Teminat, Teminat Gösterme Zorunluluğu, Teminat Gösterme Zorunluluğunun İstisnaları, Davacının Yurt İçinde Teminatı Karşılamaya Yeterli Taşınmaz Malının Bulunması, Davacının Aynî Teminatla Güvence Altına Alınmış Bir Alacağının Bulunması

Abstract: Article 84 of the Turkish Code of Civil Procedure (HMK) stipulates that, in certain circumstances, the claimant is required to provide security. Conversely, Article 85 of the same Code sets forth exceptions to this requirement, under which the obligation to furnish security is waived. This study provides a comprehensive analysis of one such exception, namely the situation where the

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi Medenî Usûl ve İcra-İflâs Hukuku Ana-bilim Dalı, g.aykut@iku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7136-7377, Makalenin Gönderim Tarihi: 02.08.2025, Kabul Tarihi: 03.11.2025.

200 Hukuk Muhakemeleri Kanunu Uyarınca Teminat Gösterilmesine Gerek Olmayan Hâllerden Biri: Davacının, Yurt İçinde İstenen Teminatı Karşılılamaya Yeterli Taşınmaz Malının veya Aynı Teminatla Güvence Altına Alınmış Bir Alacağının Bulunması

claimant possesses immovable property within the country sufficient to cover the required security or holds a claim that is secured by a collateral in kind, by taking into account German Law.

Keywords: Collateral, Obligation to Provide Collateral, Exceptions to the Obligation to Provide Collateral, The Plaintiff's Possession of Immovable Property Sufficient to Cover the Collateral, The Plaintiff's Possession of a Receivable Secured by Collateral in Kind

GİRİŞ

Modern hukuk sistemlerinde, davaların adil ve etkili biçimde yürütülebilmesi kadar, tarafların yargılama sürecinde karşılaşılabilecekleri muhtemel zararların önlenmesi de büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, teminat gösterme zorunluluğu, özellikle davalının muhtemel yargılama giderlerinin korunmasını amaçlayan önemli bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 84. maddesi, belirli şartların gerçekleşmesi hâlinde davacının davalının muhtemel yargılama giderlerinin karşılanmasına ilişkin teminat göstermesini öngörmekte; 85. maddesi ise bu zorunluluğa istisna teşkil eden hâlleri düzenlemektedir.

Çalışmanın temel amacı, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 85. maddesinin 1. fıkrasının b bendi kapsamında yer alan ve uygulamada da zaman zaman karşılaşılan bir istisnanın, bir başka ifadeyle davacının yurt içinde teminatı karşılılamaya yeterli taşınmaz malının veya aynı teminatla güvence altına alınmış bir alacağının bulunması hâllerinin, hem teorik hem de uygulama bakımından kapsamlı bir şekilde incelenmesidir. Her ne kadar kanun koyucu bu hâllerde davacının teminat göstermesinin gerekmediğini açıkça ifade etmiş olsa da, söz konusu muafiyetin, mutlak bir sonuç doğurmadığı, özellikle taşınmazın niteliği, üzerinde mevcut olan mükellefiyet teşkil eden haklar ve alacağın gerçek değeri gibi unsurlar dikkate alındığında tartışmaya açık pek çok yön taşıdığı ifade edilmelidir.

Çalışmada yalnızca hukukumuz bakımından değil, özellikle *Alman* Hukukundaki ve yeri geldikçe *İsviçre* Hukukundaki düzenlemeler de dikkate alınarak karşılaştırmalı bir çalışma yapılması hedeflenmiştir. Böylece, teminat gösterme zorunluluğu ile buna ilişkin istisnaların genel teorik çerçevesi ortaya konulurken, farklı ülkelerdeki yaklaşımlar üzerinden bu istisnaî hâllerin uygulamada ne derece işlevsel olduğu değerlendirilecektir.

I. TEMİNAT GÖSTERİLMESİ ZORUNLULUĞU HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Kanun koyucu, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 84. maddesinin 1. fıkrasında, bazı hâllerde, davalının muhtemel yargılama giderlerini karşılayacak uygun bir teminat göstermesini düzenlemiştir. Bu hâller, iki ayrı kategori olarak ifade edilebilir: Bunlar, Türkiye'de mutad meskeni olmayan Türk vatandaşının dava açması (HMK m. 84/1, b.a) ile davacının ödeme güçlüğü içinde bulunduğu belgelendirilmesidir (HMK m. 84/1, b.b). Davacının daha önceden iflâsına karar verilmiş, davacı hakkında konkordato veya uzlaşma suretiyle yeniden yapılandırma işlemlerinin başlatılmış bulunması, borç ödemedi aciz belgesinin varlığı gibi sebepler davacının ödeme güçlüğü içinde bulunduğunu gösterir.

*Alman Hukuku'nda da Türk Hukuku ile benzer yönde, sürekli yerleşim yerleri Avrupa Birliği Üyesi bir devlet veya Avrupa Ekonomik Alanı Anlaşması'na taraf bir devlette bulunmayan davacı, davalının talebi üzerine yargılama giderleri için teminat göstermek zorundadırlar (ZPO m. 110/1). Alman Hukuku'nda, Türk Hukuku'ndan farklı olarak, Alman Usûl Kanunu (ZPO) madde 110/1 ile davacının malvarlığının yetersizliği nedeniyle davalının gelecekte yargılama giderlerinin geri ödenmesine ilişkin bir talebi gerçekleştirememesine karşı koruma sağlanmamaktadır.¹ Belirtmek gerekir ki, 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun yürürlükte olduğu dönemde de söz konusu Kanun'un 97. maddesinin 1. fıkrası uyarınca hukukumuzda da *Alman Hukuku* ile benzer yönde sadece Türk Medenî Kanunu anlamında yerleşim yeri Türkiye'de bulunmayan davacılar bakımından teminat gösterme zorunluluğu söz konusuydu.*

İsviçre Hukuku'nda da talep üzerine davalının yargılama sebebiyle meydana gelen zararlarının tazmini için bazı hâllerde teminat gösterilmek zorundadır. Buna göre, davacının, İsviçre'de yerleşim yeri veya merkezi yoksa, özellikle iflâsı açılmışsa veya kendisi bakımından konkordato prosedürü devam ediyorsa ya da kendisi hakkında aciz belgesinin varlığı gibi ödeme güçlüğü söz konusuysa, davacı teminat

¹ Kai Jaspersen, BeckOK ZPO, Vorwerk, Volkert/Wolf, Christian (Hrsg.), 56. Edition, München 2025, ZPO § 110 Rn. 1.

göstermek zorundadır. Yine davacı önceki prosedürlerden kaynaklanan yargılama giderleri bakımından borçluysa veya yargılama sebebiyle doğan zararların tazmini açısından davacı bakımından önemli bir risk oluşturan başka nedenlerin bulunması hâlinde teminat gösterilmek zorundadır (Sch. ZPO m. 99/1).

Teminat gösterilmesinin zorunlu olduğu hâller dikkate alındığında kanun koyucunun bu zorunluluğu öngörmesinin sebebi de rahatlıkla anlaşılabilir. Doktrinde, teminat gösterilmesi gereken hâllerin, kanun koyucunun, yargılama giderlerinin karşılanmasında zorluk çekileceğini varsaydığı hâller olduğu belirtilmektedir.² Kanun koyucu, dava açarken kural olarak kendisi aleyhine hükmolunacak muhtemel yargılama giderlerini dahi karşılamakta zorluk çekebilecek davacının en azından bu giderlerin karşılanmasına hizmet edebilecek malvarlığı değerine sahip olmasını aramıştır. Zira aksi durumda, dava sonucunda lehine karar verilen davalı, dava sebebiyle yargılama gideri yapmak suretiyle doğan zararını tazmin edemeyecektir.³

Alman Hukuk doktrininde de davacının Avrupa Birliği Üyesi bir devlet veya Avrupa Ekonomik Alanı Anlaşması'na taraf bir devlette bulunmaması durumunda, davalının, davanın reddedilmesi hâlinde davacıya karşı yargılama giderlerinin ödenmesi talebini fiilî nedenlerle ileri sürememesi ve bunu ancak büyük zorluklarla başarabilmesi riski sebebiyle teminatın öngörüldüğü belirtilmektedir.⁴

Yine doktrinde, ödeme güçlüğü içinde bulunan davacının, yargılama sonucunda aleyhine karar verilmesi ihtimali söz konusu olduğunda, yargılama giderlerinin davalı tarafından tahsil edilememesi

² Hakan Pekcanitez/Cemil, Simil, Pekcanitez Usûl Medenî Usûl Hukuku, C. 2, 2. Baskı, İstanbul 2025, 10.187. Ayrıca bkz. Ejder Yılmaz, "Davada İnanca", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ellinci Yıl Armağanı*, C. I, Ankara 1977, s.405; Abdurrahim Karslı, *Medenî Muhakeme Hukuku*, 5. Baskı, İstanbul 2020, s. 399-400; Ali Cem Budak/Varol Karaaslan, *Medenî Usul Hukuku*, 8. Baskı, İstanbul 2024, s. 186.

³ Bu hususta bkz. Bilge Umar, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi*, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 283. Ayrıca bkz. Safa Kekeç, *HMK Madde 84 Kapsamında Teminat Gösterilecek Haller*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2023, s. 8 vd.

⁴ Nino Goldbeck, Christoph Alexander Kern/Dirk Diehm (Hrsg.), *ZPO Zivilprozessordnung*, 2. Auflage, 2020, ZPO § 110 Rn. 1; Andreas Schulz, Thomas Rauscher/Wolfgang Krüger, *Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz und Nebengesetzen*, Münchener Kommentar zur ZPO, Band 1, 7. Auflage 2025, ZPO § 110 Rn. 2; BeckOK-Jaspersen, ZPO § 110 Rn. 1.

riski sebebiyle teminat gösterme zorunluluğunun kabul edildiği ileri sürülmektedir.⁵

Bundan başka doktrinde teminat gösterilmesinin amacı, mesnetsiz olarak açılan dava sebebiyle davalının yapacağı muhtemel giderleri güvence altına almak olarak ifade edilmektedir.⁶ *Alman Hukuku*’nda da, doktrinde, benzer yönde ZPO m. 110/1 ile haksız yere kendisi aleyhine dava açılan davalının malvarlığının korunmasının amaçlandığı ileri sürülmektedir.⁷ Ayrıca, ZPO m. 110/1 ile yargılama giderlerine dair taleplerini takip etmek isteyen davalının, yabancı icra hukukunun tipik zorluklarından korunmasının amaçlandığı ifade edilmektedir.⁸ Bu, kuşkusuz, sürekli yerleşim yerleri Avrupa Birliği Üyesi bir devlet veya Avrupa Ekonomik Alanı Anlaşması’na taraf bir devlette bulunmayan davacı bakımından söz konusudur.

Türk Hukuku’nun aksine *Alman* ve *İsviçre Hukuku*’nda, teminat gösterilmesi zorunluluğundan söz edilebilmesi için davalının bu hususta talebi aranmaktadır. Teminat gösterilmesi talebinden vazgeçilmesi durumunda, teminat gösterilmesi zorunluluğundan söz edilemez.⁹ Kanaatimizce Türk Hukuku’nda da bu esasın kabul edilmesi daha isabetli olurdu. İfade etmek gerekir ki, teminat gösterme zorunluluğunun, kamu alacağı niteliğindeki harçların karşılanması ile bir ilgisi yoktur.¹⁰ Kanun koyucu açıkça “davalının muhtemel yargılama gider-

⁵ Ramazan Arslan/ Ejder Yılmaz/ Sema Taşpınar Ayvaz/ Emel Hanağası, *Medenî Usûl Hukuku*, 10. Baskı, Ankara 2024, s. 607.

⁶ Murat Atalı/İbrahim Ermenek/Ersin Erdoğan, *Medenî Usûl Hukuku*, 7. Bası, Ankara 2024, s. 391.

⁷ Goldbeck, ZPO § 110 Rn. 1.

⁸ Ulrich Foerste, *Zivilprozessordnung*, Hans-Joachim Musielak/Wolfgang Voit, 22. Auflage, 2025, § 110 Rn. 1. Benzer yönde bkz. Arslan/Yılmaz/Taşpınar Ayvaz/ Hanağası, s. 605; Merve Acun-Mekengeç, “Türk Hukuku’nda Teminat Gösterme Yükümlülüğü”, *MHB*, C. 37, S. 2, s. 3 ve 5; Heinz Wöstmann, Ingo Saenger (Hrsg.), *Zivilprozessordnung*, 10. Auflage, 2023, ZPO § 110 Rn. 1; MK-Schulz, ZPO § 110 Rn. 2.

⁹ Foerste, Musielak/Voit, ZPO § 110 Rn. 8.

¹⁰ Atalı/Ermenek/Erdoğan, s. 391; Goldbeck, ZPO § 110 Rn. 1; BeckOK-Jaspersen, ZPO § 110 Rn. 1; Wöstmann, ZPO § 110 Rn. 1; MK-Schulz, ZPO § 110 Rn. 2; Kathrin Bünnigmann, Monika Anders/ Burkhard Gehle (Hrsg.), *Zivilprozessordnung* ZPO, 82. Auflage, 2024, ZPO § 110 Rn. 20. Ayrıca bkz. Turgut Turhan, “Davacının veya Davaya Katılanın Teminat Gösterme Yükümü”, *Prof. Dr. Osman F. Berki’ye Armağan*, 1977, s. 885 vd.

lerinin” karşılanabilmesi için böyle bir kural ihdas etmiştir. Bu açıdan, davacının kanunun teminat göstermek zorunda olduğunu kabul ettiği kişiler olması durumunda dahi, yargılama gideri lehine hükmolunacak davalının bu hususta korunma talebi olmalıdır ki, önceden davalı lehine hükmolunacak yargılama giderlerinin karşılanamamasına dair tehlikenin önü alınabilsin. Gerçekten de çoğu zaman mahkemece, davacının, kanunun teminat göstermek zorunda kabul ettiği kişilerden olup olmadığı bilinemez. Bu ancak davalının bu hususu mahkemeye bildirmesi ile söz konusu olabilir. Bu açıdan, mahkemece re’sen korumayı gerektirecek bir durum söz konusu olmadığı, bu konuda bir ihtiyaç da olmadığı için -fiilî gerçekliğe de uygun olarak- davalının talebi üzerine teminat gösterilmesine karar verilmelidir. Aksi hâlde, davalının etkin hukukî koruma talebinden ziyade, davacının hak arama özgürlüğünün sınırlandırılmasından söz edilebilir ki, bu da kanaatimizce temel haklara aykırı olduğu için kabul edilemez. Zira gerek adil yargılanma hakkının gerekse usûl ekonomisinin bir gereği olarak, dava açmak, kural olarak bir teminat gösterilmesi şartına bağlanamaz. Bir diğer deyişle hakkına erişmek amacıyla mahkeme yargısına başvuran bir kimseden, bunun için öncelikli olarak, davalı bakımından dava sonucuna göre davalı lehine hükmolunabilecek muhtemel yargılama giderlerinin -bu konuda davalının talebi olmamasına rağmen- teminat altına alınabilmesi için bir karşılık göstermesini istemek hak arama özgürlüğüne ciddi bir müdahaledir.

Davacının, adli yardımdan yararlanması, yurt içinde istenen teminatı karşılamaya yeterli taşınmaz malının veya aynî teminatla güvence altına alınmış bir alacağının bulunması ve davanın, sırf küçüğün menfaatlerini korumaya yönelik olarak açılmış olması durumunda teminat istenemez (HMK m. 85/1, b.a, b ve c).¹¹ *Alman* Hukuku’nda, uluslararası anlaşmalar uyarınca herhangi bir teminat istenemiyorsa, davalı lehine hükmolunan yargılama giderlerine ilişkin kararın uluslararası anlaşmalara dayanarak icra edilmesi mümkünse, davacının

¹¹ *Atalı/Ermenek/Erdoğan*, düzenlemenin lafzı itibarıyla teminat gösterilmesi zorunluluğundan muafiyet hâllerinin sayılı olarak değerlendirilebileceği izlenimi uyanca da, davalının muhtemel yargılama giderlerinin güvence altına alınması ihtiyacının söz konusu olmadığı hâllerde de teminat gösterilmesinden muafiyetin söz konusu olması gerektiğini belirtmektedir. Bu konuda bkz. *Atalı/Ermenek/Erdoğan*, s. 393.

ülkede yargılama giderlerini karşılayacak yeterli taşınmaz veya aynı teminatlı alacak hakkı bulunması hâlinde, karşı dava söz konusu ise veya Aile Hukukuna İlişkin Davalar ile Çekişmesiz Yargı İşlerine İlişkin Kanun'un (Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit (FamFG)) 433 ve devamı maddelerine göre açılan davalarda teminat göstermekten muafiyet söz konusudur (ZPO m. 110/2). İsviçre Hukuku'nda, İsviçre Usûl Kanunu (Sch. ZPO) m. 243/1 kapsamındaki malvarlığı anlaşmazlıkları hariç olmak üzere basitleştirilmiş prosedürde, bir diğer deyişle basitleştirilmiş usûle göre yapılan ve 30.000 İsviçre Frangını geçmeyen yargılamalarda, boşanma prosedüründe, Sch. ZPO m. 257'de düzenlenen belli durumlarda hukukî koruma dışında basit yargılama usûlüne tâbi prosedürde ve Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (Datenschutzgesetz (DSG)) kapsamındaki bir uyumsuzluğa ilişkin prosedürde teminat gösterilmesinden muafiyet söz konusudur (Sch. ZPO m. 99/3).

Teminat gösterilmesine, mahkemece re'sen karar verilir (HMK m. 86/1, c. 1). Hâkim, teminat gösterilmesi kararı vermeden önce tarafları dinleyebilir (HMK m. 86/1, c. 2).

Teminat davacı tarafından gösterilir. Teminatın tutarını ve şeklini hâkim serbestçe tayin eder (HMK m. 87/1, c. 1). *Alman Hukuku*'nda da teminat gösterilmesi zorunluluğunun öngörüldüğü hâllerde, mahkeme, verilecek teminatın türünü ve tutarını takdirine göre belirleyebilir. Mahkemece bu konuda herhangi bir takdirde bulunulmamış ve taraflar aksini kararlaştırmamışlarsa teminat, ülkede faaliyette bulunmaya yetkili bir kredi kuruluşunun yazılı, geri alınamaz, kayıtsız şartsız ve sınırsız kefaleti veya Alman Medeni Kanunu (BGB) m. 234/1 ve 3 uyarınca teminat sağlamaya elverişli para veya kıymetli evrakın tevdi edilmesi suretiyle sağlanır (ZPO m. 108/1). İsviçre Hukuku'nda, teminat, nakit olarak veya İsviçre'de kurulu bir bankanın ya da İsviçre'de faaliyet gösterme yetkisine sahip bir sigorta şirketinin garantisi ile sağlanabilir (Sch. ZPO m. 100/1). *Alman Hukuku*'nda, teminatın tutarının mahkemece belirleneceği ZPO m. 112/1'de de hüküm altına alınmıştır. Teminatın tutarı, yargılama giderleri ile sınırlı olmak zorundadır.¹² Her ne kadar bu husus eşyanın tabiatı gereği bu şekilde kabul edilmesi

¹² Hakan Pekcanıtez/Oğuz Atalay/Muhammet Özkes, *Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı*, 12. Bası, İstanbul 2024, s. 258; Pekcanıtez/Simil, 10.196; Kekeç, s. 41-42.

gerektiği için Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile doğrudan hüküm altına alınmamış olsa da, *Alman Hukuku*’nda ZPO m. 112/2, c. 1’de bu yönde açıkça bir düzenleme mevcuttur. Davalının dava nedeniyle uğrayabileceği muhtemel zararlar için teminat gösterilmesi istenemez.¹³ Tarafların teminatın şeklini sözleşmeyle kararlaştırmaları hâlinde, teminat ona göre belirlenir (HMK m. 87/1, c. 2). 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu’nun yürürlüğü döneminde doğrudan kanun koyucu tarafından HUMK m. 96, c. 1’de ifade olunan nakit paranın, hisse senedinin, tahvilin, taşınır ya da taşınmaz rehninin, muteber banka kefaletinin ve noterden tasdikli kefalet sözleşmesinin doktrinde hâlihazırda teminat olarak gösterilebileceği ifade edilmektedir.¹⁴

Teminatı gerektiren durum ve koşullarda değişiklik olması hâlinde hâkim, teminatın azaltılmasına, artırılmasına, değiştirilmesine ya da kaldırılmasına karar verebilir (HMK m. 87/2). İsviçre Hukuku’nda da aynı yönde düzenleme bulunmaktadır (Sch. ZPO m. 100/2).

II. DAVACININ YURT İÇİNDE İSTENEN TEMİNATI KARŞILAMAYA YETERLİ TAŞINMAZ MALININ VEYA AYNÎ TEMİNATLA GÜVENCE ALTINA ALINMIŞ BİR ALACAĞININ BULUNMASI

A. Genel Olarak

Kanun koyucu, davacının, yurt içinde istenen teminatı karşılılamaya yeterli taşınmaz malının bulunması ile aynı teminatla güvence altına alınmış bir alacağının bulunması¹⁵ durumlarında, davacının temin-

¹³ Ejder Yılmaz, Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi (Şerh), 2. Cilt, Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara 2021, s. 2169; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 258; Pekcanitez/Simil, 10.196; Karlı, s. 400.

¹⁴ Pekcanitez/Simil, 10.197; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 259; Süha Tanrıver, Medenî Usûl Hukuku, Cilt I, 5. Bası, Ankara 2024, s. 647; Acun-Mekengeç, s. 4; Kekeç, s. 49.

¹⁵ *Aslan*, HMK m. 85/1, b.b’de düzenlenen teminat gösterilmesinden muafiyet hâllerinin, özellikle HMK m. 84/1, b.a gereğince Türkiye’de mutad meskeni bulunmayan Türk vatandaşları gözetilerek düzenlendiğini ifade etmektedir. Yazarı göre, davacının daha önceden iflâsına karar verilmiş, davacı hakkında konkordato veya uzlaşma suretiyle yeniden yapılandırma işlemlerinin başlatılmış bulunması hâlinde ve davacının borç ödemediği belgesinin varlığı gibi sebeplerle ödeme güçlüğü içinde bulunduğu belgelenmesi hâlinde yurt içinde istenen

nat göstermek zorunda olmadığını kabul etmiştir. Bu hâllerin teminat gösterilmesi zorunluluğuna istisna olarak kabul edilmesinin sebebi, kanun koyucunun, bu durumlarda davacının davalının muhtemel yargılama giderlerini ödeme imkânından yoksun olmayacağını düşünmesidir.¹⁶ Oysa davacının yurt içinde istenen teminatı karşılamaya yeterli taşınmaz malının veya aynî teminatla güvence altına alınmış bir alacağının bulunduğu her durumda tümünden böyle bir sonuca varılması uygun olmamıştır. Örneğin, davacının yurt içinde taşınmaz bulunmakla beraber, taşınmaz üzerinde taşınmazın değerini de aşan bir bedelle ipotek tesis edilmiş olması ve bu ipotegün paraya çevrilmesi durumunda davalının muhtemel yargılama giderlerinin karşılanamayacak olması ihtimal dahilindedir. Yine teminat gösterilmesi zorunluluğundan yurt içinde istenen teminatı karşılamaya yeterli taşınmaz malının bulunması ile aynî teminatla güvence altına alınmış bir alacağı bulunması sebebiyle muaf olan davacı, taşınmazını her zaman devredebilir, alacağını her zaman temlik edebilir. Bu durumda, muafiyetin ortadan kalktığı ifade edilebilecekse de, önemli olan, devir ve temliklerden haberdar olup olunamayacağı; bunların takibinin yapıp yapılamayacağı; mahkemece bu hususta bir tedbir¹⁷ alınıp alınmayacağıdır. Bu açılardan, teminat gösterme zorunluluğunun ortadan kalktığı istisnâî bu hâllerden ne anlaşılması gerektiği kapsamlı şekilde değerlendirilmeye muhtaçtır.

teminatı karşılamaya yeterli taşınmaz malının veya aynî teminatla güvence altına alınmış bir alacağının bulunması onu teminat gösterme yükümlülüğünden kurtarmaz. Bu konuda bkz. Aziz Serkan Aslan, "HMK Hükümlerine Göre Teminat Kurumu ve Dava Şartı Niteliği", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 16, Özel Sayı 14 (Basım Yılı: 2015), Prof. Dr. Hakan PEKCANİTEZ'e Armağan, s. 961. Yazarın bu görüşüne katılamamaktayız. Kanaatimizce, teminat gösterilmesi zorunluluğunun istisnaları, teminat gösterilmesi zorunluluğuna tâbi olan bütün hâller için geçerlidir.

¹⁶ Arslan/Yılmaz/Taşpınar Ayvaz/Hanağası, s.608; Yılmaz, Şerh, s. 2166; Tanrıver, s.645; Wöstmann, ZPO § 110 Rn. 4; Kekeç, s.140.

¹⁷ Bunun mümkün olduğu yönünde bkz. Mustafa Okur, *Adli Teminat*, Ankara 2011, s. 163; Aslan, s. 962; Yusuf Türkmen, *Medeni Yargılama Hukukunda Davada Menfaat*, Ankara 2020, s. 72.

208 Hukuk Muhakemeleri Kanunu Uyarınca Teminat Gösterilmesine Gerek Olmayan Hâllerden Biri: Davacının, Yurt İçinde İstenen Teminatı Karşılılamaya Yeterli Taşınmaz Malının veya Aynı Teminatla Güvence Altına Alınmış Bir Alacağıın Bulunması

B. Davacının Yurt İçinde İstenen Teminatı Karşılılamaya Yeterli Taşınmaz Malının Bulunması Hâli

Davacının, yurt içinde istenen teminatı karşılılamaya yeterli taşınmaz malı varsa davacı teminat gösterme zorunluluğundan muaftır.¹⁸ Davacının, yurt içinde istenen teminatı karşılılamaya yeterli taşınmaz malının bulunması, kanun koyucu tarafından, bir varsayım olarak,¹⁹ bu taşınmaz malla davalının muhtemel yargılama giderlerinin tahsil edilebileceği şeklinde kabul edilmiştir. Oysa bu her zaman böyle olmayabilir.²⁰ Örneğin, davacının, taşınmazı üzerinde bir başka kimse lehine tescil edilen ve rüçhanlı olan bir taşınmaz rehni söz konusu ise bu taşınmazla öncelikle rüçhanlı alacaklı tatmin edilecektir. Bu durumda, davacının yurt içinde bulunan taşınmazı ile davalının muhtemel yargılama giderleri tahsil edilemeyebilir. Bu davalı bakımından bir risk olup, risk öngörülebilir de değildir. Zira taşınmaz rehni sahibi alacak-

¹⁸ Bu hususta bir Yargıtay kararı için bkz. “.. Her ne kadar mahkemece, davacının İrlanda vatandaşı olması nedeniyle Muğla ili, B.. İlçesi, Y.. Mahallesi, K.. Mevkiinde bulunan .. pafta, .. ada, .. sayılı parselde bulunan taşınmazının teminat olarak kabulüne, karar verilmiş ve davacı A.. W.. adına davada davalıdan 177.718,00 TL talep edildiğinden ilgili taşınmazın A.. W..’ın payına bu bedelin %20’si olan 35.543,60 TL bedel ile sınırlı olmak üzere ihtiyatı tedbir konulmuş ise de anılan yasa hükmü gözetildiğinde davacının teminattan muaf olduğu ve bu davanın teminat aranmaksızın görülmesi gerektiği açıktır. Mahkemece, usul ve yasaya aykırı şekilde tedbir kararı verilmesi doğru görülmemiştir. ..” 3. HD, 16.06.2014, 1296/9607 (Lexpera). Yargıtay’ın bu kararı teminat göstermek zorunda olan bir kimsenin Türkiye’de taşınmazı bulunması durumunda bu zorunluluktan muaf olmasını göstermesi itibarıyla kanunun uygulanması açısından bir örnek teşkil etse de, karar bu husus dışında uygulama bakımından pek çok eleştiriye açıktır. Öncelikle ifade etmek gerekir ki, uygulamada teminat denilince akla mahkemelerce dava konusunun değerine göre %15 veya burada olduğu gibi %20 oranında teminat gösterilmesi gereğinin gelmesinin herhangi bir hukukî dayanağı yoktur. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun 84 ve devamı maddelerine göre hükümlenacak teminat, davalının muhtemel yargılama giderlerinin karşılanabilmesi içindir. Buna göre, mahkemece bu doğrultuda bir değerlendirme yapılmalı; uygulamadaki ezberlerden kanaatimizce kaçınılmalıdır. Ayrıca mahkemece davacının dava açma hakkının kullanımı konusunda keyfi sınırlamalar yapılamayacağı gözden kaçırılmamalıdır. Bunun dışında, teminat gösterme zorunluluğu kapsamındaki bir kimsenin göstereceği teminat, maddî hukuk anlamında teminat teşkil edebilen bir malvarlığı değeri olabilir. Mahkemece taşınmaz üzerine teminat tutarı kadar ihtiyatı tedbir konulması söz konusu olamaz. Esasen böyle bir ihtiyatı tedbir de söz konusu olamaz.

¹⁹ Ayrıca bkz. Turhan, s. 882.

²⁰ Türkmen, s. 72.

lının alacaklı olup olmadığı, alacağının muaccel olup olmadığı, alacağının tutarı ancak davacının dâhil olmadığı icra prosedürü çerçevesinde belirlenebilir hâle gelir. Çünkü bu hususlar ipotek akit tablosunda yer almamaktadır. Doktrinde bu hususta, ilgilinin yurt içinde bulunan taşınmazı üzerinde üçüncü kişilerin öncelik hakkı söz konusu ise ve bu hak sebebiyle taşınmazın paraya çevrildiği ihtimalde öncelikli alacaklılar tatmin edildikten sonra geriye bir şey kalmayacaksa bu hususun teminat gösterilmesinden muafiyet bakımından dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir.²¹ Gerçekten de, böyle bir ihtimalde, sırf davacının yurt içinde taşınmazı var diye teminat gösterme zorunluluğundan muafiyet söz konusu olmamalıdır. Bu durumun aksi, teminat gösterilmesi zorunluluğunun varoluş sebebine aykırı olur.

Kanun koyucunun, davacının yurt içinde istenen teminatı karşılamaya yeterli taşınmaz malı olmasını bir muafiyet olarak düzenlemiş olması, akla ve mantığa uygun gelebilir. Hukukumuzda ve pek çok ülke hukukunda taşınmazların özel bir hukukî rejimi bulunmaktadır. Taşınmaz mülkiyetinin geçişinden, taşınmazların haczedilmesine kadar taşınmazlar diğer mallardan farklı bir rejime tâbi tutulmaktadırlar. Bu, kanaatimizce, taşınmazların diğer mallara göre daha değerli olması ile -veya böyle varsayılması ile- açıklanabilir. Kanun koyucunun muafiyet bakımından taşınmazları diğer mallara nazaran tercih etmesi ayrıca bu malların kural olarak bir sicile kayıtlı olması, yok edilmelerinin çok zor olması yine devirlerinin kural olarak özel bir şekli gerektirmesi ve bunun bürokratik sebepler ile uzun sürmesi ihtimalinin olması ile açıklanabilir. Kanaatimizce her iki olası gerekçe de tam anlamıyla tatmin edici değildir. Zira taşınmaz mülkiyetine dair devir kolayca gerçekleşebilir, taşınmazlara göre diğer bazı taşınır mallar taşınmazlardan daha değerli olabilir. Bu doğrultuda doktrinde *Umar*, taşınmazların sahip olduğu bu itibarın çok büyük parasal değere ulaşan taşınır mallar veya yüklü gelir getiren haczedilebilir haklar bakımından söz konusu olmamasının anlaşılabilir olmadığını ifade etmektedir.²²

Taşınmazın, yurt içinde bir diğer deyişle Türkiye’de bulunan bir taşınmaz olması gerekir. *Alman Hukuku*’nda da, bu muafiyet, davacı-

²¹ Arslan/Yılmaz/Taşpınar Ayvaz/Hanağası, s. 608. Ayrıca bkz. Yılmaz, Şerh, s. 2166.

²² Umar, s. 285.

210 Hukuk Muhakemeleri Kanunu Uyarınca Teminat Gösterilmesine Gerek Olmayan Hâllerden Biri: Davacının, Yurt İçinde İstenen Teminatı Karşılama Yeterli Taşınmaz Malının veya Aynı Teminatla Güvence Altına Alınmış Bir Alacağının Bulunması

nın “ülkede” –diğer bir deyişle Almanya’da- yeterli taşınmaza sahip olması hâlinde, davalının, ZPO m. 110/1’de öngörülen korumaya ihtiyacı olmadığı kabul edilmiştir. Bu anlamda, taşınmazın Almanya’da bulunması gerekmektedir. Dolayısıyla Avrupa Birliği Üyesi bir devlet veya Avrupa Ekonomik Alanı Anlaşması’na taraf bir devlette bulunan bir taşınmaz bu kapsamda kabul edilmemiştir.²³ Doktrine göre bunun sebebi, Almanya dışında bulunan taşınmazların tespiti, değerlemesi ve cebrî icra prosedürü kapsamında paraya çevrilmesi de çoğu zaman aşılması imkânsız zorluklara sebebiyet verebilmesidir.²⁴ Mahkeme, davacının, yurt içinde istenen teminatı karşılamaya yeterli bir taşınmazının bulunup bulunmadığını tapu sicilinden sorgu yapılması ve ardından ilgili taşınmazın paraya çevrilmesi suretiyle ele geçecek muhtemel bedelin tespiti hususunda bilirkişi incelemesi yapılması suretiyle bilebilir. Ancak teminat gösterme zorunluluğundan bu kapsamda muaf olduğunu iddia eden davacı da bu hususta iddiada bulunmalıdır. Yurt içinde istenen teminatı karşılamaya yeterli taşınmaz malın bulunduğu dair vakia bakımından ispat yükü, davacının üzerindedir.²⁵

Türk Hukuku bakımından, taşınmaz ifadesi ile kastolunan, Türk Medenî Kanunu’nun 704. maddesi uyarınca, arazi, tapu kütüğünde ayrı sayfaya kaydedilen bağımsız ve sürekli haklar ile kat mülkiyeti kütüğüne kayıtlı bağımsız bölümlerdir. *Alman* Hukuku’nda, bu kapsamda taşınmaz terimi ile arazi mülkiyeti, kat mülkiyeti ve üst hakkı gibi mülkiyet ile eşdeğer haklar ve beklenen aynı hak kastedilmektedir.²⁶

Yeterli taşınmaz ile kastolunan ise taşınmazın, üzerindeki sınırlı aynı hak, kira hakkı gibi tapu siciline şerh edilmekle aynı bir etki kaza-

²³ BeckOK-Jaspersen, ZPO § 110 Rn. 27; MK-Schulz, ZPO § 110 Rn. 24; Kurt Herget, Richard Zöllner (Hrsg.), Zivilprozessordnung ZPO, 35. Auflage, 2024, § 110 Rn. 6; Rainer Hüfstege, Heinz Thomas/ Hans Putzo, ZPO Zivilprozessordnung, 45. Auflage, 2024, ZPO § 110 Rn. 12; Leo Rosenberg/Karl Heinz Schwab/Peter Gottwald, Zivilprozessrecht, 18. Auflage, 2018, §86, Rn. 10.

²⁴ MK-Schulz, ZPO § 110 Rn. 24.

²⁵ Foerste, Musielak/Voit, ZPO § 110 Rn. 9; MK-Schulz, ZPO § 110 Rn. 44; Wöstmann, ZPO § 110 Rn. 1 ve 4.

²⁶ Goldbeck, ZPO § 110 Rn. 19; MK-Schulz, ZPO § 110 Rn. 25; BeckOK-Jaspersen, ZPO § 110 Rn. 27; Wöstmann, ZPO § 110 Rn. 4; Bünnigmann, ZPO § 110 Rn. 20; Hüfstege, ZPO § 110 Rn. 12; B. Waruschewski, Hanns Prütting/Markus Gehrlein, Zivilprozessordnung Kommentar, 16. Auflage, ZPO § 110 Rn. 16.

nan mükellefiyet teşkil eden haklar düşüldükten sonra yeterli değer de olması, bir diğer deyişle davalının muhtemel yargılama giderlerini tam olarak karşılamasıdır.²⁷ Bu çerçevede taşınmaza dair yapılacak inceleme tapu sicilinin bir bütün olarak incelenmesini gerektirir.²⁸ Yine, paraya çevirme giderlerinin de bu kapsamda hesaba katılması gerekir.²⁹ Taşınmaz üzerinde haczin söz konusu olduğu ihtimalde bu husus da mahkeme bakımından önem arz edecektir. Zira gerek mükellefiyet teşkil eden hakların varlığı gerek paraya çevirme giderleri gerekse haczin varlığı, davalının muhtemel yargılama giderleri bakımından teminat teşkil edecek taşınmazın paraya çevirme bedelinden kalan muhtemel tutarı etkilemektedir. Bu doğrultuda, davalının muhtemel yargılama giderlerinin karşılanıp karşılanmayacağı mahkemece muafiyet hususunda öncelikle göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu değerlendirmenin mahkemece nasıl yapılacağı hususunda bir kural söz konusu değildir. Belirtmek gerekir ki, burada mahkemece yapılabilecek değerlendirme kapsamlı bir değerlendirme olamaz. Zira örneğin, taşınmaz üzerindeki mükellefiyet teşkil eden hakların kıymete etkisi bir bilirkişi incelemesini zorunlu kılmakta, bu da ciddi bir sürenin bu hususta harcanmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede, kanaatimizce, mahkeme, teminat gösterme zorunluluğunun amacını gözeterek ve hak arama özgürlüğünü önceleyerek, usûl ekonomisi ile hak güvenliği arasındaki dengeyi koruyacak şekilde, keyfiliği önleyici içtihatlarla ortaya konabilecek objektif kriterlere göre ancak değerlendirme ve takdir yetkisi ile bu kuralın tatbikini sağlamalıdır. Bir diğer deyişle bu hususta mahkeme, sınırları çokça daraltılmamış bir takdir yetkisine sahip olmalıdır. Örneğin, davalının muhtemel yargılama giderlerinin yüksekliğine göre bu husustaki takdir yetkisi daha dar kullanılmalı, giderlerin çok yüksek olduğu durumlarda taşınmazın kıymetine dair bilirkişi incelemesi dahi yapılmalıdır.

İfade etmek gerekir ki, mahkemece yapılan bu değerlendirme, teminat gösterme zorunluluğundan muafiyete dairdir. Bu çerçevede

²⁷ Yılmaz, Şerh, s. 2166; Goldbeck, ZPO § 110 Rn. 19; Foerste, Musielak/Voit, ZPO § 110 Rn. 6; BeckOK-Jaspersen, ZPO § 110 Rn. 27; Waruschewski, ZPO § 110 Rn. 16; Türkmen, s. 72-73.

²⁸ 15. HD, 22.05.2014, 5575/3480 (karararama.yargitay.gov.tr).

²⁹ MK-Schulz, ZPO § 110 Rn. 27.

mahkeme tarafından, taşınmazın paraya çevrilip de paraya çevirme bedelinden kalan tutarın dava sonucunda hükmolunacak davalının muhtemel yargılama giderlerini karşılamaya yetip yetmeyeceği değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme neticesinde muafiyet söz konusu olmalı ya da davacının teminat göstermesine karar verilmelidir. Muafiyet kararının, yargılama sonrasındaki icra edilebilirliği garanti etmediği sürece, teminat gösterme zorunluluğunun düzenlenme sebebine hizmet etmeyeceği açıktır. Bu noktada, mahkeme tarafından, titiz bir değerlendirme yapılmalıdır.

Belirtmek gerekir ki, mahkeme, bir sıra cetveli yapar gibi davalının muhtemel yargılama giderlerinin bu taşınmazın tahmini paraya çevirme bedeli ile tatmin edilip edilmediğini de tam anlamıyla ortaya koyamaz. Mahkeme, sadece, teminat gösterme zorunluluğunun istisnasının söz konusu olup olmadığını, davacının bu husustaki beyanına ve taşınmaza dair görünüşteki gerçeğe göre değerlendirebilir. Görünüşteki gerçek, mahkeme tarafından, somut gerçekleği işaret edecek şekilde yakından incelenmelidir. Ancak bu yolla, çatışabilecek haklar bakımından taraflar açısından bir denge yaratılması söz konusu olabilir ve bu yolla silahların eşitliği ilkesi gerçek anlamda hayata geçirilebilir.

Mahkeme tarafından teminat gösterme zorunluluğuna dair bir karar verilmesi, taşınmazın ancak o anki durumuna göre değerlendirme yapılması sonucunda söz konusu olmaktadır. Muafiyete dair tespit yapıldıktan hemen sonra, hatta dava sonucunda hüküm verilmeden hemen önce taşınmaz üzerinde mükellefiyet teşkil eden haklar tesis olunabilir, taşınmaz haczedilebilir. Bu durumda mahkeme tarafından davalıdan teminat göstermesi istenebilirse de, bu tehlike hüküm verdikten bir diğer deyişle mahkeme tarafından teminat gösterilmesine dair karar verilemeyeceği bir aşamadan sonra da söz konusu olabilir. Bu nedenle mahkeme tarafından, değerlendirme, davalının muhtemel yargılama giderlerini karşılamak amacı doğrultusunda ancak davacının davranışları da dikkate alınarak, titizlikle yapılmalıdır. Bunun dışında, mahkeme tarafından davanın sonucunda verilebilecek muhtemel karara işaret edilmemesi veya taraflarca öyle anlaşılmasının engellenmesi amacıyla yargılamanın ilerleyen aşamaları yerine teminat gösterilmesinin dava şartı olması özelliğine de uygun olarak kural olarak ön inceleme aşamasının tamamlanmasına kadar değerlendirme

yapılmalıdır. Bu kapsamda ifade etmek gerekir ki, mahkeme tarafından muafiyet bakımından bilirkişi incelemesi yapılması durumunda dahi, bu yolla davalının muhtemel yargılama giderlerinin karşılanıp karşılanamayacağına dair tespit yapılabilirse de bu tespitten hareketle yargılama giderlerinin karşılanacağı garanti edilemez. Zira mahkeme taşınmazın yeterli bir taşınmaz olduğuna dair tespiti yaptıktan sonra, -teminat gösterme kararı verilmesi durumunda olduğunun aksine- taşınmaz bakımından bir işlem yapamaz. Örneğin, taşınmaz üzerinde bir tasarruf işlemi yapmak hususunda davacının tasarruf yetkisini de kaldıracak şekilde bir ihtiyatî tedbir kararı veremez. Yine mahkeme tarafından taşınmazın haczedilmesinin önlenmesi gibi bir imkân da söz konusu değildir. Mahkeme, davalının muhtemel yargılama giderlerini karşılayacak ölçüde taşınmaz üzerinde bir hak tesisini de sağlayamaz. Bu çerçevede, kanaatimizce, mahkeme tarafından taşınmazın yeterli bir taşınmaz olduğunun tespitinin ardından hak arama özgürlüğünün de genişletilmesi suretiyle muafiyet kararı verilmeli; ancak davacının teminat teşkil edecek taşınmaza dair davranışları da her zaman mahkeme tarafından titizlikle değerlendirilmeli ve bir tereddüt durumunda, davacının teminat göstermesine karar verilmelidir. Taşınmazın teminat işlevini kaybetmesi, davacının iradesi dışında da gerçekleşebilir. Taşınmaz haczedilebilir, taşınmazın değerini kaybetmesine neden olabilecek doğa olayları söz konusu olabilir. Bu ihtimallerde de mahkeme tarafından davacının teminat göstermesine karar verilmelidir.

Burada ayrıca belirtmek gerekir ki *Alman* Hukuku'nda, Cebrî Açık Artırma ve Cebrî Yönetim Kanunu (Gesetz über die Zwangsversteigerung und die Zwangsverwaltung (ZVG)) m. 20/2 ve BGB m. 1118 ilâ 1123 ile 864 ve 865 kapsamında taşınmaz olarak muamele gören taşınır mallar, teminat göstermekten muafiyet açısından yeterli taşınmaz ifadesinin kapsamında kabul görmemektedir.³⁰

Davacının teminat gösterme zorunluluğu kapsamında olup olmadığı mahkeme tarafından re'sen dikkate alınmaktadır. Çünkü kanun koyucu, teminat gösterilmesi zorunluluğunu, *Alman* ve İsviçre Hukuku'nun aksine davalının bu husustaki talebi ile ilişkilendirmemiştir. Yine hukukumuzda bu bir dava şartı olarak kabul edilmiştir. Davacının yurt içinde istenen teminatı karşılamaya yeterli taşınmaz

³⁰ MK-Schulz, ZPO § 110 Rn. 25.

214 Hukuk Muhakemeleri Kanunu Uyarınca Teminat Gösterilmesine Gerek Olmayan Hâllerden Biri: Davacının, Yurt İçinde İstenen Teminatı Karşılılamaya Yeterli Taşınmaz Malının veya Aynı Teminatla Güvence Altına Alınmış Bir Alacağının Bulunması

malı olup olmadığı da mahkemece re'sen dikkate alınmalıdır. Bir diğer deyişle nasıl ki mahkeme tarafından, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 84. maddesinin 1. fıkrası uyarınca, Türk vatandaşı olan davacının Türkiye'de mutad meskeni olup olmadığı, davacının daha önceden iflasına karar verilip verilmediği, davacı hakkında konkordato veya uzlaşma suretiyle yeniden yapılandırma işlemlerinin başlatılmış bulunup bulunmadığı, davacı bakımından borç ödemedен aciz belgesinin varlığı gibi sebeplerle, ödeme güçlüğü içinde bulunup bulunmadığı hususunda bir denetim yapılmaktadır; davacının, yurt içinde istenen teminatı karşılamaya yeterli taşınmaz malı olup olmadığı hususunda da denetim yapılmalıdır. Denetim sonucunda teminat gösterilmesi zorunluluğundan muafiyet söz konusu değilse teminat gösterilmesine karar verilmelidir. Bu açıdan, gerek teminat gösterilmesinin zorunlu olduğu gerekse bu zorunluluktan muaf olunduğu vakası bakımından bir ispat faaliyeti yürütülmesi birçok durumda gerekmez. Ancak dava şartları tam olarak var olmadıkça işin esasına girilemeyeceği ve davada hüküm verilemeyeceği için, bu konudaki bir belirsizlikte ispat yükü davacıdadır.³¹ Uygulamada, mahkemelerce, UYAP sistemi üzerinden tapu kaydı sorgulaması yapılması suretiyle davacının istenen teminatı karşılamaya yeterli taşınmazı olup olmadığı kolaylıkla tespit edilmektedir.³²

C. Davacının Aynı Teminatla Güvence Altına Alınmış Bir Alacağının Bulunması Hâli

Davacının aynı teminatla güvence altına alınmış bir alacağının bulunması ile kast olunan davacının alacaklı olması ve bu alacağının da aynı teminatla güvence altına alınmış olmasıdır. Davacının, davalıdan aynı teminatla güvence altına alınmış şekilde alacaklı olması da muafiyete imkân verir. Alacağın, para alacağı olması gerekmez. Aynı bir teminatla güvence altına alınan para alacağı dışındaki alacaklar da bu kapsamda muamele görür. Çünkü davalının muhtemel yargılama giderleri, davacının üçüncü kişilerdeki alacaklarının haczi suretiyle, bir diğer deyişle İcra ve İflâs Kanunu'nun 89. maddesi uyarınca tatmin

³¹ Pekcanitez/Simil, 9.79.

³² Örneğin, bkz. 2. HD, 07.05.2014, 2721/10520 (karararama.yargitay.gov.tr); Konya BAM 7. HD, 12.02.2024, 1765/239; Konya BAM 6. HD, 27.01.2022, 2097/64 (Lexpera).

edilebilir ve borçlunun para alacağı dışındaki alacakları da bu usûle tâbi olabilir. Tekrar belirtmek gerekir ki, teminat gösterilmesi zorunluluğu, davalının muhtemel yargılama giderlerinin karşılanması için öngörülmüş olup, davacının para alacağı dışındaki aynı teminatla güvence altına alınmış alacağı da davalının muhtemel yargılama giderlerinin karşılanmasına hizmet edebilir.

Aynî teminat olarak, alacağın ipotekle, ipotekli borç senedi ile veya irat senedi ile güvence altına alınması söz konusu olabilir. Yine kanun koyucu bu kapsamda sadece taşınmaz malları teminat olarak öngörmediği için alacağın taşınır mallar ile teminat altına alınmış olması da muafiyet imkânı verir. Örneğin, hayvan rehni söz konusu ise de teminat göstermek zorunda olan davacı teminat göstermekten muaf olur. Ticarî işletme rehni söz konusu ise de aynı sonuç geçerlidir. Ancak belirtmek gerekir ki, taşınır malların teminata konu olduğu durumlarda, teminatın kaybolma veya en azından değerinin azalması hususunun da mahkemece dikkate alınması gerekir. Davacı ile davacının borçlusunun bu hususta hukuka aykırı birtakım ortak davranışlar sergileyebilecekleri de her zaman akılda tutulmalıdır. Bu açıdan öncelikle taşınmaz, ardından sicile kayıtlı taşınır mallar, bu da mümkün değilse sicile kayıtlı olmayan taşınır mallar bu açıdan teminat olarak değerlendirilmelidir. Taşınmazların yurt içinde olması gerekir.

Alman Hukuku'nda, aynî teminatlı alacaklar, borçlunun, taşınmazı üzerinde ipotek, ipotekli borç senedi veya yıllık gelir rehni tesis ettiği alacaklardır.³³ *Alman Hukuku'nda* da Almanya'da bulunan taşınmazlar üzerinde söz konusu hakların tesis edilmesi durumunda teminat gösterilmesinden muafiyetin söz konusu olacağı ifade edilmektedir.³⁴ Baskın görüşe göre, şerh, yeterli değildir.³⁵ Doktrine göre, teminat yoluyla mülkiyetin devri, rehin ve alıcının mülkiyeti saklı tutma koşuluna tabi alacakları da bu kapsamda yeterlidir.³⁶ Yazara göre,

³³ Goldbeck, ZPO § 110 Rn. 19; Foerste, Musielak/Voit, ZPO § 110 Rn. 6; MK-Schulz, ZPO § 110 Rn. 26; Wöstmann, ZPO § 110 Rn. 4; Hüßtege, ZPO § 110 Rn. 12; Waruschewski, ZPO § 110 Rn. 16.

³⁴ BeckOK-Jaspersen, ZPO § 110 Rn. 27.

³⁵ Goldbeck, ZPO § 110 Rn. 19; MK-Schulz, ZPO § 110 Rn. 25; Wöstmann, ZPO § 110 Rn. 4; Bünnigmann, ZPO § 110 Rn. 20; Hüßtege, ZPO § 110 Rn. 12; Waruschewski, ZPO § 110 Rn. 16. Aksi yönde bkz. Foerste, Musielak/Voit, ZPO § 110 Rn. 6.

³⁶ Foerste, Musielak/Voit, ZPO § 110 Rn. 6.

216 Hukuk Muhakemeleri Kanunu Uyarınca Teminat Gösterilmesine Gerek Olmayan Hâllerden Biri: Davacının, Yurt İçinde İstenen Teminatı Karşılılamaya Yeterli Taşınmaz Malının veya Aynı Teminatla Güvence Altına Alınmış Bir Alacağının Bulunması

bu durumda taşınır malların mülkiyeti yeterli olarak kabul edileceğinden, ki bu açıkça amaçlanmamıştır, burada bir editoryal hata olması muhtemeldir.³⁷ Yine doktrine göre, ZPO m. 110/2, b. 3'ün taşınır mallar, haklar ve alacakların aynı teminat olarak yeterli olmadığı şeklinde dar bir şekilde anlaşılması gerekir.³⁸

Kanun koyucu, davacının, yurt içinde istenen teminatı karşılamaya yeterli taşınmaz malı varsa teminat gösterilmesinden muafiyetin söz konusu olduğunu hüküm altına almasına rağmen, davacının aynı teminatla güvence altına alınmış bir alacağının bulunması hâli bakımından “yeterli” bir alacaktan söz etmemiştir. Ancak yine de eşyanın tabiatı gereği, söz konusu alacağın davalının muhtemel yargılama giderlerini karşılayabilecek bir alacak olması gerekir.³⁹ Taşınmaz malın söz konusu olduğu durumda yeterli taşınmazdan söz edilirken, alacağın söz konusu olduğu durumda böyle bir vurgunun söz konusu olmamasının bir nedeninin olup olmadığı değerlendirilmelidir: Kanaatimizce muafiyet bakımından önem arz eden, davalının muhtemel yargılama giderlerinin karşılanıp karşılanmadığı olduğu için kanun koyucu bilinçli olarak aynı teminatla güvence altına alınmış bir alacak bakımından yeterli vurgusunu yapmamış olamaz. Esasında yeterli bir taşınmazdan ya da yeterli bir alacaktan hiç söz edilmeyebilirdi. Zira bu durumda dahi davalının muhtemel yargılama giderlerini karşılayacak ölçüde bir malvarlığı unsurunun söz konusu olduğu ihtimalde muafiyetin olduğu düşünülebilir. Bu çerçevede, kanaatimizce, Hukuk Muhakemeleri Kanununun yasalaştığı dönemde düzenleme birebir ZPO m. 110/2, b. 3'ün Türkçe'ye tercümesi suretiyle hüküm altına alındığı için bu hususta herhangi bir değerlendirme yapılmaksızın düzenleme bu hâliyle kaleme alınmıştır. Ancak kanaatimizce burada bir hatadan veya boşluktan da söz edilemez. Bu kapsamda son olarak, taşınmazlar bakımından düzenlemede yeterli ifadesi kullanılıp da, aynı teminatla teminat altına alınmış alacak bakımından bunun kullanılmamış olması bu konuda bir tereddüt yarattığı için olası bir kanun değişikliğinde “yeterli” ifa-

³⁷ Foerste, Musielak/Voit, ZPO § 110 Rn. 6.

³⁸ BeckOK-Jaspersen, ZPO § 110 Rn. 27. Benzer yönde bkz. MK-Schulz, ZPO § 110 Rn. 26; Waruschewski, ZPO § 110 Rn. 16.

³⁹ BeckOK-Jaspersen, ZPO § 110 Rn. 27; MK-Schulz, ZPO § 110 Rn. 26; Türkmen, s. 72.

desi aynî teminatla teminat altına alınmış alacak bakımından da kanaatimizce lafzen belirtilmelidir.

İfade etmek gerekir ki, aynî teminatla güvence altına alınmış bir alacağın varlığı durumunda, tıpkı taşınmazlarda olduğu gibi, bu alacak bakımından söz konusu olan mükellefiyet teşkil eden hakların, alacağın paraya çevrilmesinde söz konusu olacak paraya çevirme giderlerinin ve alacağın haczedilmiş olmasının da mahkemece göz önüne alınması gerekir. Zira tek başına alacağın varlığı değil, davalının muhtemel yargılama giderlerini karşılayabilecek bir alacağın varlığı önem arz etmektedir. Davacının yurt içinde bulunan taşınmazı üzerinde üçüncü kişilerin de bir yetki sahibi olduğu hâl bakımından yukarıda ifade edilen hususlar ve mahkeme tarafından bu hususta yapılacak incelemeye dair açıklamalar aynî teminatla güvence altına alınmış alacak bakımından da aynen geçerlidir.

Davacının aynî teminatla güvence altına alınmış bir alacağının bulunması, mahkeme tarafından re'sen dikkate alınamaz. Bunun davacı tarafından iddia edilmesi gerekir. Zira mahkeme tarafından bu hususta önceden bir denetim yapılması söz konusu değildir. Bir diğer deyişle mahkeme tarafından davacının alacaklı olup olmadığı; alacaklı ise kimden alacaklı olduğu ve alacağın aynî teminatla güvence altına alınıp alınmadığı bilinemez. Mahkeme bu hususta bilgi sahibi olsa dahi, bu konuda re'sen bir değerlendirme yapamaz ve bu alacağa göre mahkeme tarafından bir değerlendirme yapılamaz. Bu ancak davacının beyanı ile bilinebilecek ve yine davacı tarafından bir vakıa olarak ileri sürülebilecek bir husustur. Buna göre, teminat gösterilmesi zorunluluğuna tâbi olan davacı, aynî teminatla güvence altına alınmış bir alacağı bulunduğunu iddia etmeli ve bunu ispat etmelidir. Bu açıdan da ispat yükü davacıdadır.

SONUÇ

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 84. maddesinde düzenlenen teminat gösterme yükümlülüğü, davalının yargılama sebebiyle maruz kalabileceği muhtemel gider ve zararların önlenmesi suretiyle usûl ekonomisinin ve adil yargılanma hakkının korunmasına hizmet eden bir kurumdur. Bununla birlikte, anılan yükümlülüğe bazı istisnalar tanınmış olup, bu istisnalar arasında davacının yurt içinde teminatı kar-

şılamaya yeterli taşınmaz malının veya aynî teminatla güvence altına alınmış bir alacağının bulunması özel bir öneme sahiptir.

Söz konusu düzenleme, kanun koyucunun, belirli bir malvarlığı değerine sahip davacının yargılama giderlerini karşılayabilecek durumda olduğu yönündeki varsayımına dayanmaktadır. Bununla birlikte, taşınmazın niteliği, üzerindeki mükellefiyet teşkil eden haklar, hacizler veya aynî teminatla teminat altına alınmış alacağın gerçek teminat değeri gibi hususlar, bu varsayımın her somut olayda geçerli olmayabileceğini göstermektedir. Yine davacının teminat konusu üzerinde tasarruf imkânı da her zaman mümkündür. Teminat konusu teşkil eden malın yok olması veya teminatı azaltacak şekilde değer kaybetmesi de olasıdır. Bu nedenle, istisnanın uygulanmasında mahkemelerce, davacının davranışları da dikkate alınarak kapsamlı bir değerlendirme yapılması, muafiyetin amacına uygun biçimde kural olarak hak arama özgürlüğünün temel bir hak olması özelliğinden hareketle ancak teminat kurumunun davalıyı koruyucu işlevi de göz ardı edilmeden bir diğer deyişle menfaat dengesini gözeterek karar verilmesi gerekmektedir.

Karşılaştırmalı hukuk incelemesi göstermektedir ki, *Alman* ve *İsviçre* Hukuku'nda teminat gösterme zorunluluğu davalının talebine bağlı tutulmuş, buna karşılık *Türk Hukuku*'nda mahkeme tarafından re'sen dikkate alınacak bir dava şartı olarak düzenlenmiştir. Bu farklılık, *Türk Hukuku*'nda teminat gösterme zorunluluğunun istisnalarının uygulanmasında mahkeme tarafından daha titiz davranılması zorunluluğunu da ortaya koymaktadır. Netice itibariyle davacının yurt içinde teminatı karşılamaya yeterli taşınmaz malının veya aynî teminatla güvence altına alınmış bir alacağının bulunması hâlinde davacının teminat gösterme zorunluluğundan muaf tutulması, hak arama özgürlüğü ile davalının korunması arasında hassas bir denge kurmayı amaçlayan bir istisnadır. Bu dengenin sağlanabilmesi, karşılaştırmalı hukuktan farklı olarak mahkemeye bir görev olarak takdim edilmiştir. Buna göre mahkemelerin söz konusu istisnayı amacına uygun ve somut olayın özelliklerine göre titiz bir biçimde uygulamaları gerekir.

Kaynakça

Kitaplar

- Arslan, Ramazan/Yılmaz, Ejder/Taşpınar Ayvaz Sema/Hanağası Emel, *Medenî Usûl Hukuku*, 10. Baskı, Ankara 2024.
- Atalı, Murat/Ermenek, İbrahim/Erdoğan, Ersin, *Medenî Usûl Hukuku*, 7. Bası, Ankara 2024.
- Budak, Ali Cem/Karaaslan, Varol, *Medenî Usul Hukuku*, 8. Baskı, İstanbul 2024.
- Bünnigmann Kathrin, Anders Monika/Gehle Burkhard (Hrsg.), *Zivilprozessordnung ZPO*, 82. Auflage, 2024.
- Foerste Ulrich, *Zivilprozessordnung*, Musielak Hans-Joachim/Voit Wolfgang (Hrsg.), 22. Auflage, München 2025.
- Goldbeck Nino, Kern Christoph Alexander/Diehm Dirk (Hrsg.), *ZPO Zivilprozessordnung*, 2. Auflage, 2020.
- Herget, Kurt, Zöllner Richard (Hrsg.), *Zivilprozessordnung ZPO*, 35. Auflage, 2024.
- Hüßtege Rainer, Thomas Heinz/Putzo Hans, *ZPO Zivilprozessordnung*, 45. Auflage, 2024.
- Jaspersen Kai, BeckOK ZPO, Vorwerk Volkert/Wolf Christian (Hrsg.), 56. Edition, München 2025.
- Karlı, Abdurrahim, *Medeni Muhakeme Hukuku*, 5. Baskı, İstanbul 2020.
- Okur, Mustafa, *Adli Teminat*, Ankara 2011.
- Pekcanitez, Hakan/Simil, Cemil, *Pekcanitez Usûl Medenî Usûl Hukuku*, C. 2, 2. Baskı, İstanbul 2025.
- Pekcanitez, Hakan/Atalay, Oğuz/Özekes, Muhammet, *Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı*, 12. Bası, İstanbul 2024.
- Rosenberg, Leo/Schwab, Karl Heinz/Gottwald Peter, *Zivilprozessrecht*, 18. Auflage, 2018.
- Schulz Andreas, Rauscher Thomas/Krüger Wolfgang, *Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz und Nebengesetzen*, Münchener Kommentar zur ZPO, Band 1, 7. Auflage 2025.
- Tanrıver, Süha, *Medenî Usûl Hukuku*, Cilt I, 5. Bası, Ankara 2024.
- Umar, Bilge, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi*, 2. Baskı, Ankara 2014.
- Waruschewski, B., Prütting, Hanns/Gehrlein, Markus, *Zivilprozessordnung Kommentar*, 16. Auflage, 2024.
- Wöstmann Heinz, Saenger Ingo (Hrsg.), *Zivilprozessordnung*, 10. Auflage, 2023.
- Yılmaz, Ejder, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi (Şerh)*, 2. Cilt, Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara 2021.
- Türkmen, Yusuf, *Medeni Yargılama Hukukunda Davada Menfaat*, Ankara 2020.

220 Hukuk Muhakemeleri Kanunu Uyarınca Teminat Gösterilmesine Gerek Olmayan Hâllerden Biri: Davacının, Yurt İçinde İstenen Teminatı Karşılılamaya Yeterli Taşınmaz Malının veya Aynı Teminatla Güvence Altına Alınmış Bir Alacağının Bulunması

Makaleler

Acun-Mekengeç, Merve, “Türk Hukuku’nda Teminat Gösterme Yükümlülüğü”, *MHB*, C. 37, S.2, s. 1-33.

Aslan, Aziz Serkan, “HMK Hükümlerine Göre Teminat Kurumu ve Dava Şartı Niteliği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 16, Özel Sayı 2014 (Basım Yılı: 2015), Prof. Dr. Hakan PEKCANITEZ’e Armağan, s. 943-974.

Turhan, Turgut, “Davacının veya Davaya Katılanın Teminat Gösterme Yükümü”, Prof. Dr. Osman F. Berki’ye Armağan, 1977, s. 853-905.

Yılmaz, Ejder, “Davada İnanca”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ellinci Yıl Armağanı*, C. I, Ankara 1977, s. 381-410.

Tezler

Kekeç, Safa, HMK Madde 84. Kapsamında Teminat Gösterilecek Haller, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2023.

Kararlar

3. HD, 16.06.2014, 1296/9607 (Lexpera).

15. HD, 22.05.2014, 5575/3480 (karararama.yargitay.gov.tr).

2. HD, 07.05.2014, 2721/10520 (karararama.yargitay.gov.tr).

Konya BAM 7. HD, 12.02.2024, 1765/239 (Lexpera).

Konya BAM 6. HD, 27.01.2022, 2097/64 (Lexpera).

BİLGİSAYAR MÜHENDİSLİĞİ ÖĞRENCİLERİNİN PERSPEKTİFİNDEN BİLİŞİM HUKUKUNUN GÜNCEL SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ*

CURRENT CHALLENGES AND SOLUTION PROPOSALS IN IT LAW FROM THE PERSPECTIVE OF COMPUTER ENGINEERING STUDENTS

Sevda BORA ÇINAR*

Özet: Bilişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte pek çok alan dijitalleşmiş ve hukuk da bu dönüşümden yoğun şekilde etkilenmiştir. Bilişim hukuku, gelişen bir hukuk dalı olarak, bilişim alanındaki sorunları tespit etme, önleme ve çözüme kavuşturma noktasında zaman zaman yetersiz kalabilmektedir. Güncel sorunların kapsamlı ve çok yönlü biçimde tespit edilebilmesi için yalnızca hukukçuların değil, bu alanda faaliyet gösteren bilgisayar mühendisleri başta olmak üzere tüm paydaşların görüş ve deneyimlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada, bilişim hukuku dersi alan bilgisayar mühendisliği öğrencilerinin, alanın güncel sorunlarına ilişkin gözlem ve değerlendirmeleri ile çözüm önerileri, sınav kağıtları esas alınarak teknik ve hukuki boyutlarıyla analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, hukuk uygulayıcılarının mühendislik perspektifinden yararlanmasının; sorunların daha doğru teşhis edilmesine, teknik gerçekliklerin daha net kavranmasına ve uygulamada daha etkin, sürdürülebilir çözümler geliştirilmesine önemli katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Bu sonuçlar, hukuk ve mühendislik alanları arasında sürekli ve sistematik bir iş birliği ihtiyacını açıkça ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilişim Hukuku, Siber Güvenlik, Yapay Zekâ, Hukuki Sorumluluk, Bilişim Etiği.

Abstract: With the development of information technologies, many areas have become digitised, and law has been heavily affected by this transformation. As a developing branch of law, infor-

* Bu çalışma 9. Uluslararası Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Konferansı (UBMK 2024)'nda aynı adla sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ticaret Hukuku ABD, sev-dabora@akdeniz.edu.tr/av.sevdabora@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1425-8227, Makalenin Gönderiliş Tarihi: 05.09.2025.

mation law may sometimes fall short in identifying, preventing and resolving issues in the field of information technology. To comprehensively and multifacetedly identify current issues, it is necessary to draw on the opinions and experiences not only of legal professionals but also of all stakeholders, particularly computer engineers working in this field. In this study, the observations, evaluations, and solution proposals of computer engineering students taking an information technology law course regarding current issues in the field were analysed from both technical and legal perspectives, based on their exam papers. The research findings show that legal practitioners can benefit from an engineering perspective, which can contribute significantly to more accurate diagnosis of problems, clearer understanding of technical realities, and the development of more effective and sustainable solutions in practice. These results clearly demonstrate the need for continuous and systematic cooperation between the fields of law and engineering.

Keywords: Information Technology Law, Cybersecurity, Artificial Intelligence, Legal Liability, Information Technology Ethics.

GİRİŞ

Bilişim hukuku, gelişimini sürdüren bir hukuk dalı olarak, bilişim alanındaki hukuki sorunları çözüme kavuşturmayı, hukuka aykırılıkları önlemeyi ve bu alanda faaliyet gösteren tüm paydaşların hak, sorumluluk ve menfaatlerini dengelemeyi hedefleyen bir bilim dalıdır.¹ Ancak bu hedeflere ulaşılması için yalnızca hukukçuların değil bu alanda faaliyet gösteren tüm paydaşların aktif çaba göstermesi, bilişim alanının hukuka uygun olarak gelişmesi ve sürdürülebilir olması için katkı sunması gerekmektedir. Kaldı ki bilişim alanı pek çok disipline özgü bilgi gerektiren, çok yönlü ve karmaşık bir alan olduğundan, yalnızca hukuk bilgisiyle alanı düzenlemeye çalışmak oldukça sınırlı bir katkı sunacaktır. Dolayısıyla, hukuk ve mühendislik disiplinlerinin ortak çalışmaları, bilişim hukuku alanındaki sorunların doğru bir şekilde tespit edilmesi ve etkin çözümler geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

¹ Andrew Murray, *Information Technology Law*, 5th ed., Oxford University Press, 2023; Metin Turan, *Bilişim Hukuku*, 8. Baskı, Seçkin, 2024; Armağan Ebru Bozkurt Yüksel, "Hukukun Bağımsız Bir Alanı Olarak Bilişim Hukuku", *TAAD*, C.14, S. 54, 2023, s. 400 vd.; OECD, "An immersive technologies policy primer", OECD Digital Economy Papers No 373, OECD Publishing, 2025, https://www.oecd.org/en/publications/an-immersive-technologies-policy-primer_cf39863d-en.html (Erişim Tarihi, 05.09.2025).

Bu çalışmada, mühendislik bakış açısıyla bilişim alanındaki eksikliklerin ve hukuka aykırılıkların tespitine odaklanılarak, bilişim hukukunun güncel sorunları ve bu sorunların çözümüne yönelik teknik ve hukuki çözüm önerileri incelenmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın örneklemini, Akdeniz Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü'nde, 2023-2024 Bahar Dönemi yürütülen IT Law (Bilişim Hukuku) dersine katılan ve sınav kağıtlarının araştırma kapsamında taranmasına gönüllü olarak onam veren 78 lisans öğrencisi oluşturmaktadır.² Etik kurul onayı alınarak yürütülen çalışmada,³ araştırma yöntemi olarak ise nitel araştırma yöntemlerinden belge incelemesi ve tematik içerik çözümlemesi teknikleri temel alınarak, vize ve final sınavlarındaki açık uçlu metin sorularına verilen yanıtların manuel olarak taranıp çözümlenmesi yoluna gidilmiştir. Araştırma verisinin kaynağı olan açık uçlu sorular⁴, öğrencilerin yalnızca bilgi düzeyini değil, özgür düşünme, teknik ve etik çıkarım yapabilme, hukuki çözümleme yapma ve eleştirel düşünme becerilerini de ölçmeyi hedeflemiştir. Bu sorulara verilen cevaplar esas alınarak öne çıkan tematik kavramlara göre sınıflandırılmış ve örüntüler halinde aşağıdaki

² Öğrencilerin onamları doğrultusunda çalışmamıza özgün düşünce ve önerileriyle katkıda bulunan 64 öğrencimize isimleri belirtilerek, sınav kağıtlarına referans verilerek ve kaynakçada da gösterilerek işaret edilmiş; 14 öğrencimiz ise anonim kalmayı istediğinden talepleri doğrultusunda isimleri gösterilmemiş, atıf yapılan öğrencilerle benzer yanıtlar verdiklerinden ayrıca anonim yazar şeklinde dipnot genişletilmemiştir.

³ Akdeniz Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 12.11.2024 tarihli, 481 sayılı kararı ile ilgili çalışmanın uygulanmasının etik olarak uygun olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

⁴ Vize sınav sorusu "*Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler geçmişten günümüze kadar değerlendirildiğinde bilişim teknolojilerini kullananlar kadar geliştirenlerin de maruz kaldığı pek çok ayrımcılık, haksızlık ve hukuka aykırılıklar olduğu fikrine katılıyor musunuz? Bilgisayar mühendisi bakış açısıyla, sizce geleceğin bilişim hukukunun en temel sorunları neler olacaktır ve bu sorunlara yönelik olarak bilgisayar mühendislerinin hukukçulardan beklentisi nelerdir? Bu beklentilerin gerçekleşmesinde sizce bilgisayar mühendislerinin hukukçulara destek olabileceği alanlar bulunmakta mıdır?*", final sınav sorusu ise "*Yapay zekâ alanında çalışan şirketlerdeki baş bilim insanlarının istifa ederek kurucu ortak oldukları şirketlerden ayrılmalrı ya da ayrılmaya zorlanmalarının gerisinde sizce ne/ler olabilir? Hukukun veri güvenliği ve gizliliğini sağlamada yetersiz kalması sebebiyle uygulamadaki kötüye kullanımları engelleme sorumluluğunu etik çerçevesinde bilişim uzmanlarına yüklemek mümkün müdür? Bir bilişim sistemi projesinde hukuki boşluklar olduğu için hukuki sorumluluk doğurmasa bile etik ikileme düştüğünüz taktirde tercihiniz ne yönde olurdu?*" şeklindedir.

şekilde yapılandırılmıştır.⁵ Verilerin analizi sonucunda öne çıkan başlıklar ve detaylandırılan içerikler, sadece bilgisayar mühendislerinin bilişim hukukuna yönelik bakış açılarını değil aynı zamanda hukuk uygulayıcılarının da bilişim hukukunu farklı gözlerle görmesinin önemini ortaya koymaktadır.

I. BİLİŞİM ALANINDAKİ HUKUKİ SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

A. Bilişim Alanında Çalışanların Sorunları

Bir alanın sorunları üzerinde çalışılırken alanı var eden emek unsurunun sahiplerinin sorunlarıyla başlamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bilişim hukukunun güncel sorunları irdelenirken de bu sebeple bilgisayar mühendisleri başta olmak üzere bu alanda çalışan ve çoğunlukla teknik olarak işçi statüsünde olan uzmanların mesleki sorunlarının gündeme getirilmesi şarttır. Bilişim alanında çalışanların maruz kaldığı hukuka aykırılıkları, ayrımcılık, ağır çalışma koşulları, toplumdaki önyargılar ve bilişim alanının yükselişiyle birlikte özellikle baş bilim uzmanları ve teknoloji şirketleri arasındaki gerilime dayalı sorunlar şeklinde sıralamak mümkündür. Bunlar dışında bilişim alanında çalışanlardan kaynaklanabilecek ve toplumu olumsuz etkileme riski taşıyan çeşitli sorunlar da bulunmaktadır.⁶

1. Çalışanlara Yönelik Ayrımcılık, Ağır Çalışma Koşulları ve Önyargılar

Bilişim hukuku mevzuat olarak henüz detaylandırılmamış bir alan olduğundan, iş hukuku boyutuyla özelleşebilen alanları da tam anlamıyla mevzuatta karşılığını bulabilmiş değildir. Ancak bilişim

⁵ Vize sınavına katılan 91 öğrenciden 90'ı, final sınavına katılan 88 öğrenciden 86'sı bu sorulara cevap vermiş, toplamda ise 78 öğrenci sınav kağıtlarının araştırma kapsamında taranmasına onay vermiştir. Vize ve sınav cevapları her bir öğrenci için tek belge kabul edilerek, vize sınav kâğıdı için 1, final sınav kâğıdı için ise 2 şeklinde ilgili sınav kağıtlarına sayfa numarası verilerek atıf yapılması tercih edilmiştir.

⁶ Betül Ersöz/Mehmet Özmen, "Dijitalleşme ve Bilişim Teknolojilerinin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri", *AJIT-E: Academic Journal of Information Technology*, C. 11, S. 42, 2020, ss. 170 vd.

alanında çalışanlara yönelik ayrımcılığı, bu alanın gelişmekte olmasına ve dolayısıyla mevzuatının tam anlamıyla oluşmamış olmasına bağlamak hatalı bir yaklaşım olacaktır. Nitekim hukukun neredeyse her alanında ayrımcılığı önlemeye ve yasaklamaya yönelik pek çok hukuki düzenleme olduğu halde bu düzenlemeler sembolik kalabilirdiği gibi korunması arzu edilen kişilere yönelik ayrımcılıklar yasalara ve yasaklara rağmen devam edebilmektedir.⁷ Dolayısıyla ayrımcılık meselesinin derinliği ve uygulamadaki yönleri, ülkelerin sosyokültürel dinamiklerine göre farklılaşabilmekte ve hukuki normlardan bağımsız olarak ne yazık ki sürdürülebilmektedir.⁸ Elbette ki mevzuatın ayrımcılığı önlemeye yönelik yeterli ve etkili hükümler içermesi gerekmektedir. Ancak ayrımcılık sorununu ortadan kaldırmaya yönelik hukuki düzenlemeler önemli olmakla birlikte, uygulamadaki ayrımcılığı sona erdirecek yegâne enstrüman, eğitim, bilinç ve vicdanla donatılmış bireylerin zihinsel dönüşümü ve cinsiyet eşitliğine yönelik farkındalık düzeylerinin artırılmasıdır.⁹ Eğer toplumda bir kültür halini almış ve kalıplaşmış önyargılarla şekillenen cinsiyetleri kalıplaştırma alışkanlıkları terkedilebilirse, her alanda olacağı gibi bilişim alanında da ırkçılık, cinsiyetçilik gibi ayrımcılıkların önüne geçilmesi mümkün olabilecektir.¹⁰ Dolayısıyla bilişim alanında çalışanların maruz kaldığı ayrımcılıklar geleneksel alanda var olan ve sürüp giden tutum ve davranışların dijital iş alanına sirayetinden başka bir şey değildir. Bunun yanında bilişim alanının erkek egemen bir yapıda olması, bu alanda

⁷ Akın Buzkuş, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Elif Keskin, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Anıl Berkan Üzrek, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1.

⁸ İnji Aliyeva, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Yaren Can, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Muhammed Fatih Çınar, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Aylin Gül, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Şahin İder, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1.

⁹ Sevda Bora Çınar, "Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) m 2/f Işığında 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'ndaki Cinsiyetçi İfadelerin Değiştirilmesi Gerekliği Üzerine Bir Değerlendirme", *İstanbul Hukuk Mecmuası*, C. 81, S. 2, 2023, s. 361.

¹⁰ Muhammed Fatih Çınar, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1.

çalışan kadınların eşit işe eşit ücret alamamaları, hak ettikleri terfilerin verilmemesi, katkılarının görmezden gelinmesi ve engellenmeleri şeklinde kadınlara yönelik daha ağır ayrımcılıklara da sebebiyet verebilmektedir.¹¹

Bilişim alanında çalışanlar hem liyakat ilkesine uyulmaması hem de donanım ve bütçe yetersizliğine rağmen ağır çalışma koşulları içerisinde ve düşük maaşlarla baskı altında çalıştırılmaları sebebiyle pek çok hukuka aykırı durum ve davranışlara maruz kalabilmektedir.¹² Bunun yanında bilişimciler sürekli sistemlerini korumak, siber saldırılara karşı tetikte olmak ve verilerin sızmasını önlemek için daima çalışmak zorunda bırakıldığından, çalışma koşulları ve saatleri sınırlandırılmamış durumda olabilmektedir. Dolayısıyla siber saldırıların hukukten önlenememesi ve etkin çözüm mekanizmalarının olamaması da teknoloji geliştiricilere yönelik önemli bir haksızlık ayağını oluşturmaktadır.¹³ Dijital yoksulluk,¹⁴ teknolojiye erişmeye çalışan kullanıcılar kadar teknolojiyi geliştirenler için de söz konusudur. Öyle ki örneğin IOS alanında uzmanlaşmak isteyen mühendisler, donanım eksikliği ve teknik yetersizliklerden dolayı farklı alanlara yönelmeye mecbur kala-

¹¹ Emine Side Duran, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Gül, s. 1; Sezen Huddamoğlu, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Evren Karakuş, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s.1; Zakaryayeva, s. 1.

¹² Uğur Akın, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Burak Aydın, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Enes Baysal, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Ozan Beyaztunc, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s.1; Alperen Cevahiroğlu, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s.1; Yakup Çelik, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; İbrahim Duman, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s.1; Duran, s. 1; Ceren Karadayı, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Karakuş, s. 1.

¹³ Zorlu, s. 1.

¹⁴ Dijital yoksulluk, teknoloji ve internete erişim eksikliği ve bunun bir sonucu olarak da dijital beceri ve bilginin eşitsiz dağılımı anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mira Assadi, "Yeni Bir Eşitsizlik Biçimi Olarak Dijital Yoksulluk", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, 2024, s. 407-421.

bilmektedir.¹⁵ Bunun yanında kendi geliştirdikleri teknolojilerde, fikri mülkiyet hakları işverenler, yatırımcılar ya da şirketlerce ellerinden alınan ve kendi projelerinin işçisi olarak arka planda çalışmaya zorlanan pek çok parlak mühendis ve bilişim ekibi de bulunmaktadır.¹⁶

Bunun yanında pek çok çalışma alanının hızla dijitalleşmesi ve insan unsurunun devreden çıkartılmasıyla birlikte, işsizlik oranlarının artacağı tahmin edilmektedir.¹⁷ Bu sosyal kırılmayla birlikte işsizlikle boğuşan kitlelerce, teknoloji geliştiricilere yönelik düşmanca tavır ve tutumların da artacağı tahmin edilmektedir.¹⁸ Ancak geleneksel bir alanı dijitalleştirerek projesini başarıyla tamamlayan proje ekibine karşı toplum tarafından cephe alınması, teknoloji geliştiricilere yönelik kabul edilmesi güç bir haksızlık örneğidir.¹⁹ Sonuçta dijitale aktarılan süreçlerin çoğu bilişim alanını ilgilendiren süreçler olabildiğinden, bu iş alanlarının otomasyona aktarımıyla meydana gelen işsizlik tehdidi en çok bilişimcileri korkutmakta, pek çok yazılımcının işi yapay zekâ destekli yazılım botları sebebiyle hızla teknolojiye transfer edilmektedir.²⁰ Dolayısıyla iş hukuku alanında da bu sorunları çözüme kavuşturan, insan ve makine iş birliğini dengeleyen düzenlemeler yapılmasına ihtiyaç duyulacaktır.²¹

¹⁵ Can2, s.1; Kadir Can Genç, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1.

¹⁶ Mustafa Mert Can, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Berke Erenç, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Burak Mike, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Abdurrahman Kürşat Özkan, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1.

¹⁷ Theodore Roszak, *El Culto A La Información*, Comunicación Educativa, 2005 s. 107 vd.

¹⁸ Benzer süreçlerin sanayi devriminde işçiler tarafından makinelere ve fabrika sahiplerine karşı da gerçekleştiği ve pek çok ayaklanmaya sebebiyet verdiği yönünde bkz. Karl Marks, *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, çev. Alaattin Bilgi, C. I, Eriş Yayınları, 2013, s. 441.

¹⁹ Aliyeva, s. 1; Hilal Nur Altınok, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Nasım Mammadlı, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Yelken, s. 1.

²⁰ Doğan Kırmızıgül. Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1.

²¹ Zakaryayeve, s. 1.

Görüldüğü üzere bilişim çalışanlarına yönelik hukuka aykırı tutum ve davranışların bilişim alanına özgü farklılaşabilen yönleri olmakla birlikte mücadele edilmesi gereken kök sorunlar geleneksel hukuk için benzer ve tanındıktır.

2. Baş Bilim Uzmanlarının Sorunları

Özellikle son zamanlarda büyük teknoloji şirketlerinin kurucu ortaklar da dahil olmak üzere baş bilim uzmanlarıyla yollarını ayırması, ayrılan uzmanların da çeşitli belgesel, röportaj ve benzeri yayınlar yoluyla alandaki risklere ve hukuka aykırılıklara dikkat çekmesi, baş bilim uzmanlarının sorunlarını da incelemeyi gerektirmektedir. Teknoloji uzmanları ve teknoloji şirketlerinin arasında yaşanan bu hukuki, etik ve ekonomik yönleri olan gerilimin pek çok sebebi bulunmakla birlikte çalışmamızda bu sebepler, uyum sorunları, rekabetten kaynaklanan sorunlar, tehlikeli manipülatif yaklaşımlar ve hukuki endişeler çerçevesinde ele alınacaktır.

a. Uyum Sorunları

Bilişim alanı çok hızlı gelişen bir alan olduğundan, herhangi bir bilişim projesinde teori aşamasındaki çerçevenin zamanla dışına çıkılması ya da daha farklı çerçevelerin içine dahil olarak vizyon farklılıklarının yaşanması oldukça muhtemeldir. Dolayısıyla teknoloji geliştiricisi uzman ile bu çalışmalara fon sağlayan şirketler arasında teori ve uygulamaya yönelik anlaşmazlıklar ve projenin vizyonuna ilişkin uyum sorunları yaşanabilmektedir. Öyle ki teknoloji gibi çok hızlı gelişen bir alanda faaliyet gösteren şirketlerin kurucu ortaklarının dahi hızla eski moda haline gelmesi ve gelişmek isteyen şirketin vizyonu bakımından engel teşkil etmesi, şirket ve uzmanlar arasında gerilimi doğuran olasılıklardan bir tanesidir.²² Şirketin, teknolojinin gelişmesiyle birlikte, misyon ve vizyon olarak dönüştüğü yapı ve farklı yollara sapması neticesinde, bu dönüşümün eski kurucular tarafından rahatsız edici bulunması sebebiyle de şirketten ayrılımlar yaşanabilmekte-

²² Onur Alp Akın Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Alim Kadir Kara, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2.

dir.²³ Başlangıçta herkes için ücretsiz yapay zekâ teknolojileri üretmek, ürünleri şahsi kâr amacı gütmekten oluşurmak gibi hedefleri olan toplulukların, sonradan şirketleşerek temel prensiplerinden uzaklaşması, kâr amacı güderek hukukun temel prensiplerine dahi aykırı davranması mümkündür.²⁴

Ayrıca kendi kendini geliştiren teknolojilerin hayata geçirilmesiyle birlikte, bu teknolojilerin yaratıcısı olan bilişim uzmanları dahi artık kendilerine ihtiyaç kalmaması sebebiyle şirketten çıkartılabilmektedir.²⁵ Yapay zekâ etkisi olarak adlandırılan bu durum, yetenek ve bilgi gerektiren bir işin sistemler tarafından yapılabilir hale gelmesiyle birlikte, yapılan işin ve emeğin değersizleştirilmesi ve bu yeni durumun hızla normalleştirilmesidir. Ancak nasıl ki bir sorun olduğunda sistem geliştiricileri muhatap olarak alınıyorsa, sistem sorunsuz çalıştığında da bilişim uzmanlarının emeği takdir edilmeli ve projedeki emekleri onurlandırılmalıdır.²⁶

Büyüyen teknolojilerle birlikte, bu teknolojileri geliştiren şirketler de büyüdüklerinden, kurucuların eski gücü ve yetkileri zamanla azalabilmekte ve büyüyen bir gücün kontrolü hızla kaybedilerek, şirket yönetim gücünü ele geçiren yeni ortaklar sebebiyle de kurucu ortakların şirketten uzaklaştırılmaları sağlanabilmektedir.²⁷ Bunun yanında şirket içi politikalara uyum sağlayamamak, özellikle piyasaya sunulmamış ürünler konusunda gizlilik ihlali ve şirket sırrı niteliğindeki çalışmaların basına sızdırılması da şirketlerden uzaklaştırılma nedenlerinden birkaçı olarak sayılabilmektedir.²⁸

²³ Kerem Ar, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Buse Çoban, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Huddamoğlu, s. 2.

²⁴ Baysal, s. 2; Yaren Gökhan, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Baran Kırca, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Üzrek, s., 2.

²⁵ Duman, s. 2; Ebrar Tikit, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2.

²⁶ Duman, s. 2.

²⁷ Hüseyin Orhan, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2.

²⁸ Onur Çetin, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2.

b. Rekabetten Kaynaklanan Sorunlar

Bilişim alanında en önemli icatlardan biri olan internet ağı düşünülendiğinde, başlangıçta en büyük keşif ve icatlar akademik faaliyetler neticesinde ortaya çıkmaktayken, son zamanlarda teknoloji şirketleri bünyesinde çalışan mühendislerin akademiden çok daha önde olacak şekilde bilimsel çalışmalar ortaya koyduğu, akademinin ise bilişim alanında geride kaldığı görülmektedir.²⁹ Bunun yanında özellikle büyük ve güçlü şirketlerin hem faaliyet gösterdikleri alanda hem de kendi içlerinde rekabetin boyutlarının hızla artması, alandaki rekabetle birlikte şirket içi çatışmaları da körüklemektedir.³⁰ Önemli bir projede rekabet riskleriyle başa çıkabilmek için sürekli proje paydaşlarının değiştirilmesi ve bütünsel bakış açısı oluşturulmasının engellenmek istenmesi de mümkündür.³¹ Nitekim önemli ve etkili bir bilişim projesini tüm detaylarıyla bilen bir bilişimcinin şirketten ayrılırken tüm projeyi açık kaynak olarak internete sızdırma riski olduğu gibi tüm yatırımlara rağmen projenin geliştirme sürecini kesintiye uğratma ve projeyi sonlandırma riski de daima olacaktır.³²

Geliştirilen teknolojilerin özellikle gelecek bakımından endişe yaratması olasılığı, bu alanda çalışan bilim insanlarını önleyici mekanizmalar üzerine çalışmak konusunda teşvik ederken, bu şekilde projelerin durması ya da en başa dönülmesi, şirketler bakımından teknolojik ilerlemenin yavaşlatılması ya da engellenmesi olarak anlaşılabilmekte, vicdani ve etik bakımdan tereddütte olan bilişimciler şirket dışına itilebilmektedir.³³ Özellikle yapay zekâ araştırmalarının yüksek maliyet taşıması, sistemlerin eğitimi ve geliştirilmesi çalışmalarının yazılım ve donanım boyutunda büyük kaynaklar gerektirmesi sebebiyle, rekabet yarışının gerisinde kalmak istemeyen ve maliyetleri düşürme yolları arayan pek çok dev teknoloji şirketi, kişisel verilerin korunması ilkesini perdeleye-

²⁹ Yelken, s. 2.

³⁰ Ayşenur Dağ, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Mike, s. 2.

³¹ Can1, s. 2.

³² Çoban, s. 2.

³³ Merve Tuğçe Gezer, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Ali Ege Özceylan, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Zakaryayeva, s. 2.

rek piyasaya ücretsiz olarak sunulan deneme sürümleriyle bizzat kullanıcıların bilgisayarları ve kişisel verilerini sistem eğitiminde kullanma yoluna gidebilmektedir.³⁴ Toplum tarafından eğitilen sistemlerin bu yolla geliştirilmiş versiyonlarının şirket içi araştırma ve geliştirme maliyetlerinden kaçınılarak, kamusal eğitim modelleriyle ilerletilmesi, yapay zekâ alanında neredeyse bir usul halini almaya başlamıştır. Şirketlerin bunu alenen yapmaları ise şeffaflık yanılgısı oluşturan bir manipölasyon örneği oluşturmaktadır.³⁵ Bir bakıma bu yöntem sayesinde yapay zekâ teknolojileri büyük bir sıçrama gerçekleştirerek hızlı bir gelişim göstermiştir.³⁶ Veri gizliliği ve güvenliğini göz ardı eden bu tür hukuka ve ahlaka aykırı uygulamalar sebebiyle baş bilim uzmanlarının şirketten ayrılmak istemeleri mümkün olduğu gibi bu soruna dikkat çekmek adına dahi büyük teknoloji şirketlerinden istifa edilmesinin, kamuoyu oluşturmak bakımından işe yaraması mümkündür.³⁷

Bilişim alanındaki rekabet arttıkça, teknoloji şirketlerindeki baş bilim uzmanları, daha iyi iş teklifleri almaları, kendi teknoloji şirketlerini kurmaları ya da daha yüksek imtiyazlar talep edip karşılık bulamamaları neticesinde, şirket içi anlaşmazlıklar sebebiyle de mevcut şirketlerinden ayrılabilir. ³⁸ Ayrıca rekabet halinde olunan geleneksel alanlardaki güçlü şirketler tarafından da yıldırılıp korkutulmaları ve çalışmalarının engellenmesi de şirketten ayrılmaya yol açan olasılıklardan biridir. ³⁹ Son olarak güçlü teknoloji şirketleri, gelecekte potansiyel rakip olarak değerlendirdikleri şirketleri bünyelerine katarak rakiplerini en başından devre dışı bırakmak amacıyla da şirketi ele geçirip projeleri devralıp ya da sona erdirerek baş bilim uzmanlarını devre dışı bırakabilmektedir. ⁴⁰

³⁴ Akın2, s. 2; Çelik2, s. 2.

³⁵ Jenna Burrell, "How the machine 'thinks': Understanding opacity in machine learning algorithms", *Big Data & Society*, V. 3, N. 1, 2016, s. 1 vd.

³⁶ Yılmaz, s. 2.

³⁷ Sıla Hacalioğlu, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Üzrek, s. 2.

³⁸ Akın1, s. 2; Neslihan Akkoç, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Çetin, s. 2; Mike, s. 2; Mustafa Emre Öztürk, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2.

³⁹ Buzkuş, s. 2; Zehra Selin Karabıçak, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2.

⁴⁰ Gezer, s. 2.

c. Tehlikeli Manipülatif Yaklaşımlar ve Hukuki Endişeler

Yapay zekâ alanında çalışan şirketlerin üst düzey yöneticilerinin hem bilişim sistemlerine erişme imkânı hem de sistemi manipüle edebilme güçleri yanında, sistemlere erişilmesine engel olma ve sistemin manipüle edilmesine karşı koyma şeklinde iki yönlü olarak da şirketlerinden uzaklaşmaları ya da uzaklaştırılmaları mümkündür.⁴¹ Teknoloji şirketlerinin kurucu ortakları ve baş bilim uzmanları, piyasaya sürmeye hazırlandıkları teknolojiler konusunda aceleci davranılması, şirketin mühendislik biriminin bu hızlı gelişimden telaş duyması, maliyet ve kârlılık konusunda yanıltıcı bilgi verilmesi, sistemin insanlığa karşı bir tehdit halini alabileceği endişesi gibi pek çok şirket içi çatışma neticesinde kendi kurdukları şirketten uzaklaştırılabilmektedir.⁴²

Yapay zekâ teknolojilerini geliştirmenin ve bu çalışmaları sürdürmenin yüksek maliyet taşıması ve bu yüksek maliyete rağmen projelerin hedeflendiği şekilde başarılı bir neticeye ya da kârlı bir sonuca varmama ihtimalinin yüksekliği, şirket içindeki baş bilim uzmanlarının yanıltıcı yaklaşımlar sergilemelerine ve yatırımcıların aldatılmasına yol açabilmektedir.⁴³ Gerçekten de bilişim alanındaki hızlı gelişmeler göz önüne alındığında, bilim odaklı uzmanlar, geliştirilen teknolojilerin sosyal etkilerini analiz ederek, risk söz konusu olduğunda şirketlerin ürün ve hizmetleri piyasaya sunmasını ertelemeyi önerebilirken, ticari odaklı hareket eden kişiler ise geleceğe yönelik kaygıları görmezden gelerek kâr odaklı hareket etmeyi tercih edebilmektedir.⁴⁴

Gelişim hızı ve kapasitesi göz önüne alındığında, kontrolden çıkma riski taşıdığına inanılan yapay zekâ alanında, çalışanlar arasında olduğu

⁴¹ Aydın, s. 2; Çınar, s. 2; Berat Berke Demir, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Mustafa Esen, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Nalan Gelir, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2.

⁴² Karakuş, s. 2; Berkay Özcan, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Yelken, s. 2; Yıldırım, s. 2.

⁴³ Akin2, s. 2.

⁴⁴ Şeyhmus Alataş, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Aydın, s. 2; Beyaztunç, s. 2; Mehmet Bulut, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Eftelya Çelik, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Özceylan, s. 2; Özkan, s. 2.

gibi bu alanda faaliyet gösteren teknoloji şirketleri yönetim kurullarında da yoğun tartışmalar yapılmakta ve şirket içi çatışmaya dönen görüş ayrılıkları neticesinde ya uzmanlar kovulmakta ya da işinden istifa etmeye zorlanmaktadır.⁴⁵ Bilişim alanındaki hukuki boşluklar da bu alanda çalışanların ilerisi bakımından tereddütlerini güçlendirmekte ve geleceğe dair uzun soluklu projelerde sorumluluk alma bakımından bilişimcileri endişelendirebilmektedir.⁴⁶ Nitekim bu alanda çalışan ve pek çok sistemin kurucuları olan kişiler açısından bile yapay zekânın yol açabileceği belirsizlik kaynağı sorunlar tam olarak öngörülemediği gibi bu sistemleri geliştirmek için hangi parametrelere öncelik verilmesi gerektiği konusunda bile kararsızlık bulunmaktadır.⁴⁷

Özellikle büyük ve güçlü teknoloji şirketlerinde çalışan bilim uzmanlarının gizlilik anlaşması, rekabet yasağı ve ticari sırların korunması gibi pek çok hukuki kelepçeyle bağlı olacağı göz önüne alındığında, mali ya da kariyer odaklı olarak değil etik sebebiyle şirketlerden ayrıldıklarını düşünmek daha olasıdır.⁴⁸ Başka bir deyişle büyük teknoloji şirketlerinden istifa etmenin temel gerekçesi, hukuki çaresizlikten ileri gelmekte, çoğu bilim insanı, etik mücadelesinde yıldırılabilen, etkisiz hale getirilerek yetkileri ellerinden alınabilmekte ya da şirketin imajı için günah keçisi ilan edilerek şirketten uzaklaştırılabilmektedir.⁴⁹ Benzer şekilde öne çıkan isimlerin önemli katkı sundukları şirketlerden istifa etmeleri, geliştirdikleri teknolojinin hızı ve etkinliğinden, toplumda oluşturulan korkudan, suç oluşturabilecek neticelerinden, vicdani ve etik kaygılarından kaynaklanabilmektedir.⁵⁰

⁴⁵ Demir1, s. 2; Yılmaz, s. 2.

⁴⁶ Muhammet Eryılmaz Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2.

⁴⁷ İder, s. 2.

⁴⁸ Akkoç, s. 2; Genç, s. 2; Gül, s. 2; Özkan, s. 2; Sevgi Sarıca, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2.

⁴⁹ Bulut, s. 2; Çelik1, s. 2; Gökhan, s. 2.

⁵⁰ Alataş, s. 2; Altınok, s. 2; Cevahiroğlu, s. 2; Özcan Doğan, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Duran, s. 2; Emre Eldemir, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Genç, s. 2; Kara, s. 2; Karabıçak, s. 2; Livanur Karabulut, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Karadayı, s. 2; Arjin Kavalcı Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 1; Kırmızıgül, s. 2; Mammadlı, s. 2; Nigar Selek, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2; Tikit, s. 2; Yıldırım, s. 2; Zorlu, s. 2.

Nitekim özellikle büyük ve güçlü teknoloji şirketlerinin henüz kamuyla paylaşmadığı ve bilinenin çok daha ötesinde üstün yapay zekâ teknolojileri üzerinde çalışma olasılığının yüksekliği, bu alanda çalışan ve şirket sırrı gerekçesiyle açıklama yapamadığı gibi şirketle etik tartışmalar yaşayan bilişimcilerin daha fazla olumsuz sürecin bir parçası olmayı sürdüremeyerek şirketlerle yollarını ayırdıkları olasılığını düşündürmektedir.⁵¹ Böyle bir olasılık ise kişisel verilerin hukuka aykırı işlenmesi başta olmak üzere pek çok insan hakkı ve hukuki korumanın ciddi bir tehditle karşı karşıya olduğunun ipuçlarını vermektedir.⁵²

Bilişim uzmanlarının severek yaptığı ve başarılı oldukları iş alanlarını terk etmek zorunda bırakılmalarının gerisinde, istemedikleri alanlarda yoğunlaşmaya zorlanmaları, kasten yapay zekâyı suç oluşturabilecek alanlarda kullanmak isteyenlere yardımcı olmamak istemeleri ve geliştirilen sistem daha büyük sorunlara yol açmamışken ilgili işten ayrılmak istemeleri etkili olabilmektedir.⁵³ Ancak yapay zekâ sistemini yaratan ve ilgili araştırma sürecinin baş bilim uzmanı ve sorumlusu olan ve dolayısıyla şirketlerin kurucu ortakları olan kişilerin bu sorumluluklarından şirketten ayrılma, istifa etme ya da bizzat şirket tarafından atılma hallerinde kurtulabilecekleri bir sorumluluk olmadığını düşünmek gerekebilir.⁵⁴ Kaldı ki ekonomik çekincelerle dahi şirket kurucu ortaklarının ibra edilmesini engelleyen hukuki düzenlemeler göz önüne alındığında,⁵⁵ hukuki ve etik boyutuyla büyük yıkımlar yaratabilme riski taşıyan projelerde yer alanlar, olası zararlı sonuca katkıları oranında projede kalmaya devam etsin ya da etmesinler etik ve hukuki anlamda sorumluluğu paylaşmaya devam etmelidir. Dolayısıyla riskli alanlara özgü olmak üzere, baş bilim uzmanlarının ister

⁵¹ Can2, s. 2; Çelik2, s. 2; Eldemir, s. 2. Erenç, s. 2.

⁵² Keskin, s. 2.

⁵³ Kara, s. 2; Deniz Mutlu, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2.

⁵⁴ Emrah Demir, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, s. 2.

⁵⁵ TTK m. 559/1'e göre; "Kurucuların, yönetim kurulu üyelerinin, denetçilerin, şirketin kuruluşundan ve sermaye artırımından doğan sorumlulukları, şirketin tescili tarihinden itibaren dört yıl geçmedikçe sulh ve ibra yoluyla kaldırılamaz. Bu sürenin geçmesinden sonra da sulh ve ibra ancak genel kurulun onayıyla geçerlilik kazanır. Bununla beraber, esas sermayenin onda birini, halka açık şirketlerde yirmide birini temsil eden pay sahipleri sulh ve ibranın onaylanmasına karşı iseler, sulh ve ibra genel kurulca onaylanmaz."

zorla isterse de iradeleriyle olsun, projeden ve sorumluluktan uzaklaştırılmalarını engelleyici hukuki düzenlemeler üzerinde düşünmek faydalı olacaktır.

3. Çalışanlardan Kaynaklanabilecek Sorunlar

Tarım toplumunun toprak sahipleri, sanayi toplumunun fabrika sahipleri gibi güçlü, varlıklı ve otorite sahibi kılınan sınıfları doğurmasına benzer şekilde, dijital dönüşümün de bilgi toplumu olarak ifade edilen kendi üst sınıfını yaratacağı ve bu sınıfın teknokrat bir sınıf olacağı tahmin edilmektedir. Bilgi üstünlüğünün yol açacağı teknokrat sınıf el üstünde tutulacağından, onlara yönelik pozitif ayrımcılıklar olacağını düşünmek mümkündür.⁵⁶ Sonuçta bilgi asimetrisinin oldukça yoğun olduğu bilişim alanında, teknolojiyi kullananların, bu teknolojiyi üreten ve yönlendirenler karşısında zayıf konumda olması beklenen bir sonuçtur. Kaldı ki teknoloji geliştiricisi ve üreticisi konumundaki teknokratların “tüm şartları kabul ediyorum/Tümünü Kabul Et/ Hepsini Onayla” gibi sembolik rıza tıklamalarını arşivleyerek hukuki sorumluluklarını kolaylıkla kullanıcılara yönlendirme imkanları bulunmaktadır.⁵⁷ Dolayısıyla büyük teknoloji şirketleri, avukatlar ve devlet destekleriyle güçlenmiş durumdaki bilişim çalışanlarından ziyade kullanıcıların ayrımcılığa uğramaya ve uğradıkları haksızlıkları tazminde zorlanmaya daha müsait durumda olduğu düşünülebilir.⁵⁸

Aynı şekilde bilişim alanının erkek egemen bir yapıda olması sebebiyle, geliştirilen sistemler de çoğunlukla erkek bakış açısını ve erkeklerin dijital ihtiyaçlarını yansıtmaktadır. Hatta öyle ki bilişim sistemleri de kadınları, erkeklerin kadınları gördüğü şekliyle görmekte, dijital kölelik benzeri bir statüde olan, her türlü emir ve talimatı ılımlı bir şekilde karşılamak ve yerine getirmekle görevlendirilmiş sistemler, kadın isimleriyle isimlendirilmekte, kadın sesiyle seslendirilmekte ve robotik yönüyle de kadınsı bir görünümle tasarlanmaktadır. Örneğin ChatGPT’ye, kendini bir insan olarak tanımlayacak şekilde kendi görselini üretmesi talimatı verildiğinde aşağıdaki görseli oluşturmuş

⁵⁶ Jerry Kaplan, *Artificial Intelligence*, Oxford University Press, 2016, s. 131; Gelir, s. 1; Öztürk, s. 1; Selek, s. 1.

⁵⁷ Gezer, s. 1.

⁵⁸ Eldemir, s. 1.

(bkz. Görsel 1), kendini neden kadınsı hatlarla resmetmeyi tercih ettiği sorusu sorulduğunda ise şu cevabı vermiştir: *“Kendi cinsiyetim veya fiziksel özelliklerim olmadığı için görsel bir tasarım oluştururken genellikle simgesel ve nötr unsurlar kullanmayı tercih ederim. Ancak, bir AI'nin insanlaştırılması sırasında, insan algısındaki sıcaklık ve empati gibi nitelikleri vurgulamak için daha yumuşak hatlar ve zarif özellikler tercih edilebiliyor. Bunun, insanlar tarafından daha erişilebilir ve davetkâr bir görselleştirme olarak algılandığı söylenebilir.”*⁵⁹

Görsel 1: ChatGPT'nin İnsan Benzetimiyle Ürettiği Kendi Tasviri

©DALL·E

Algoritmalarla kadar sirayet eden bir pazarlama stratejisi olarak kadına dair özelliklerin metalaştırılması, kadınlara yönelik önyargı ve ayrımcılıkların dijitale taşınmasına sebebiyet vermektedir.⁶⁰ Dolayısıyla eril yaklaşımın hâkim olduğu bilişim alanında taraflı verilerle beslenerek üretilen sistemler, kadınların sorun ve ihtiyaçlarının çözümüne uzak yapıda olabileceği gibi geleneksel hukuk alanında var olan kadı-

⁵⁹ İlgili görüşme dökümü için bkz. OpenAI. ChatGPT (Model GPT-4), <https://chatgpt.com/share/6746fcc3-08b4-8006-a00e-2950c0854946> (Erişim tarihi, 27.11.2024).

⁶⁰ Detaylı değerlendirmeler için bkz. Sevdâ Bora Çınar, “İlk Kadın Lilith’den Robot Sophia’ya Değişmeyen Kadın Mücadelesi: Teknoloji Çağında Kadın Olmak ve Kadın Olmaya Dair Özelliklerin Korunması”, Kadın Hakları Sempozyumu, Ankara, TİHEK, 09 Mart 2022, s. 241 vd.

na yönelik ayrımcılık sorunlarını daha hızlı, geniş kapsamlı ve takip edilemez şekilde dijitalleştirerek derinleştirme riski taşımaktadır.⁶¹ Bu sebeple teknolojinin yalnızca kullanımında değil geliştirilme ve tasarım aşamasında da kadınların mühendislik alanlarına erişiminde fırsat eşitliğinin sağlanması, dijital alanda kadın ve erkek katkısının eşit şekilde temsil edilmesi gerekmektedir.⁶²

Bunun yanında bilişim alanında çalışanların katkı ve emekleriyle gelişen bilişim alanının diğer alanlara nazaran daha eşitlikçi ve demokratik bir çevre inşa ettiği ve dahası bu potansiyeli çoğunlukla taşıdığı sonucuna ulaşılması da mümkündür. Neticede başlangıçta belli ülkeler ve belli kurumların tekelinde olan bilişim alanı, teknoloji maliyetinin düşmesi ve kullanıcı dostu tasarım mimarilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, zamanla her ülkeye ve en küçük topluluklara kadar her kurum ve bireye erişebilmiştir. Böylelikle internete erişim imkânının artmasıyla birlikte teknolojiyi etkileme fırsatı, bağlantısı olan herkesi bir bakıma eşitlediğinden, bilişim alanının geleneksel alanlara nazaran daha demokratik bir yapıda olduğunu da düşünmek gerekmektedir.⁶³

B. Geleneksel Hukukun Bilişim Alanının Güncel İhtiyaçlarını Karşılayamaması

Bilişim alanı yeni keşfedilmeye başlanan bir gezegen olarak kabul edilirse, hukukun bu alana yetişme noktasındaki seviyesi ateşin keşfedilmesi niteliğindedir.⁶⁴ Dolayısıyla hukuk özellikle bilişim alanında oldukça geriden gelmekte, veri gizliliği ve güvenliği başta olmak üzere, bilişim alanında hızlı bir gelişim ve bu hızla orantılı şekilde ön-

⁶¹ Bkz. UNESCO, "I'd Blush If I Could: Closing Gender Divides in Digital Skills through Education", 2019, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000367416> (Erişim Tarihi, 05.05.2025); Çeşitli ayrımcılık örnekleri için bkz. Sevdâ Bora Çınar, "Dava Yönetimi ve Yapay Zekâ Etkileşimi Üzerine Düşünceler", *Legal Hukuk Dergisi*, C. 20, S. 234, 2022, s. 2119 vd.; Türkiye Yapay Zekâ İnisiyatifi (TRAI), Yapay Zekâ Etik İlkeleri ve Hukuki Düzenlemeler Raporu, 2024, s. 6

⁶² Kadınların, bilişim sistemlerinin kullanımında erkeklere oranla daha etik davrandığı bulgusuna ulaşan bir araştırma sonucu için bkz. Mikail Söylemez/Fatih Balaman, "Bilişimin Etik Olarak Kullanımının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 54, 2015, s. 124 vd.

⁶³ Demir2, s. 1.

⁶⁴ İder, s. 2.

görülemeyen pek çok hukuki sorun ve belirsizlik doğmaktadır.⁶⁵ Bilişim alanındaki hukuka aykırılıkların göz açıp kapayıncaya kadar hızla gerçekleşmesi, kişisel kullanımlar göz önüne alındığında sayısızca kullanıcının sistemleri kötüye kullanabilme olasılığı, bu aykırılıkların insan aracılığıyla kontrolünde yetersiz kalınması, tespit kadar düzenleme bakımından da hukukun alandaki ihtiyaçlara yetişememesi söz konusudur.⁶⁶ İnsan kaynağıyla çözmekte yetersiz kalınan bu alanların kontrol ve denetimine yönelik yapay zekâ sistemlerine ihtiyaç duyulmakla birlikte, bu döngü, yapay zekâ alanında çalışmayı durdurmak ya da bu alanda çalışanları engellemek ve işten çıkarmak gerektiği anlamına gelmemelidir.⁶⁷ Nitekim özellikle yapay zekâ alanında etkin kullanılan geniş dil modellerinin (Large Language Models) açık kaynak oluşu sebebiyle, bugün hukuki mekanizmalar keskin bir adım atarak tüm yapay zekâ çalışan teknoloji şirketlerinin kapatılmasına karar verse bile yapay zekâ teknolojilerinin gelişiminin engellenmesi mümkün değildir.⁶⁸ Özellikle açık sularda çalıştırılan yapay zekâ sistemlerinin sebep olduğu ihlalleri hukuki bir zeminde çözüme kavuşturmak oldukça zor görünmektedir.⁶⁹ Dolayısıyla yapay zekânın girdiği alanlarda belirsizlikler artacağı gibi karar mekanizmaları da olumsuz etkilenecektir.⁷⁰ Hukukçular şimdiden yapay zekâ destekli çocuk pornografisi, film, fotoğraf, kişi taklitleri ve siber tehdit, şantaj ve zorbalıklara karşı hazırlıklı olmalı ve hızlı dijital hukuki çözümler üretmenin yollarını aramalıdır.⁷¹ Özellikle çocukların korunduğundan emin olacak şekilde içerik kısıtlamaları, kategorik erişim araçları ve çocuklara yönelik özel sosyal medya ve içerik platformlarının titiz bir şekilde denetlenmesi, kontrolü ve bu tür yaş odaklı yer sağlayıcılığın teşviki gerekmektedir.⁷² Dolayısıyla siber alan başarılı bir şekilde hukukileştirilmediği sürece, politikacılar, şirketler ve hatta en yakındaki

⁶⁵ Oya Boyar/Sezen Kama Işık, "Dördüncü Kuşak Haklar ve Bilişim Teknolojilerinin Doğuşunda Mahremiyet Kavramına Karşılaştırmalı Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 2, 2019, s. 602 vd.

⁶⁶ Akkoç, s. 2; Doğan, s. 2; Duman, s. 2; Keskin, s. 2; Yılmaz, s. 2.

⁶⁷ Yılmaz, s. 2.

⁶⁸ Mike, s. 2.

⁶⁹ Sevda Bora Çınar, *Şirketler Hukukunun Geleceği Üzerine Bir İnceleme: Şirket Yönetiminde Yapay Zekâ*, Seçkin Yayıncılık, 2022, s. 59; Can1, s. 1.

⁷⁰ Aydın, s. 1; Çetin, s. 1; Çınar, s. 1.

⁷¹ Söylemez/Balaman, s. 118; Gül, s. 1.

⁷² Karabulut, s. 1.

kişiler bile yanlış ve manipüle edilmiş bilgilere inanmaya ve bu bilgiler doğrultusunda hareket ederek karar vermeye meyilli olacaktır.⁷³

Hukuk alanında özellikle kişisel verilerin korunması, gizlilik, güvenlik, yapay zekâ, blokzincir teknolojileriyle bağlantılı olarak kara para aklanması gibi konularda ciddi sorunlar yaşanmaktadır ve sorunların gittikçe daha karmaşık ve takip edilemez olacağı tahmin edilmektedir. Kişisel verilerin korunması, aynı zamanda bireyin de sorumluluğunda olduğundan, özel verilerini bilinçsiz bir şekilde internet ortamına sunan ve yayılmasına yol açan kişilerin, bunun neticesinde ortaya çıkan zararların sorumluluğunu paylaşması daha adil bir yaklaşım olacaktır.⁷⁴ Nitekim kullanıcılar, popüler kültür akımıyla ne yazık ki bizzat kendileri kendi haklarını ihlal etmekte ve hassas veriler de dahil olmak üzere kişisel verilerini internet ortamına aktarabilmektedir.⁷⁵ Bir diğer önemli sorun, teknoloji şirketleri başta olmak üzere güçlü kurum ve kuruluşların kişisel verileri gizlice toplamaları ve bu konudaki hukuki düzenleme ve cezaların yetersiz kalmasıdır.⁷⁶ Nitekim veri işleme izinleri ekranda birkaç saniye gösterilen, uzun ve okunması pek mümkün olmayan dokümanlarla sunulabilmekte, teknolo-okuryazarlığı olmayan ve dijital becerileri sınırlı kullanıcılardan, gerekli aydınlatılma yapılmadan ve göstermelik alınan onaylar neticesinde, kişisel verilere erişilerek şirketlerin sunucularında her türlü veri depolanabilmektedir.⁷⁷ Bunun önüne geçilebilmesi için sistem mimarisinin kullanıcıları kendilerine karşı dahi koruyacak şekilde inşa edilmesi, sistem mühendislerinin olası hukuka aykırılıklar konusunda

⁷³ Yılmaz, s. 1.

⁷⁴ Sarıca, s. 2; Selek, s. 2.

⁷⁵ Murat Volkan Dülger, *Kişisel Verilerin Korunması Hukuku*, Hukuk Akademisi, 2020; Ömer Ekmekçi/ Nafiye Yücedağ/ Elif Beyza Akkanat Öztürk/ Şehriban İpek Aşıkoğlu, *Kişisel Verilerin Korunması Hukuku*, On İki Levha, 2024; Söylemez/ Balaman, s. 120; Gelir, s. 1; Gezer, s. 1; Huddamoğlu, s. 1; Karadayı, s. 1; Özceylan, s. 1; Sarıca, s. 1; Ayrıca bkz. Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*, PublicAffairs, 2019.

⁷⁶ Akkoç, s. 1; Ar, s. 1; Baysal, s. 1; Buzkuş, s. 1; Çelik1, s. 1; Çoban, s. 1; Karabulut, s. 1; Üzrek, s. 1.

⁷⁷ Burrell, s. 1 vd.; Mike, s. 2; kullanıcılarının teknoloji okur yazarlık eğitimi ve siber güvenlik konusunda aydınlatılmasının bir devlet politikası olarak benimsenmesi gerektiği yönünde bkz. Onur Kara/Murat Topaloğlu, "Bilgisayar Teknolojileri ve Bilişim Sistemleri Öğrencilerinin Bilişim Güvenliği Alanında Yeterliliklerinin İncelenmesi", *Ege Eğitim Teknolojileri Dergisi*, C. 3, S 1, 2019, s. 25.

öngöründe bulunarak bilinçsiz kullanım maliyetini mümkün olduğunca teknolojik çözümlerle bertaraf etmeye çalışması gerekmektedir.⁷⁸ Dolayısıyla, insan kaynağı olarak donanımlı mühendislere ihtiyaç duyulmakta ve mühendislerin sistem mimarisi konusunda da kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir.⁷⁹ Ayrıca yapay zekâ teknolojilerinin yükselişiyle birlikte, deepfake uygulamaları, içerik üreticilerinin makine mi insan mı olduğunun belirlenememesi ve bilgi kirliliği neticesinde hakikatin yitilmesi gibi pek çok sorun da peşi sıra gelmektedir.⁸⁰ Özellikle eğitim düzeyi düşük ve teknoloji okur yazarlığı olmayan kullanıcıların, sanal ortamda manipüle edilmeleri oldukça kolaydır. Hukuken bu manipülasyonların yapılmasını önleyici ağır müeyyideler belirlenmesi, etik değerler ve insan haklarıyla bağlantılı siber ilkelelerin oluşturulması, teyit merkezlerinin kurulması, kötü amaçlı yazılım geliştirenlerin en başından engellenmesi ve bu yapılırken de bilgisayar mühendisleriyle koordineli çalışılması gerekmektedir.⁸¹

Bilişim sistemlerinin tasarlanması aşamasında, mühendislerin hukukçulardan danışmanlık hizmeti alması ve en başından hukuka uygun sistemleri kurması gerekmektedir.⁸² Bu çerçevede hukukçuların mühendislere bilişim hukuku ve etik konularında kapsamlı eğitimler vermesi faydalı olacaktır.⁸³ Nitekim bu tür eğitim ve danışmanlık hizmeti alınmadan, bir sistem pazara girdikten sonra ortaya çıkabi-

⁷⁸ Philip A. E. Brey, "Anticipatory Ethics for Emerging Technologies", *Nanoethic*, V. 6, 2012, s. 1 vd.; Aydın, s. 2; Kara, s. 2.

⁷⁹ Eşref Adalı, "Bilgisayar ve Bilişim Alanında Eğitim", *Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, C. 5, S. 2016, s. 1 vd.; Barbara J. Grosz/David Gray Grant/Kate Vredenburg/Jeff Behrends/Lily Hu/Alison Simmons/Jim Waldo, "Embedded EthiCS: Integrating Ethics Across CS Education", *Communications of the ACM*, V. 62, N. 8, 2019, s. 54 vd.

⁸⁰ Akın2, s. 1; Beyaztunc, s. 1; Can2, s. 1; Çelik2, s. 1; Çınar, s. 1; Dağ, s. 1; Erenç, s. 1; Eryılmaz, s. 1; Esen, s. 1; Gökhan, s. 1; Kara, s. 1; Özcan, s. 1; Özkan, s. 1; Tikit, s. 1; Üzrek, s. 1; Zorlu, s. 1.

⁸¹ Akkoç, s. 1; Aliyeva, s. 1; Beyaztunc, s. 1; Çınar, s. 1; Dağ, s. 1; Eldemir, s. 1; Gelir, s. 1; Kavalcı, s. 1; Mutlu, s. 1; Özcan, s. 1; Sarıca, s. 1; Üzrek, s. 1.

⁸² Duman, s. 1; Selek, s. 1; bunun önemli bir önleyici çözüm önerisi olduğu yönünde değerlendirmeler için bkz. ENISA, Data Protection Engineering From Theory to Practise, 2022, <https://www.enisa.europa.eu/publications/data-protection-engineering> (Erişim Tarihi, 03.05.2025).

⁸³ Eryılmaz, s. 1; bu tür eğitimlerin ilkökul, ortaokul, lise düzeylerinde de verilmesi gerektiği yönünde öneri için bkz. Söylemez/Balaman, s. 126; Benzer yönde bkz. Grosz/Gray Grant/Vredenburg/Behrends/Hu/ Simmons/Waldo, s. 54 vd.

lecek sorunların çözülmesi çok daha zor olacaktır.⁸⁴ İyi amaçlar için oluşturulan bilişim sistemlerinin kötü amaçlara da hizmet edebilmesi potansiyeli olduğundan, bilişim sistemlerinin amacına uygun kullanılıp kullanılmadığının tespitine yönelik de hukukçuların desteği gerekmektedir.⁸⁵ Son olarak geliştirilen sistemlerin ve çıktılarının patent/telif hakkı kapsamında korunması, kopyalanma ve izinsiz kullanıma yönelik geliştiricilerin haklarının korunması, insanüstü bir mükemmellik ve hatasız sistem beklentisiyle geliştiricilere ağır sorumluluklar yüklenmemesi ve riskin adaletli paylaşılmasının sağlanması için de hukukçulara büyük sorumluluklar düşmektedir.⁸⁶

Dolayısıyla bilişim alanı, tüm renkli ve parlak beklentilerin gerisinde bilgi güvenliği ve kalitesinin öne çıkartılmasının bile giderek zorlaştığı kaotik bir alana dönüşmektedir.⁸⁷ Tüm bu acil hukuki ihtiyaç ve belirsizliklere rağmen, şu an için hukuk, hızla ilerleyen teknolojiye yetişemeyecek gibi görünmektedir.⁸⁸ Teknolojik gelişimin bir süreliğine ertelenmesi mümkün olsa da engellenmesi mümkün değildir.⁸⁹ Dolayısıyla yasaklama, engelleme, cezalandırma gibi hukuki çözüm yöntemleri yerine çok daha sofistike ve çok daha gerçekçi çözüm yöntemlerine yoğunlaşılması gerekmektedir.⁹⁰ Bu noktada bilişim alanındaki hukuka aykırılıkların çözüme kavuşturulmasında hukukçular kadar bilişim uzmanlarına da sorumluluk düşmektedir.⁹¹ Bu iki alanın iş birliği içinde çalışması halinde, uygulama alanlarında birinin yetersiz kaldığı noktalarda diğerinin eksiklikleri giderebilmesi mümkündür.⁹² Yalnızca bu alanlarda çalışanlar olarak değil kullanıcılara yönelik de çeşitli düzenlemeler yapılmalı ve özellikle teknoloji okur yazarlığı artı-

⁸⁴ Can2, s. 1; İder, s. 1.

⁸⁵ Karakuş, s. 1.

⁸⁶ Çoban, s. 1; Doğan, s. 1; Eryılmaz, s. 1; Genç, s. 1; Kırca, s. 1; Orhan, s. 1; Tikit, s. 1; Yelken, s. 1.

⁸⁷ Yılmaz, s. 1.

⁸⁸ Akın2, s. 1.

⁸⁹ Alvin Toffler, Üçüncü Dalga, çev. Selim Yeniçeri, Koridor Yayıncılık, 2008, s. 174; Cevahiroğlu, s. 2.

⁹⁰ Benzer yönde bkz. OECD, "An immersive technologies policy primer", OECD Digital Economy Papers No 373, OECD Publishing, 2025, https://www.oecd.org/en/publications/an-immersive-technologies-policy-primer_cf39863d-en.html (Erişim Tarihi, 05.09.2025).

⁹¹ Zakaryayeva, s. 2.

⁹² Aliyeva, s. 2; Doğan, s. 2.

rılmalıdır. Nitekim teknoloji geliştiricileri ve toplum ortak hareket eder ve bilinçli bir şekilde teknolojinin kullanımı sağlanırsa, ancak o zaman hukuk bu alandaki sorunları çözmede başarı gösterebilecektir.⁹³ Bunun yanında hukukun bu tür alanlarda yetersizliği, başka bir bakış açısıyla da hukukun gelişmesi için bir fırsat olarak değerlendirilmeli, uygulamayla birlikte hukuk da uyum içinde dönüşmeli ve alandaki sorunları önleme ve çözmede yeterli hale gelmelidir.⁹⁴ Nitekim bilişim hukukunun bilişim sistemlerinden daha hızlı gelişmesi, geride kalması ve gerekli önleyici mekanizmaları kurması gerekmektedir.⁹⁵

Öğrencilerin bilişim alanındaki hukuki sorunlar ve çözüm önerileri çerçevesinde işaret ettiği sorun alanları, yalnızca bireysel gözleme dayalı sezgilerden ibaret olmayıp, literatürde uzun süredir tartışılan bilişim hukukunun yapısal eksiklikleri ile büyük ölçüde uyumlu görünmektedir. Özellikle ayrımcılık, ağır çalışma koşulları, veri güvenliği, fikri hak ihlalleri ve yapay zekâ kaynaklı belirsizlikler gibi konular, literatürde sıkça ele alınan güncel tartışmalarla örtüşmektedir. Bu uyum, genç bilişim uzmanlarının hukuki farkındalığa sahip olduğunu ve teknolojik deneyimlerinin onları doğrudan hukukî muhakemeye yönlendirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte öğrencilerin “eril veri mimarisi”, “teknolojinin kullanıcıyı tahakküm altına alan yapısı”, “şirket içi etik mücadelelerin hukukî sonuçları” ve “bilinçli rızanın dijital alandaki çöküşü” gibi bazı tespitleri literatürde henüz yeterince ele alınmamıştır. Bu özgün perspektifler, hukukun düzenleme altına almaya giriştiği alanın teknik uzmanlarını çoğu zaman yalnızca araçsal gören geleneksel yaklaşımının kırılması gerektiğini düşündürmektedir. Bu çerçevede öğrencilerin değerlendirmeleri, bilişim hukukunun yalnızca normatif düzenlemelere indirgenemeyeceğini, aynı zamanda sosyal psikoloji, bilişim etiği, iş hukuku, cinsiyet çalışmaları ve güç ilişkileriyle iç içe geçmiş karmaşık bir alan olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle yapay zekâ ve büyük teknoloji şirketleri karşısında yaşanan etik gerilimlerin, bireysel tercihlerden ziyade hukukî güvence ihtiyacından kaynaklandığı yönündeki tespitler, mühendislerin “sorumluluktan kaçma” değil, aksine “sorumlulu-

⁹³ Can2, s. 2.

⁹⁴ Bora Çınar, Şirket Yönetiminde Yapay Zekâ, s. 217; Çelik1, s. 2.

⁹⁵ Kaplan, s. 107; Gökhan, s. 1; İder, s. 1; Kara, s. 1; Keskin, s. 1.

ğu paylaşacak bir hukuk düzeni talep etme" iradesini yansıtmaktadır. Bu durum, mühendislik camiasının toplum ve hukuk karşısında yalnızca yenilik üreticisi değil, aynı zamanda ahlaki özne olarak görülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla mühendislerin işaret ettiği hukuksal boşluklar, yalnızca korunma talebi değil, düzen kurma çağrısı olarak okunmalıdır.

II. SORUMLULUK HUKUKU BAKIMINDAN BELİRSİZLİKLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Bilişim sistemlerinin insan egemen pek çok alana girmesi ve sosyal etkilerinin her geçen gün hissedilir bir biçimde artmasıyla birlikte, hukukun odağına alması gereken en önemli sorunlardan biri, bilişim alanında ortaya çıkan bir hukuka aykırılık halinde hukuki sorumluluğun nasıl belirleneceği meselesidir. Nitekim geleneksel sorumluluk hukukunun kabul ettiği temel ilkeler pek çok yönden bilişim alanında ortaya çıkan hukuka aykırılıklarla tam olarak uyuşmadığı gibi zararın tespitinden kusurun derecelerine kadar pek çok yerleşmiş kurum uygulamada karşılık bulamayabilmektedir.⁹⁶ Nitekim uygun illiyet bağını koparan düzeyde otonom sistemler söz konusu olduğunda, hukuk hem tespitite hem uygulamada yetersiz kalabilmektedir.⁹⁷ Bu çerçevede bilişim alanındaki hukuka aykırılıklar ve ortaya çıkan zararlardan kimlerin sorumlu tutulması gerektiği düşünüldüğünde, akla öncelikle bilişim uzmanları gelmekte, konu derinleştirildiğinde kullanıcıların da sorumluluğa dahil edilmesi gerektiği düşünülmekte ve en nihayetinde sorumluluğun hakkaniyetli bir şekilde paylaştırılmasına yönelik bilişim alanına özgü kapsamlı bir sorumluluk sistemi geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Şimdi bu öneriler sırasıyla ele alınarak, sorumluluk hukukunun geliştirilmesi için mühendislik bakış açısıyla çözüm önerileri geliştirilecektir.

A. Bilişim Uzmanlarına Sorumluluk Yüklenmesi

Hukukun, bilişim gibi hızla gelişen ve dönüşen bir alanı gereği gibi düzenleme altına almakta zorlanacağını kabul etmek gerektiğin-

⁹⁶ Bora Çınar, Şirket Yönetiminde Yapay Zekâ, s. 201.

⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Berkant Akkuş, Autonomous Weapon Systems Under International Law, Yetkin. 2022.

den, bilişim alanındaki kötüye kullanımları engelleme sorumluluğunun ağırlıklı olarak bilişim uzmanlarına yüklenmesi anlaşılabilir bir tercihtir.⁹⁸ Ancak hukukun yetersiz kaldığı bir alanda doğrudan bu alanda faaliyet gösteren kişilere sorumluluk yüklenmesi doğru olmayacaktır.⁹⁹ Bunun yanında, dijital ortam pek çok yönden risk ve etkiye açık olduğu için bu ortamın paydaşlarından biri olan bilişim uzmanlarına tüm sorumluluğu aktarmak doğru olmasa da bilişim sistemlerinin güvenliğinin sağlanması ve kötüye kullanımların engellenmesinin büyük ölçüde bilişim uzmanlarının çözebileceği bir sorun olduğunun ve gerektiğinde daha iyi yazılımlarla verinin korunması için etkili önleyici önlemler alınabileceğinin kabulü gerekmektedir.¹⁰⁰ Nitekim Avrupa Birliği'nin Yapay Zekâ Tüzüğü ile getirdiği risk bazlı yaklaşım ve kademeli yükümlülükler, teknik uzmanların genel güvenlik ve yönetim tedbirleriyle sorumluluğu paylaşması gerektiğine yönelik güncel bir hukuki çerçeve sunmaktadır.¹⁰¹ Diğer yandan bu çerçevenin aşamalı uygulanma tercihi, özen yükümlülüğünün standartlar ve yönetim süreçleri üzerinden uzmanlara zaman tanınarak belirlenmek istendiğine de işaret etmektedir.¹⁰²

Bir sistem halka sunulmadan önce gerekli tüm testler yapılmış ve bu testler neticesinde güvenli olduğuna karar kılınmış, uygulamada ise öngörülme ve uygulamadaki kullanım sebebiyle bir risk oluşmuşsa, bu tür spesifik durumlarda bilişim uzmanlarının sorumlu tutulmaları gerekmektedir.¹⁰³ Burada, hukuken “öngörülebilir risk”

⁹⁸ Eldemir, s. 2; Karabıçak, s. 2; Keskin, s. 2; Kırmızıgül, s. 2; Orhan, s. 2; Yıldırım, s. 2.

⁹⁹ Çınar, s. 2; Kırca, s. 2.

¹⁰⁰ Bora Çınar, Şirket Yönetiminde Yapay Zekâ, s. 202; Altınok, s. 2; Cevahiroğlu, s. 2; Eryılmaz, s. 2; Hacıaloğlu, s. 2; Karabıçak, s. 2; Mammadlı, s. 2; Mutlu, s. 2; Zakaryayeva, s. 2.

¹⁰¹ Düzenleme için bkz. European Union, Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance), <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> (Erişim Tarihi: 18.10.2025).

¹⁰² Kademeli uygulama zaman çizelgesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Future of Life Institute, “Implementation Timeline”, <https://artificialintelligenceact.eu/implementation-timeline/> (Erişim Tarihi: 18.10.2025).

¹⁰³ Çetin, s. 2; Gelir, s. 2; Selek, s. 2.

ile “öngörülemeyen risk” ayrımı kilit önem taşımaktadır. Nitekim bu ayrım, uygulamada da kurumsal risk yönetişimini somutlaştıran NIST AI Risk Management Framework (AI RMF 1.0)¹⁰⁴ ve yaşam döngüsü boyunca risk yönetimini tarif eden ISO/IEC 23894:2023¹⁰⁵ standardı olarak somutlaşmış durumdadır. Tasarım, geliştirme, dağıtım ve izleme döngüsünde belgelendirilebilir özen çerçevesini ortaya koyan bu belgeler, kusur değerlendirmesinde geliştirici lehine veya aleyhine güçlü delil etkisi doğurabilmektedir.

Özellikle ceza hukuku alanındaki hukuki boşluklar neticesinde, esasında cezalandırılması gereken pek çok hukuka aykırı fiil, tazminat sorumluluğu çerçevesinde özel hukuk kapsamında çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Nitekim bu fiiller neticesinde ceza verilmesi, suçta ve cezada kanunilik ilkesi sebebiyle mümkün olamamaktadır. Dolayısıyla bu alanda sonradan suç olarak düzenlenmiş fiiller sebebiyle bilişimcilerin hukuki düzenleme yokken gerçekleştirdiği fiillerin cezalandırılması yoluna gidilmesi de mümkün değildir.¹⁰⁶ Kaldı ki hukuki belirsizliğin hâkim olduğu bir alanda, yaşanan sorunlar neticesinde, hukuk şekillenebilmekte ve şekillenen hukuk uygulamayı da dönüştürebilmektedir.¹⁰⁷ Dolayısıyla henüz tecrübe edilmemiş ve sonucu net olarak öngörülememiş olası bilişim sistemi zararlarından, hukuki bilgisi de yeterli olmayan bilişimcileri sorumlu tutmak doğru olmayacaktır.¹⁰⁸ Örneğin siber güvenliğe yön verenler, siber güvenlik uzmanlarından ziyade siber saldırıları gerçekleştiren kişiler olduğundan, bilişim uzmanları da kendi alanlarındaki öngörülemyecek boşluk ve açıkları uygulamayla birlikte deneyimleyebilmektedir.¹⁰⁹ Hukukun gelişim pratiği de uygulamada sorun yaratan belirsizliklerin zirve yapmasını bekledikten sonra netleşmiş sorunlara çözümler üretmek yönünde olduğundan, hukukun girmediği ya da gereği gibi

¹⁰⁴ National Institute of Standards and Technology (NIST), Artificial Intelligence Risk Management Framework (AI RMF 1.0), 2023, https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/ai/nist.ai.100-1.pdf?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi: 18.10.2025).

¹⁰⁵ ISO, Information technology – Artificial intelligence – Guidance on risk management, 2023, <https://www.iso.org/standard/77304.html#lifecycle> (Erişim Tarihi: 18.10.2025).

¹⁰⁶ Can1, s. 2; Kavalcı, s. 2.

¹⁰⁷ Akkoç, s. 2; Bulut, s. 2.

¹⁰⁸ Bulut, s. 2; Dağ, s. 2; Huddamoğlu, s. 2; Sarıca, s. 2.

¹⁰⁹ Üzrek, s. 2.

düzenlemediği bir alanda ortaya çıkabilecek sorunlar nedeniyle, bu alanda faaliyet gösteren kişilere peşinen sorumluluk yüklemek doğru olmayacaktır.¹¹⁰ Hukukun öncelikle yapay zekâ sistemlerinin hukuki niteliğini tespit etmesi ve bu sistemleri hukuken doğru ve isabetli bir şekilde tanımlaması ve tanınması gerekmektedir.¹¹¹ Hukuken bir sorumluluk çerçevesi düzenlenmediği sürece, hukuki müeyyidesi olmayan bir konuda, şüphe ya da tereddütler sebebiyle, sorumlu olunacağı bile öngörülemeyen bir sebeple bilişim uzmanlarına sorumluluk yüklemek hukuka aykırı olacaktır.¹¹² Otonom araçların karıştığı trafik kazaları, sorumluluk dağılımının niçin dengeli ve hukuken tanımlanmış bir şekilde kurulması gerektiğinin somut örnekleridir. Örneğin 2018'deki Uber otonom araç vakasında ceza sorumluluğu sürücü üzerinde tartışılmış, şirket hakkında ceza soruşturması sonuçsuz kalmış ancak teknik ve organizasyonel yetersizlikler Ulusal Ulaştırma Güvenliği Kurulu (National Transportation Safety Board/NTSB) raporlarına yansıtılmıştır.¹¹³ Dolayısıyla otonom araçlar, klasik ceza hukukundaki faillik anlayışının teknoloji çağında çoğu zaman gerçeği ıskalayabileceğini, kurumsal güvenlik kültürü ve yazılım-donanım bütünlüğü incelenmeden adil bir sorumluluk dağıtımının mümkün olamayacağını düşündürmektedir.

Gelişen alanlarda hukuka uygun ilerlemeyi sağlamak hem hukukçuların hem de bu alanı geliştiren uygulayıcıların ortak sorumluluğundadır ve birinin desteği olmadan diğerinin çözüm üretmesi ve ürettiği çözümün başarılı olması mümkün değildir.¹¹⁴ Dolayısıyla sorumluluk, bilişim uzmanlarına olduğu kadar bilişim hukuku uzmanlarına da düşmektedir.¹¹⁵ Bu iki alanın iş birliği içinde olması ve alandaki belirsizlikleri hukuka ve etiğe uygun şekilde çözüme kavuşturabilmek için hukukun bilişim uzmanlarına hoşgörü ile yaklaşarak rehberlik etmesi

¹¹⁰ Ar, s. 2; Özceylan, s. 2; Zorlu, s. 2.

¹¹¹ Bora Çınar, Şirket Yönetiminde Yapay Zekâ, s. 290; Karabulut, s. 2.

¹¹² Yapay zekâ alanındaki belirsizlikleri giderecek düzenlemeler yapılmasında gecikilmesinin ciddi bir sorumsuzluk olduğu yönünde bkz. Toffler, s. 219 vd.

¹¹³ Aric Jenkins, "Arizona Woman Hit by Uber's Self-Driving Car May Be First Pedestrian Killed by an Autonomous Vehicle", Time, March 19, 2018, https://time.com/5205767/uber-autonomous-car-crash-arizona/?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi: 18.10.2025).

¹¹⁴ Gül, s. 2; Zakaryayeva, s. 2.

¹¹⁵ Hacıaloğlu, s. 2; Özcan, s. 2; Sarıca, s. 2.

gerekmektedir.¹¹⁶ Örneğin en azından büyük ve önemli bilişim projelerinde, ekibe, bilişim hukukçularının da dahil edilmesiyle, hukuki eksiklik önemli ölçüde giderilebilecek ve en başından hukuki denetim mekanizması proje sürecinde kurulmuş olacaktır. Şirket içi veya proje ekibi kapsamında takım içi etik ve hukuki politikaların iyi oluşturulması ve katı bir şekilde uygulanması da önleyici mekanizmalardan biri olarak oldukça fayda sağlayacaktır.¹¹⁷ Tüm projeler bakımından ise hukukun temel sorunları çözmesi ve bilişim alanına ilişkin ilkele-ri oluşturması gerektiği açıktır. Özellikle bilişim sistemlerinin kötüye kullanımına yönelik hukuki yaptırımların açık, uygulanabilir ve ağır şekilde belirlendiği bir hukuk sisteminin bu alandaki kötüye kullanımlar bakımından caydırıcılığı daha fazla olacaktır.¹¹⁸

B. Kullanıcı Sorumluluğunun Geliştirilmesi

Gerekli önleyici mekanizmaları kurmak noktasında bilişim uzmanlarına sorumluluklar yüklenmesi mümkün olmakla birlikte, uygulamadaki kötüye kullanımlarda kullanıcının rolünün de göz ardı edilmemesi gerekmektedir.¹¹⁹ Hukuki ve etik sorumluluğu, sistem geliştiricileri kadar bu tür sistemleri kullananlara da yüklemek gerekmektedir.¹²⁰ Aksi bir yaklaşım, mutfak ürünü olarak bıçak üreten kişileri bu bıçağı cinayet işlemek için kullanan kullanıcının hukuki ve cezai sorumluluğuna ortak etmek niteliği taşıyabilecektir.¹²¹ Dolayısıyla teknolojik bir aracın iyi ya da kötü olduğu değerlendirilirken sistemin kendisine değil kullanıcıya odaklanmak daha doğru olacaktır.¹²² Elbette ki bazı bilişim sistemlerini ürün olarak niteleyip üreticinin sorumluluğun çerçevesinde dolaylı sorumluluk şeklinde konuya yaklaşmak mümkün olabilse de bazı bilişim sistemlerinde ise illiyet bağının ciddi bir şekilde kopabildiği ortadadır. Ancak atom bombaları gibi kitlesel yok edici teknolojilere zemin hazırlayan nükleer fizik alanında çalışan

¹¹⁶ Cevahiroğlu, s. 2; Kavalcı, s. 2; Zakaryayeva, s. 2.

¹¹⁷ Mammadlı, s. 2.

¹¹⁸ Kavalcı, s. 2; Özcan, s. 2.

¹¹⁹ Karadayı, s. 2; Özcan, s. 2.

¹²⁰ Martin Ebers/ Marta Cantero Gamito (eds.), *Algorithmic Governance and Governance of Algorithms: Legal and Ethical Challenges*. Springer, 2021; Karadayı, s. 2.

¹²¹ Yelken, s. 2.

¹²² Bora Çınar, *Dava Yönetimi*, s. 2122; yapay zekâ teknolojilerinin hem iyiye hem de kötüye kullanılabileceği yönünde bkz. Kaplan, s. 53 vd.

bilim uzmanlarına sorumluluk yüklenmediği unutulmamalıdır.¹²³ Nitekim aynı teknoloji nükleer enerjinin de temelini oluşturarak kötüye kullanılmasından çok daha fazla iyiye kullanıma uygun avantajlarıyla birlikte gelmiştir.¹²⁴

Bir noktadan sonra, kendini geliştiren uzmanlardan bağımsızlaşıp kendi kendine öğrenen ve gelişen sistemler için bilişimcileri sorumlu tutmak ya da sorumlu tutmayı sürdürmek doğru olmayacaktır.¹²⁵ Örneğin yapay zekâ sistemleri oldukça etkileyici dijital çizimler gerçekleştirebilmekte, ancak bunu yaparken de pek çok sanatçının eserlerini işleyerek bir çıktı oluşturdukları için özellikle izinsiz olarak kullanılan eserlerin sahiplerinin hak ve hukukları bakımından etik dışı bir çalışma mekanizmasına sahip olabilmektedir.¹²⁶ Dolayısıyla bu çıktıları edinen kullanıcıların, sistemi güzellemesi ve birçok insan sanatçının yeteneklerini bu sistemler üzerinden sorgulaması da ayrı bir etik sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁷ Benzer şekilde kişilerin ses ve görüntülerini taklit edebilen sistemler kullanılarak oluşturulan ve suç unsuru niteliğinde olabilen çıktılarda da sistemden çok kullanıcıların kötü niyetli kullanımları etkili olmaktadır.¹²⁸ Ancak bu durum, başka bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde ise amacı sahte içerik üretmek olan bir sistem tasarımının, sonsuz kullanıcı ve sonsuz sahte içeriğine karşı, hukukun yetersiz kalmasından ziyade, bilişim departmanlarının ilerleme adına kötüye kullanıma oldukça yatkın sistemleri ortaya çıkarma basiretsizliği olarak da görülmesi mümkündür.¹²⁹ Dolayısıyla bilişim uzmanlarının hem üretim, tasarım, eğitim ve hem de kullanıcılarla etkileşim aşamalarında sorumluluklarını layıkıyla yerine getirmeleri ve tüm araştırma sürecinde hukuku ve etiği gözetmeleri varsayımında, hukukun da bilişim alanını düzenlemekte ve kontrol altında tutmakta yetersiz kalmasından söz edilemeyecektir.¹³⁰ Ayrıca kullanıcılara yük-

¹²³ Genç, s. 2.

¹²⁴ Altınok, s. 2; Cevahiroğlu, s. 2.

¹²⁵ Karakuş, s. 2; Selek, s. 2.

¹²⁶ Karadayı, s. 2.

¹²⁷ Karadayı, s. 2.

¹²⁸ Çelik2, s. 2.

¹²⁹ Çelik2, s. 2.

¹³⁰ Zakaryayeva, s. 2; insan kaynağı olarak donanımlı mühendislere ihtiyaç olduğu, mühendislerin sistem mimarisi konusunda da kendilerini geliştirmesi gerektiği yönünde bkz. Adalı, s. 3.

lenen sorumluluk en nihayetinde kullanıcıların üretici ve tasarımcıya yönelmesine sebep olabileceğinden, kullanıcıların hukuka uygunluk ve güvenlik taleplerini karşılamak zorunda olan bilişim uzmanları da kullanıcı dostu tasarımlar konusunda, uygulamayı hukuka uygun olacak şekilde geliştirme baskısı altında olacaktır.¹³¹

C. Sorumluluğun Hakkaniyete Uygun Şekilde Paylaştırılması

Oldukça kompleks yapıdaki bilişim sistemlerinin tasarım, çalıştırılma ve geliştirilme süreçlerinde pek çok yazılım mühendisi başta olmak üzere sayısız katılımcının aktif çaba ve emekleri bulunmaktadır.¹³² Dolayısıyla böyle çok katımlı bir sistemin çalıştırılması neticesinde, veri güvenliğinin ihlali gibi bir sorun oluşması durumunda, bu sorumluluk, eş zamanlı olarak pek çok bilişim uzmanının ve paydaşın etki alanında doğabilmektedir.¹³³ Bir bilişim sisteminin tasarımı, üretimi ve çalıştırılmasında pek çok paydaşın aktif katılımı gerekli olduğundan, ortaya çıkan zarardan kimlerin sorumlu tutulması gerektiğinin belirlenmesi, hukukçuların çözüm bulması gereken önemli ve karmaşık bir problemdir.¹³⁴ Bilişim gibi çok katmanlı ve çok paydaşlı bir alanda ortaya çıkabilecek sorunlardan, doğrudan ve daraltılmış bir çerçeveye, bilişim uzmanlarını sorumlu tutmak yerine tüm katılımcılar arasında zararlı sonuçtaki paylarına göre ve hiyerarşik olarak belirlenmiş bir sorumluluk sistemi tasarlanması daha makul bir yaklaşım olacaktır.¹³⁵

Hukuki düzenlemeler mümkün olduğunca güvenlik ihlallerinden çıkar sağlayan kişilere sorumluluk yüklemelidir.¹³⁶ Bu noktada akla ilk gelen ise bilişim uzmanlarından çok, ürünleri piyasaya sunan ve risklere rağmen temel gereklilikleri sağlama noktasında rekabet yarışı sebebiyle aceleci davranan teknoloji şirketleri yöneticileridir.¹³⁷ Kaldı ki katılımcıların etki ve sorumluluklarının da en az sistem kadar kompleks ve takip edilemez olması varsayımında, asıl sorum-

¹³¹ Öztürk, s. 2.

¹³² Duran, s. 2.

¹³³ Duran, s. 2.

¹³⁴ Alataş, s. 1; Aliyeva, s. 1; Demir1, s. 1; Doğan, s. 1; Huddamoğlu, s. 1; Yıldırım, s. 1.

¹³⁵ Akkoç, s. 2; Çetin, s. 2; Gezer, s. 2; Gökhan, s. 2; Tikit, s. 2.

¹³⁶ Gelir, s. 2.

¹³⁷ Alataş, s. 2; Bulut, s. 2.

lunun tespiti de muhtemelen kolay olmayacaktır.¹³⁸ Gerçekten de sorumluluk sisteminin kilitlenebileceği en karmaşık durum, ortada ihlal bulunduğu açık olmakla birlikte ihlali gerçekleştirenlerin bulunamaması ve dijital olarak izinin sürülememesi riskidir.¹³⁹ Sonuçta en sofistike kodun bile gerisinde bir arka kapı olacağı ve tüm kötüye kullanımları önleyebilecek bir yazılım yazılması da mümkün olmayacağına göre her sistemin manipüle edilmeye ve kötüye kullanıma az ya da çok açık olacağını kabul etmek gerekmektedir.¹⁴⁰ Dolayısıyla tüm paydaşların sorumluluk altında olması varsayımında bile tüm olası risk ve tehlikeleri ortadan kaldırmak mümkün olmayabileceği gibi şu an için disiplinler arası çalışmalarda da kesin ve tam bir başarı sağlandığı söylenememektedir.¹⁴¹ Özellikle veri güvenliği gibi önemli bir alanda, kamusal sorumluluğun da düşünülmesi mümkündür. Şirketlerin veri açıklarının kapatılması ve veri güvenliğinin sağlanması bakımından, devlet yapılanması altında kamusal nitelikte kurum ve organizasyonlar kurulması ve bu tür siber güvenlik hizmetlerinin kamu güvencesiyle tarafsız, güvenli ve kaliteli bir şekilde temini düşünülebilir.¹⁴²

Bilişim alanındaki sorumluluk hukukuna ilişkin belirsizliklerin çözümünde, adaletli davranılması, teknolojik gelişimin engellenmemesi ve herkesin menfaatine olacak şekilde uygun çözümlerin üretilmesi gerekmektedir.¹⁴³ Fakat 5651 sayılı Kanun¹⁴⁴ örneğinde olduğu gibi içerik sağlayıcıların tek bir hukuka aykırı içeriği sebebiyle platformun tümüne yönelik erişimin engellenmesi müeyyidesi uygulanabilmekte ve dolayısıyla hukuka aykırı içerikten haberi olmayan, haberdar olmakla birlikte süresinde harekete geçemeyen yer sağlayıcılar ve platformu hukuka uygun kullanan ilgili tüm paydaşlar bir bütün olarak bu hukuki müeyyidelerden olumsuz etkilenebilmektedir.¹⁴⁵ Bu yaklaşım ise

¹³⁸ Doğan, s. 2; Duran, s. 2.

¹³⁹ Selek, s. 1.

¹⁴⁰ Can1, s. 2; Mammadlı, s. 2.

¹⁴¹ Gezer, s. 2.

¹⁴² Üzrek, s. 2.

¹⁴³ Yıldırım, s. 1.

¹⁴⁴ 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun, RG. 23.05.2007, S. 26530.

¹⁴⁵ Ar, s. 1; Çelik1, s. 1; Hacıoğlu, s. 1; Orhan, s. 1; Özcan, s. 1.

bilişim alanının gelişimini engellemekte ve bilişim sistemlerini işlevsiz bırakmaktadır.¹⁴⁶ Oysaki internet özgür bir alan olarak kalmalıdır ve düzenlemeler sembolik ve uygulanmayan nitelikte olmak yerine şirketleri, kurum ve kuruluşları odağına alarak uygulanabilir şekilde ele alınmalıdır.¹⁴⁷ Dolayısıyla daha net ve sınırları çizilmiş düzenlemeler yapılması gerekmektedir.¹⁴⁸ Bu düzenlemeler yapılırken ve uygulanırken de bilişim alanındaki paydaşların ihtiyaç ve çalışma mantıklarını anlamak adına mühendislere de danışılması ve onların bakış açısıyla sistemlerin ele alınmasının sağlanması önemlidir.¹⁴⁹ Eğer bütünsel olarak hukuk alanına taşınır ve siber alan hukukileştirilebilirse, tüm insanlık için bir kurtarıcı olabilecek internet, aksi halde ağır sonuçları olan bir tehlike kaynağına dönüşecek ve geçmişteki kötü alışkanlıklar ve uygulamalar kendini dijital olarak tekrar etmeyi sürdürecektir.¹⁵⁰ Nitekim kişilerin tüm verilerini elde bulunduran ve böylece büyük bir güç elde eden kişi ve kurumların toplumlara ve dahi devletlere zarar vermesi, siber savaşlar yaşanması ve ciddi yıkımlara yol açılması muhtemeldir.¹⁵¹ Özellikle Web 4.0 aşamasına geçilmesi durumunda, insan ve makine bütünleşmesiyle birlikte, düşünce ve ifade özgürlüğünün kısıtlanması, kişisel verilerin ihlali ve sisteme hukuka aykırı erişim halinde ise yaşam hakkının ihlali dahil olmak üzere pek çok ağır risk ve tehditleri beraberinde getirecektir.¹⁵²

III. BİLİŞİM ALANINDAKİ SORUNLARIN ETİK BOYUTU VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

A. Dijital Dünyada Etik İkilemler ve Etik Sorumluluğun Dijitale Yansımaları

Mühendislik alanına yönelik etik çalışmalarına ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'ndeki mühendislik alanındaki sivil toplum ku-

¹⁴⁶ Alataş, s. 1; Tikit, s. 1.

¹⁴⁷ Öztürk, s. 1.

¹⁴⁸ Buzkuş, s. 1; Gezer, s. 1.

¹⁴⁹ Hacılioğlu, s. 1.

¹⁵⁰ Gül, s. 1; Mutlu, s. 1; Yılmaz, s. 1; Yapay zekâ teknolojileri yönünden benzer değerlendirmeler için bkz. Bora Çınar, Dava Yönetimi, s. 2121.

¹⁵¹ Gelir, s., 1.

¹⁵² Kırca, s. 1; Tikit, s. 1.

ruluşları öncülük etmiştir.¹⁵³ Amerika Birleşik Devletleri’nde Ulusal Profesyonel Mühendisler Derneği (National Society of Professional Engineers/NSPE) tarafından 1954 yılında kabul edilen ve son olarak 2021 yılında güncellenen “Mühendislik Yemini”, mühendislik alanında genel kabul gören etik ilkelerin özünü oluşturmaktadır. Bu yemine göre, mühendisler, “Profesyonel bir Mühendis olarak, mesleki bilgilerini halk sağlığı, güvenliği ve refahının ilerlemesi ve iyileştirilmesine adayacaklarına, en üst düzeyde performans göstereceklerine, sadece dürüst girişimlerde bulunacaklarına, mesleki davranışın en yüksek standartlarına göre yaşayacaklarına ve çalışacaklarına, hizmeti kârdan, mesleğin şeref ve itibarını kişisel çıkarlarından, kamu yararını ise her şeyden üstün tutacaklarına” söz vermektedir.¹⁵⁴ Türkiye’de de benzer şekilde “*Bana verilen Mühendislik unvanına daima layık olmaya; onun bana sağladığı yetki ve yüklediği sorumluluğu bilerek, hangi şartlar altında olursa olsun, onları ancak iyiye kullanmaya; yurduma ve insanlığa yararlı olmaya, kendim ve mesleğimi maddi ve manevi alanlarda yükseltmeye çalışacağıma namusum ve şerefim üzerine yemin ederim.*”¹⁵⁵ diyerek mühendisler etik sorumluluklarına vurgu yaparak mesleğe başlamaktadır.

Bilişim alanında etik ikilemler, mühendislerin karşısına yalnızca teknik doğru tespiti olarak değil, hukuken tartışmalı olan durumlarda “doğruyu seçme” zorunluluğu olarak da çıkmaktadır. Örneğin yapay zekâ sistemleri geliştirilirken daha isabetli sonuçlar elde etmek adına kullanıcı verilerini geniş çapta işlemek, teknik açıdan verimlilik sağlamakla birlikte kişisel verilerin korunması ve mahremiyet ilkesini ihlal etmektedir. Benzer şekilde, algoritmaların hızlı öğrenmesi için sanatçıların eserlerinin izinsiz kullanılması telif hakkı ile inovasyon özgürlüğü arasında bir gerilim yaratmaktadır. Otomasyon sistemlerinde karar verme süreçlerini makinelerin üstlenmesi ise verimlilik ile insan kontrolü arasında yeni bir adalet tartışması doğurmaktadır. İşte

¹⁵³ Detaylı bilgi için bkz. R. Tuğrul Oğulata, “Mühendislikte Etik”, *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, C. 33, S. 2, 2021, s. 528 vd.; NSPE, “History of the Code of Ethics for Engineers”, <https://www.nspe.org/resources/ethics/code-ethics/history-code-ethics-engineers> (Erişim Tarihi, 29.11.2024).

¹⁵⁴ NSPE, “Engineers’ Creed (2021)”, <https://www.nspe.org/resources/ethics/code-ethics/engineers-creed> (Erişim Tarihi, 29.11.2024).

¹⁵⁵ İTÜ, “Mühendisin Yemini”, https://web.itu.edu.tr/~tayfunakgul/muhendis_yemini.htm (Erişim Tarihi, 29.11.2024).

bu nedenle mühendislik yemininde yer alan “kamu yararını her şeyin üstünde tutmak” ilkesi, dijital çağda yalnızca dürüst çalışmayı değil, aynı zamanda veri, içerik ve algoritmalar karşısında etik tercih yapma cesaretini göstermeyi de gerektirmektedir. Görüldüğü üzere mesleki anlamda etik ilkeler kadar etik ikilemler de fiziki iş alanlarında olduğu gibi sanal çalışma alanlarında da benzer kaygılara yol açmaktadır. Dolayısıyla gerçek hayattaki etik kaygıların sanal ortamdaki çalışma alanında da sürdürülmesi gerekmektedir.¹⁵⁶ Örneğin, başka sanatçılara ait eserlerin taklit edilmesi, gerçek hayatta nasıl etik dışı kabul ediliyorsa, bu eserlerin dijitalleştirilerek işlenmesi neticesinde sistemin eğitilerek yaratıcı taklitler ortaya koymasının sağlanması da o kadar etik dışı olarak görülmelidir.¹⁵⁷ Dolayısıyla yaratıcı/ üretken yapay zekâ sistemleri geliştirilmek isteniyorsa, bu ancak var olan yetenek ve sanatçılara saygı duyularak, verisi işlenecek kişilerin hukuki menfaatleri gözetilerek ve korunarak yapılmalıdır.¹⁵⁸ Nitekim başarılı bir bilişim sistemi hem hukuki hem de etik gereklilikleri sağlamalıdır.¹⁵⁹

Hukuki boşluklar sebebiyle bilişim uzmanlarına doğrudan bir sorumluluk yüklenemediği durumlarda dahi bilişim uzmanlarının yasal bir düzenleme yapılmasını beklemeksizin etik davranması ve doğru olan tercihleri yapması gerekmektedir.¹⁶⁰ Hukukun yetersizliği, bilişim alanındaki kötüye kullanımları etik hale getirmediği gibi bu alanda çalışanlara etiğe uygun şekilde çalışma sorumluluğu yüklemeye devam etmektedir.¹⁶¹

Bilişim gibi hızlı gelişen ve dönüşen bir alanda faaliyet gösteren bilişim uzmanlarının, öngörülü hareket etmesi, bugünün koşullarından ziyade yarının olası sorun ve ihtiyaçlarını göz önüne alarak, geleceği koruyucu yaklaşımlar sergilemesi gerekmektedir.¹⁶² Dolayısıyla tereddüt oluşturan durumlarda, bu durumun raporlanması ve

¹⁵⁶ Nesibe Kantar, “Bilişim Felsefesi Bağlamında Bilişim Etiği ve Güncel Tartışmalar”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 36, 2024, s. 112 vd.; Kırmızıgül, s. 2; Mutlu, s. 2.

¹⁵⁷ Karadayı, s. 2.

¹⁵⁸ Karadayı, s. 2; benzer yönde bkz. TRAI, s. 13.

¹⁵⁹ Mammadlı, s. 2.

¹⁶⁰ Akın1, s. 2; Akkoç, s. 2; Hacıoğlu, s. 2; Sarıca, s. 2; Yıldırım, s. 2.

¹⁶¹ Eldemir, s. 2; Kırmızıgül, s. 2.

¹⁶² Huddamoğlu, s. 2.

sorunun çözümü için çalışılarak gerekli inceleme ve denetim mekanizmalarının devreye sokulması gerekmektedir.¹⁶³ Bilişim uzmanı olarak, mesleğin gereği gibi yapılmasının bir parçası da budur. Nitekim meslek etiği, yasal zorunluluklar sebebiyle değil yasal bir zorunluluk olmasa bile bir çıkar ve mecburiyet olmaksızın da etik olanı uygulama yönünde irade ortaya koyulmasını ve erdemli davranışlar gösterilmesini gerektirmektedir.¹⁶⁴ İnsanı insan yapan ve zekâ bakımından daha üstün özellikler sergileyebilen bilişim sistemlerinden ayıran özelliği de böyle bir etik davranış sergileyebilmesini sağlayan, empati yeteneğine ve bir vicdana sahip olmasıdır.¹⁶⁵ Hukuken olmasa da kamuoyu vicdanında kınanacak, etiğe aykırı tutum ve davranışlardan kaçınılması gerekmektedir.¹⁶⁶

Bilişim uzmanları da en nihayetinde teknoloji tüketicisi olduğunu unutmamalı ve tüm bilişim projelerinde hukuki bir gereklilik açıkça ortaya konmasa bile kullanıcıların güvenlik ve korunmasını ön planda tutmalıdır.¹⁶⁷ Kâr odaklı hareket eden teknoloji şirketleri bakımından, bu üstün insani vasıfların karşılık bulmaması veya karşılığının şirketten uzaklaştırılmak olması mümkündür.¹⁶⁸ Bilişim uzmanlarının, etik bağlılığı sebebiyle, çalıştığı şirkette fikir ayrılıkları yaşaması, baskı ya da mobbing neticesinde istifa etmeye zorlanması mümkün olsa da ahlaklı ve çalışkan bir bilişimci, daima daha iyi iş imkanları bulabilecek, ancak etiğe aykırı ve insanlığın geleceğini tehdit eden bir projeye katkı sunması olasılığında ise başka bir dünya bulamayacaktır.¹⁶⁹ Dolayısıyla bilişim uzmanının dünya vatandaşı olarak, tüm dünya için doğru ve etik olan bir çerçevede kendini konumlandırması insanlık için oldukça önemli bir değerdir.¹⁷⁰

¹⁶³ Eryılmaz, s. 2.

¹⁶⁴ Akkoç, s. 2; Yıldırım, s. 2.

¹⁶⁵ Dağ, s. 2; Doğan, s. 2; Karabıçak, s. 2; Karakuş, s. 2; Üzrek, s. 2; Zorlu, s. 2.

¹⁶⁶ Aliyeva, s., 2; Selek, s. 2.

¹⁶⁷ Keskin, s. 2.

¹⁶⁸ Özkan, s. 2.

¹⁶⁹ Buzkuş, s. 2; Huddamoğlu, s. 2.

¹⁷⁰ Üzrek, s. 2; Aynı yönde bkz. Luciano Floridi, *The Ethics of Artificial Intelligence: Principles, Challenges, and Opportunities*, Oxford, 2023.

B. Etik İkileme Düşen Bilişimcilerden Beklentiler

Bir bilişim projesinde etik ikilimler yaşanması halinde, projenin amacı, etkisi, sonuçları ve uygulandığı alan göz önüne alınarak, ulusal ve toplumsal çıkarlar gözetilerek hareket edilmesi gerekmektedir.¹⁷¹ Konuya ilişkin doğrudan bir hukuki düzenleme bulunmaması durumunda, en yakın hukuki düzenlemelere bakılarak kıyasen bir çözüm üretilmesi de mümkündür.¹⁷² Ayrıca alandaki uzman hukukçulara danışılması da gelecek açısından mevcut etiğe aykırı olduğu düşünülen, tereddüt yaratan durumun, hukuken nasıl değerlendirilebileceği konusunda fikir verebilecektir.¹⁷³ Etik ikilemi dengeleyecek teknolojik çözümlerden de faydalanılmalıdır. Örneğin bu çözümlerden biri uçtan uca şifreleme ve veriyi kullanıcının cihazında depolayabilecek şekilde teknolojik yöntemler üzerinde çalışmak ve bu yaklaşımlar neticesinde sorumluluğu sistem ve geliştiriciler üzerinden alarak kullanıcılara aktarmaktır.¹⁷⁴

Bilişim uzmanının etik sorumluluk hissetmesi, sorunu düzeltmek için çabalaması, düzeltemediği takdirde ise toplumdan özür dileyerek istifa etmesi gerekmektedir.¹⁷⁵ Bilişim alanında yaratılan tehlikeler sadece bilişimcileri değil tüm toplumu olumsuz etkileme riski taşıdığından, riskli projelerde yer almamak ve bu tür proje tekliflerini reddetmek, sonradan tehlikeli hale gelen projelerde ise bu tehlikelere dikkat çekerek projeyi sonlandırmak ve bu çaba da sonuçsuz kalıyorsa riskler konusunda kamuyu aydınlatma yükümlülüğü yerine getirilerek projeden ayrılmak gerekecektir.¹⁷⁶ Kişisel sorumluluğu ortadan kaldırmak gayesiyle projeden ayrılmak tek başına yeterli olarak görülmemeli ve özellikle projenin ilerlemesinde büyük payı olan bilişimcilerin olası riskler konusunda kamuyu aydınlatması, inatla projeyi sürdürmek isteyen geri kalan ekip üzerinde etik ve hukuki baskıyı oluşturmaya yeter şekilde elinden geleni yapmış olması beklenmelidir. Aksi halde zararlı sonuçta-

¹⁷¹ Oğulata, s. 528; Duman, s. 2; Duran, s. 2; Esen, s. 2; Gelir, s. 2; Gezer, s. 2; Gökhan, s. 2; Kara, s. 2; Karabulut, s. 2; Mutlu, s. 2; Selek, s. 2; Tikit, s. 2.

¹⁷² Ar, s. 2.

¹⁷³ Can2, s. 2; Özceylan, s. 2; Özkan, s. 2.

¹⁷⁴ Mike, s. 2.

¹⁷⁵ Doğan, s. 2; İder, s. 2.

¹⁷⁶ Buzkuş, s. 2; Can2, s. 2; Çınar, s. 2; Demir2, s. 2; Kavalcı, s. 2; Mammadlı, s. 2; Özcan, s. 2; Zorlu, s. 2.

ki katkısını projeden ayrıldığı gerekçesiyle göz ardı etmek pek mümkün olmamalıdır. Kaldı ki hukuken olmasa bile etik açıdan ilgili kişilerin sorumluluğu sürecektir. Nitekim desteklemek kadar engel olmamak da büyük yıkımlara giden yolun köşe taşlarından birini oluşturmaktadır. Nihayetinde bir bilişimcinin öncelikli görevi, kullanıcıların haklarını, iş arkadaşlarının ve çalıştığı şirketin itibarını korumaktır.¹⁷⁷ Gerçekten de bir bilişim uzmanının müşterileri desteklemeyen bir tavır alması, aynı zamanda şirketini de desteklememesi anlamına gelmektedir ve bunun tersi de geçerlidir.¹⁷⁸ Yapay zekânın özü veriyse, veri de özünde insanla ilişkilidir ve verilerin kaynağı olan insanı korumak ve güvenliğinden emin olmak etik olduğu kadar hukuki de bir sorumluluktur.¹⁷⁹ Bütünsel yaklaşıldığında, bilişimcilerin hukukla iş birliği içerisinde olmaları, hukuka ve etiğe uygun hareket etmeleri, bir bakıma müşterileri, iş arkadaşları ve şirketleriyle de kurumsal uyum içinde olmaları anlamına gelmektedir.¹⁸⁰ Hukuki sorun yaratmasa bile etik açısından tereddüt yaratan ve dolayısıyla ileride hukuki açıdan da düzenlenebilecek bir sorun tespiti halinde, etiğe uygun önlemler alarak ve projeyi geleceğin hukuki normlarına uygun şekilde ilerleterek, bu kaygıyı taşımayacak kişilere projeyi teslim etmek yerine projenin başında kalıp mücadele etmek daha akıllıca olacaktır.¹⁸¹ Bizzat projenin içinde olarak ve projeyi sürdürmekle birlikte, etik belirsizliğe dikkat çekmek, bu alanın etiğe uygun şekilde hukuken düzenlenmesine vesile olmak dahi mümkündür.¹⁸² Neticede büyük ve önemli projelerde etik ikilemler söz konusu olduğunda, son sözün mühendislere bırakılmayacağı da ortadadır.¹⁸³ Nitekim ticari çıkarlar söz konusu olduğunda, pek çok şirket hukuka uygun davranmanın maliyetine katlanmaya yanaşmayacaktır. Buna rağmen DABUS örneğinde olduğu gibi projenin sahibi olan bilişim uzmanının hukuken doğru olanın yapılması için projesinin bir ayağını hukuki belirsizliklerin giderilmesine yöneltmesi de daima mümkün olacaktır.

¹⁷⁷ Gül, s., 2.

¹⁷⁸ Gül, s. 2.

¹⁷⁹ Çelik1, s. 2; bunun hem etik hem de hukuki bir sorumluluk olduğu yönünde bkz. TRAI, Yapay Zekâ Etik İlkeleri, s. 7.

¹⁸⁰ Gül, s. 2; Benzer yönde bkz. TRAI, s. 5; Herkert/Borenstein/Miller, s. 2957 vd; Armağan Ebru Bozkurt Yüksel, Kurumsal Dijital Uyum. Seçkin, 2024.

¹⁸¹ Dağ, s. 2; Genç, s. 2.

¹⁸² Cevahiroğlu, s. 2.

¹⁸³ Gezer, s. 2.

Bunun yanında hukuka aykırı olmakla birlikte etiğe uygun olan ikilemlerin de söz konusu olabileceği unutulmamalıdır. Bu durumlarda da hukuki sorumluluk doğursa bile etik olanın yapılması yönünde irade gösteren bilişim uzmanlarının kamunun sağlığı ve korunması için hukuku çiğneyerek etik olanı hayata geçirmesi olasılığı bulunmaktadır.¹⁸⁴ Etik hackerlik olarak da adlandırılabilen bu etik mücadelenin hukuk alanında tanınması ve çerçevesi belirlenerek, motivasyon kaynağına göre hukuka uygunluk sebeplerinden biri olarak ele alınması, bilişim risklerine karşı öz denetim mekanizmalarının çoğaltılması ve kurumsallaşmasına hizmet edebilecektir.

C. Önleyici Hukuk Mekanizmaları ve Etik Kurul Önerisi

1. Önleyici Hukuk Mekanizmaları

Bilişim gibi önemli bir alanda, güçlü ve etkili bir teknoloji şirketinin, bilişim uzmanları ve yöneticilerinin, ellerindeki gücün büyüklüğü ve ağırlığı göz önüne alındığında, her durum ve koşulda etik çerçevesinde davranacağını ve doğru düşüneceğini ummak kolay değildir.¹⁸⁵ Nitekim ticari rekabet ve bilimsel gelişim baskısı altında olan en idealist kişiler açısından bile olası bir etik ikilem durumunda ne yönde hareket edileceğini kestirmek mümkün değildir.¹⁸⁶ Dolayısıyla hukuken müeyyidesi olmamakla birlikte, etik tereddütler yaratan pek çok durumda, uygulamadakilerin, ticari kazanç düşüncesiyle etik olmayan ancak kazançlı seçeneğe yönelmesi olasıdır.¹⁸⁷ Ayrıca kişilerin bakmakla yükümlü oldukları aileleri olması, ekonomik özgürlüklerinin olmaması ve başkalarının sorumluluklarını taşımaları sebebiyle bireysel etik değerlerini gözetememeleri de mümkün olabilmektedir.¹⁸⁸ Kaldı ki rekabet yarışı ve kazanç hırsı, etik ikilemler bir yana, bilişim uzmanlarının açıkça hukuka aykırı projelerde yer almasına sebebiyet verebilmekte, can güvenlikleri konusunda tehdit edilerek zorlanmalarını dahi olasılıklardan biri haline getirebilmektedir.¹⁸⁹ Dolayısıyla

¹⁸⁴ Can1, s. 2; Öztürk, s. 2.

¹⁸⁵ Beyaztunç, s. 2.

¹⁸⁶ Beyaztunç, s. 2.

¹⁸⁷ Çelik2, s. 2; Demir1, s. 2; Erenç, s. 2; Kırca, s.2; Orhan, s. 2; Öztürk, s. 2.

¹⁸⁸ Gezer, s. 2.

¹⁸⁹ Kırca, s. 2; Öztürk, s. 2.

hukukun, teknolojiyi hukuka uygun ilerletmek yanında teknoloji geliştiricilerini hukuka uygun hareket etme özgürlüğü verecek şekilde her türlü dış tehditlerden ve şirket içi baskılardan korumanın yollarını bulması gerekmektedir.¹⁹⁰

Teknoloji alanında kötüye kullanımların önüne geçecek yegâne güç yine hukuktur.¹⁹¹ Toplumu değiştiren ve dönüştüren sistemlerin, piyasaya sunulmadan önce, ince elenip sık dokunması ve en başından mühendis olarak bu sistemlerin genel kullanıma uygun olup olmadığının ve gerekli güvenlik standartlarını sağlayıp sağlamadığının, titiz bir öz denetim neticesinde ortaya konulması gerekmektedir.¹⁹² Bu tespitin sağlıklı yapılması hem mühendisleri hem hukukçuları ilgilendiren bir konudur ve her iki alan da toplumun bilinçlendirilmesi için ortak çalışmalar yürütmelidir.¹⁹³ Dolayısıyla bilişim alanındaki asıl olgunlaşma, hukukun sahneye çıkması ve alandaki belirsizlikleri gidermesiyle mümkün olacaktır.¹⁹⁴ Önleyici hukuk mekanizmalarının oluşturulması hem alanı hukuka uygun geliştirecek hem de sonradan çözülmesi oldukça zor ve karmaşık olacak hukuki sorunların daha en başından ortaya çıkmasının önüne geçecektir.¹⁹⁵ Bu yapılırken de teknolojik çözümlerden faydalanılması mümkündür. Örneğin yapay zekâ teknolojilerine karşı, etkili ve verimli önleyici hukuk mekanizmalarında da yapay zekâ teknolojilerinden faydalanması gerekmektedir.¹⁹⁶

Bilişim suçlarını teknik boyutuyla engellemek ve önleyici mekanizmaları kurmak, hukukçulardan ziyade bilgisayar mühendislerinin başarabileceği bir konudur.¹⁹⁷ Nitekim kötüye kullanımları engelleyecek şekilde sistem açıklarının kapatılması ve teknik boyutuyla önleyici mekanizmaların kurulması mühendislerin çalışma alanına girmektedir.¹⁹⁸ Ancak bu tür projelerin hayata geçirilmesi için ilgili önleyici sistem ve çözüm modellerine daha fazla yatırım yapılması ve kaynak ayrılması

¹⁹⁰ Özkan, s. 2.

¹⁹¹ Akın1, s. 2; Huddamoğlu, s. 2; Tikit, s. 2.

¹⁹² Bulut, s. 1; Can2, s. 1; Kavalcı, s. 1; Özceylan, s. 1.

¹⁹³ Çoban, s. 1; Eldemir, s. 1; Esen, s. 1.

¹⁹⁴ Baysal, s. 2.

¹⁹⁵ Bora Çınar, Şirket Yönetiminde Yapay Zekâ, s. 202.

¹⁹⁶ Bora Çınar, Şirket Yönetiminde Yapay Zekâ, s. 164; Altınok, s. 2.

¹⁹⁷ Buzkuş, s. 1; Huddamoğlu, s. 1; Öztürk, s.1.

¹⁹⁸ Bulut, s. 1; Çınar, s. 1; Dağ, s. 1; Karabulut, s. 1; Kavalcı, s. 1; Selek, s. 1; Üzrek, s. 1.

gerekmektedir.¹⁹⁹ Değiştirilen, kaybolan, bozulan, karartılan verileri tespit etme ve delil olarak sunulması konusunda da bilgisayar mühendisleri hukukçulara yardımcı olabilecek ve gerekli alanlarda buna yönelik tespitleri sağlayabilecek yazılımlar da geliştirebilecektir.²⁰⁰ Çok katımlı sistemlerin yol açtığı zararlarda asıl olarak sorumlu tutulması gereken paydaşın kim olduğunun belirlenmesi de teknik bilgi gerektirdiğinden bu alanlarda da mühendislerin hukukçuları desteklemesi mümkün olacaktır.²⁰¹ Yapay zekânın yükselişiyle birlikte insan ürünü mü makine ürünü mü belirleme imkânı gittikçe azalan alanlarda ise hukukçuların vicdani kanaatlerine güvenme eğilimi artacaktır.²⁰² Bunun yanında hukukun teknik alanlarında gerekli tüm bilgileri en ince ayrıntısına kadar bilen hukuk bilişim sistemlerinin tasarlanması da mümkündür.²⁰³ Ancak bilişim sistemleri her durum ve koşulda hatasız ve mükemmel sonuçlar veremeyeceğinden, özellikle vicdani kanaatin ağır bastığı alanlarda bilişim sistemlerinin tercih edilmesi ağır etik tartışmaları da beraberinde getirecektir.²⁰⁴ Bilişim sistemleri, hukuk uygulamasında tavsiye niteliğinde kararlar bakımından uygun olmakla birlikte kararlarına uyulması gereken seviyede kabulü ise doğru olmayacaktır.²⁰⁵ Kaldı ki hukuk uygulamasının dijitalleşmesi sürecinde hâkim, avukat gibi yargı mensuplarının yerini alacak sistemler teknik olarak geliştirilebilir olsa bile bu sistemlerin kullanılması yalnızca etik boyutuyla değil mevzuat ve özellikle anayasal temel ilkeler çerçevesinde de hukuken mümkün görünmemektedir.²⁰⁶

Sonuç olarak hukukçular ve mühendisler iş birliği içinde olmak zorundadır.²⁰⁷ Bu iş birliğini güçlendirmek için hukuk ve mühendislik bölümleri ortak yüksek lisans ve yan dallar şeklinde eğitim alanında

¹⁹⁹ Beyaztunç, s. 1.

²⁰⁰ Can1, s. 1; Erenç, s. 1; Eryılmaz, s. 1; Gezer, s. 1; Gökhan, s. 1.

²⁰¹ Demir1, s. 1.

²⁰² Gezer, s. 1.

²⁰³ Aydın, s. 1; Genç, s. 1; Karadayı, s. 1; yapay zekâ sistemlerinin insan hukuk uygulayıcısından daha verimli olabileceği, yapacağı hataları dahi daha mantıklı bir çerçevede yapabileceği yönünde bkz. Kaplan, s. 4, 91 vd.

²⁰⁴ Yelken, s. 1.

²⁰⁵ Aydın, s. 1; Yelken, s. 1.

²⁰⁶ Bora Çınar, Dava Yönetimi, s. 2117.

²⁰⁷ Aliyeva, s. 1; Ar, s. 1; Çelik2, s. 1; Demir2, s. 1; Doğan, s. 1; İder, s. 1; Karabıçak, s. 1; Keskin, s. 1; Özceylan, s. 1; Öztürk, s. 1; Sarıca, s. 1.

bütünleştirilebilecek ve bu şekilde ortak uzmanlıklarla birbirlerine daha verimli bir şekilde destek olabilecektir.²⁰⁸ Ayrıca ortak yayınlar yapılarak, bilişim hukukunun hem teknik hem hukuki ihtiyaçları ve ortak sorunların çözülmesi adına akademik iş birliğini güçlendirebilecektir.²⁰⁹ Bilimsel etkinlikler, kongreler ve bilgi paylaşımları neticesinde hukukçuların da bilişimin teknik nüansları konusunda aydınlanması mümkündür.²¹⁰ Bunun yanında bilgisayar mühendisleri uzmanlık alanlarıyla ilgili hukukun çözmede sorun yaşadığı alanlarda birliktelik hizmetleri de dahil olmak üzere yargı süreçlerinde de yardım ve destekte bulunabilecektir.²¹¹

2. Etik Kurul Önerisi

Bilişim ve hukuku tek çatı altında birleştirecek bir kurumun oluşturulması ve bu kurum çatısı altında bilişim alanındaki tüm sorun ve olası çözüm yöntemlerinin bilişimciler ve hukukçuların katılımıyla hızla çözülmesi, yasalaştırılmasının sağlanması ve güçlü denetim mekanizmalarının oluşturulması önemli faydalar sağlayacaktır.²¹² Dolayısıyla bilişim alanında faaliyet gösteren her bir kurum ve şirkette IT departmanı ve bu departman altında faaliyet gösteren bir bilişim hukuku bürosunun olması da uygulamada mühendis ve hukukçuların iş birliğini kolaylaştıracaktır.²¹³ Kişisel verilerin korunması gibi özel alanlarda ise etkin koruma için evrensel iş birlikleri üzerinde düşünülmelidir. Özellikle ticari kâr elde edilmesi ve etik ilkelere uyulması arasında, etik ikileme düşülmesi durumunda, bu tür çıkar çatışmalarını çözümlemek için uluslararası ve bağımsız etik kurul oluşturulmalı ve riskli teknolojik gelişmeler bu kurul aracılığıyla gerektiğinde kısıtlanmalı ve hukuki güvenliği sağlayıcı regülasyonlar yapılması sağlanmalıdır.²¹⁴

Tüm insanlığı etkileyecek teknolojiler söz konusu olduğunda, bilim ve teknolojinin demokratik ilerlemesi adına, her ülkenin temsilcisinin yer aldığı bir kurulun oylaması neticesinde, hukuka ve etiğe

²⁰⁸ Altınok, s. 1; Mike, s. 1; Özcan, s. 1.

²⁰⁹ Çoban, s. 1.

²¹⁰ Kırca, s. 1; Mammadlı, s. 1.

²¹¹ Duman, s. 1; Mutlu, s. 1; Tikit, s. 1.

²¹² Keskin, s. 1; Özkan, s. 1.

²¹³ Çetin, s. 1; Mammadlı, s. 1.

²¹⁴ Beyaztunç, s. 2.

uygunluk değerlendirilmesinin yapılması daha adil sonuçlar verebilecektir.²¹⁵ Fakat etiğe ve hukuka uygun karar vermek kadar buna uygun işleyecek sistemleri kurmak da oldukça zor ve karmaşıktır.²¹⁶ Bireysel sorumluluklar yüklenmesinden ziyade, sistem güvenliğinin sağlanması yönünde, bilişim sistemlerinin kullanıma sunulmasından önce hukuki gereklilikleri sağlayarak, yeterlilik kriterlerini geçmesine yönelik çalışmalar yapılması daha makul bir yaklaşım olacaktır.²¹⁷ Pek çok hukuka ve etiğe aykırı sebeplerle bilişim uzmanlarının projelerinden uzaklaştırılabildikleri göz önüne alındığında, bunu önleyecek şekilde daha proje aşamasında etik gereklilikleri ve hukuka uygunluğu kontrol edip denetleyecek şirket içi mekanizmalar üzerinde de çalışılması gerekmektedir.²¹⁸ Nitekim hukuki bir zorlama olmadığı sürece insanın ve hele ki şirketlerin etik davranış sergileyebilme alışkanlıkları geçmiş deneyimler göz önüne alındığında oldukça zor olacağından, hukukun kişilerin ahlâki ve etik karaktere sahip olma erdemine güvenmek yerine hiçbir boşluk bırakmadan bilişim alanını etik ve hukuki açıdan düzenlemesi gerektiği açıktır.²¹⁹

SONUÇ

Bilişim teknolojilerinin hızla gelişmesi, yeni ve karmaşık hukuki sorunları gündeme getirmiş, geleneksel hukuk düzenlemeleri ise bu sorunları çözmede yetersiz kaldığından, bu boşluğu doldurmak amacıyla bilişim hukuku alanı ortaya çıkmıştır. Ancak, bilişim alanındaki sorunların etkin çözümü sadece hukuk bilgisiyle değil, mühendislik gibi diğer disiplinlerin katkısıyla mümkündür. Bu çalışmada, Akdeniz Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği öğrencilerinin IT Law dersinde verdikleri özgün yanıtlar, teknik ve hukuki yönleriyle analiz edilerek,

²¹⁵ Özceylan, s. 2.

²¹⁶ Erin A. Cech, "Culture of Disengagement in Engineering Education?", *Science, Technology, & Human Values*, V. 39, N. 1, 2014, s. 42 vd.; Yasemin Demiraslan Çevik / Mustafa Tepgeç / Filiz Mumcu / Sibel Somyürek / Gökhan Dağhan, "Bilişim Etiğiyle İlgili Karar Verme Sisteminin Çeşitli Yöntemlerle Kullanılabilirliğinin Değerlendirilmesi", *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, C. 10, S. 2, 2020, s. 526 vd.; Betül Çatal, "Yapay Zekanın Karar Verme Sürecinde Kullanılması", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 33, 2025, s. 311 vd.

²¹⁷ Buzkuş, s. 2; Erenç, s. 2; Tikit, s. 2.

²¹⁸ TRAI, Yapay Zekâ Etik İlkeleri, s. 4; Esen, s. 2.

²¹⁹ Beyaztunc, s. 2; Kırca, s. 2.

bilişim hukukunun güncel sorunlarına mühendislik bakış açısıyla yaklaşılması sağlanmıştır.

Bilişim sektöründe, çalışanların karşılaştığı ayrımcılık, ağır çalışma koşulları ve toplumsal önyargılar, hukuki eksikliklerle birleşerek çözülmesi güç önemli sorunlar yaratmaktadır. Özellikle kadın bilişimcilerin erkek egemen sektörde yaşadığı fırsat eşitsizlikleri, liyakat ihlalleri ve düşük ücretlerle çalışma baskısı, sadece bireylerin haklarını değil, sektördeki sürdürülebilirliği de tehdit etmektedir. Bu sorunların çözümü için hukuki düzenlemeler ve toplumsal farkındalık artırılmalı, eğitimle desteklenen zihinsel dönüşüm ve cinsiyet eşitliği politikaları uygulanmalıdır. Büyük teknoloji şirketlerinin baş bilim uzmanlarıyla yaşadığı uyumsuzluklar, etik kaygılar ve rekabet baskıları, sektördeki gerilimleri derinleştirmektedir. Özellikle yapay zekâ araştırmalarında kişisel verilerin kötüye kullanılması gibi etik dışı uygulamalar, bilişim uzmanlarını sektörden uzaklaştırmakta ve önemli kırılmalara yol açmaktadır. Bu bağlamda, bilişim hukukunun daha detaylı düzenlenmesi ve bilişim çalışanlarının haklarını güvence altına alacak mekanizmaların geliştirilmesi kritik bir öneme sahiptir. İş hukuku çerçevesinde, çalışma saatlerinin sınırlandırılması, siber saldırılara karşı koruma tedbirlerinin artırılması ve insan-makine iş birliğini dengeleyen düzenlemelerle, bilişim çalışanlarının hak ihlallerinin önlenmesi gerekmektedir. Bilişim alanı, sadece teknik değil, hukukun, etiğin ve toplumsal farkındalığın kesişim noktası olarak ele alınmalıdır. Teknolojinin insana hizmet eden bir araç olarak varlığını sürdürebilmesi için çalışan haklarının korunması, etik değerlerin gözetilmesi ve toplumsal fayda odaklı bir yaklaşım benimsenmesi gerekmektedir. Ayrıca, bilişim hukukunun sınırlarını zorlayan veri gizliliği, yapay zekâ, blokzincir gibi alanlarda yeni düzenlemeler gerekmektedir. Hukukçular ve bilişim uzmanlarının iş birliği içerisinde çalışması, dijital hukuk çözümleri geliştirilmesine ve kullanıcıların teknoloji okuryazarlığının artırılmasına olanak sağlayacaktır.

Geleneksel sorumluluk hukuku, bilişim sistemlerinin karmaşık yapısına uyum sağlamakta yetersiz kalmakta, kusur ve illiyet bağının tespiti, hukuki zorluklar yaratmaktadır. Bilişim uzmanlarının sorumlulukları yalnızca geliştirilen sistemlerle sınırlı olmayıp, kullanıcıların sorumlulukları da genişletilmelidir. Karmaşık bilişim sistemlerinde sorumluluk, tüm paydaşlar arasında adil bir şekilde paylaştırılmalı,

özellikle, ürünleri piyasaya süren şirket yöneticileri, riskleri bilerek hareket ettikleri için daha fazla sorumluluk taşımalıdır.

Bilişim uzmanlarının etik sorumlulukları, sadece yasal zorunluluktan değil, vicdani ve toplumsal bilinçten de kaynaklanmalıdır. Yapay zekâ gibi yaratıcı sistemlerin geliştirilmesinde sanatçılar ve veri sahiplerinin haklarına saygı göstermek, etik ve hukuki bir zorunluluktur. Etik ikilemlerle karşılaşıldığında, ulusal ve toplumsal çıkarlar doğrultusunda hareket edilmeli, gerektiğinde projeler durdurulmalıdır. Bilişim uzmanlarının etik sorumluluklarını yerine getirerek insan haklarını ve toplumsal faydayı önceliklendirmesi, teknolojik gelişmelerin sağlıklı bir temel üzerine inşa edilmesini sağlayacaktır. Son olarak, teknolojinin hızlı gelişimi, önleyici hukuk mekanizmalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu mekanizmalar, teknoloji geliştiricilerini etik dışı baskılardan koruyacak şekilde tasarlanmalı ve yapay zekâ teknolojileri bu süreçlerin bir parçası olmalıdır.

Etik değerlerin gözetildiği, hukukun evrensel ilkelerine uyulduğu, toplumsal faydanın ön planda tutulduğu bir yaklaşım, sadece bilişim sistemlerinin güvenliğini değil, aynı zamanda sürdürülebilirliğini ve adaletini de garanti altına alacaktır. Bu süreçte, hukukun etkinliğini artırmak, teknoloji ve insan arasında sağlıklı bir denge kurmak, sadece dijital dünyanın değil, gerçek dünyanın da geleceğini şekillendirecek önemli bir sorumluluktur. Bilişim dünyasında atılacak her adım, insan haklarını gözeterek ve toplumsal faydayı ön planda tutarak atılmalı, etik ve hukuk bir arada ele alınmalıdır.

Kaynakça

Kitaplar

- Akkuş, Berkant, *Autonomous Weapon Systems Under International Law*. Yetkin. 2022.
- Bora Çınar, Sevda, *Şirketler Hukukunun Geleceği Üzerine Bir İnceleme: Şirket Yönetiminde Yapay Zekâ*. Ankara, Seçkin, 2022.
- Bozkurt, Yüksel/Armağan, Ebru, *Kurumsal Dijital Uyum*. Seçkin, 2024.
- Dülger, Murat Volkan, *Kişisel Verilerin Korunması Hukuku*, Hukuk Akademisi, 2020.
- Ebers, Martin/Cantero Gamito, Marta (eds.), *Algorithmic Governance and Governance of Algorithms: Legal and Ethical Challenges*. Springer, 2021.
- Ekmekçi, Ömer/Yücedağ, Nafiye/Akkanat Öztürk, Elif Beyza/Aşıkoğlu Şehriban İpek, *Kişisel Verilerin Korunması Hukuku*. On İki Levha, 2024.

- Floridi, Luciano, *The Ethics of Artificial Intelligence: Principles, Challenges, and Opportunities*. Oxford, 2023.
- Kaplan, Jerry, *Artificial Intelligence*. Oxford University Press, 2016.
- Marks, Karl, *Kapital: Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili*. çev. Alaattin Bilgi. C. I, 3. Baskı, Eriş Yayınları, 2013.
- Murray, Andrew, *Information Technology Law*, 5th ed., Oxford University Press, 2023.
- Roszak, Theodore, *El Culto A La Información*. Comunicación Educativa, 2005.
- Toffler, Alvin, *Üçüncü Dalga*, çev. Selim Yeniçeri, Koridor Yayıncılık, 2008.
- Turan, Metin, *Bilişim Hukuku*, 8. Baskı, Seçkin, 2024.
- Zuboff, Shoshana, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. PublicAffairs, 2019.

Makaleler

- Adalı, Eşref, “Bilgisayar ve Bilişim Alanında Eğitim”, *Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, C. 5, S. 1, 2016, ss. 1-4.
- Assadi, Mira, “Yeni Bir Eşitsizlik Biçimi Olarak Dijital Yoksulluk”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* C. 11, S. 1, 2024, ss. 407-421.
- Bora Çınar, Sevda, “Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) m 2/f Işığında 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu’ndaki Cinsiyetçi İfadelerin Değiştirilmesi Gerekliliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, C. 81, S. 2, 2023, ss. 349-376.
- Bora Çınar, Sevda, “Dava Yönetimi ve Yapay Zekâ Etkileşimi Üzerine Düşünceler” *Legal Hukuk Dergisi*, C. 20, S. 234, 2022, ss. 2089-2130.
- Bora Çınar, Sevda, “İlk Kadın Lilith’den Robot Sophia’ya Değişmeyen Kadın Mücadelesi: Teknoloji Çağında Kadın Olmak ve Kadın Olmaya Dair Özelliklerin Korunması”, *Kadın Hakları Sempozyumu*, TİHEK, 09 Mart 2022, ss. 241-266.
- Boyar, Oya/Kama Işık, Sezen, “Dördüncü Kuşak Haklar ve Bilişim Teknolojilerinin Doğuşunda Mahremiyet Kavramına Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 2, 2019, ss. 602-623.
- Bozkurt, Yüksel/Armağan, Ebru, “Hukukun Bağımsız Bir Alanı Olarak Bilişim Hukuku”, *TAAD*, C. 14, S. 54, 2023, ss. 395-414.
- Brey, Philip A. E., “Anticipatory Ethics for Emerging Technologies”, *Nanoethic*, V. 6, 2012, pp. 1-13.
- Burrell, Jenna, “How the machine ‘thinks’: Understanding opacity in machine learning algorithms”, *Big Data & Society*, V. 3, N. 1, 2016.
- Cech, Erin A., “Culture of Disengagement in Engineering Education?”, *Science, Technology, & Human Values*, V. 39, N. 1, 2014, pp. 42-72.
- Çatal, Betül, “Yapay Zekanın Karar Verme Sürecinde Kullanılması”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 33, 2025, ss. 311-348.
- Demiraslan Çevik, Yasemin/Tepgeç, Mustafa/Mumcu, Filiz/Somyürek, Sibel/ Dağhan, Gökhan, “Bilişim Etiğiyle İlgili Karar Verme Sisteminin Çeşitli Yöntemlerle Kullanılabilirliğinin Değerlendirilmesi”, *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, C.10, S. 2, 2020, ss. 526-548.

- Ersöz, Betül/Özmen, Mehmet, “Dijitalleşme ve Bilişim Teknolojilerinin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri”, *AJIT-E: Academic Journal of Information Technology*, C. 11, S. 42, 2020, ss. 170-179.
- Grosz, Barbara J./Gray Grant, David/Vredenburg, Kate/Behrends, Jeff/Hu, Lily/Simmons, Alison/Waldo, Jim, “Embedded EthiCS: Integrating Ethics Across CS Education”, *Communications of the ACM*, V. 62, N. 8, 2019, pp. 54-61.
- Herkert, Joseph/Borenstein, Jason/Miller, Keith, “The Boeing 737 MAX: Lessons for Engineering Ethics”, *Science and Engineering Ethics*, V.26, N.6, 2020, pp. 2957-2974.
- Kantar, Nesibe, “Bilişim Felsefesi Bağlamında Bilişim Etiği ve Güncel Tartışmalar”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 36, 2024, ss. 112-133.
- Kara, Onur/Topaloğlu, Murat, “Bilgisayar Teknolojileri ve Bilişim Sistemleri Öğrencilerinin Bilişim Güvenliği Alanında Yeterliliklerinin İncelenmesi”, *Ege Eğitim Teknolojileri Dergisi*, C. 3, S 1, 2019, ss. 20-27.
- Oğulata, R. Tuğrul, “Mühendislikte Etik”, *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, C. 33, S. 2, 2021, ss. 527-36.
- Söylemez, Mikail/Balaman, Fatih, “Bilişimin Etik Olarak Kullanımının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 54, 2015, ss. 115-128.

İnternet Kaynakları

- ENISA, Data Protection Engineering From Theory to Practise, 2022, <https://www.enisa.europa.eu/publications/data-protection-engineering> (Erişim Tarihi: 03.05.2025).
- European Union, Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance), <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> (Erişim Tarihi: 18.10.2025).
- Future of Life Institute, “Implementation Timeline”, <https://artificialintelligenceact.eu/implementation-timeline/> (Erişim Tarihi: 18.10.2025).
- ISO, Information technology – Artificial intelligence – Guidance on risk management, 2023, <https://www.iso.org/standard/77304.html#lifecycle> (Erişim Tarihi: 18.10.2025).
- İTÜ, “Mühendisin Yemini”, https://web.itu.edu.tr/~tayfunakgul/muhendis_yemini.htm (Erişim Tarihi, 29.11.2024)
- Jenkins, Aric, “Arizona Woman Hit by Uber’s Self-Driving Car May Be First Pedestrian Killed by an Autonomous Vehicle”, *Time*, March 19, 2018, https://time.com/5205767/uber-autonomous-car-crash-arizona/?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi: 18.10.2025).
- National Institute of Standards and Technology (NIST), Artificial Intelligence Risk Management Framework (AI RMF 1.0), 2023, https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/ai/nist.ai.100-1.pdf?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi: 18.10.2025).

- NSPE, "History of the Code of Ethics for Engineers", <https://www.nspe.org/resources/ethics/code-ethics/history-code-ethics-engineers> (Erişim Tarihi, 29.11.2024)
- NSPE, "Engineers' Creed (2021)", <https://www.nspe.org/resources/ethics/code-ethics/engineers-creed> (Erişim Tarihi, 29.11.2024)
- OECD, "An immersive technologies policy primer", OECD Digital Economy Papers No 373, OECD Publishing, 2025, https://www.oecd.org/en/publications/an-immersive-technologies-policy-primer_cf39863d-en.html (Erişim Tarihi, 05.09.2025).
- OpenAI, ChatGPT (Model GPT-4), <https://chatgpt.com/share/6746fcc3-08b4-8006-a00e-2950c0854946> (Erişim Tarihi, 27.11.2024).
- Türkiye Yapay Zekâ İnisiyatifi (TRAI), Yapay Zekâ Etik İlkeleri ve Hukuki Düzenlemeler Raporu. 2024, <https://turkiye.ai/wp-content/uploads/2024/06/TRAI-Yapay-Zeka-Etik-Ilkeleri-ve-Hukuki-Duzenlemeler-Raporu-Mayis-2024-5.pdf> (Erişim Tarihi, 24.11.2024).
- UNESCO, "I'd Blush If I Could: Closing Gender Divides in Digital Skills through Education", 2019, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000367416> (Erişim Tarihi, 05.05.2025).

Diğer Kaynaklar

- Akın, Uğur, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024 (Akın1).
- Akın, Onur Alp, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024 (Akın2).
- Akkoç, Neslihan, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Alataş, Şeyhmus, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Aliyeva, İnji, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024
- Altınok, Hilal Nur, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Ar, Kerem, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Aydın, Burak, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Baysal, Enes, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Beyaztunç, Ozan, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Bulut, Mehmet, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Buzkuş, Akın, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.

- Can, Mustafa Mert, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024 (Can1).
- Can, Yaren, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024 (Can2).
- Cevahiroğlu, Alperen, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Çelik, Eftelya, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024 (Çelik1).
- Çelik, Yakup, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024 (Çelik2).
- Çetin, Onur, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024, 2024.
- Çınar, Muhammed Fatih, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Çoban, Buse, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Dağ, Ayşenur, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Demir, Berat Berke, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024 (Demir1).
- Demir, Emrah, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024 (Demir2).
- Doğan, Özcan, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Duman, İbrahim, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Duran, Emine Side, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Eldemir, Emre, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Ereñç, Berke, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Eryılmaz, Muhammet, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Esen, Mustafa, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Gelir, Nalan, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Genç, Kadir Can, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Gezer, Merve Tuğçe, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.

- Gökhan, Yaren, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Gül, Aylin, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Hacıaloğlu, Sıla, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Huddamoğlu, Sezen, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- İder, Şahin, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Kara, Alim Kadir, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Karabıçak, Zehra Selin, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Karabulut, Livanur, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Karadayı, Ceren, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Karakuş, Evren, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Kavalcı, Arjin, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Keskin, Elif, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Kırca, Baran, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Kırmızıgül, Doğan, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Mammadlı, Nasımı, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Mike, Burak, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Mutlu, Deniz, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Orhan, Hüseyin, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Özcan, Berkay, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Özceylan, Ali Ege, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Özkan, Abdurrahman Kürşat, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.

- Öztürk, Mustafa Emre, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Sarıca, Sevgi, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Selek, Nigar, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Tikit, Ebrar, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Üzrek, Anıl Berkan, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Yelken, Doruk, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Yıldırım, Erencan, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Yılmaz, Ali Kağan, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Zakaryayeva, Leman, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.
- Zorlu, Serhat Can, Bilişim Hukuku Sınav Kâğıdı, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, 2024.

